

MÁTYÁS KIRÁLY

1458–1490

Mátyás király

1458—1490

Szerkesztette
Barta Gábor

Mátyás király

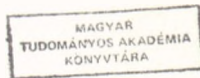
1458—1490

Akadémiai Kiadó, Budapest 1990

507812

Megjelent a *Kereskedelmi Bank Rt.* támogatásával

ISBN 963 05 5794 0

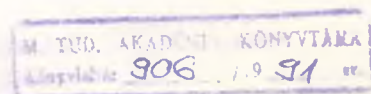
Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1990

© Akadémiai Kiadó, 1990

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

Tartalom

Előszó — <i>Barta Gábor</i>	7
A Corvinus-legenda — <i>Kulcsár Péter</i>	17
Mátyás király jövedelme 1475-ben — <i>Fügedi Erik</i>	41
A kincstári személyzet a XV. század második felében — <i>Kubinyi András</i>	62
Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről — <i>Rázsó Gyula</i>	80
Mátyás külpolitikája — <i>Karl Nehring</i>	104
A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában — <i>Teke Zsuzsa</i>	118
Humanista hatás Mátyás építkezéseiben — <i>Feuerné Tóth Rózsa</i>	136
Milyen volt Mátyás király? — <i>Jászay Magda</i>	156
A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötte) — <i>Kubinyi András</i>	184
Az 1498. évi XLI. törvénycikk (Társadalomtörténeti tanulmány) — <i>Mályusz Elemér</i>	200
A kötetben szereplő tanulmányok forrásjegyzéke	219
Rövidítésjegyzék	220
Képek jegyzéke	224

Előszó

Történeti tárgyú népmeséink egyik legtöbbet szereplő pozitív hőse Mátyás király. Ő az igazságtévő, a szegények oltalmazója, a népet nyomorító gazdagok megzabolázója, a bölcs és jó uralkodó. Álruhás útjai Harun al Rasidot, a keleti mesék igazságosztó kalifáját idézik, s mindig a hatalom helyi képviselőinek megszegényítésével végződnek, legyen az a gyevi vagy a kolozsvári bíró története.

Magától értetődik, hogy a történetírás nem kívánta és nem is kívánhatja követni a népmesék útmutatását. A tudomány a múlt valóságát próbálja megismerni, s ez a valóság sokszor nagyon-nagyon más, mint akár a mese, akár az annál „komolyabb” emlékezések.

A Mátyás-hagyomány azonban olyan mélyen beivódott a magyar köztudatba, hogy még a „száraz” szakirodalom is hajlamossá vált a nagy királyt valamiféle mitikus hőssé emelni. Furcsa, de érthető módon ez a hagyomány még 1948 után sem szakadt meg, igaz, ekkor a birodalomalapító helyett a minden hatalmat egy kézben egyesítő uralkodót ünnepelték benne, nyilván nem függetlenül a korszak egyszemélyes államvezetésétől.

Ezek az idők szerencsére elmúltak, de a Mátyás-ról évszázadok alatt kialakított kép gyakorlatilag alig változott. Ha másként nem, mint az utolsó nagy nemzeti királyról, aki letörte az országrontó nagyurak hatalmát, s közben meghonosította a reneszánsz kultúrát hazánkban — minden iskolás magyar gyereknek kellett tanulnia.

A mai olvasó így ezután szinte el sem hiszi, hogy a következő mondatok ugyanerről a történeti szereplőről szólnak: „... mindenért, amit elért, meg

kellett fizessen. . . . Az út elején még olyan művelt és tapasztalt emberek álltak mellé, mint Vitéz János és Janus Pannonius. A Hunyadi-házat szolgáló és általa felemelt kismemesek is látszólag hűséggel szolgálták. De amint hatalma nőtt, ahogyan a nehézségeket legyőzte, s mindig újabbak kerültek eléje, olyan mértékben hagyták el azok, akik apjának hűséges társai voltak a politikai életben és a harcban. A legkeserűbb csalódása az öreg Vitéz János érsek 1471. évi lázadása volt, ettől kezdve Mátyás teljes magánnyal fizetett a királyi hatalom évszázadok óta nem látott teljességéért. Egyre inkább az alacsony sorból fölemelt és tőle függő egyháziakat látjuk környezetében, s ezek inkább szolgálói voltak, mint munkatársai. Második házassága 1476-ban még egy pillanatra fölcillantotta a reményt, hogy magányosságának mégis vége szakad, de Beatrix semmiképpen sem volt méltó partner. Egész Közép-Európát bevilágító reneszánsz pompa vette körül, titkárai készséggel teljesítették kívánságait, de a király úgy élt, mint a népmesében, aranyban és ezüstben — tökéletesen egyedül.”¹

Igen, a hús-vér, létező ember mintha kimaradt volna a korábbi, dicsőséget zengő munkákból, s nemcsak az ember, hanem a valóság sokszínűsége, örökös ellentmondásai is.

Pedig a háttérben néhány makacs kutató már hozzálátott, hogy benézzen az aranyfüsttel borított szobor belsejébe. Óvatosan tették, kerülve a szélesebb nyilvánosságot: az 1960-as évek végének rossz emlékü, „deheroizáló” kampánya gyanússá tehetett volna minden kritikusabb hangot.

Így azután, mikor megbízatást kaptam arra,

hogy Mátyás király halálának 500. évfordulójára állítsak össze egy tanulmánykötetet, nem várt nehézségekbe ütköztem. Feladatom szerint a már megjelent munkákból kellett válogatnom, hogy bemutathassam, miként vélekedik a magyar történetírás múltunk egyik legfényesebb alakjáról. Az első, s mindjárt a legnagyobb problémát az okozta, hogy a korszak szakirodalmá megdöbbenően gyér. Mintha a feladat nagysága s az érintett történelmi személyiség roppant alakja elrémítette volna tudósainkat a korszaktól. A már említett néhány kutató mögött szinte alig álltak mások, s ezért azután az a kör, amelyből válogathattam, bizony kicsiny maradt. Végül is lemondtam arról, hogy kizárólag másodközlésként közöljek tanulmányokat. Így egyfelől kiegészíthettem a kötetben érintett témák körét, másfelől megjelenéshez segíthettem két kitűnő új munkát, Kulcsár Péter tanulmányát a Corvinus-legendáról, valamint Jászay Magda összegzését a kortársak által ránk hagyott Mátyás-jellemzésekről.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a beválogatottakon kívül ne volnának jelentős és érdemes munkák e korszakról. A kötet összeállításánál azonban tekintettel kellett lennem néhány olyan szempontra is, amelyek miatt a szóba jöhető tanulmányok egy részének fölhasználásától — tartalmi fontosságuk ellenére — el kellett tekintenem.

Elsősorban nem vehettem át olyan munkákat, amelyek a közelmúltban nagy példányszámban megjelent kötetekben is szerepeltek, vagy ez évben más gyűjteményes kötetek anyagába kerültek be. Így le kellett mondanom többek között Csapodi Csabának és Csapodiné Gárdonyi Klárának a Corvina-könyvtár anyagát és történetét ismertető, nagyívű összefoglalásáról, és Szakály Ferenc most elkészült, Mátyás keleti politikáját elemző írásáról.²

Másodsorban nem vállalhattam nagy terjedelmű tanulmányok újraközlését, azon egyszerű oknál fogva, mert akkor nem maradt volna hely más műveknek, s akár egyes fontos témakörök kima-

radhattak volna. Jórészt e szükségszerű terjedelmi korlátozás áldozatául esett az a nagyszerű, bár szemléletében épp most kérdésessé váló mű, amelyet Mályusz Elemér írt az 1938-as Mátyás király emlékkönyvbe. (A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája). Hasonló okból maradt ki Elekes Lajos ugyanott megjelent, máig alapvető tanulmánya a XV. századi magyar—román kapcsolatokról (A magyar—román viszony a Hunyadiak korában), vagy Engel Pál alapvető összegzése a XV. század végi magyarországi birtokviszonyokról.³

Azután figyelembe kellett vennem, hogy a maguk idején nagy jelentőségű, de azóta tényanyagukban és szemléletükben meghaladott írások újraközlése amolyan historiográfiai emléktárrá tette volna e kötetet, holott szándékaink szerint annak elsősorban a történettudomány mai álláspontját kell megismertetnie az olvasóval. Így lett a legkorábbi fölhasznált írás Mályusz Elemér 1930-ban megjelent Századok-cikke.

Végül a korszak és a személy jelentősége azt is megkívánta, hogy a múlt lehető legtöbb „szelete” bemutatást nyerjen a kötetben, a személyiség ábrázolásától kezdve egészen a hivataltörténetig.

Ha valaki más kapott volna megbízást a kötet összeállítására, nyilván másképpen válogatott volna — de hát engedjék meg nekem is az ilyen munkát törvényszerűen kísérő szubjektív döntés lehetősége. Azt azonban senki sem kerülhette volna el, hogy — a témáktól függően — olvasmányos és komoly figyelmet igénylő munkák kerüljenek egymás mellé. Magukon a szövegeken kisebb stílári változtatások mellett csak Rázsó Gyula és Fügedi Erik végzett némi korrekciót.

A válogatás elejére egy olyan tanulmányt állítottam, amelyik a Hunyadi-családdal, jobban mondva az annak származásáról keletkezett legendákkal foglalkozik. Kulcsár Péter igen szellemes magyarázattal szolgál a Corvinus-mondakör eredetéről, s egyben bepillantást enged azoknak az intrikáknak a sűrűjébe is, amelyek a világ minden udvarához

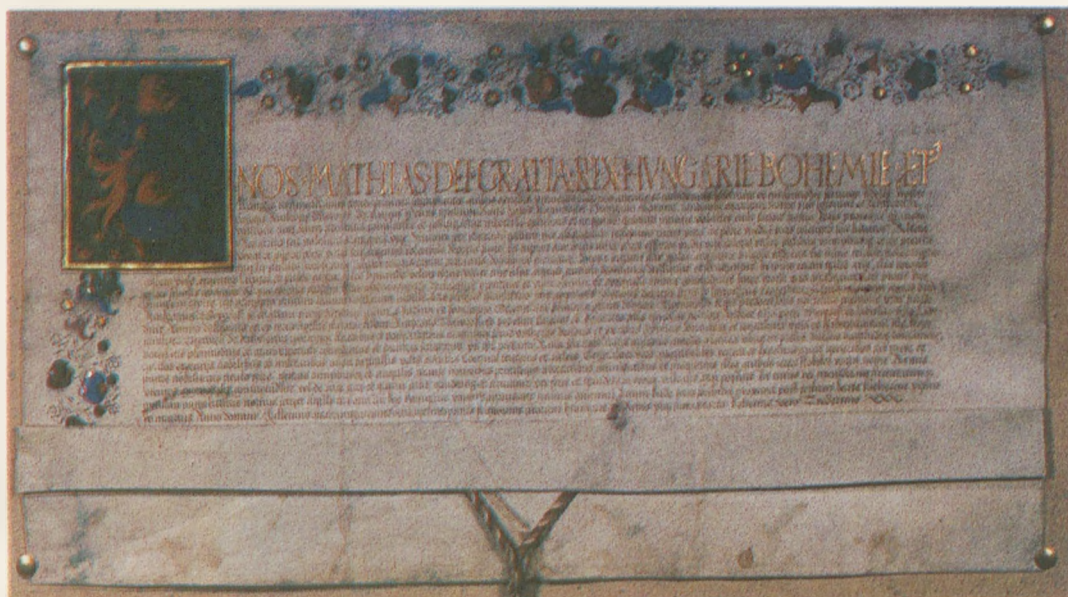
I. Visegrád, Herkules-kút

II. Buda vára. Severin Roter vízfestménye (1640 körül) régebbi rajz (1598) után

III. Friztöredék bőségszarut tartó ifjúval és fegyverekkel (ún. Duna-friz)

IV. Enyingi Török Ambrus címeres levele. Buda, 1481. november 26.

V. Mátyás király aranypecsétje,
1464 (előlap)

VI. Mátyás király aranyforintja
(előlap)

VII. Huszártárcsa, XV. század vége

VIII. Mátyás király trónkárpitja, 1470-es évek

IX. Hieronymus-kódex. Firenze, 1488 körül (fol. 1^r)

X. Philostratus-kódex. Firenze, 1485 körül (fol. 64^r)

XI. A Mátyás-Kálvária reneszánsz talapzata

hasonlóan Budán is burjánzottak — noha jobbra csak néhány udvaronc elejtett félszavaiból tudunk létezésükről.

Minden hatalom alapja a pénz, a rendelkezésre álló anyagi erőforrások összessége. A középkori magyar királyok közül I. Mátyás volt az, aki — köztudomás szerint — a legdúsabb kincstár felett rendelkezett. Fügedi Erik arra vállalkozott, hogy — néhány újonnan előkerült forrást hasznosítva — reális becsléssel szolgáljon a gyakran túlértékelt, de ettől függetlenül is igen tetemes királyi jövedelmekről.

Az állami pénzügyek irányításában a mindenkori pénzügyi apparátus jelentőségét még egy olyan korszakban sem szabad lebecsülni, amikor az államfő a Mátyáséhoz hasonló korlátlan hatalommal rendelkezett. Kubinyi András szakszerű szűkszavúsággal mutatja be azt a hivatalt, s az abban szolgáló embereket, akik a Hunyadi-korszakban e feladattal birkóztak: a kincstartóságot és személyzetét.

A középkori államok legpénzigényesebb tevékenysége a hadsereg fenntartása és a háborúskodás volt. I. Mátyás uralkodásának nagy része szakadatlan hadakozással telt el, melyek közben létrehozta a XV. századi Európa egyik legkorszerűbb hadseregét. E zsoldossereg szervezetét, működését vizsgálja Rázsó Gyula tanulmánya, a témához illő tisztelettel adózva a király katonai zsenijének. E tiszteletadás jogosságát még az sem csökkenti, ha a szerző néhány állásfoglalását időközben történetírásunk korrigálta (Kinizsi Pál nem jobbágyfi, hanem kispalota volt, a déli végvár vonalat Mátyás csak korszerűsítette, kiépítése Zsigmond királyhoz, illetve annak kitűnő hadvezéréhez, Ozorai Pipóhoz [Filippo Scolari] kötetendő.)⁴

Rázsó Gyula tanulmányának elismeréssel teli hangjával mintha csak polemizálna kötetünk egyetlen külhoni (de tiszteletbeli magyarrá fogadott) szerzőjének, a müncheni Karl Nehringnek majd hogynem fanyar elemzése Hunyadi Mátyás külpolitikájáról, melynek fő indítékait előbb az

alulról fölemelkedett uralkodó nemzetközi elismertetésében, majd törvénytelen fia utódlásának erőltetésében látja.

Annak a hatalomnak, amely a hódításokba torokkolló aktivitást lehetővé tette, idehaza Magyarországon voltak az alapjai. A mátyási államvezetés egyik fontos eleme volt a törvényhozás működtetése: erről, e politika változásairól írt tanulmányt Teke Zsuzsa.

Ugyancsak a korlátlanul váló fejedelmi hatalom tette lehetővé — sőt szinte megkövetelte —, hogy Hunyadi Mátyás Európa egyik legvirágzóbb reneszánsz udvartartásává emelte saját környezetét. E végtelenül fontos kulturális misszió egyik oldaláról szól Feuerné Tóth Rózsa ide átvett tanulmánya, amely egyébként, mint az első közlésből kiderül, a szerző kandidátusi disszertációjának csupán egy fejezete.

Milyen lehetett az az ember, akit az ország határain belül és kívül is egyaránt félve tiszteltek kortársai, s aki egyszerre volt kiváló politikus, hadvezér és műértő? Az egykorú visszaemlékezések, jellemzések sztereotip fordulatai mögött az értő szem megtalálhatja a valóban egyéni jellemvonásokat, az emberi arcot: erre a feladatra vállalkozott e kötetünk számára készített tanulmányában Jászay Magda.

Valóban véget ért a mátyási fénykor abban a pillanatban, mikor névadója eltávozott ez árnyékvilágból? A birodalom egyik napról a másikra szétesett, de a kultúra virágzása tovább tartott: a királyi udvar fénye még sokáig ragyogott az oly sokat szidott Jagellók korában is, sőt ekkor kezd el a reneszánsz szétáradni az egész országban. Ami végképp és visszavonhatatlanul elveszett, az az erős központi hatalom, melyet annak gyakorlóján kívül szinte senki sem szeretett Magyarországon. E hatalom fölszámolásának egyik fontos eleme volt a királyi tanács Kubinyi András által bemutatott tevékenysége a nagy király halálát követő hónapokban.

Ez a tanács volt hivatott dönteni akkor az ország

jövőjéről, s e tanács a magyar főurak és főpapok gyülekezete. Aki talán furcsállná, hogyan és miért került e kötetbe Mályusz Elemérnek idestova 60 esztendeje publikált cikke, amelyik címe szerint egy 8 évvel Hunyadi Mátyás halála utáni törvény-cikkkel, tartalmát tekintve pedig egy, a XIV. század eleje óta megfigyelhető folyamattal foglalkozik, ebben a tényben találja meg a választ. Mályusz e munkájában ezt a folyamatot mutatja be: miként terjeszkedik ki, és pedig éppen Mátyás idejében, a földesúri járadékszedés a városi polgárok által bérelt földesúri tulajdonú szőlőkre. Azaz a feudális földbirtok hatalmának erősödéséről szól ez a tanulmány, pontosan annak a királynak az uralkodása idején, akit az utókor a nagyúri hatalom megfékezőjének tart. A népmesék hőse közönséges földesúrként viselkedik, akinek szemében polgár és jobbágy között — egyaránt „nemtelenek” lévén — nincs különbség? Ez a kép még a Fügedi Erik rajzolta magányos hőrosz-figurával sem látszik összeegyeztethetőnek.

Márpedig Mályusz bizonyítékait nem lehet cáfolni — legföljebb azt a szellemtörténeti indoklást, amelyik a kor jogi gondolkodásából vezeti le a történeteket. A magyarázathoz nyilvánvalóan sokkal mélyebben kell betekinteni a magyar történelem színpalái mögé. Ebben a kérdésben ugyanis „benne van” a mátyási életmű minden lényeges mozzanata.

Hunyadi Mátyás az ország legnagyobb birtokosaként került a magyar trónra. A magyar politikai rendszer hagyományai és a nevelőjétől, Vitéz Jánostól tanult új, humanista eszmék ugyanazt sugallták neki: az állam élére erős uralkodó kell, aki gondoskodik alattvalóiról, s megvédi őket, ha szükség van rá. Országglása első évétől kezdve azon fáradozott tehát, hogy a királyi hatalmat megszilárdítsa. Először magánbirtokai óriási tömege adja az ehhez szükséges erőt, majd, megtörve az első ellenállókat (saját nagybátyját, Szilágyi Mihályt is közéjük értve), előbb korlátlan rendelkezési jogot szerez az ún. regálé-jövedelmek fölött (vámok,

bányák bevételei), végül szinte korlátlanul vehet ki adókat jobbágyrendű és városi polgár alattvalóira. Az ismételten föllobbanó ellenállást a rengeteg pénzen gyűjtött kitűnő hadsereg könnyedén elnyomta, lett légyen annak vezetője akár Mátyás szellemi atyja, Vitéz János. „Legibus solutus” királlyá vált, akinek nem kellett tekintettel lennie még legvagyonosabb, legtekintélyesebb alattvalói véleményére sem: ekkor köszöntött rá a Fügedi Erik ábrázolta ragyogó magány.

A modell, melyet Mátyás megvalósított, volta-képpen nem volt új, legföljebb korszerű velejárói — zsoldossereg, reneszánsz pompa — tekinthetők a kor sajátjainak. A magyar királyi hatalmat az államalapító Szent István király eleve erősen centralizált, a társadalom által nem ellenőrzött hatalomként teremtette meg. Ma ugyan vitatják, hogy valóban az ország kétharmadát tette-e királyi birtokká, mint ezt Györffy György kutatásai óta véljük,⁵ azt azonban senki nem vonja kétségbe, hogy az általa teremtett uralkodói birtok méreteiben messze fölülmúlta a magánbirtokok összességét, az összes nemzeti és családi birtokot együttvéve. Ez semmiképpen sem volt a szó Szűcs Jenő által alkotott értelmében európai uralkodási forma, vagy társadalomszervezés.⁶ A nemzeti rend alapuló magyar földbirtoklási forma igencsak messze esett az európai feudális magánbirtoklástól, s éppen az istváni államszervezéssel esett el annak lehetőségétől, hogy saját, az „alulról fölfelé építkező” szabad magánbirtokosok megegyezésén alapuló hatalmi apparátust hozzon létre. Az istváni mű — be kell ismernünk — a nyugati kereszténység felvétele ellenére sem egyéb egy — így szoktuk mondani — ázsiai típusú államnál, ahol az uralkodó magántulajdonként birtokolja a gazdasági erőforrások egészét vagy túlnyomó részét, s ahol az államgépezetben a király szolgálói dolgoznak, míg a saját jogon birtokosok (a mi esetünkben a nemzetségek és leszármazottaik) gyakorlatilag ki-rekesztődnek a hatalomból.

Nem tudni, mennyi volt a szándékosság, s

mennyi a hatalomért folytatott harcban szükségessé vált engedmény abban, hogy emez „ázsiai” államrendben mégis megragadt a nyugati típusú hűbéri berendezkedés „kórokozója”. E kórokozót azok a jobbára német lovagok jelentették, akik Istvánt segítették hatalomra jutásában, s akik a jutalomként kapott földeket az otthonról hozott minta értelmében hűbéres birtoknak tekintették.

Másfél évszázad kellett ugyan hozzá, de a kör elterjedt Magyarországon. A XII. század végétől a birtokos nemzetségek a keresztény Európa jogrendjének megfelelően családokra bomlottak, s a családok számára az egyetlen elképzelhető birtoklási forma a német lovagoktól ismert magántulajdon lehetett. Megtörtént a nemzetségi birtokok privatizálása, amivel automatikusan létrejött a királyi hatalomtól társadalmilag és gazdaságilag egyaránt független birtokos réteg — nem sokkal később már nemességnek fogják nevezni. S ez az új birtokos réteg előbb-utóbb ráébred, hogy az igazi tartalékok a király kezében vannak. Már az 1100-as évek végén megkezdődik az uralkodói birtok magánkézre adása, a XIII. század elején pedig olyan hatalmas ütemben folytatódik, hogy abból országos politikai válság robbant ki II. András és fia, Béla herceg között. Ez utóbbi vissza akarta volna állítani a királyi birtokok túlsúlyát, de a tatárjárás katasztrófája megtanította arra: erős ellenféllel szemben minden olyan ország törékeny, ahol az alattvalók nem érdekeltek az állam megvédelmezésében. IV. Béla, már királyként, folytatta tehát a birtokadóományozást, utódai alatt pedig gyakorlatilag elfogyott az az irdatlan földvagyon, amelyet István király hagyott koronás utódaira. A látható, riasztó következmény az a néhány évtized lett, amit a tartományurak idejének nevez a magyar történetírás. Az uralkodóét egyenként is messze meghaladó magánvagyonukra támaszkodva Csák Máté és társai gyakorlatilag földarabolták a magyar királyságot.

Volt azonban ugyanennek a folyamatnak egy másik, kevésbé látványos, de annál fontosabb

eredménye is. A XIII. század utolsó éveiben — központi kezdeményezésre ugyan, de aligha véletlenül — összeültek az első magyar országgyűlések: az ország nemeseit testületként, magyarán rendként megjelenítő összejövetelek. Kevesebb mint egy évszázaddal a magánföldbirtoklás elterjedése után ez kifejezetten nagy eredmény, hiszen Nyugat-Európában a rendi szerveződés megindulásához több évszázadnak kellett eltelnie. A magyar társadalom késése e tekintetben immár csak néhány évtizedes (a nyugati rendiség a XIII. század közepétől számítódik), s még ha le is vonjuk a végeredményből a királyi beavatkozást, az a bizonyos alulról való társadalomépítés, amely az európai fejlődés alfája és omegája, itt is megindul e pillanatban.

Megindul, csak persze egy kicsit másképpen. Nyugaton a folyamat azoknak a személyi függőségi láncoknak a kiépítésével kezdődött, amelyet hűbériségnek nevezünk, s amelyek a különböző szabadságokkal (jogokkal) felruházott egyének társulásai voltak. Az így megszülető hűbéri államban kezdődik el az azonos vagy hasonló jogállapotú személyek közötti „vízszintes” kapcsolatteremtés, azaz a rendek megformálása. Nálunk viszont a hűbéri láncolat a király és a birtokos nemesség kapcsolatára szűkült (egyedül az előbbinek lévén birtokadóományozási joga, a közbülső „lépcsőfokok” nem jöhettek létre), az első rendi kísérletek pedig nem a közös jogok, hanem a veszélybe került uralkodói hatalom védelmére indulnak be. A kisbirtokosok harca az országot feldaraboló, az átlagos birtokost (éppen a hűbéri lánc közbülső láncszemének kialakításával) a királytól elszakítani igyekvő oligarchák ellen folyt.⁷

A kiskirályok bele is bukna a küzdelembe, s ezzel — paradox, de ez is igaz — a nemesség elveszíti lehetséges természetes vezetőit, rendi tevékenysége pedig (a megerősödött központi hatalom számára feleslegessé válván) el is tűnik majdnem egy évszázadra. A tartományurakon győzelmet arató Anjou-dinasztia gyakorlatilag helyreál-

lítja az Árpádok korlátlan hatalmát, két kisebb, ám nem jelentéktelen korrekcióval. Egyrészt az újjászervezett királyi birtoktest, bár tömegében még mindig sokszorososa volt akár a leghatalmasabb nagyrúri birtokainak, immár legfőljebb harmadát-negyedét tette ki az ország területének. A kincstári bevételek ugyanakkor az adók, vámok és a bányajövedelmek (a regálék) átszervezésével ugrásszerűen megnöttek, továbbra is biztosítva az uralkodó abszolút gazdasági fölényét.

Az elvetett mag azonban lent a mélyben tovább csírázott. Az Anjou-ház kihalása újból szétzilálta a királyi birtokhálózatot, s vele a központosított hatalomgyakorlást. Zsigmond király csak azon az áron tudta stabilizálni uralmát, hogy kompromisszumot kötött a leghatalmasabb magyar arisztokratákkal. Mivel a királyi földbirtokállomány közben megint tetemesen (kb. felével) csökkent, a regálé-jövedelmek pedig nem voltak lényegesen fokozhatók, e kompromisszum, a vezető nagybirtokosok részletetése a hatalomból, elengedhetetlennek bizonyult a rendszer fenntartásához.

E nagyurak még csak személyi kapcsolatban álltak egymással és királyukkal („ligát” kötöttek). Az anyagi erejük tudatára ébredt arisztokraták példája viszont igen hamar megmozdította a nemesi társadalom egészét. Zsigmond utolsó éveiben kezdődött, Albert király és Hunyadi János korában bontakozott ki az újraéledő magyar rendiség. Országgyűlések sorát tartják, ahol a rendek kivívják azt a jogot, hogy beleegyezésük nélkül sem új törvényeket alkotni, sem egyenes adót kivetni nem lehet.

Az alulról építkező társadalom ereje elérte az állam legfelsőbb szintjét is, s útjában találva a múltból itt feledett királyi hatalmat, hozzákezdett annak lebontásához. Ahogy Európa boldogabb vidékein is történt, meg kellett volna találni azt az egyensúlyt, ami az új erőviszonyok között tartós és stabil kormányzást tesz lehetővé. Zsigmond kompromisszuma csak az első, nyilvánvalóan átmeneti módszer kipróbálásának tekinthető. Az ő

halálát követő két évtized pedig túl sok belviszályal volt megterhelve ahhoz, hogy a kísérletet továbbfejlesszék.

Hunyadi Mátyás viszont elegendő kezdeti energiával és elegendő idővel rendelkezett ahhoz, hogy a hatalommegosztás új módján tovább kísérletezen. Pontosabban fogalmazva: kísérletezhetett volna, hiszen minden eszköz rendelkezésére állt: óriási magánbirtok, megreformált regálé-jövedelmek, hozzá hű kisnemesekből szerveződő rendi mozgalom, szabadságukra büszke, de erővel féken tartható nagyurak. Ő mégsem folytatta Zsigmond kísérletét. Az ő eszményképe az olyan erős központi hatalom volt, amelyet legnagyobb elődei birtokoltak e hazában. S e hatalom kiépítéséhez azt az egyetlen utat választotta, amelyről a fentiekben már beszéltem. Valószínűleg igaza van a mostani Mátyás-emlékévet — az elmulasztott évfordulós lehetőségek miatt elég keserűn — beharangozó Klaniczay Tibornak: a közvetlen utókor mindenképpen úgy érezhette, azzal, hogy az állami önkény érdekében erőteljesen korlátozta a személyi önkényt, olyasmit cselekedett, ami találkozott az emberek igazságérzetével.⁸ Azt azonban már nem merném elhinni, hogy ezzel kivívhatta volna saját kortársai elismerését. A jobbágyot a közeli, hibáival és erényeivel együtt ismert földesúr helyett a távoli, megfoghatatlan és befolyásolhatatlan állam tulajdonosává; a nemes az adóztatás miatt megfogyó saját jobbágy-szolgáltatásait siratta, és hajdani zajos országgyűléseiről álmódott; a főúr pedig vérig sértve figyelte, hogy fényes címeit megtarthatja, tanácsát is kikéri — csak éppen az igazi döntéshozatalban nem vehet többé részt.

Mátyás király ebben az értelemben szembefordult a magyar társadalom több évszázados átalakulásának folyamatával. Ahelyett, hogy biztosított volna a társadalom, a rendek méltányos részvételét az államvezetésben, hogy megosztotta volna velük az ország sorsáért vállalt uralkodói felelősséget — visszatért az egyszemélyi vezetés némileg modernizált formájához.

Nagy kérdés persze, hogy egy szilárd hatalomra törekvő fejedelemnek lett volna-e egyéb választási lehetősége? A nyugati fejlődés ugyanis éppen abban különbözik talán leginkább a magyartól, hogy nem csupán egyetlen alulról szerveződő erő jön létre a társadalomban, hanem egyszerre több is. A nemesitől eltérő, de azzal egyenértékű jogokat („szabadságjogokat”) szerzett magának a városi rend, azaz a vagyonában egyre gyarapodó polgárság; és korlátozott, de létező „szabadságokkal” rendelkezett a szabad költöző, jobbágyi mivoltát fokozatosan levető parasztság is. A központi kormányzással kísérletező uralkodók tehát különböző egyensúlyozási változatok között válogathattak. Nálunk viszont a nemesség gyakorlatilag egyedül maradt a porondon: későn induló, lassú városfejlődésünkben nem születhetett meg életerős polgárság (s ami létrejött, az is német volt), a szabad költözést ugyan egyelőre őrző jobbágyságnak pedig vezető ereje, a mezővárosok civis rétege sem tudott kitörni a földesúri alávetettség alól. A társadalom tehát gyakorlatilag egyedül a nemesi rend meglétét jelentette, a politikai küzdőtéren folyó harc egyetlen lényeges gazdasági alapja pedig a földbirtok maradt.

Ha tehát Mátyás nem kívánt — s mint tudjuk, valóban nem kívánt — a nemességgel osztozni a hatalomban, akkor csak egyet tehetett: szembe fordult azzal. Hogy az ifjú Hunyadi valóban óriási tehetségű uralkodó volt, azt nemcsak ragyogó hadvezéri teljesítményén, csodálatos kultúrarápolásán lehet lemérni, hanem azon is, hogyan építette ki ezt a nemesi rendtől független uralmat. Országglása kezdetén néhány sakkhúzással megszabadult a fölötté gyámkodni kívánó nagybácsitól, Szilágyi Mihálytól; a vetélytárs III. Frigyes császárt annak pénztelenségét kihasználva szorította megegyezésre; a Zsigmond-korból örökölt arisztokrácia rokoni szálakkal erősített összetartását új nagybirtokosok kreálásával bontja meg; a királyi bíróságok szervezetét folytonos reformjaival mindig úgy alakította, amilyen bíróságokra éppen

szüksége volt; stb. A sok hasonló példa után hadd hivatkozzak arra, kikkel is irányíttatja Mátyás az ország pénzügyeit? A kincstartók közül Szapolyai Imre deák, Thuz János, Besenyői Bertalan és Janus Pannonius kispap volt, Ernusz János zsidó kereskedő, Handó György polgár, Nagylucsei Orbán pedig jobbágy. Nyilván valamennyien tehetőes emberek voltak, de nem lehet véletlen, hogy nagyúr elvétele sem akad köztük, sőt a társadalmi ranglétrán egyre mélyebben álló emberek kerülnek e posztra, amelynek fontosságát a sok pénzt költő Mátyás mindenkinél jobban fölmérte. A titkárok révén való kormányzás gyakorlata, amelyről Fügedi Eriktől hallhattunk fentebb, csak egy szellete volt annak a mindenre kiterjedő rendszernek, amelyet a király udvarában kialakított.

Itt érkezünk vissza Mátyusz Elemér mondani-valójához. Mátyás ezzel a polgárelenes lépéssel nemcsak arról tett tanúbizonyságot, hogy gondolkodásában élete végéig az a magyar nemesivadék maradt, akibe az őt fölnevelő társadalom a nemesi földtulajdon elsődlegességét sulykolta bele, s aki később sem tanulta meg, mert nem volt honnan megtanulnia, hogy a polgári tulajdonviszonyok révén olyan eszközökhöz juthatna, amellyel túlélhetne a király—rendi erők kétpólusú konfliktusán. Ahogy hatalmi álmai, társadalomszemlélete sem volt minden szempontból korszerű. Uralkodói eszményképe — lásd Jászay Magda tanulmányában — igencsak magán viselte az akkori modern politikai gondolkodás lenyomatát. S e gondolkodásnak köze volt a kor néhány nagyszabású központosítási kísérletéhez — lásd pl. XI. Lajos Franciaországát vagy a Mediciek Firenzéjét. Csakhogy ezek a kísérletek végül is nem oldották meg a hatalommegosztás átalakítását, s valójában konzerválni igyekeztek a hűbéri társadalmat. Mátyás esetében pedig az maga is jelzésértékű, hogy az egyébként éppen föllendülőben lévő magyar városok képtelenek voltak megakadályozni a szóban forgó királyi döntést.

Másfelől pedig — bár ezt még bizonyítani kelle-

ne — az uralkodó ezt a lépést talán engedménynek szánta a zúgolódó nemesek és arisztokraták számára: a szőlőbérletek úrbéri megterhelését adhatta cserébe a hatalomból való részesedés elvételéért.

A központosítási kísérlet mérlegét a következőkben tudjuk megvonni. Az 1490-ben trónra lépő II. Ulászló, bár korántsem volt az a tehetetlen figura, akinek történeti hagyományaink mutatják, egyike lett a magyar múlt leggyöngébb uralkodójának. A királyi birtokok közül számára már csak mutatóban maradt néhány, a kincstári bevételek folyamatosan csökkentek, az állandó hadsereg megszűnt, és így tovább. Akármilyen különös, a mátyási rendszer bukását maga Mátyás készítette elő. Annak tudatában, hogy a hatalom legfőbb eredője a föld, a régi királyi birtokok nagy részét, s az óriási Hunyadi-uradalmakat az utódául kijelölt törvénytelen gyermekére, Corvin János hercegre hagyta. Az utódlás kérdéséről azonban nem dönthetett a hatalmát csak a király személyétől kölcsönkapott titkári-kincstári apparátus. Azok a nagyúri méltóságviselők, akiknek funkciójától megfosztott tisztségét a király kénytelen volt meghagyni, a királyi tanács vezetőiként Corvin ellen fordultak, behozták Csehországból Ulászlót, amivel egyben azt is elérték, hogy az új király gyakorlatilag birtoktalanként vegye át a hatalmat.

Az ország egyetlen működő társadalmi ereje, a rendi szervezet bosszút állt a rovására megkísérelt centralizációs kísérletért. Ez volt egyben az Árpád-kor hagyományaiból táplálkozó, a királyi birtok súlyából fölépülő hatalmi struktúrának a vége is. II. Ulászló és II. Lajos már csak a regálé-jövedelmekre számíthatott, s így meg sem kísérelhette megfélemezni a rendek hatalmi igényeit. A Jagelló-kor híres-hírhedt országgyűlései már nemcsak az adók és a törvények megszavazásával törődtek, hanem beleszóltak a külpolitikába, a kormányzati munkába, sőt végül egyenesen kormányok bukását is kiprovokálták.

A zűrzavaros háttér mögött azonban lassan megindul az új egyensúly kialakítása király és ne-

mesei között, de ennek a ma még csak részleteiben ismert folyamatnak az elemzése már aligha férne egy Mátyásról szóló könyv előszavába. Csak egy dologról kell még szólni: kétségtelen, hogy a szomszédos Lengyelország példája azt mutatja, a nemesi rend túlsúlyra jutása végzetes csapást mérhet az államhatalomra. Az így elindított hanyatlás a XVIII. századra magát a lengyel államot is elpusztította. De Magyarországon, a XVI. század elején még nem volt bizonyos, hogy a nemesség teljes győzelmet arathat. A királyi hatalom még támaszkodhatott a nagy európai gazdasági föllendülésben fölértékelődő regálé-jövedelmekre, lent a mélyben pedig megmozdult a mezővárosok paraszt-polgársága. Az 1514. évi felkelés talán egy új világ hajnalát jelenthette volna, egy új világot, amelyben az agrár-árutermelés hasznából nő ki egy sajátos magyar polgári réteg: a marhakereskedő, bortermelő civisek rendje, amely ellensúlyozhatta volna a földbirtok erejét.⁹

Be kell tehát látnunk: ami 1490 után történt, ahhoz nemigen van már köze Mátyás királynak és rendszerének. A történelem szekere másfelé futott, mint ahová ő gondolta. Ez már önmagában is elég lenne ahhoz, hogy ez a zseniális történeti személyiség tragikus hőssé magasodjon — tragikus, s nem csak saját akaratából magányos hőssé. De a Jagelló-kor végét beárnyékolja a fölüljuló török háború, lezárni pedig a mohácsi katasztrófa és a középkori magyar állam felbomlása zárja le. A múlt ködéből ekkor bukkan elő az az óriási árny, amely a történeti hagyomány Mátyás királyává lesz. Az az árny, akinek idején Magyarország utoljára volt erős és magabiztos ország, utoljára vezetett hódító háborúkat külföldre, s utoljára nem kellett félnie a töröktől.

A történésznek pedig szembe kell néznie egy nehezen megoldható dilemmával. A mátyási mű korszerűtlen eszközökkel, a jövő szavát nem értve hozott létre egy olyan hatalmat, amelyre négy évtizeddel később, Mohács idején multhatatlan szükség lett volna. A kísérletet az idő elsöpörte az

alkotó halálának pillanatában. A normális fejlődésbe visszazökkenő magyar társadalom pedig egy új struktúra kialakításával küszködve, az egyoldalú fejlődés átkát cipelve zuhant bele abba az örvénybe, amelyet az oszmánok keltettek előtte. Mondhatunk e nyugodt lélekkel ítéletet egyik vagy másik jelenség fölött?

Az ember a múltban is olyan bonyolult világban élt, mint ma. Csak mi akarunk megértéséhez minduntalan egyszerű és közérthető modelleket alkotni.

Jegyzetek

1 *Fügedi Erik*: Uram királyom. Bp. 1974. 199.

2 *Csapodai Csaba* — *Csapodiné Gárdonyi Klára*: A Corvina könyvtár története. In: Bibliotheca Corviniana. Bp. 1967²;

ill. *Szakály Ferenc*: Mátyás keleti politikája. A Corvina Kiadó tanulmánykötetében fog megjelenni.

3 Mátyás király emlékkönyv. I—II. Szerk. *Lukinich Imre*. Bp. 1940. *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 5. 1971.

4 *Engel Pál*: Ozorai Pipo. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk. *Vadas Ferenc*. Szekszárd 1987.

5 *Györffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959; *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988.

6 *Szűcs Jenő*: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp. 1983.

7 *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979.

8 *Klaniczay Tibor* nyilatkozata a Magyar Hirlapnak, 1990. II. 10. (Szombati melléklet).

9 *Barta Gábor* — *Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben Bp. 1973. 269. skk.

[The page contains two columns of extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is too light to transcribe accurately.]

Kulcsár Péter

A Corvinus-legenda

Elekes Lajos a Hunyadi-kérdésről 1940-ben írt tanulmányában¹ megállapította, hogy a XV. századi közvélemény Hunyadi János felmenőiről és születésének körülményeiről nem rendelkezett közelebbi ismeretekkel. A kérdés csak évtizedekkel az események után, János személyével együtt került az érdeklődés előterébe, akkor, amikor az emlékek már elhalványultak, ezzel szemben kirajzolódott az a bel- és külpolitikai érdek, amely a kutatástól agitációs célokra felhasználható eredményeket várt. Az álláspontok úgy alakultak ki, hogy konstrukciójukban több és fontosabb helyet kapott a propagandisztikus szándék, mint a csekélyke tényanyag. A Hunyadi-genealógia vizsgálata a napi politika függvényeként előítéleteket követve haladt, később már nem a Hunyadi Jánossal, hanem a Mátyás névvel fémjelzett eszmékkel szembeni elfogultság pórázán. Magától értetődik, hogy szélsőséges, de egyformán alaptalan vélemények kerültek egymással szembe, annál is inkább, mert a munkába kezdettől fogva külföldiek is bekapcsolódtak, akiknek gondolatmenetét a magyarság iránt táplált érzelmeik is hajlították. A nézetek antagonisztikus voltát érzékelteti, hogy míg a családfa egyik változata egy oláh parasztból sarjad (Nicolae Iorga), addig egy másik Jupiterben gyökerezik (Bonfini).

Az igazság, ahogy az már lenni szokott, a középtájon fekszik. Elekes eddig meg nem cáfolt megállapítása szerint Hunyadi apja sem isten, sem paraszt, hanem előkelő, bár nem főrangú személy, havaselvi bojár volt. A nagyon alacsony származás vélelme a politikai ellenfelekre, a másik véglet Mátyás udvaroncaira megy vissza.

Köztudott, hogy a Hunyadi család és a római Corvinusok közötti kapcsolat ötletét a Hunyadi-címerben megjelenő holló (latinul *corvus*) szolgáltatta. Már Tubero is tudja, hogy Mátyás király atyja a durva erkölcsű géták közül származott, és Hunyadi Jánosnak hívták. Ő azonban fölvetette a Corvinus nevet, részint azért, mert apja címerében hollót látott, részint és főleg meg azért, mert fejedelmek módjára szívesen elhitte a talpnyalóknak, hogy a római polgárok közül való.² A hízelkedők között a főkolompos, mint Heltai Gáspár megállapítja, Antonio Bonfini, aki maga olasz lévén, „kedvesködni akarván Mátyás királynak, a rómaiktól hozza alá az ő eredetét, és olaszt csinál belőle”.³ Elekes is megmondja, hogy „a Corvinus név nem egyéb, mint a Hunyadiak római eredetét bizonygató Bonfininak a család hollós címerére épített humanista kitalálása”.⁴ „Bonfini — mondja Elekes másutt — a Mátyástól fölvevett »római« nevet Hunyadira is szorgalmasan visszavetítgette.”⁵ A dolgot a másik irányba is Mátyás indította: fiának a János nevet adta, és „nagyatyjára emlékeztető keresztnévét megtoldotta a neki oly kedves Corvin névvel, saját melléknevével, melynek viselésében klasszikus műveltsége mellett imperatori álmai nyertek kifejezést” — állapítja meg Schönherr Gyula.⁶ Az irodalom tehát egységes álláspontot képvisel ebben az ügyben, olyannyira egységeset, hogy az már magában is gyanús. A nagy egyetértés — mint a közhelyek esetében szinte mindig — abból adódik, hogy a kérdést senki sem forgatta meg.

Holott ennek a gondolatmenetnek már első pillantásra is van egy bökkenője. Az, hogy Mátyás

nem nevezte magát Corvinusnak, soha és sehol. Levelek, oklevelek százsámra maradtak tőle, saját kezű aláírással, de nincs egy sem, amelyben így írná magát. Az 1458-tól 1490-ig terjedő három évtized tízezres nagyságrendű irattengerében, pénzeken, pecséteken egyetlenegyszer sem fordul elő ez a név. Galeotto Marzio éppenséggel azt jegyezte föl, hogy a király helytelenítette a földrajzi nevek antikizálását, a korabeli népek, tájak, városok ókori néven való emlegetését.⁷ Nem valószínű, hogy a családnevek esetében ellenkező véleményen lett volna. Mi több, azok között, akik a római származás elméletét vallják, vagy legalább a „Mathia Corvine” megszólítással élnek, még csak magyar sincs egy sem. A névsor nem is túlságosan hosszú: Fontius, Naldius, Bonfini, Cortesius, Marliani, Ransanus és Brandolinus. Mindössze hét személy. Talán melléjük tehetem a raguzai Cervinust, aki azonban már a halott király felett tartotta gyászbeszédét, mint ahogy véleményem szerint Michael Marullus is Mátyás halála után, az epitáfiumokkal együtt verselt Corvinus Mátyás dicsőségéről.⁸ Megemlíthetem — mint az egyetlen nem kifejezetten irodalmi adalékot — az Attavante által festett brüsszeli misszálét, amelynek egyik miniatúráján a „Mathias Corvinus rex Hunga” körirat olvasható. Megemlíthetem továbbá Lodovico Carbone dialógusát, amely azonban — mint még visszatérek rá — nem egyértelmű. Mindent összevéve sem éri el a tucatot azoknak a száma, akik Mátyás életében ennek a nézetnek hangot adtak. Egytől egyig olaszok, a művek csekély kivétellel a humanista laudáció műfajából valók, ajánló, pontosabban ajánlkozó levelek, prózai vagy verses panegyricusok. Őszintén szólva nem is értem, hogyan jutott a következő időkben oly nagy népszerűsége a Corvin Mátyás nevezet, hogy királyunkat a lexikonok némelyike is a C betű alatt veszi fel.⁹

Cáfolni nem akarom, de meg merem kérdőjelezni azt a véleményt is, hogy nem Mátyás volt az, akinek dicsőségét az itáliai rokonság öregbítette.

Az a gyanúm, hogy fordítva állt a helyzet, és az olaszok voltak azok, akik az atyafisággal henechni akartak. A fenti névsoron végigtekintve némi malíciával azt is mondhatnám, hogy a szegény rokon jogán szerettek volna a fejedelmi asztal mellé ülni. Ebbe a témába azonban nem kívánok belemerülni.

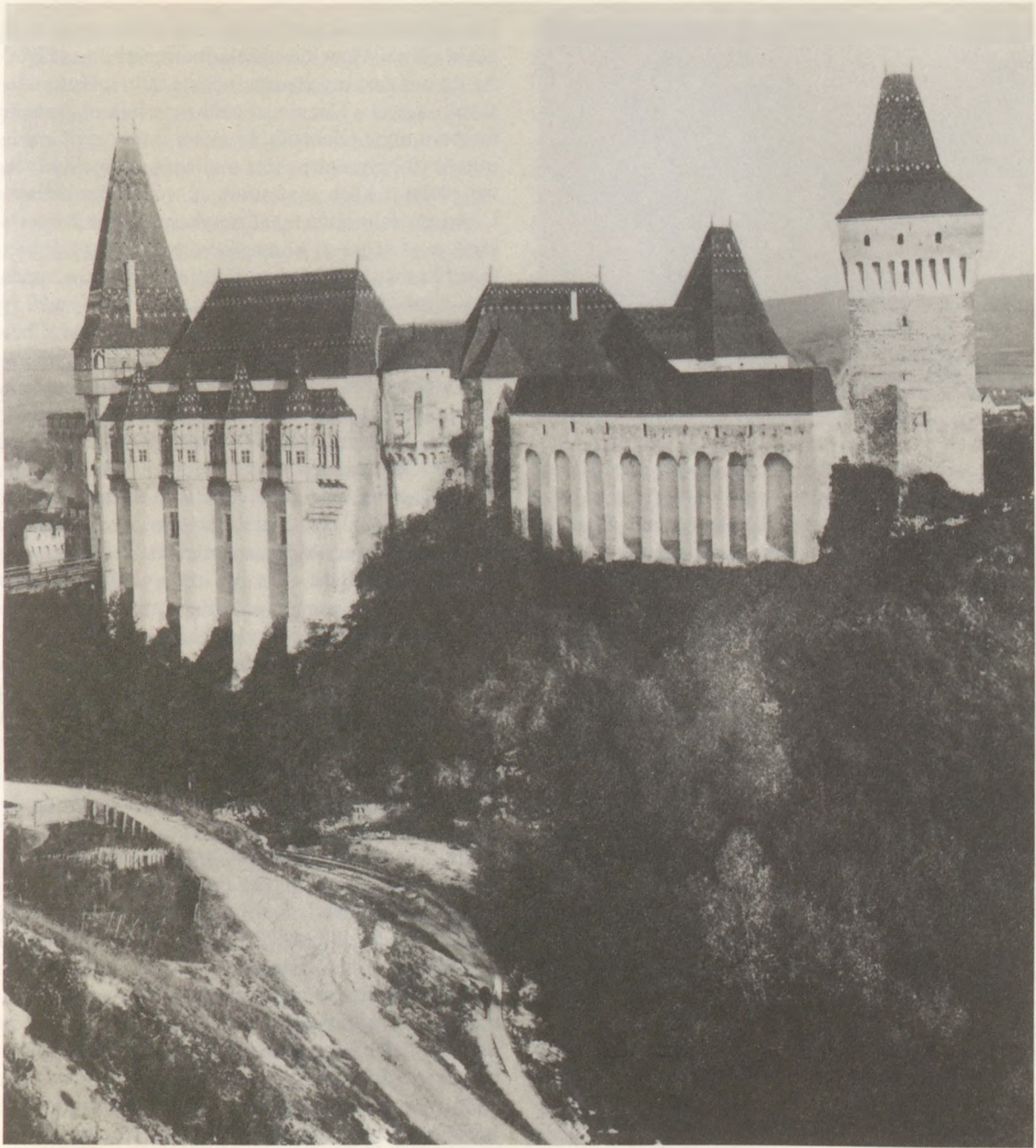
Bizonyos tehát, hogy a Corvinus-legenda nem ott, nem úgy és nem azért keletkezett, ahol, ahogyan és amiért gondolni szokás.

Bizonyos továbbá, hogy nem is akkor. Bartholomaeus Fontius már 1472-ben „Mathias Corvinus rex”-et emleget,¹⁰ ami Bonfinit kiszorítja a feltaláló szerepéből. Ő legfeljebb egy már kész ötletet fejleszthetett tovább. Azonban Pietro Ransano Hunyadi-biográfiája, amely még Hunyadi János életében keletkezett, nemcsak a Joannes Corvinus nevet ismeri, hanem annak részletes történeti indokolását is. Erre még visszatérek.

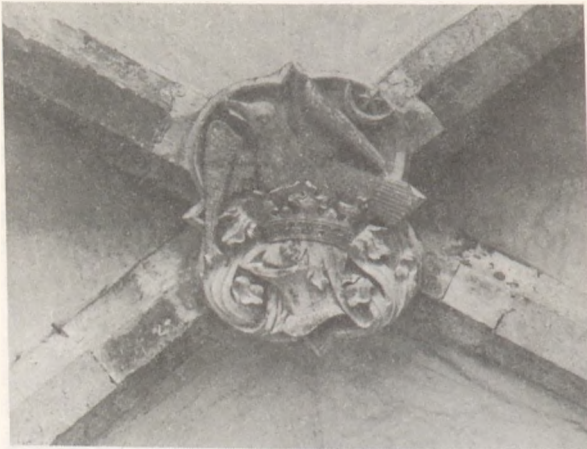
Nem igaz tehát, hogy a római származás meséjét Mátyás találta volna ki saját tekintélyének hízlalása végett, vagy hogy az ötlet az ő biztatására, az ő környezetéből indult volna útjára. Nem igaz továbbá, hogy Hunyadi János csak visszamenőleg, fia jóvoltából jutott hozzá a Corvinus névhez. Hogy most már a negatívumokat egy csokorba kössem, az sem igaz, hogy a Corvinus nevet a Hunyadi-cimer hollója költötte.

Kezdjük tehát Joannes Corvinus genezisével.

Hunyadi János születési helyéről, mint említettem, semmiféle mértékadó forrás sem beszél. A legkézenfekvőbb és legelterjedtebb feltételezés, amely Hunyadra szavaz, könnyen cáfolható, hiszen a család Hunyad várát csak 1409. október 18-án, János születése után kapta meg. Bonfini tudósítását, amely szerint „in Corvino vico” látta meg a napvilágot,¹¹ az újabb irodalom figyelmen kívül hagyja, mert az láthatóan a Corvinus-mítosz hatása alatt keletkezett. Emellett értelme is kétséges, hiszen ha a szerző a Hunyadiakat általában is Corvinusoknak nevezi, akkor a Corvinus vicus sem jelent többet, mint Hunyadi-, vagyis családi birtokot, ez pedig egyenlő a semmivel. Sőt, annál

1. Vajdahunyad vára, XX. század eleje

2. A Hunyadi család címere. Vajdahunyad, várkapolna

is kevesebb. Ugyanis a familia 1409 előtt, János születésekor egyáltalában nem rendelkezett birtokkal, a fiú tehát nem születhetett ott. Bonfini tudósítása ilyenformán csak kétféleképpen értelmezhető: vagy csakugyan egy Corvinus nevű falura gondol, vagy teljességgel a levegőbe beszél. Azok a múlt századi, birtoktörténeti adatokkal nem támogatható játszadozások, amelyek Hollós meg Hollód nevű helységeket keresgéltek a térképben, a fentínél is hitványabb alapra támaszkodtak, amennyiben a Corvinus vicus magyar fordításából indultak ki. Mivel tehát János apja birtokkal nem rendelkező aulicus miles volt, Elekes a legkézenfekvőbbnek azt tartja, hogy a királyi udvarban éledgett, és fia is ott született. 1409-ben költöztek Hunyadra, amikor János még kisgyermek lehetett, ezért már a kortársak is ezt vélték szülőhelyének, annál is inkább, mert az egész familia „de Hunyad” írta magát. Meglehet, hogy János is ezt hitte. Megjegyzem, hogy Petőfi esetében is efféleképpen alakult a viszony Kiskőrös és Félegyháza között.

A dolog azonban nem egészen így áll, mert Bonfini nemcsak egyszer szól erről a településről, és világosabban beszél, mint ahogy Elekes érti. Először a 3. decas 4. könyvében kerül elő a téma:

Hunyadi „Corvinus faluban születvén, nemzetségét a római Corvinus családra vezette vissza”.¹² Az író nem azt mondja itt, hogy a falut a Hunyadiakról, vagyis a Corvinusokról nevezték el, hanem fordítva, úgy vélekedik, hogy ha János egy Corvinus nevű helységben jött a világra, akkor nyilván van valami köze a hasonló nevű római családhoz. Corvinus falu létét tehát tényként állítja. Másodszor, a 3. decas 9. könyvében, még világosabban fejezi ki magát: „az atyai faluban születvén, amelyet a mi időnkben is Corvinusnak neveznek”.¹³ Egy harmadik helyen csak Corvinus pagusról beszél.¹⁴ Ami igaz, az igaz, Bonfinitől nem tudunk meg sokat erről a településről, de annyi bizonyos, hogy ő ezt tényleg létező földrajzi objektumnak tartotta, amelyet már Hunyadi János születése előtt is Corvinusnak neveztek.

Szerencsére nem ő az egyetlen, aki tud erről a helységről. Szól róla Pietro Ransano is az *Annales*-ben, abban a munkájában, amelyet jóval magyarországi követjárása előtt írt, az 1450-es évek első felében, akkor, amikor saját bevallása szerint még szinte semmit sem tudott hazánk történelméről, és amikor még nem sejtette, hogy valamikor majd egész kötetet szentel e témának. Nem is foglalkozik vele sokat, csak néhány apró hirt regisztrál a török harcokkal kapcsolatban, és az 1444. esztendő eseményeinél siratja meg a várnai katasztrófát. Ennek kapcsán kerít sort Hunyadi János tetteinek magasztaló ismertetésére, úgy vélekedvén, hogy alighanem másképp alakultak volna a dolgok, ha a király hallgat e tapasztalt hadvezérre. Eközben, szóbeli magyar forrásra hivatkozva („ex nonnullis Hungaris accepi”) szóba hozza azt is, hogyan került a hős családja Magyarországra. „Valacchia mellett fekszik egy művelt sziget, amelyet a Duna szétágazása alkot, ezt Corvinának nevezik... A sziget... nincs messze a török birodalom határától, ezért gyakran megtörtént, hogy ez a népség ellenséges sereggel rátámadt erre a szigetre, miért is János szülője Magyarországra költözött.”¹⁵ Az *Évkönyvek* tehát nem falut emlegetnek, hanem egy

dunai szigetet. Ransanus 1488-ra sem felejtette el a régi értesülését, hanem beleszötte abba a beszédbe is, amelyet Magyarországra érkezésekor a királyi pár előtt tartott: „Corvina, amely a Duna szigete, amelyet rokonaid sokáig birtokukban tartotak”.¹⁶ Végül, 1490-ben, az *Epithomában* is hasznosította tudományát. Elbeszélését egészében Thuróczyra építi, de a nándorfehérvári ostrom előzményeinek ismertetésekor kiegészíti forrását: Hunyadi „abban az időben Alsó-Pannóniában élte az életét egy birtokában levő kastélyban, melynek Covinum a neve”.¹⁷ Megjegyzem, hogy a kastély neve minden nyomtatott kiadásban Corvinum. *Azonban mind a palermói, mind a budapesti kéziratban Covinum áll.*

Így tehát megoldódik a Corvinus vicus és a Corvina insula rejtélye: Temeskubinról van szó, amelynek régi magyar neve Keve volt, de Kubin néven is ismerték, latinul pedig Covinumnak hívták. Ma Kovin Jugoszláviában. Az a leírás, amit az imént Ransanustól idéztem, egészen egybevág azzal a másikkal, amit Györffy György ad Keve fekvéséről történeti földrajzában: „Az Al-Duna azon kedvező fekvésű pontján létesült, ahol a Morava-torkolattal szemben két hosszú sziget között kitűnő átkelőhely volt.”¹⁸ Pesty Frigyes az eltűnt régi vármegyékről szólóban Kevét így állítja elénk: „A régi vár mintegy szigeten feküdt, melyet a Dunavác nevű Duna-ág és a Ponyavica vize képezett. A várostól egy csatorna választotta el.”¹⁹ Keve tehát város is volt, vár is, sziget is volt. A vicus és pagus is megfelel a valóságnak. 1440-ben ugyanis Keve város rác telepesei elmenekültek a török elől a Csepel-szigetre, és a nevet magukkal hozva megalapították ott Ráckevét.²⁰ A magyar lakosság helyben maradt ugyan, de Keve városa elvesztette korábbi jelentőségét, maga a megye is romlásnak indult olyannyira, hogy ez év után már ispánt sem állítottak az élére. Bonfini a XI. század második felét illetően, Salamon történetének elbeszélésekor Kevét (Ceue) Thuróczy nyomán még oppidumnak mondja,²¹ Hunyadi korában azonban már a vicus és pagus kifejezéseket használja rá.

Keve, frekventált dunai átkelőhely lévén, nagy fontossággal bírt a hadvezetés számára. Feltűnő, hogy Bonfini a magyar történethez felhasznált írott forrásait éppen Hunyadi hadjárataival kapcsolatban két alkalommal is megtoldja Kevére vonatkozó, szóbeliségből vett adattal. A hosszú hadjárat ismertetésében Callimachust másolja, és az általa megadott útvonalon vezeti a sereget, kiegészíti azonban azzal a megjegyzéssel, hogy Kubinnál kelt át a Dunán. A Rigómező felé induló sereg útvonalát Thuróczyhoz képest toldja meg azzal, hogy a Morava folyó Kubinnál ömlik a Dunába.²² Mintha e helység neve a Hunyadira emlékező veteránok memóriájában erősen megragadt volna, és különös nyomatékot helyeznének rá. Ransanusnál is megtaláljuk ennek az érdeklődésnek a nyomát. Az előbb említettem, hogy *Epithomájába*, amelyben szinte pontról pontra Thuróczyt másolja, betold egy szóbeli forrásból vett adatot, megemlítve, hogy a nándorfehérvári ostromot megelőzően Hunyadi a főurak, főleg Cillei Ulrik féltékenysége miatt Kubinban húzta meg magát.²³ Ami az ottani tartózkodás okát illeti, az nyilván a szerző kombinációja, de maga a tény igaz: 1456. július 3-án Hunyadi onnan keltez levelet.²⁴

Mi köze volt Hunyadi Jánosnak Kevéhez? Bonfini azt állítja, hogy ott született, Ransanus szüleit költözteti onnan Magyarországra. Mindketten úgy tudják, hogy a város a Hunyadiak kezén volt.

Az Elekes által hitelesnek és szavahihetőnek elismert források Vajk (János apja) beszármazásáról csak az „ex Transalpinis partibus in Hungariam (Transylvaniam)” kifejezést tartalmazzák, a vándorút vonalát nem rajzolják ki pontosan. Keve a korabeli földrajzi terminológia szerint nem a transzalpin részekben, de nem is Magyarországon (Erdélyben), hanem Rasciában feküdt.²⁵ A kiindulópont — ebben a források között teljes az összhang — vitathatatlanul Oláhország (Valacchia). Ransanus és a többi forrás egybevetéséből az következik, hogy az első állomás Valacchia és Magyarország között („adiacet Valacchiae”) keresen-

dő. Ez Keve, ahonnan a család 1409-ben továbbköltözött, immár magyar területre, Hunyadra. Így Bonfininak az az értesülése, hogy János Kevén, vagyis hát „in Corvino vico” látta meg a napvilágot, egyáltalán nem mondható oktalannak. Ransanus két hagyományt látszik őrizni. A születés helyét határozottan Hunyadra teszi („natus est”),²⁶ a Corvina szigettel kapcsolatban a bizonytalan tartalmú „oriundus est” kifejezést használja.²⁷ Ha mármost az első állítás bizonyosan hamis, a második meg Bonfiniéval egybevág, akkor e második felértékelődik. Mindent összevetve tehát kétségtelennek mondható, hogy volt egy olyan hagyomány, amely Hunyadi János születési helyének Kevét tartotta, és ennek helyességét a két híradó, Ransanus és Bonfini autenticitásán kívül a külső körülmények is valószínűsítik.²⁸

Milleker Bódog, aki Keve vármegye történetével egyedül foglalkozott behatóbban, a nagy román beköltözés első hullámát 1394-re teszi,²⁹ szinte ugyanazon 1395-ös évre, amelyre Elekes Vajk Magyarországra kerülését datálja. Vajk, mint erről már beszéltem, Zsigmond király aulicus milese volt, azonban azzal szemben, amit Elekes gondol, nem vagyok biztos benne, hogy ebben a minőségében folyvást az udvarban kellett lebzselnie. Ha mégis, vajon hol szerezte azokat a részleteiben sajnos nem ismert érdemeket, amelyekről az 1409-es adománylevelével beszél? Ez érdemek — mint a jutalom kivételes nagysága tanúsítja — kivételesen nagyok voltak. Az a kevés, amit személyéről sejtünk, azt sugallja, hogy ilyen érdemeket csak a csatamezőn szerezhetett. Párhuzamként felidézem Perényi Miklós esetét, aki 1392-ben Zsigmond királyt elkísérte szerbiai hadjáratára. Borics váránál megvert egy török csapatot, és zsákmányolt egy zászlót. Jutalmul megkapta Érsemlyő várát minden tartozékával együtt. Valami ilyesmi húzódhat meg Vajk szerencséje mögött is.

A mező, ahol Vajk vitézkedett, kétségkívül a déli végeken virágzott. Az adománylevelet és a

beiktatásról szóló tanúsítványt Vajk és fiai számára a király éppen a temesi ispán, Ozorai Pipo felterjesztésére írta át díszes formában 1410. február 10-én.³⁰ Ugyanő 1407-ig kevei ispán is volt. Egy másik, 1435. évi oklevél felterjesztője Marczali Imre, aki Pipót helyettesítette, míg az 1412—1413-ban Velence ellen hadakozott.³¹

Azt tudjuk, hogy János ifjúságát a délvidéken töltötte, olyan helybeli hatalmasságok szárnya alatt, akikkel ő maga, gyermek lévén, nem teremthetett kapcsolatot. Ezeket a szálakat még apja szötte. Lehet, hogy pályafutását Erdélyben kezdte, de ez nem biztos. Első gazdáinak, a Csákyaknak is voltak birtokaik Keve megyében.³² Náluk különben sem szolgálhatott sokáig, mert mire 1430-ban Zsigmond mellett találjuk, addigra a Csákyak után őt gazdája is volt, nevezetesen Csanádi Ferenc Csanád megyei nagybirtokos, Ozorai Pipo temesi ispán, Lazarevics István szerb despota, Újlaki Miklós macsói bán és Monoszlai Csupor Demeter, akkor tinnini, később zágrábi püspök, egytől egyig a délvidéki oligarchia tagja, az al-dunai csaták hőse valamennyi. Van olyan forrás, amely határozottan — Mátyás király szájába adva — állítja, hogy Jánost Ozorai Pipo vezette a katonai pályára. „Ez a kiváló parancsnok tanította apámat a hadimesterség első tudnivalóira, és az ő szigorú nevelése alatt vált előbb a legbátrabb katonává, majd kapitánnyá és kapitányból a tartományok és országok legbölcsebb kormányzójává” — mondja a király egy olasz Hunyadi-életrajz szerint.³³ Bonfini két különböző hagyományt követve kétszer is elmondja ugyanezt.³⁴

Erdélyből tehát, ha élt is ott valaha, nagyon hamar, zsenge ifjúkorában a déli végekre került, és ott katonáskodott apja magas rangú barátainak, protektorainak szolgálatában mindaddig, míg a király fel nem fogadta. Az első ismert országos tisztség, amelyet öccsével, a másik Jánossal együtt 1439-ben elnyer, szintén e területhez köti, szörényi bán lesz.³⁵ 1440-ben a király is a két Jánosnak a Duna folyásán innen, Orsova, Miháld, Szörény

körül tanúsított egykori vitézségét emlegeti föl.³⁶ Bonfini első emlékeztes haditettként egy Mysiába való betörést jegyez fel,³⁷ és a mai irodalom az 1441 nyarán Iszhak bég fölött Szerbiában aratott győzelemmel vezeti be őt a történelembe.³⁸ Az országrészhez való kötöttségét jellemzi, hogy a délszláv hagyomány apjának is Lazarevics Istvánt tudja. És ennek a vidéknek volt az egyik centruma Keve.

Hogy Keve városa vagy vára valaha is Hunyadi-birtok lett volna, arra nincs adat. Az azonban tény, hogy az Ország és a Csáky család meg horogszezi Szilágyi Mihály a Keve vármegyében fekvő birtokait évtizedek múlva Hunyadi János fiainak adományából bírja,³⁹ valaha tehát voltak Hunyadi-birtokok Keve megyében, ha nem is éppen e vár vagy város.

Azonban ennek ellenére is úgy látszik, hogy a birtoklásra vonatkozó hagyomány nem nélkülöz minden alapot, s Kevét maga Hunyadi János is saját tulajdonának tekintette. Keve ugyanis nagyon szorosan függött a szörényi bántól. Amikor Zsigmond 1432/35-ben szabályozta az ország védelmi rendszerét, Keve vármegyét a Temesköz és Szörény védelmére rendelte. Az 1435-ös országgyűlés erre a feladatra irányoz elő Keve vármegye részéről 100 lovast.⁴⁰ 1445-ből van adatunk arra, hogy Keve várnagya mindenestől a szörényi bán alá tartozik.⁴¹ Erre gondolhatnak a kortársak és a közelkorúak, amikor egybehangzóan azt mondják, hogy a környék összes vára, Keve is, Hunyadi János kezén volt. I. Ulászló 1440-ben a Duna-parti erősségekről (fortalicia) mondja, hogy régebben, Zsigmond és Albert idejében azokat a két Hunyadi János „tartotta és kormányozta” (tenentes et gubernantes).⁴² Długosz meg úgy értesült, hogy Ulászló minden várat, amely ezen a vidéken feküdt, Hunyadi János kezére adott: „kinevezte kapitánynak, és a törökök földjével szomszédos összes várat neki adta gondozásra (in tenutam)”.⁴³ Tudósítása egészen akkurátusnak látszik, amennyiben Hunyadit nem tulajdonosnak, hanem „te-

nutarius”-nak mondja. Konkrétan Kevére vonatkozóan: elég jól ismertek az 1456. őszutó eseményei, a király megérkezése Nándorfehérvárra (november 8), Cillei Ulrik megölése (november 9). November végén a király Temesvárra megy, melynek kapujában — festői jelenet! — Szilágyi Erzsébet és a kis Mátyás fogadja őt. Hunyadi László nincs jelen. Ő a gyilkosságot követően Kevére siet, és ott várja ki a fejleményeket. Csak akkor lép elő ismét, amikor anyja kieszközli a király bocsánatát. Kevét tartotta biztos menedéknek a maga számára, a királlyal szemben is. 1457. július 13-án az országnagyok Hunyadi János özvegyétől követelik vissza Kevét mint királyi várat.⁴⁴ Ezzel párhuzamos az az ugyancsak 1457-es keletű értesítés, mely szerint Brankovics Lázár elfoglalta a várat. Tettét azzal indokolta, hogy az valaha apja, György birtokában volt, Hunyadi János azonban elvette attól. Szilágyi Erzsébetet ezzel nem hatotta meg, a nagyszorongatással kergette ki onnan.⁴⁵ Ilyen körülmények között nem vehetjük rossz néven a két olasz humanistától, ha Kevét a Hunyadiak családi birtokának gondolták.

De akárhogy is állt a jogi helyzet, az nem vitatható, hogy Hunyadi János ifjúsága egy szakaszában, éppen akkortájt, amikor nevét a hír felröppentette, Keve környékén vitézkedett, és talán ott is született. Lehetett egy olyan, alkalmasint rövid időszak, amelyben a Kevei ragadványnevet is viselte.

Kérdés, van-e ennek valami nyoma.

A Keve név eredetére vonatkozóan két elmélet merült fel. Az egyik a jól ismert hun vezérnek tulajdonítja a város alapítását, amivel azonban manapság oly kevesen értenek egyet, hogy ezt a változatot félre is vethetjük. A másik a „kő” szóból származtatja. Ez nyelvészeti szempontból korrekt, úgyannyira, hogy a TESz, a „kubin” szót is a „kő” szócikknél veszi fel, mert feltételez egy ősi finnugor „*kiße” hangalakot, amelyből mindkét forma leszarmazott. A középkori okleveles anyagban többnyire a Keve valamely könnyen felismer-

hető variánsa fordul elő, Keue, Keuee, Kewe, Kwew, Kevy, Kewy, Ceue, valamint Chevin, Co-
vin, Couinum, Kowynum, Gowin stb., de né-
hányszor a „kő”-höz közelebb állók is felbukkan-
nak: Kwe, Keu, Qev, Ku.⁴⁶ Pesty Frigyes ugyan
elgondolkozik e származtatáson, mert — mint
mondja — Keve messze környékén nincsen kő,⁴⁷
de a helytörténeti adatok ezt az etimológiát igazol-
ják. Callimachus a hosszú hadjárat elbeszélésében
a sereg dunai átkelését „ad Salsum lapidem” loka-
lizálja,⁴⁸ amit Bonfini így egészít ki: „ad Salsum
lapidem et Cobin, qui ante Synderoviam situs
est”.⁴⁹ Hunyadi János számtalanszor kelt át a Du-
nán e helyen, és néhány levelét innen keltezte. A
dátumok közül hármát idézek 1448 szeptemberé-
ből. 12-én: „in terra Rasciae ad vadum Danubii,
quod vulgo Lapideum dicitur”; szeptember 14-
én: „in descensu nostro exercituali apud vadum
Danubii, quod vulgo Lapideum dicitur”; 17-én:
„ex terra Rasciae alias Serviae in ipso progressu
exercituali prope vadum Danubii, quod vulgo La-
pideum dicitur”.⁵⁰ Ennyi elég annak bizonyításá-
ra, hogy Keve másképp, még hozzá éppen a Hu-
nyadi János által kedvelt népies formában (vulgo)
Kő néven, Keve vára tehát Kő vára néven nevez-
tetett.

És most egy idézet abból a levélből, amellyel a
raguzaiak 1415 júniusának végén Zsigmond ki-
rályt a boszniai eseményekről tájékoztatják: „Fo-
lyó hó 29-én érkezett egy futár kereskedőinktől
Srebernizából, kiknek leveléből megtudtuk, hogy
e hó 16-án Johannes de Conhara Felsőged sok
népével az Uxorához vonult Dobui vár alá; ez,
mint beszélük, Bosznia felé tart.”⁵¹ E hír annak a
vállalkozásnak az előkészületeire utal, amely 1415
júliusában zajlott le. A török kiszorítása végett
Boszniába küldött magyar sereg Garai János, Ma-
róti János és Csupor Pál vezetése alatt Dobojnál
vereséget szenvedett Hervoja bosnyák vajdától.
Több országnagy fogságba esett, Csupor Pált
Hervoja kivégeztette. A vereségről ugyanezen ra-
guzai polgárok augusztus 6-án tájékoztatják a ki-

rályt.⁵² Joannes de Conhara neve tudtommal se-
hol másutt nem bukkan fel. De sejthető, hogy itt
sem a legpontosabban jegyezték le. A levelekben
— amelyeket Gelcich közléséből ismerek — a töb-
bi résztvevő neve is meglehetősen torz formában
olvasható. Garay János például Charap Janis alak-
ban szerepel. Biztosra vehető, hogy nem félrehal-
lással, hanem elírással van dolgunk, vagy a ragu-
zaiak olvasták rosszul a szreberniki levelet, vagy
Gelcich az övét. Ugyanis a Charap Ch-ja egy
nagy G, p-je pedig egy y vagy egy lehúzott j eln-
zéséből keletkezett, és nem úgy, hogy az i-t p-nek
értették. Eszerint a Conhara n betűjének u-ra for-
dításához nem kell különösebb merészség.⁵³ Így
aztán a királyi vitézből egyszeriben Joannes de
Kouhara, az ékezeteket kiteve Joannes de Kő vára
lesz, latinul Joannes Covinus.

Ezzel szemben áll az 1415-ös dátum. Az említett
királyi vitéznek legalábbis tizenhatodik évében
kellett járnia, tehát 1400 előtt született. 1415-ben
viszont Elekes számítása szerint Hunyadi János
talán nyolcadik évében járt. Azonban Elekestől
tudom azt is, hogy a születés éve bizonytalan, mint
mondja, a találgatások alapján „1387-től 1425-ig
szinte évenként születhetett volna”.⁵⁴ Azon az ala-
pon, hogy születését „nem szabad túlságosan ko-
rai időre tennünk”, ő a két véglet kellős közepét,
az 1407. esztendő-t választja ki. Nem hiszem, hogy
ez olyan szám lenne, amelyhez feltétlenül ragasz-
kodnunk kell. Oszvald Arisztid, akinek érvelését e
kérdésben Elekes is követi, többé-kevésbé ugyan-
azon adatokból az 1395 és 1400 közé eső időszakot
következteti ki.⁵⁵

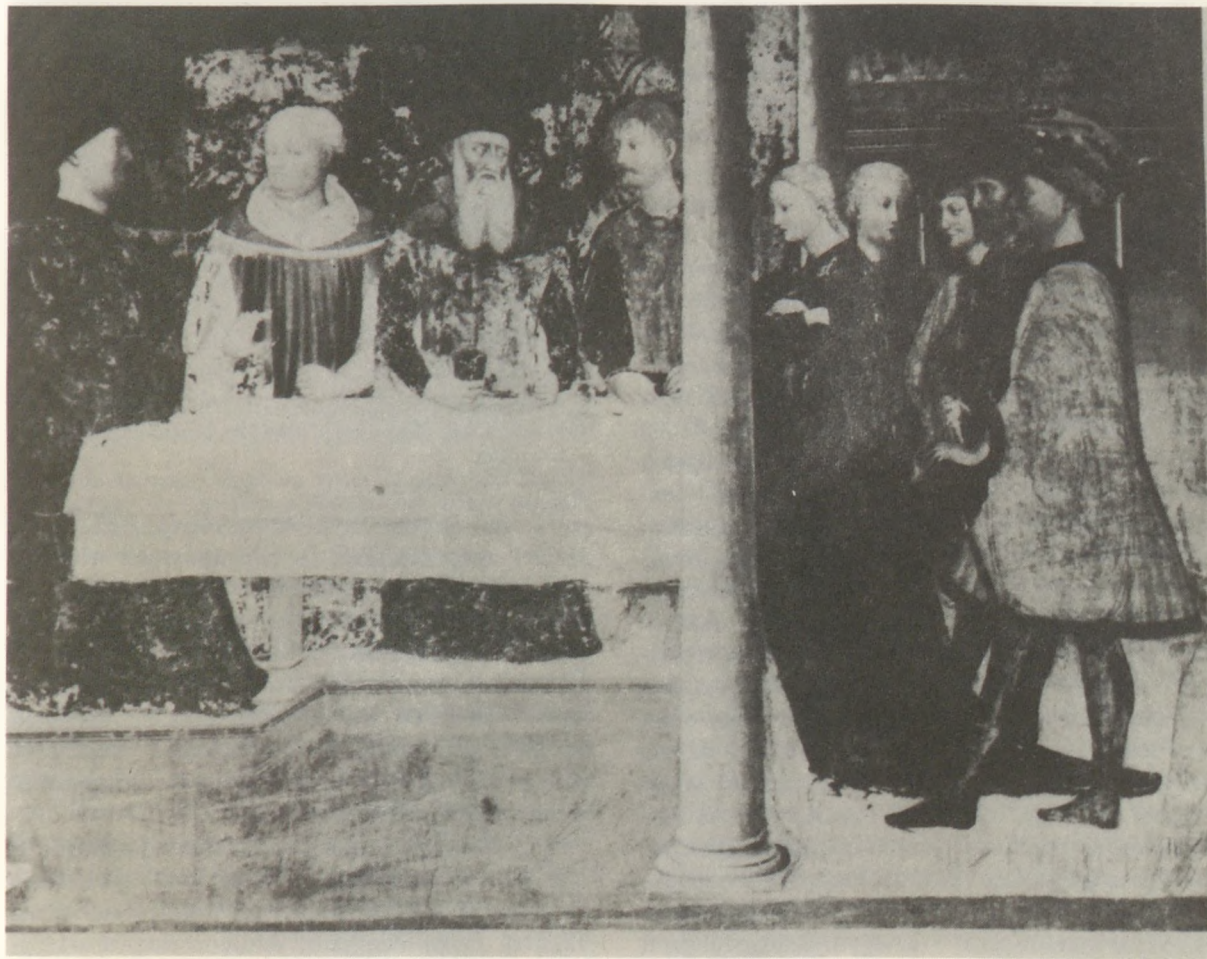
Mást is hozhatok elő. Masolino, miután 1424—
1427-ben nálunk járt, hazatérve Branda Castiglio-
ne bíboros számára egy freskón jelenítette meg a
magyar élet nevezetes személyiségeit. Nyilvánva-
lóan azokat, akiket mindketten ismertek. Branda
1410 novemberétől 1413-ig, majd 1423—1424-
ben tartózkodott Magyarországon.⁵⁶ Az ötlet és a
vázlat tehát valószínűleg 1424-ben fogant. A ké-
pen látható — többek között — Filippo Scolari és

mellette egy ifjú, akiben Hunyadi Jánost szokás felismerni. Az azonosítás, persze, más ábrázolásunk nem lévén, merő feltételezés.⁵⁷ Ámde, ha mégis igaz, Jánosnak 1424-ben már olyan személyiségnek kellett lennie, aki a magyar virtust reprezentálta. Inkább volt tehát 25, mint 17 esztendő.

Akárhogy áll is a dolog, az semmi esetre sem zárható ki, hogy Hunyadi János betöltötte már a tizenhatot 1415-ben, amikor Kővári János királyi kapitány az Uzsora partján csatázott. Elekes leg-

főbb érve, hogy tudniillik 1456-ban Kapisztránt már aggastyánnak mondják, míg Hunyadi esetében erről nincs szó, nos, ez az érv továbbra is megáll: egyikük már betöltötte hetvenedik esztendejét, a másik a hatvanat sem érte el.

És még egy adalék. A boszniai vállalkozás kezdeményezője Ozorai Pipo volt,⁵⁸ akiről a fentebb mondottak alapján bizvást feltehető, hogy a fiatalembert szárnyai alá vette, és megengedte neki, hogy az az ő zászlaja alatt induljon első próbájára.

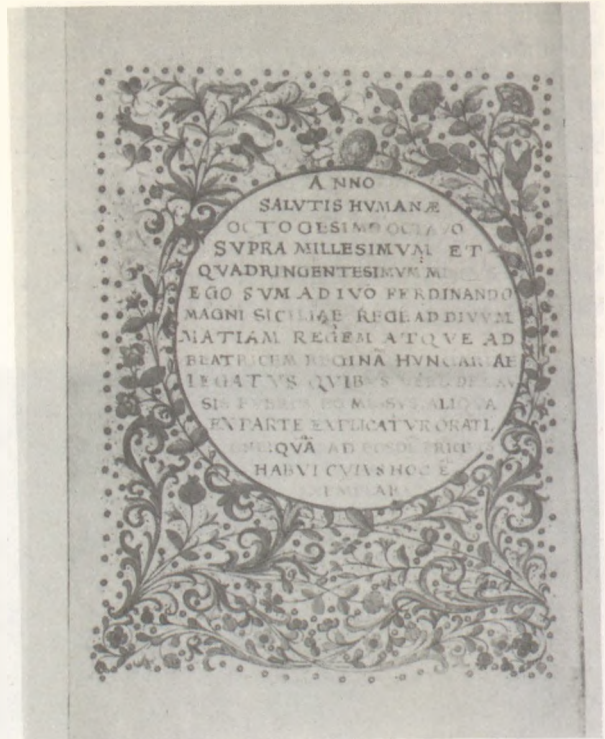
3. Masolino: Heródes lakomája (részlet). A bajszos, csupasz állú ifjúban Hunyadi Jánost vélte felfedezni a kutatás

Masolino szintén Pipo költségén vendégeskedett hazánkban.

Hogy Joannes Covinusból Joannes Corvinus lett, az még félrehallásnak sem minősíthető, elvégre a 'kocsi' jelentésű „covinnus” szó DuCange szerint „corvinius” alakban is előfordul. Ha esetleg írott forrásra gondolunk, a w-vel írt Cowinus alak tálcán kínálta a félreolvasás lehetőségét. A Corvinus-legenda tehát nem izzadságszagú humanista tudóskodás, hanem egy könnyed, talán kicsit szándékolt melléfogás szülötte.

Ezzel a legenda keletkezésének a helye is megálapítást nyert, mert kizárt dolog, hogy a nevet magyarok értették volna rosszul, illetve magyar elmében merült volna fel Keve vár nevének hallatára a római Corvinusok emléke.

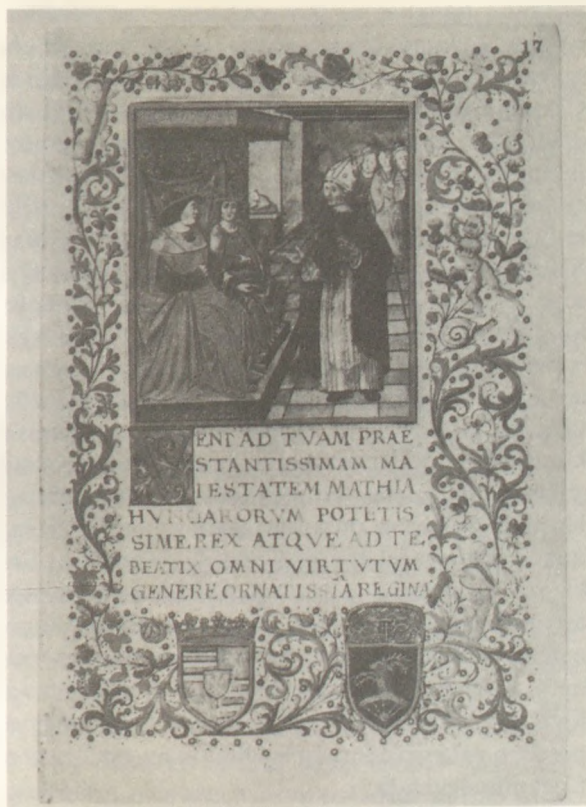
Az természetesen nem tudható, hogy ki vitte magával az adatokat Itáliába. Érdemes megjegyezni, hogy Marco Dandolo, a velencei követ, 1428. július 2-án éppen Kevén találkozott Zsigmondal.⁵⁹ Hunyadi hírét ekkor már hallották az olaszok. Masolino jóvoltából talán arcvonásait is megnézhatték. Ransanus azt mondja, hogy amikor 1433-ban Zsigmond kíséretében megjelent Rómában, „mindenki száján az ő dicsősége zengett”. Az 1442-es évnél, ahol nevét először leírja, egeket verdeső virtusáról beszél.⁶⁰ Igaz, ekkor még Corvinus voltáról nem tud, pedig több névváltozatot is lejegyez: Joannes Vaivoda seu Hunniates, Blancus is vulgo cognominatur. Úgy gondolom, maga e sok név is bizonyos népszerűsége utal. Az pedig, hogy az itáliai köznép száján külön nevet kapott, egészen magasra értékelendő. A Joannes Blancus változat ugyanis tudtommal főleg olasz forrásokban fordul elő, mint Petrus Níger meg is mondja: „ducem Joannem, . . . quem apud Latiam [!] gentem vulgo Bianchum appellant.”⁶¹ A magyar kormányzat propagandatevékenységének részeként nagy gondot fordított Hunyadi személyének külföldi népszerűsítésére. 1453-ból két olyan oklevél is maradt ránk — az egyik beszercei grófi kinevezéséről, a másik egy birtokadományról —,

4. Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Nápoly, 1490 (fol. 16^v). Ransanus követségére és beszédére vonatkozó szöveg

amely bevallottan életútjának ismertetését, érdemeinek megörökítését és elhíresztelését célozza, „nehogy jeles tettei valamikor feledésbe merüljenek, hanem inkább szelvényben sugározzák fényességét, és a jövő századok magasztalással hirdessék azokat, és a többieknek például szolgáljanak”.⁶² Ezekben az iratokban olvashatók János tetteiről, jelleméről, magatartásáról, külsejéről azok az adatok, amelyek a korabeli történetírásnak is patronjaivá váltak.

A leszármazás útjának tudós kimunkálására Pietro Ransano vállalkozott. Az ő Hunyadi-életrajza az *Annales omnium temporum* VII. kötetében az 1444-es évnél található. Amikor magyarországi követjárása után, 1490-ben hazament, ehhez fűzte

5. Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Nápoly, 1490 (fol. 17^r). Ransanus, a nápolyi király követe felajánlja művét a királyi párnak

hozzá újonnan készített magyar történetét, amelyet *Epithoma rerum Hungararum* címen külön kötetben is publikált. Ebben magyarországi források, elsősorban Thuróczy alapján ismét elmondja ugyanazokat az eseményeket, amelyeket annak idején itáliai értesülések nyomán egyszer már elmesélt. Így történelmünk egyes epizódjairól két változatot őrzött meg. Érdeklődése a magyar hős iránt már Itáliában is az átlagosnál élénkebb lehetett. Ugyanis annak a III. Calixtusnak volt bizalmasa és pártfogoltja, aki egész pápaságát a törökellenes koalíció létrehozására áldozta. Később, 1464-ben, hivatalt is vállalt e téren: ő lett a szerve-

ződő kereszties hadjárat szicíliai kommisszáriusa.⁶³

Az *Annales* első (1450 utáni) Hunyadi-biográfiaja előtt egy kurta beszámoló áll a hosszú hadjáratról és a várnai csatáról valamely egykorú (1444-es) tudósításból kivonatolva, méghozzá oly tömören, hogy a két dolog összemosódik benne. A modern kiadásban mindössze 14 sor szerint a magyarok a törökökkel 1443-ban és 1444-ben egy csatát vívtak, amelyben fényes diadalt arattak, de Ulászló király és Julianus kardinális életét veszttette. Erre következik Giuliano Cesarini rövid és I. Ulászló hosszabb életrajza (Poggio Bracciolini *De varietate fortunae* című, 1448-ban keletkezett munkájából kiollózza). Ennek során újólág, részletesebben és pontosabban elbeszéli a várnai eseményeket. Hunyadirol e lapokon többször is beszél, Joannes Hunniates vulgo Jancus, Joannes Jancus és Joannes Blancus néven emlegetve őt. Befejezésül megjegyzi, hogy a várnai katasztrófa végzetes lett volna a kereszténységre, ha ez a derék vitéz meg nem oltalmazza. És ezzel tér rá, mintegy véleményét igazolandó, Hunyadi János életútjának ismertetésére.

Amikor — mondja — Nagy Konstantin Itáliából Thráciába tette át székhelyét, embereit is magával vitte. Közöttük volt P. Flaccus, aki Dáciát kapta meg, hogy provinciává szervezze. A területet róla nevezték el Flaccianak, mely név az idők folyamán eltorzult, és Valacchia lett belőle. Ennek lakói, mint nyelvük is bizonyítja, a dákok és az itáliaiak leszármazottai. Azt mondják a magyarok, hogy e Valacchia mellett fekszik Corvina-sziget. Ennek neve — fejtegeti a szerző — azt bizonyítja, hogy alapítói egykor, Flaccus idejében, a Corvinusok voltak, akik ezt a területet kapták Konstantin császártól gyarmatosítás végett. E sziget urai címerükben ma is hollót viselnek, ami ezt a leszármazást nagymértékben valószínűsíti. Ismeretes ugyanis, miképpen győzött L. Valerius egy gallus ellen párviadalban e madár segítségével, miért is a Corvinus melléknevet kapta.

János, mint a magyarok mondják, erről a szigetről való (oriundus est), következésképpen római

vérből ered. Igazi neve tehát Joannes Corvinus. Apja a török veszély miatt még az ő világra jövele előtt Magyarországra költözött, ahol Zsigmond királytól Hunyad várát kapta adományul. Itt született a fiú, János. Aztán hosszan dicséri érdemeit azokkal a közhelyekkel, amelyek az egész európai publicisztikában feltalálhatók: „Solus pene est ad rei bellicae munera natus, ad pericula subeunda impavidus, animi eius magnitudo pene immensa, consilio nemini secundus” stb.

E Hunyadi-életrajz íratásának idejére nézve az adatok egészen egybevágóak. A szerző tudja, hogy a kormányzó már leköszönt tiszteréről.⁶⁴ A terminus post quem eszerint 1453 januárja. A nándorfehérvári győzelmet nem említi, Jánosról mindvégig mint élő személyről jelen időben beszél, akitől még sok minden várható. Az előző, szorosán ide tartozó részlet — mint mondtam — Poggio 1448-ban írt munkáját másolja, Ransanusnak ebből az elbeszélésből pedig Aeneas Sylvius 1458-ban befejezett *Europájához* vesz át egy darabot. Figyelembe vehetjük, hogy 1453 első hónapjaiban elkezdtek Magyarországon a fentebb említett okiratok, amelyek a volt kormányzó érdemeinek híresztelését célozták. (Éppen azok, amelyeket idéztem, Ransanus szövegével nem sok rokonságot mutatnak, ezért nem forrásként utalok rájuk, csak annak jelzésére, hogy a szerző miféle információs bázisal dolgozhatott.)

A Hunyadi-életrajz tehát, leszámítva a magasztalás Európa-szerte szétpufogtatott frázisait meg a Valerius Corvinusról szóló anekdotát, amely nyilván közvetlenül Liviustól került ide, teljes egészében önálló alkotás. Beleértem ebbe a Valacchia alapításáról és az oláhok rómaiságáról mondottakat is; én legalább nem találtam nyomát e teóriának a korábbi időkben. Ransanus éppen itt, a szemünk láttára, elbeszélés közben jön rá arra, hogy történetének hőse a római Corvinusok leszármazottja. Az előző lapokon, mint említettem, bőven beszélt már róla, de erre a momentumra még csak célzást sem tett. Még akkor sem tudta, mi fog

kisülni a dologból, amikor a szakasz címét papírra vetette: „Joannis Blanci patria, genus, virtus”. A szakasz első harmadában még mindig nincs szó a Corvinusokról, csak Flaccusról, Konstantinról, az oláhokról. Amikor azonban leírja: „sicuti ego ex nonnullis Hungaris accipi. . . Adiacet Valacchiae culta quaedam insula, . . . ea Corvina nominatur”, ettől a pillanattól kezdve Jánosból Corvinus lesz. Szinte nyíltan ki is jelenti, hogy a felfedezés dicsősége őt illeti. Kineveti a többieket, akik „inepte loquuntur” (mintha egy oldallal előbb még maga is nem ugyanúgy beszélt volna), amikor a hadvezér nevét mindenféleképpen variálják, nem tudván, hogy Jancus az oláhok nyelvén a Joannes kicsinyítése, Voivodát írnak, holott az magyarul gubernátort jelent, Hunyadinak nevezik, pedig Hunyad csak az az oppidum, ahol született. (Kár, hogy a Blancus jelentésével nem foglalkozik.) „Én bizony — mondja — ezentúl, valahányszor szóba fogom hozni, a Corvinus nevet használok” (ego autem, quotiens posthac in mentionem ipsius venero, Corvini utar cognomine). A „posthac” és a jövő idő határozottan azt az érzést kelti, hogy e percben valami újdonság kezdődik: megszületett a Corvinus-legenda.

A Kevi szigetre vonatkozó tudósítás mellett megüti a szemet az a nagy tájékozottság is, amit a szerző a román meg a magyar nyelvben tanúsít. Úgy látszik, tényleg voltak magyarok körülötte. Ismétlem azonban, egészen valószínűtlennek tartom, hogy a római eredet ötletét ők hozták volna magukkal hazulról. Ők csak a Joannes Covinusig jutottak el.

Nemcsak elméleti megfontolásból tartom valószínűtlennek, hanem azért is, mert ez az idea Magyarországon nem talált meleg fogadtatásra. A Corvinus nevet magyar ember sem Hunyadi Jánosra, sem Mátyásra nem alkalmazta soha, mármint Mátyás halála előtt nem. Heltai Gáspár jóval későbbi reflexiójából inkább arra következtetek, hogy az elméletet valamiféle ellenérzéssel fogadták. Heltai felfogására azonban itt és most nem kívánok kitérni.

Ransanus találmánya egyelőre külföldön sem aratott átütő sikert. Az *Annales* nem vált közismertté, egyetlen példányban létezett, mint ahogy ma is egy van belőle. Nyomtatásban sohasem jelent meg. Csak kevesen fértek hozzá. Kevesen azonban hozzáfértek, és így az újdonság mégsem maradt egészen titokban. Hunyadi nagy presztízse nem is tűrhette, hogy egy róla szóló tanulmány teljességgel rejtve maradjon. Aeneas Sylvius 1458-ban elkészült *Europájához* vett át belőle egy részletet majdnem szó szerint, mégpedig éppen azt, amely Flaccia nevének eltorzulásával és az oláhok itáliai származásával foglalkozik.⁶⁵ Magától értetődő, hogy a Corvinusokról szóló fejtegetést is látnia kellett, de hallgat róla. Tudjuk, hogy Aurelio Brandolini is olvasta a művet, vagy legalább beleolvasott. Ezt ő maga mondja abban a dialógusban, amelyben egyik beszélgető partnerként Ransanust lépteti fel.⁶⁶ Hogy mások is hozzájutottak-e, azt nem tudom. Ha igen, akkor sem biztos, hogy a hatalmas műnek éppen ez a részlete ragadta meg a figyelmüket. A Corvinus-elmélet a fű alatt lapangott. Ismereteim szerint Bartholomaeus Fontius az első, aki nagy sokára, 1472. április 19-én kelt levelében „Mathias Corvinus”-nak nevezi királyunkat,⁶⁷ csakúgy, mint később, egy 1488-as keletű levelében is.⁶⁸ Könyvtárának 1513-ban felvett jegyzékében volt egy *Vita Joannis Vaivodae*, amelyről azonban nem tudunk közelebbit.⁶⁹ Az 1470-es évek első felében Ludovicus Carbo dicsőíti a római vérből született Mátyást,⁷⁰ ő tehát hallott valamit harangozni. A bizánci humanisták túlnyomó többségükben a János nevet használják, rendszerint Jankos (Ἰάγγος, Ἰάγκος) alakban, mint Dukas (1462 után),⁷¹ vagy Hunyadi Jánost (Ἰαγκος ὁ Χωνιάτης) írják, mint Laonikos Khalkokondylés *Historiája* (1463 után),⁷² vagy János gubernátort (Ἰαγκος ὁ κυβερνήτης) mint Geórgios Phrantzés (1478 előtt).⁷³ Volt azonban egy közkézen forgó verses beszámoló a várnai csatáról, amely 1456 és 1461 között keletkezett. Ennek eredeti szövegét egy 1461-ben készült másolat tartot-

ta fenn, amely szerzőként bizonyos Paraspondylos Zótikos nevét adja meg. Hősünk ebben is Jankos néven szerepel. A költeményt még 1461 előtt Geórgios Argyropulos átdolgozta, mégpedig úgy, hogy a historiás énekből Hunyadi dicsőségét zengő politikai röpirat lett. És Hunyadi őnála Giangos (Dzsangosz) Rhómaiós (Γιάγγος Ῥωμαίος).⁷⁴ Kár, hogy erről a Geórgios Argyropulosról az égvilágon semmit sem lehet tudni. Tény, hogy a Dzsangosz név hangalakja olasz hatást mutat, és a lényeg, hogy eszerint az 1450-es évek második felében már a bizánciak körében is felütötte a fejét Hunyadi János rómaiságának hiedelme.

Meg kell azonban mondanom, hogy azok az írások, amelyek Jánost vagy Mátyást római származásúnak mondják, de a Corvinus nevet nem említik, Ransanustól és egymástól függetlenül is a levegőbe röpíthették ugyanazt az ötletet. Hunyadi János dáciai származása ugyanis közismert volt, mégpedig nemcsak a genealógiai irodalom jóvoltából, hanem az 1430-as években kiállított oklevelek révén is, amelyek az egész családot egyöntetűen Olah de Hunyad néven emlegetik.⁷⁵ Az oláhok római eredetének vélelme pedig Aeneas Sylvius jóvoltából 1458-tól kezdve köztudomású volt. A Ransanus által kiötlött teória tényleges ismeretéről tehát csak 1472-től van adatunk.

Szorgos kutatással bizonyára más iratokban is nyomát lehetne találni a Corvinus vagy a római névnek. Azt azonban, hogy a témát részletesebben taglalta volna valaki, vagy hogy a név különösebb elterjedtségnek örvendett volna, nem hiszem, mert ennek tapasztalhatóbb nyoma lenne.

Ransanus gondolata tehát Itáliában lassacskán belopta magát az agyakba. Bizonyos, hogy Magyarországon is ismerték, de nem akartak tudomást venni róla. Itt Jánost és Mátyást éppen az ellenkező irányból akarták felemelni. Bennük testesült meg az az „igazi nemesség”, amelyet a reneszánsz homo novusai oly nagyra tartottak. Mátyás alacsony sorból, sőt — mily nagyszerű példa! — éppenséggel a tömlöc mélyéből saját virtusával és

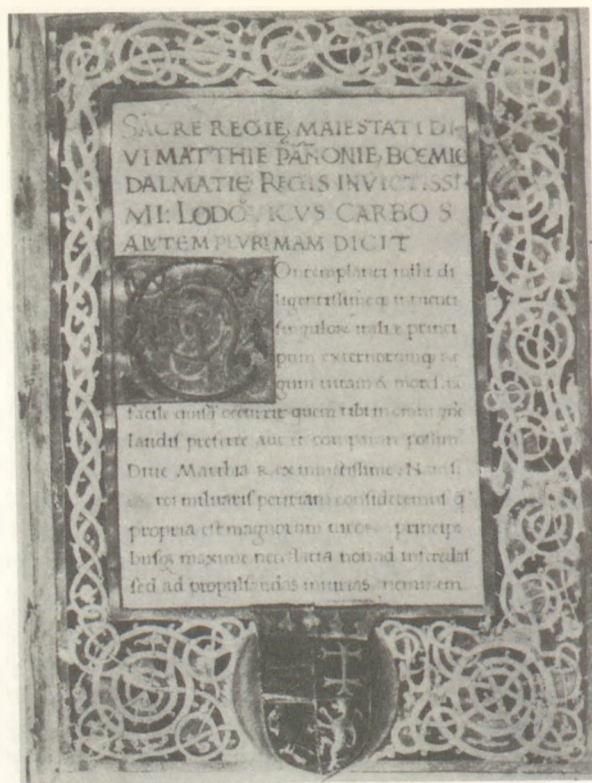
a fortuna segítségével emelkedett a királyi trón felséges csúcsára. Úgy látszik, a Hunyadi család kezdettől fogva ebbe a szerepkörbe állította be magát. Aeneas Sylvius jegyezte le az anekdotát Cillei Ulrik és Hunyadi János szóváltásáról. Egy alkalommal — meséli — Cillei beszélni akart a kormányzóval, mire az magához invitálta őt. „Fejedelem vagyok, fejedelemtől, dicső famíliából származom — üzente vissza Cillei —, nem megyek hozzád, mert te parvenü vagy, csak mostanában szerzed nemességedet.” Erre János: „Nem őseidhez, hanem hozzád mérem magam, bár azok mögött sem maradnék le. Mert én a keresztény hitért küzdve lettem nemessé, nagyobb dicsőséget hagyok utódaimra, mint a tieid tereád. És ahogy benned a Cilleiek grófsága csúfosan elfonnyad, úgy én bennem a Beszterceieké dicsőségesen felvirágzik.”⁷⁶

Ez a felfogás, mely mindenütt fel-felbukkan az egykorú Hunyadi-irodalomban és a hivatalos iratokban is, természetesen mereven ellenállt a római száraztatásnak. Carbónál éppen az összeütközést látjuk. Mátyás király tetteiről és dicsőségéről szóló dialógusát 1473-ban vagy 1475-ben írta Firenzében. Ernuszt Zsigmonddal beszélget benne, és idézi saját, korábban szerzett versét, mely szerint Mátyás méltóképpen képviseli Magyarországon nemes római nemzetségét:

Plurima nam peragit Romano sanguine digna.
Transtulit Ungariam generosae semina Romae
Juppiter omnipotens mutato sydera coeli.

Erre azonban Ernuszt heves tiltakozásba tör ki: Szó sincs római vérről! — kiált fel. „Nem tagadhatjuk, hogy a mi Jánosunk alacsony sorból született Hunyad városában.” „Egyáltalában nem segítette az ősök fénye, ő saját maga saját tehetségével, saját serényységével szerezte magának a nemességet és a dicsőséget. Úgyhogy ő a kútfeje utódai nemességének.” Carbo erre visszahőköl, és többé nem hozakodik elő a dologgal.⁷⁷

Callimachus Experiens esetében talán a hallga-

6. Ludovicus Carbo: *Dialogus de Matthiae regis laudibus*. Ferrara, 1470-es évek első fele (fol. 1r). Carbo ferrarai humanista Mátyást dicsőítő dialógusa

tást is beszédesnek mondhatom. Mert ha valaki, hát ő bizonyára tisztában volt a budai udvar gondolkodásmódjával. 1483-ban, 1484 elején tartózkodott Mátyás udvarában,⁷⁸ és úgy látszik, nem hallott a Corvinusok históriájáról, vagy ha igen, nem tartotta ildomosnak fölemlegetni. Négy epigrammát írt ekkor Mátyásról, mind a négyben a Hunyadiak hollója a főszereplő, amely szemberöpiül a császári sassal, és legyőzi azt.⁷⁹ El nem tudom hinni, hogy célzást sem tett volna a hollónak a Corvinus család történetében játszott szerepére, ha tud róla. Barátja, Ugolino Verino, akinek érdekét Budán ő képviseli, ugyanerről a témáról ugyanebben az értelemben odahaza versel ugyan-

ekkor, nyilván Callimachus intenciói alapján, és ő sem mond többet a hollóról.⁸⁰ Ha e hallgatásból következtetést vonhatok le, hát azt mondhatom, hogy az utolsó időszak, amelyben Budán Corvinusokról még nem esett szó, 1483/84 tele.

A következő hónapokban Attavante belefesti misszáléjába a „Mathias Corvinus” köriratú miniatúrát.⁸¹ Naldius megírja Firenzében a budai könyvtárat magasztaló episztoláját, amelyet „ad Mathiam Corvinum” küld meg; adatait — mint elárulja, tehát a dedikálás ötletét is — Mátyás emberétől, Taddeo Ugolettitől kapta.⁸²

Antonio Bonfini Recanatiban nekilát a Corvinus-genealógia részletesen dokumentált levezetésének.⁸³ Magával hozott, később Magyarországon írt munkáiban lelkesen hirdeti a Hunyadiak rómaiságát. Meg kell jegyezni, hogy Bonfininak kiemelkedő szerep jut a Corvinus-legenda történetében. Nemcsak azért, mert végül is az ő *Magyar története* gyökereztetette meg az eszmét véglegesen az európai és a magyar közgondolkodásban, hanem azért is, mert őt dicséri az a szellemes és koncepciózus megoldás, amely a korábban egymást kizáró két teóriát, az alacsony származás és a római eredet tételét a reneszánsz történetfilozófia szellemében úgy ötvözte össze, hogy azok egymás kiegészítőivé váltak. A Corvinusok hajdani dicsőségét — mondja — a dolgok természetes forgása következtében hanyatlás követte, egészen a börtön fenekéig, ahonnan a virtus és a fortuna segítségével ismét a csúcsra emelkedett.

1487-ben Milánóban Giovanni Francesco Marliani tanácsnok üdvözli esküvője alkalmából Mátyás fiát, a római Corvinus nemzetség legfrissebb hajtását.⁸⁴ Ugyanezen év végén fog bele Rómában Alexander Cortesius Corvinus Mátyás haditetteit dicsőítő költeményébe, amelyben arról tesz bizonyosságot, hogy nemcsak általánosságban hallott a Hunyadiak nemes származásáról, hanem részleteket is ismer.⁸⁵

1488-ban megérkezik Budára Pietro Ransano, aki a királyi pár előtt tartott orációjában végre

nyilvánosan is előadja azt, amit 35 évvel korábban felfedezett. Stílusa valóban olyan, mintha a szó hosszú fulladozás után most végre kibuggyanna belőle: „Romanus itaque es genere, Romanus es origine, Romanum te ac Latinum hominem nos Itali asserimus, affirmamus, praedicamus.” A dolog meritumát illetően pontosan azt ismétli meg, amit *Évkönyvek*ben olvassunk. Ismét szóba kerül Nagy Konstantin, a Corvina-sziget, János apjának menekülése és a többi.⁸⁶

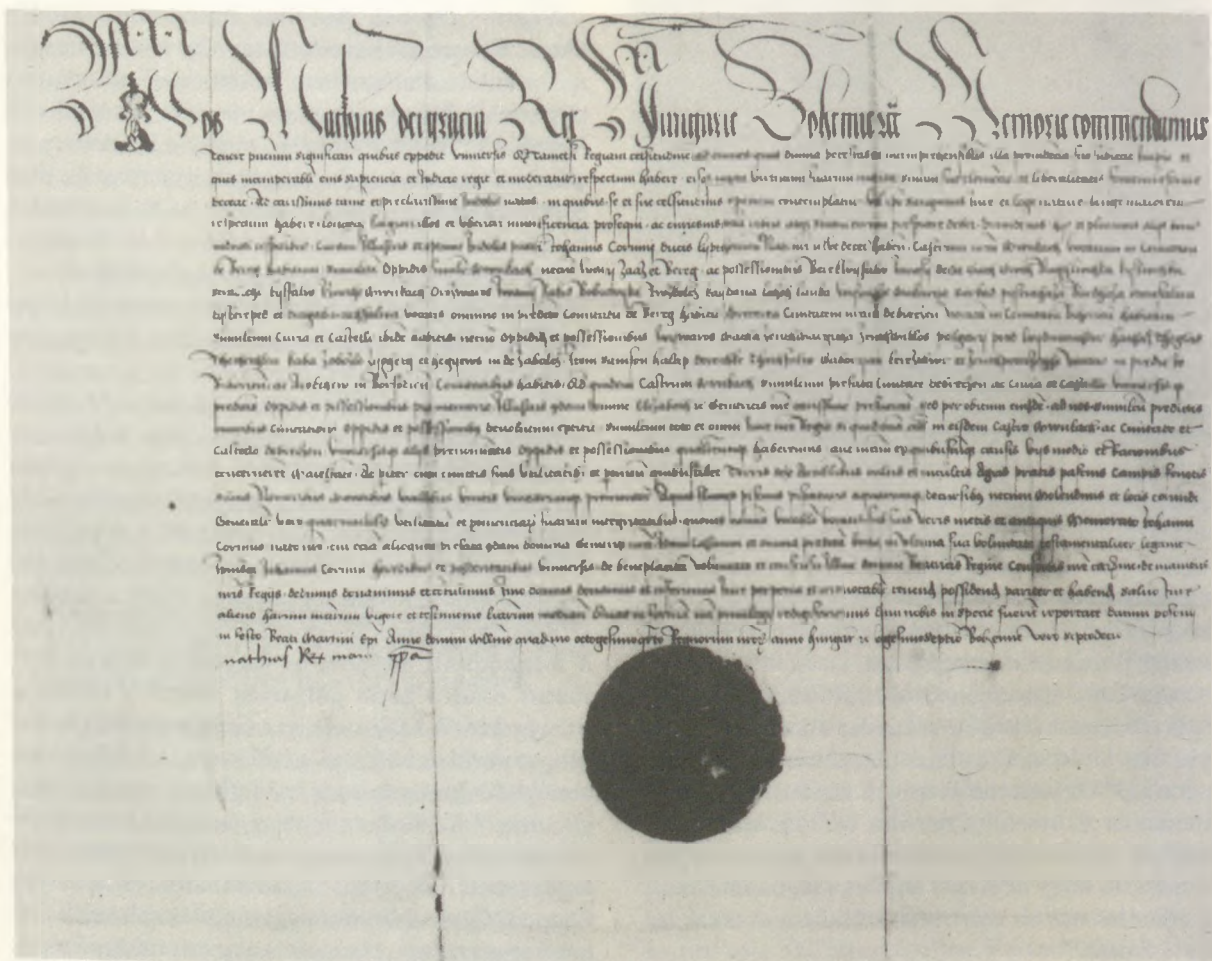
Végül 1489-ben Aurelius Brandolinus immár magát Ransanust beszélgeti egy Corvinus Mátyásnak ajánlott dialógusban, és ebben — mint utaltam rá — hivatkozik is az *Annales* közléseire.⁸⁷ Brandolini másik munkáját, amely e kérdésben az előzővel egészen egybehangzóan nyilatkozik, már Mátyás király halála után fejezte be.⁸⁸ És a király halála alkalmából tartotta gyászbeszédét Raguzában Cervinus, aki — mint a szövegek összevetéséből megállapítható — Bonfini eredményeit hasznosítja, és az ő nyomán vázolja fel a Hunyadiak származását.⁸⁹

Hogy az 1485-ös fordulatot mi okozta, a tekintetben nemigen lehet kétségünk. Már Schönherr Gyula is figyelmeztetett János herceg ez ügyben betöltött szerepére. Bianca Sforzával való házasságának terve 1484 vége felé merült fel. 1485 februárjában a fiúról már mint trónörökösről beszélnek, horoszkópok készülnek a számára, fellép a politika színpadán:⁹⁰ május 28-án apját megelőzve bevonul a meghódított Bécsbe, és fogadja a hódolatot;⁹¹ június 6-án a bécsi polgárság előtte is leteszi a hűségesküt.⁹² Ekkortájt írja Galeotto Mátyás király tetteiről és bölcsességéről szóló munkácskáját, amelyben János herceg trónigényét ország-világ elé tárja.⁹³ Schönherr felteszi, hogy az a szemmel látható fellendülés, amely a királyi könyvtár fejlesztésében ekkortájt tapasztalható, és amelyet Csapodi Csaba is kimutat, szintén ennek az akciónak képezi részét. Ha nem is nagyon meggyőzően, de számos adalékkal dokumentálja a királyi könyvtár és a herceg személye között levő kapcsolatot.⁹⁴

A fiút, akiről addig jóformán semmit sem tudott a világ, egyetlen pillanat alatt elárasztotta a fény, királyfi, trónörökös, fejedelmi völegény lett belőle. És ami tárgyunk szempontjából a lényeg, Corvinus János. Nem kétséges, hogy Mátyás az ő kedvéért vállalta a római atyafiságot.

A herceg neve — legalábbis a fennmaradt dokumentumok szerint — 1479. október 21-én került először a nyilvánosság elé: „illustrem Johannem dominum Liphthoviensem et comitem de Hunyad,

unum natum nostrum”.⁹⁵ Ezután mint János hunyadi gróf és lipthói herceg szerepel mindig és mindenütt.⁹⁶ 1484 vége felé — mint láttuk — Francesco Fontana Mátyás megbízásából Nápolyban megpendíti a házasság tervét Guidantonio Arcimboldo előtt, aki ott a milánói udvart képviseli. És ugyanezen napokban, november 11-én a magyar kancelláriában kiállítanak egy okiratot, amelyben megjelenik az „illustris et optime indolis puer, Johannes Corvinus dux Lyphthoviensis”. Mátyás

7. Mátyás király oklevele saját kezű aláírásával, 1484. november 11. Az okiratban tűnik fel a herceg új és immár végleges neve: „Johannes Corvinus”

8. Corvin János arcképe. Ferrarai mester, 1487 körül

az okiratot saját kezével írja alá.⁹⁷ Ezzel a herceg Joannes Corvinus lett, és az maradt mind a mai napig. Az új név persze csak idehaza terjedt el azonnal, Milánóban 1485 februárjában még „duca Zoanne, figliolo de Sua Maesta” forog szóban,⁹⁸ de 1487-re, amikor az eljegyzési szerződést papírra vetik, már ott is tudják, hogy a vőlegény Joannes Corvinus.⁹⁹ A herceg maga ezután mindhalálig ragaszkodott ehhez a névhez, minden iratában következetesen így szerepel.

Az tehát nem kétséges, hogy János herceg névváltoztatása, ezzel a Corvinus-legenda felvirágzása, főleg pedig budai recepciója a trónörökléssel és a kiházasítással kapcsolatos machinációk eredménye. Minden bizonnyal a herceg tekintélyének a növelésére szolgált. A dolog azonban mégsem ilyen egyértelmű.

Gondolható, hogy nem a magyarok felé irányult, mert azok szemében a római származás nem igen számíthatott méltánylandó érdemnek. Csekély kivétellel nyilván azt sem tudták, mi fán teremtek a Corvinusok. Jellemző, hogy Bonfini, a kultusz lelkes propagátora, az 1490-es királyválasztó országgyűlésen elhangzott kortesbeszédék ismertetése során egy árva szót sem ejt János herceg mesés őseiről.¹⁰⁰ Holott az előkelő származásnak lehetett valamelyes jelentősége, mert Miksáról kijelentik képviselői, hogy többek között „nobilitate generis” is felülmúlja vetélytársait,¹⁰¹ Ulászló emberei igen hosszan sorolják uruk királyi, császári felmenőit, rokonait, Herkulesig visszamenően.¹⁰²

Egyszóval bizonyos, hogy János herceg római őseit nem a magyarok, hanem az olaszok előtt akarták mutogatni. Tudjuk, hogy ez idő tájt Itália főrangú családjai szívesen hittek és hitettek el magukról hasonló eredetet. Burckhardt írja, hogy a Massimiak Fabius Maximusban, a Cornarók a Corneliusokban, a Plato család egyenest az isteni Platónban tisztelte őseit, a Barbók Aenobarbusig mentek vissza,¹⁰³ de hozzátehetem, hogy az Esték egy bizonyos Actiusig vezették fel nemzedékrendjüket, aki Tarquinius Priscus idejében élt, a Bar-

biano meg a Belgiojoso familia attól a Publius Vestriustól szállította alá magát, akiről Julius Caesar ír.¹⁰⁴ A divat az Alpokon túl is felütötte a fejét: a Habsburg dinasztia őseit Antenorig vitték vissza.¹⁰⁵ Ami az eddig mondottakat illeti, a Hunyadi—Corvinus-kapcsolat tökéletesen beleillik ebbe a keretbe.

Ez az ártatlan fogás azonban Milánóból nézve alighanem zsarolásnak látszott. A milánói fejedelmek ugyanis nem büszkélkedhettek dicső elődök hosszú sorával. Bianca Sforza dédapja közönséges paraszt volt, az anyai ősökről, a Viscontiakról meg mindenki tudta, hogy barbár talajban gyökereznek, és a nemzetség őse Desiderius longobárd király. A rokonság szorosabbra fűzéséhez Mátyásnak most kellett volna nyomatékkal hangsúlyoznia, hogy maga is önerejéből küzdötte fel magát. Ennek a régi ideának azonban pont ebben az időben vész nyoma, és helyébe lép a római gőg.

Ha János herceg corvinusi származásának gondolata Mátyás tudtával fogamzott meg, és ez nem lehet kétséges, hiszen az 1484-es oklevelet saját kezével írta alá, akkor nem gondolhatunk egyebet, mint hogy azt nászurával szemben a Hunyadiak főlényének dokumentálására dobta be alkudozás közben a vitába. Manapság azt hihetnők, hogy az efféle érvek akkoriban sem nyomtak túl sokat a latban. Nem biztos azonban, hogy ez így van. Az a körülmény, hogy Giorgio Merula, aki már 1483 óta a Sforzák kenyerét ette, ezután, 1488-ban beleveti magát a Viscontiak családtörténetének a felkutatásába, arra vall, hogy a Moro komolyan vette a dolgot. Merula el is végezte a feladat kényesebb részét. A hatalmas *Historia Vicecomitum* ugyan torzóban maradt, de bevezetése, a *Libri antiquitatis Vicecomitum* elkészült, önálló útra indult, és később, 1500-ban nyomtatásban is megjelent, bebizonyítva, hogy a Viscontiak Anchises és Venus nászából erednek.¹⁰⁶ Bianca, mint tudjuk, 1493-ban végül is Habsburg Miksa felesége lett. Gerardus de Roo azt mondja, hogy a menyasszonynak azért kellett a szokásosnál jóval nagyobb összegű

hozományt vinnie a házasságba, mert ezzel ellensúlyozta alacsony származását.¹⁰⁷ Ezek szerint a kék vérnek arannyal mérhető súlya volt.

Nem bizonyos azonban hogy az ötlet egyértelműen szolgálta a herceg javát. Mátyás továbbra sem mutatott iránta túlzott lelkesedést. Abban a követi utasításban, amit a Corvin János ügyében Calabriába induló pozsonyi prépostnak ad, fiának megadja az új nevet („illustrissimum filium nostrum Joannem Corvinum ducem Slesiae etc.”), de továbbra is ragaszkodik a család alacsony származásának és verejtékes munkával kiküzdött felemelkedésének eszméjéhez: „illustrem nostri nominis famam et gloriam, quam magnis certe laboribus vendicavimus”.¹⁰⁸

Ezzel szemben Beatrix emberei feltűnően buzgólkodnak a legenda mellett. Márpedig tudjuk jól, hogy a királyné nemcsak általánosságban utálta mostohafiát, hanem meg is mozzgatott minden követ, hogy a frigyét megghiúsítsa. Elképzelhető, hogy ezt Ransanus nem tudta? Éppen ő, aki azzal a megbizással érkezett Nápolyból Budára, hogy Beatrix esetleg aktuálissá váló trónigényét elsősorban János herceggel szemben támogassa! Egészen magától értetődő, hogy Budára jövet nem hozza magával a Hunyadi-életrajzot, nem dedikálja Mátyásnak, mint ahogy Bonfini tette, de még csak nem is árulja el, hogy valaha ő is foglalkozott ezzel a témával. Miután azonban megérkezett, mégis meggondolja magát, és már beköszöntő orációjában bőven traktálja a dolgot. Magyarázatot nem tudván adni, csak felvetem azt a lehetőséget, hogy a királyné belement a játékba, és megpróbálta túlhajtani az ötletet. Brandolini, aki a jelek szerint Ransanus barátja, tehát feltehetőleg a királyné híve volt, Mátyásnak ajánlott művében a Hunyadiak származását az egekig magasztalja, Mátyást Itália minden fejedelménél előkelőbb származásúnak mondja. Erre hivatkozva figyelmezteti őt, hogy ne álljon össze mindenféle barbár népséggel, holmi gótokkal, longobárdokkal, germánokkal.¹⁰⁹ A ró-

mai származáselméletet tehát ellenkező irányba, a házasság ellen fordítja.

Mivel azonban a reneszánsz udvar cselszövései között a bennfentesek sem igazodtak el, nem hiszem, hogy nekem sikerülne e talányt megoldanom. Ezért meglegszem annak a megállapításával, hogy a Corvinus-legenda a János herceg kiházásításával kapcsolatban folyó alkudozások jóvoltából kapott végleges helyet az európai köztudatban.

Jegyzetek

- ¹ *Elekes*: A Hunyadi-kérdés.
- ² Mátyás „qui sibi Corvini nomen imposuit. . . Hic autem rex, quum paterno genere Geta esset, quam gentem ab eorum asperiore cultu commodiore ad componenda verba Graeca voce Moroulacos nostrates nuncupant, sese Corvinum, ut dictum est, appellavit seu quia pater eius Janus Hunniades vir bello clarissimus dum exercitum ducit, vexillo usus est, in quo corvus annulum aureum rostro portans depictus erat, qui forsitan consueto regum vitio assentatoribus facile crediderit se a Romanorum civium veteribus colonis, qui Geticum agrum nunc quoque magna ex parte incolunt, progenitum esse” (*Tubero* 113).
- ³ *Heltai Gáspár*: Krónika a magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rend. *Kulcsár Margit*. Bp. 1981 (Bibliotheca Historica). 198.
- ⁴ *Elekes Lajos*: Hunyadi. Bp. 1952. 83—84.
- ⁵ *Elekes*: A Hunyadi-kérdés 32—33.
- ⁶ *Schönherr*: Corvin János. 21.
- ⁷ *Galeottus Martius*: De egregie 26. fej.
- ⁸ *Marullus, Michael*: De Matthia Corvino rege Ungariae. In: *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 191—192. A szövegben azonban nincs Corvinus, nincs kizárva, hogy a cím később került a sorok fölé. A két epitáfium *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 192. Nyomatásban 1497-ben jelent meg. Lásd *Apponyi Sándor*: *Hungarica*. I. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. XV-XVI. sz. Bp. 1900. 33. sz.
- ⁹ Lásd a „Nagy Larousse” első, az 1860-as években megjelent kiadását.
- ¹⁰ *Fontius* 12. Egy másik levelét, amelyben szintén előfordul a „Mathia Corvine” megszólítás, „XVI. Cal. Januarii 1471” keltezéssel közli *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 16—18, Juhász László azonban ezt 1488. január 30-i dátummal hozza (*Fontius* 12), és ez látszik helyesnek.
- ¹¹ *Bonfini Decas* III. Liber IV. 257.

- 12 „In Corvino vico natus in Romanorum familiam genus retulit” (*Bonfini Decas III. Liber IV. 257*).
- 13 „in paterno pago natus, quem nostra quoque tempestate Corvinum dicunt” (*Bonfini Decas III. Liber IX. 192*).
- 14 *Bonfini Decas III. Liber IX. 286*.
- 15 „Adiacet Valacchiae culta quaedam insula, quae fit scissione Danubii, ea Corvina nominatur”; „Insula, de qua supra mentionem habui, haud procul abest a Turcarum imperii finibus, saepe igitur evenit, ut ea gens insulam ipsam infestis armis invaserit, . . . quocirca Joannis parens . . . petivit Hungariam” (*Ransanus: Epithoma 34—35*). A kiadás az *Epithoma* szövegén kívül az *Annales omnium temporum* valamennyi magyar vonatkozású részletét is tartalmazza.
- 16 „Corvina, quae est Danubii insula, quam cognati tui ditio-ne perdiu tenuere” (*Ransanus: Epithoma 47*).
- 17 *Ransanus: Epithoma 148—149*.
- 18 *Györffy: Tört. földr. III. 318*.
- 19 *Pesty: Vármegyék I. 389*.
- 20 *Pesty: Vármegyék I. 383; Györffy: Tört. földr. III. 313*.
- 21 *Bonfini Decas II. Liber III. 218*.
- 22 *Bonfini Decas III. Liber V. 337 és Decas III. Liber VII. 55*.
- 23 *Ransanus: Epithoma 148—149*.
- 24 *Teleki: Hunyadiak X. 528*. A kevei tartózkodásról a kortársak is megemlékeznek: „dominus Johannes in oppido Covini cum sua solita familia constituebatur, exinde galeas Turcorum impediturus, ne transirent” — írja Kapisztrán-életrajzában a szemtanú, Tagliacozzo (Victoriae mirabilis divinitus de Turcis habitae duce . . . Joanne de Capistrano series descripta per fratrem Joannem de Tagliacotio. In: *Acta Ordinis Fratrum Minorum 1906. 30*).
- 25 Lásd az 50. jegyzetnél idézett dátumokat.
- 26 „Hunniatem eum vocant ab oppido, in quo natus est” (*Ransanus: Epithoma 34*).
- 27 *Ransanus: Epithoma 34*.
- 28 Vajk akár kevei várnagy is lehetett. E nem túlságosan magas, de hadi érdemek szerzésére kiválóan alkalmas tisztség betöltői nem sok irott nyomot hagytak maguk után. Van egy Demeter 1382-ben, egy Domokos 1387/1388-ban és egy Matkó 1400 körül. Lásd *Milleker: A törököknek betörései 4; Pesty Frigyes—Ortway Tivadar: Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. I. Pozsony 1896 (Temesvármegye és Temesvár város története IV). 299; Pesty: Vármegyék I. 380*.
- 29 *Milleker: A törököknek betörései 42*.
- 30 „Relatio Piponis de Ozora comitis Temesiensis”, vö. Zsigmondkori oklevéltár. Összeáll. *Mályusz Elemér. II. 2*. Bp. 1958. 7336. sz. Faksimiléjét közli Elekes: A Hunyadi-kérdés 29.
- 31 Az 1435-ös oklevél hasonmását közli *Elekes: A Hunyadi-kérdés 49*. Marczali helyettesi megbízatásáról lásd *Böhm Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme. I. Pest 1867. 134*.
- 32 Zsigmondkori oklevéltár. Összeáll. *Mályusz Elemér. II. 1*. Bp. 1956. 886. sz. 1401. február 17. A később szerzett Csáky-birtokokra lásd *Pesty: Vármegyék I. 402*.
- 33 „Quest’ottimo centurione diede a mio padre i primi ammaestramenti della milizia, sotto la cui disciplina divenne prima soldato fortissimo e poi capitano e da capitano prudentissimo governatore di provincie e di regni” (*Vita di Giovanni Corvino. Kézirat a firenzei Biblioteca Nazionaleban. Idézi Vayer Lajos: Masolino és Róma. Bp. 1962. 91 és 292—293*).
- 34 *Bonfini* — amellett, hogy Pipó nevelősködésének az emlékezetét fenntartja — tévesen Visconti Fülöpöt is megteszi Hunyadi gazdájának, ami kétségkívül a két Fülöp összecsereléséből következik. Hogy mindkét közlése Ozoraira értendő, lásd *Kulcsár: Bonfini 110*. Poggio Bracciolini szintén úgy tudja, hogy Hunyadi Pipó keze alatt nőtt hadvezérré: „In fuori che Giovanni Vaivoda dallo Spano insino da giovanetto allevato et per molte ghuerre sotto il governo suo facte gia nominato” (HK 1930. 126).
- 35 *Karácsonyi János, Sz. 1901. 77*.
- 36 *Teleki: Hunyadiak X. 90*.
- 37 *Bonfini Decas III. Liber IX. 197*.
- 38 Magyarország történeti kronológiája. Főszerk. *Benda Kálmán. I. Bp. 1981. 261*.
- 39 Lazarevics Istvánra vonatkozóan lásd *Dávid András: Hunyadi János származáslegendájának magyar—dél-szláv párhuzamai. In: Tanulmányok. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének Kiadványa VI. 1973. 57—74*. A kevei birtokviszonyokra: *Pesty: Vármegyék I. 402; Csánki: Mo. tört. földr. II. 122—123*.
- 40 *Pesty: Vármegyék I. 399; Milleker: A törököknek betörései 33*.
- 41 *Milleker: A törököknek betörései 39*.
- 42 1440. augusztus 9.: „uterque Johannes castra nostra cis decursum Danubii in confiniis parcium nostrarum inferiurum situata, presertim Orsavam, Zewrynem, Myhald et Gyewren, aliaque fortalicia hiis propinqua tenentes et gubernantes” (*Teleki: Hunyadiak X. 90*).
- 43 Dlugosz, úgy látszik, éppen az előző jegyzetben idézett oklevelet követi, kissé azonban figyelmetlenül, mert Ulászló ugyan a „castra nostra” kifejezést használja, de előbb már megmondta, hogy Zsigmond és Albert királyok idejéről van szó. Dlugosz viszont Ulászlóról mondja: „Et quia Joannem de Hunniad videbat militem animosum et virum in armis magni pretii, non attenta conditione sua, quae tunc erat humilis et exigua, sola virtute illius delecta-

- tus ipsum contra Turcos capitaneum ordinat et castra omnia Turcorum terris vicina sibi dedit in tenutam” (Joannis Dhugossi Historiae Polonicae libri XII. Ex bibl. Henrici ab Huyssen. I. Lipsiae 1711. 756—757). „Tenutarius” DuCange szerint, „qui tenutarum seu possessionum cura incumbit vel administratio”, tehát ’felügyelő’, ’sáfár’.
- 44 Hunyadi László, „in Kaeuinió” 1456. november 21-én kelt oklevelét lásd *Gündisch, Gustav*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. V. București—Köln—Wien 1975. 3052. sz. Az adatra Tárkányi Bóta László hívta fel a figyelmemet. Az országnagyok felszólítása: *Pesty*: Vármegyék I. 383—384.
- 45 *Margalits Ede*: Szerb történelmi repertórium. I. Bp. 1918. 458. Később, 1476 augusztusában, Lazarevics Vuk foglalta el ismét (uo. 673).
- 46 Lásd *Györffy*: Tört. földr. III. 313; *Csánki*: Mo. tört. földr. II. 115; „ad rivam et vadum versus Kowinum”, Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198—1526. Szerk. *Thallóczy Lajos—Áldásy Antal*. Bp. 1907 (Magyar Történelmi Emlékek I/33). 90.
- 47 *Pesty*: Vármegyék I. 387—388.
- 48 Philippi Callimachi Experimentis Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem. Ed. *Saturminus Kwiatkowski*. Kraków 1893. (Monumenta Poloniae Historica VI). 32. fej.
- 49 *Bonfini Decas III. Liber V. 337*.
- 50 Az idézett dátumokat lásd *Pesty*: Vármegyék I. 387—388.
- 51 „Die vero XXVIII. presentis habuimus unum cursorum de Srebreniza a nostris mercatoribus, per quorum literas novimus, qualiter die XVI. huius Johannes de Conhara cum multis gentibus Serenitatis Vestre appulerat in Uxora subtus castrum Dobui, qui ut fertur, venit versus Bosnam” (Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Összeáll. *Gelcich József*. Bp. 1887. 250). „Uxora” az Uszora folyó, mely Dobojnál ömlik a Bosnába.
- 52 Uo. 252.
- 53 Kovin neve is előfordul Konin alakban: „sotto Conyn di là dal Danubio in fronte contra Belgradi” (*Dinić, Michael J.*: Documenta res Belgradi mediae aetatis illustrantia. II. Belgradi 1958. Monumenta Historiam Belgradi Spectantia. 61). Másutt is előfordul. — Ez a „Kő vára” csak a miénkkel azonosítható. Az Abauj megyei meg a később nagy hírre vergődött szatmári a távolság miatt nem jöhet szóba. A Hont megyei Kovár egyrészt szintén messze esik, másrészt nem bontható „Ko” és „vár” tagra (szláv szó, ’kovács’ jelentésű, esetleg a „kabar”-ral hozható összefüggésbe). A mi környékünkön fekvő másik Kő nem vár, hanem monostor.
- 54 *Elekes*: A Hunyadi-kérdés 31.
- 55 *Oszwald Arisztid*: Hunyadi János ifjúsága. TSz 1916. 506.
- 56 *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. I. Bp. 1901. 322—338 és II. Bp. 1902. 3—4.
- 57 *Banfi, Florio*: Ricordi ungheresi in Italia. Roma 1942. 46. A Heródes lakomáját ábrázoló freskó lelőhelye: Castiglione d’Olona, Chiesa della Collegiata dei SS. Lorenzo e Stefano, Battistero. Közli *Vayer Lajos*: Masolino és Róma. Bp. 1962. 61. sz. Ő az ifjú és Hunyadi azonosságát nem cáfolja, csak megkérdőjelezi (uo. 94—95). Egy Hunyadi ábrázoló viaszfigura a XV. század első feléből Firenzeben volt (Chiesa della SS. Annunziata, lásd *Banfi* i. m. 66), de az azóta elpusztult. Az a képmás, amelyet a schallaburgi kiállításon láthattunk, kétségkívül Corvin Jánost ábrázolja (Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458—1541. Schallaburg ’82. Katalog. Wien 1982. 56. sz.).
- 58 *Milleker*: A törököknek betörései 20.
- 59 *Milleker*: A törököknek betörései 28. Nem tudom, illik-e valamiféle ösztönös kéz- vagy nyelvbicsaklást konstatálnom Mályusz Elemérnél, aki legutolsó munkájában (Kaiser Sigismund in Ungarn. Bp. 1990.) Kevét szerbhorvát nyelven Kovin helyett Korvinnak mondja (lásd a helynév-mutatót!), számomra az azonosság „evidenciáját” tanúsítja ezzel.
- 60 A magyar királyi pár előtt 1488-ban tartott bemutatkozó beszédében így emlékszik vissza arra az időre, amikor először hallott Hunyadiról: „Adolescentulus ego tunc eram, quom in urbe Florentia et in Eugenii quarti Romani pontificis curia Joannis patris tui maxime celebrari nomen audiebam, omniumque ore laudes tunc eius efferebantur in caelum” (*Ransanus*: Epithoma 49). Ransano, aki 1428-ban született, 1433-ban, amikor Hunyadi megjelent Rómában, 5 éves volt. Úgy látszik, hogy Jánosunk addigra már eljutott odáig, hogy a császári kíséret kiemelkedő tagjaként bámulták meg. Persze későbbi benyomások is színesíthették az író emlékezetét. A nagy lelkendezés is inkább az 1443/44-es téli hadjárat hallatán lehetett indokolt. Az *Annales* az 1442-es évnél írja: „virtus ad caelum a Christianis efficitur” (uo. 195). Ransano, történetíró létére, hadilábon állt a pápákra vonatkozó évszámokkal. Másutt azt mondja, hogy Hunyadi János halála alkalmából V. Miklós celebrált gyászmisét, „ei solennitati ipse interfui” (uo. 155), holott V. Miklós már 1455-ben meghalt.
- 61 *Niger, Petrus*: Clypeus Thomistarum. Velence 1481. Ajánlás.
- 62 1453. január 30.: „ne sua gesta insignia ulla etate concidant, sed pocius late sui spargant splendorem et sempiterna apud futura secula laude predicentur ceterisque exemplo sint” (*Teleki*: Hunyadiak X. 348). Másutt nem-

- zetközi hírnevéről beszél: „Quid multa horum gloria meritum fama virtutum, cum prefatus Johannes wayvoda non solum regnicolis gratissimus verum etiam remoti et exteris notus esset” (uo. 352).
- 63 Ransanus életrajzi adatait lásd az *Epithoma*-kiadás bevezetőjében.
- 64 „Vaivoda igitur eo cognominatus est, quod universum Hungariae regnum multos annos cum imperio magna cum laude administravit” (*Ransanus*: *Epithoma* 34). — Ransanus (1428—1492) fiatalságától, tehát körülbelül az 1440-es évek végétől haláláig folyamatosan dolgozott Évkönyvein. A mű végül is befejezetlen maradt. A kézirat, mely ma hét vaskos kötetet tölt meg (Palermo, Biblioteca Comunale, 3Qq-C-54—60.), saját kezétől származó fogalmazvány, össze-vissza javított, vágott, ragasztott lapokkal, papircsikokkal, marginális betoldásokkal, törlésekkel, szemmel láthatóan viselve a folytonos átdolgozás nyomát. A benne található Hunyadi-életrajz tehát elvileg bármikor odakerülhetett, illetve felölthette mai alakját. Éppen ezek a levelek azonban kidolgozott képet mutatnak, betoldás, törlés, javítás nélkül, nyilván azért, mert a szerző a tárgyra vonatkozóan nem jutott újabb információkhoz. Valószínű, hogy később, Magyarországról hazatérve, sort kerített volna átdolgozására, vagy talán ki is szaggatta volna az egészet, hiszen a mögé beillesztett *Epithoma* teljesebb és tudományosabb, a régivel több ponton ellenkező feldolgozást adott az egész magyar történelemről. Erre azonban nem került sor. Az *Annales* Hunyadi-biográfiája ilyenképpen ma is eredeti formáját őrzi.
- 65 „Hanc terram incoluerunt quondam Getae, . . . et colonia Romanorum, quae Dacos coercent, eo deducta duce quodam Flacco, a quo Flaccia nuncupata, exin longo temporis tractu corrupto, ut fit, vocabulo Valachia dicta et pro Flacciis Valachi appellati, sermo adhuc genti Romanus est, quamvis magna ex parte mutatus et homini Italico vix intelligibilis” (*Aeneas Sylvius de Piccolominibus*: Europa. Memmingen é. n. 2. fejt.).
- 66 *Brandolinus*, *Aurelius*: De humana vitae conditione. In: *Ábel*: Olaszországi írók 10.
- 67 *Fontius* 12.
- 68 *Fontius* 34.
- 69 Cs. *Gárdonyi Klára*, MKSz 1977. 40. *Fontius Taddaeus* c. kötetét 1487 körül „ad Matthiam Corvinum regem invictissimum”, a *Saxettus* címűt „ad Joannem Corvinum Matthiae regis filium” dedikálta (*Ábel—Hegedűs*: *Anecta nova* 18).
- 70 *Carbo*: Dialogus.
- 71 *Historia Turcobyzantina*. Ex rec. *Basilius Grecu*. Bucureşti 1958 (Scriptores Byzantini 1).
- 72 *Kiad. Migne*, PG CLIX.
- 73 *Kiad. Migne*, PG CLVI.
- 74 Görög költemény a várnai csatáról. *Kiad. Moravcsik Gyula*. Bp. 1935 (Magyar—görög tanulmányok 1).
- 75 1435. június 2.: „Johannes dictus Olah filius condam Woik de Hunyad” (OL Dl. 12707) és 1437. szeptember 21.: „utrique Johanni Olah filiis condam Woyk de Hunyad” (OL Dl. 13088).
- 76 „Udalricus Ciliae comes hoc anno, cum Johannem Huniadem regni Hungariae gubernatorem alloqui cuperet, neque ille recusaret si apud se in castra convenirent. Non ego, inquit, princeps ex principe altaque familia natus ad te veniam novum hominem et nostra demum aetate nobilitatum. Cui Johannes: Non, inquit, tuis maioribus, sed tibi me comparo, quanquam neque illis cedam, qui pugnando pro Christiana religione nobilitatus maius lumen posteritati meae comparavi quam illi, qui ad te detulerunt. Atque ut in te Ciliensis comitatus turpiter extinguitur, ita in me gloriose Bistricensis exoritur” (*Aeneae episcopi Senensis In libros Antonii Panormitae poetae De dictis et factis Alphonsi regis memorabilibus commentarius* 2.28. *Kiad. De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum et Neapolis libri quatuor Antonii Panormitae*. . . Studio *Davidis Chytraei*. Rostochii 1599). — Ez volt a hivatalosan elfogadott álláspont. Az idézett grófi kinevezés okmányban ez áll: ifjúkorától „studuit, ut quo plurimi aliena ope et suorum maiorum titulis irrepunt, eo suis sudoribus, virtute, ingenio et vigiliis ascenderet pulcrum glorie genus existimans preluere posteris et nascentis nominis decus ac dignitatis inicium afferre” (*Teleki*: *Hunyadiak* X. 348).
- 77 *Carbo*: Dialogus. *Ábel Jenő* kb. 1475-re, *Lao Paoletti* (Dizionario biografico degli italiani. XIX. Roma 1976. 701) 1473-ra datálja. *Ernusz*t: „Admirabilior Jani virtus debet videri, quod nulla maiorum claritudine adiutus ipse sibi nobilitatem et gloriam suoapte ingenio suaque industria peperit, ut de Mario vestro legimus, ut ab eo posterio omnes initium capiant nobilitatis suae. . . Humilem sane Jani nostri ortum negare non possumus ex oppido Huniade” (*Carbo*: Dialogus 192). Látható, hogy mind az előbb idézett *Aeneas Sylvius*, mind *Ernusz*t álláspontja az idézett oklevélén nyugszik.
- 78 *Huszti*: *Callimachus Experiens* 13—15.
- 79 De adamante Mathie regis et aquila cesarea. — De eisdem. — De corvo Mathie regis et aquila cesarea. — De adamante, corvo et anulo Mathie regis. In: *Huszti*: *Callimachus Experiens* 22—24.
- 80 *Verinus*, *Ugolinus*: Ex agro Pannonico cessit aquila victa a corvo victore. In: *Ábel*: Olaszországi írók 346. Az epigramma keletkezési idejére lásd *Huszti*: *Callimachus Experiens* 13—15.

- 81 Brüsszel, Bibliothèque Royale, Ms 9008. Fol. 411. Lásd *Csapodi, Csaba*: The Corvinian Library; History and Stock. Bp. 1973 (Studia Humanitatis 1). 89o. sz.
- 82 *Naldus, Naldus*: Epistola de laudibus augustae bibliothecae ad Mathiam Corvinum regem serenissimum. In: *Ábel*: Olaszországi írók 261—296. Taddeóról uo. 261.
- 83 De Corvine domus origine libellus. Elveszett. Bonfini maga említi azon művek között, melyeket Magyarországra érkezvén magával hozott és Mátyásnak dedikált (*Bonfini Decas IV. Liber VII. 179*). E libellus szövegét később, 1492-ben néhány, Magyarországon szerzett adalékkal kibővítve beépítette a Magyar történetbe (*Decas III. Liber IX. 215—285*), így meglehetősen biztonsággal rekonstruálni lehet az elveszett könyvecske tartalmát. Vö. *Kulcsár*: Bonfini 111—112. A Magyar történetben már odáig merészkedik, hogy Hunyadi János anyját is Theodosius császártól származtatja (*Decas III. Liber IV. 257—258*).
- 84 *Marthianus, Joannes Franciscus*: Epithalamium habitum Mediolani in nuptiis illustrissimae virginis Blancae Sphortiae Vicecomitis et illustrissimi ducis Joannis Corvini. In: *Ábel*: Olaszországi írók 359—381. „Nec sane mirandum est, quod tot tantisque excellat virtutibus [ti. Mátyás], cum a Corvino gente originem ducat. . .” (uo. 370). A házasságról lásd *Schönherr*: Corvin János 50.
- 85 *Cortesius, Alexander*: De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis. Ed. *Josephus Fögel*. Lipsiae 1934 (BSMRAe). „Urbs nostra, dea, ut ita dicam, terrarum ac gentium, Roma, unde tu originem ducis. . .” (uo. 1). A költemény keletkezését 1487 végére, 1488 elejére és Rómába teszi *Csapodi Csaba*, MKSz 1982. 248—249. A szerző azonban mégsem mutatja Ransano vagy Bonfini ismeretét. A corvus—Corvinus párhuzamot nem ismeri. A holló és a Hunyadiak kapcsolatáról más történetet ad elő, mely szerint Hunyadi János felesége, Elysa látott volna hollót álmában. Ha e motivum esetleg magyar eredetre megy vissza, úgy inkább az Álmos- és István-történetre utal.
- 86 *Ransanus*: Epithoma 46—49.
- 87 Lásd 66. j.
- 88 *Brandolinus*: De comparatione. A mű sorsáról a szerző unokaöccse, Raphael Brandolinus szól az ajánlásban.
- 89 *Cervinus, Aelius Lampridius*: Oratio funebris in regem Mathiam. Ragusa, 1490. május 4. In: *Hegedüs, Stephanus*: Analecta recentiora ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Bp. 1906. 47—67.
- 90 *Schönherr*: Corvin János 38—44. Vö. MDE III. 39: Francesco Fontana János herceg mint trónörökös nevében tárgyal Lodovico Sforzával. Másutt: „Messer Francesco Fontana ambasciatore del Re de Ongeria e venuto qui per ch’el prefato Re ha un figlio naturale, il quale il dice volere fare legittimare, et farlo de quello regno suo herede universale, et domanda per soa molge Madona Biancha” (Giovanni Trotti levele Milánóból Ferrarába, 1485. március 19. Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Közli *Berzeviczy Albert*. Bp. 1914. Magyar Történelmi Emlékek. I/39. 70). — A horoszkópokról lásd MKSz 1880. 384—386 és *Schönherr*: Corvin János 38—44. Ezek állítólag a herceg 12. születésnapjára, 1885. április 2-ára készültek. Én azonban azt hiszem, korábban. Hogy Mátyás az efféle komolyan vette, azt nemcsak az elkészítettség ténye mutatja, hanem Galeotto (De dictis) és Bonfini (Symposion) is. Ez esetben viszont valószínűtlen, hogy előbb tette volna meg a fiút örökösévé, mint ahogy jövődjéről tájékozódott.
- 91 Tagebuch des wiener Arztes Johannes Tichtel aus dem Jahren 1477—1495. Hrsg. *Theodor George von Karajan*. Wien 1855 (Fontes Rerum Austriacarum. I. Abth. I. Bd.) 34.
- 92 Uo.
- 93 *Galeottus Martius*: De egregie.
- 94 *Schönherr*: Corvin János 65—68. Érveléséhez felhozott adatait megerősíti *Csapodi Csaba* (Mekkora volt a Corvina-könyvtár? MKSz 1969. 122—134; uó.: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Bp. 1961. 5). Vö. még *Tubero* 134; MDE III. 445—446; *Pray, Georgius*: Epistolae procerum regni Hungariae. I. Posonii 1806. 393.
- 95 *Teleki*: Hunyadiak X. 217.
- 96 Lásd MKSz 1889. 111—112 és másutt. Saját kezű aláírásáról (Buda, 1489. november 21.) fakszimilét mutat *Schönherr*: Corvin János 200. lap után.
- 97 Fakszimiléjét lásd *Schönherr*: Corvin János 32: „illustris et optime indolis pueri Johannis Corvini ducis Lyphthoviensis”.
- 98 MDE III. 39. De 1485. január 28-án még Magyarországon is „János lipthói herceg” (*Fejérpataky László*, MKSz 1889. 112).
- 99 Az 1487. szeptember 25-én kelt házassági szerződés kiadva: MDE III. 356—359; ebben: „illustrissimus dominus dominus Johannes Corvinus, Oppavie, Liphthovie dux ac comes de Hunyad etc.”
- 100 *Bonfini Decas IV. Liber IX. 30—34*.
- 101 *Bonfini Decas IV. Liber IX. 42*.
- 102 *Bonfini Decas IV. Liber IX. 56—64*. „pronepos Wladislai Lithvanie ducis, indomitorum denique Sarmatie principum abnepos, qui a Gelono Herculis filio e biformi muliere in Scythia nato, ut aiunt, duxere genus” (*Decas IV. Liber IX. 61*). Ez a Gelonus, persze, nem a tényleg elhangzott beszédből került ide, hanem a Magyar történet egy másik helyéről (*Decas I. Liber II. 8—9*), ahol Bonfini a szkíták származásáról beszél. Alighanem ravaszkodik

- egy kicsit, abban a reményben, hogy a Corvinus—Hunyadi-genealógia után megbízást kap majd a Jagellók, a „gens Herculea” leszármazásának megírására is. Ulászló azonban nem kapta be a horgot.
- 103 *Burckhardt, Jakob*: A renaissance-kori műveltség Olaszországban. Ford. *Bánóczi József*. I. Bp. 1895. 252.
- 104 *Imhof, Jacobus Wilhelmus*: Corpus historiae genealogicae Italiae et Hispaniae. Norimbergae 1702. 52, 156.
- 105 *Hübner, Johann*: Genealogische Tabellen. I. Leipzig 1725. 4, 125, 175. tábla.
- 106 *Gabotto, Ferdinando—Confalonieri, Angelo Badini*: Vita di Giorgio Merula. Alessandria 1893—94. A *Libri antiquitatis Vicecomitum* Milánóban jelent meg Guillelmus de Signerre nyomdájában, Alexander Minutianus kiadásában, 1500 áprilisa után. Merula, aki a Sforzák támogatásával Padovában tanított, 1488 végén költözött Milánóba, s akkor kezdett hozzá a nagy családtörténet megírásához, illetve az anyaggyűjtéshez. Munkáját a Mátyással folyó tárgyalásokon már aligha lehetett felhasználni. Vö. még *Im-Hof Jacobus Wilhelmus*: Historia Italiae et Hispaniae genealogica. Norimbergae 1701. 4.
- 107 Idézi *Im-Hof*: úo. 24.
- 108 *Kovachich, Martinus Georgius*: Scriptorum rerum Hungaricarum minores. I. Budae 1798. 344 és 347. — Galeotto Marzio (De dictis), aki kétségkívül a király gondolatait visszhangozza, és az ő megbízásából kinyilvánítja a herceg trónigényét, ez a Galeotto nem említi ezt a nevet, sőt, 26. fejezetében — mint említettem — burkoltan ellene is szól annak.
- 109 „Apagesis, optime rex, quasi vero natio non mores barbarum faciant, aut (si gentis nomen desideratur) tu non multo plus Romanae illius nobilitatis habeas, qui Corvina

vetustissima nobilissimaque familia sis oriundus, quam illi qui Romae hodie nobilissimi appellantur, qui a Gothorum aut Longobardorum aut Germanorum reliquiis originem ducunt” (De humana vitae conditione. In: *Ábel*: Olaszországi írók 20). — Megemlítem, bár magyarázatot nem tudok rá adni, hogy miközben a királyné barátai lelkesen üdvözlik a Corvinus-teóriát, Bonfini, aki János iránti szimpátiáját mindvégig, Ulászló idejében is megőrizte, úgy elveszíti a Libellust, hogy az azóta sem került elő. A műveit felsoroló címeres levél meg sem említi (Turul, 1929. 50—51). — A királynénak a házasság megakadályozására tett lépéseit számba veszi *Schönherr* (Corvin János). Ezekhez képest egy másik körülményre hívom fel a figyelmet. A Corvinus-legenda egyik legelső hirdetője, János herceg tisztelője, a firenzei Naldus Naldius, aki értesüléseit a herceg bizalmasától, Taddeo Ugolettól szerezte be, még mit sem hallott az ellentétekről. Költeményében a királyi család eszményi egyetértésben, hármásban kománozza az országot. Beatrix anyai szeretettel veszi körül a fiút, akit ugyan nem ő szült, hanem Isten adott férjének,

„Coniuge de tali, qualis concessa fuisset,
Munere divino natum sic deinde Joannem . . .”
(Közl. *Ábel*: Olaszországi írók 277)

Úgy látszik, eleinte a herceg párthívei — Taddeo a gyermek nevelője lévén kétségkívül ezek közé tartozott — azt remélték, hogy Beatrix elismeri János trónigényét. Talán éppen a házasság terve borította fel az idilli állapotokat. Tudnivaló ugyanis, hogy Beatrix a saját családjából szeretett volna feleséget szerezni a fiúnak.

Mátyás király jövedelme 1475-ben*

I. Mátyás király jövedelmével száz évvel ezelőtt a korszak legjobb ismerője, Csánki Dezső foglalkozott behatóan.¹ Tanulmányának tárgya Mátyás udvara volt, s e tanulmány első fejezetében az udvartartás gazdasági alapját vizsgálta. Csánkinak a király jövedelméről áttekintő, kimerítő forrás nem állt rendelkezésére, így azokra az értesülésekre kellett alapoznia vizsgálatát, amelyeket egyrészt a pápai nuncius, másrészt 1516-ban és 1519-ben a velencei diplomaták jelentéséből vett át krónikájába Mario Sanudo, ezeket kellett a rendelkezésre álló, igen töredékes, másutt fennmaradt értesülésekkel összevetnie. A jövedelmeket évi rendes és rendkívüliekre osztotta, az előbbieket „évenként mintegy 800 000 forintra” tette.² Az utóbbiak főképpen a meghódított cseh, sziléziai és osztrák területekről befolyó összegekből álltak, ezeket Csánki nem összegezte, de — a „törvényellenes szivattyúzásokkal” együtt — a jövedelem végösszegéről azt írta, hogy „lehetett év, midőn kevés hiányzott a két millióból”.³

Csánki néhány megállapítása ma is eleve érvényesnek tűnik. Mindenekelőtt az, hogy Mátyás jövedelme nem volt statikus, hanem uralma alatt egyre inkább növekedett, egyrészt a különféle bevételek növekedésével, másrészt azok pontosabb behajtásával, harmadrészt a meghódított terület növelésével. Csánki azt is kiemelte, hogy a két XVI. század eleji velencei követjelentésben „lehetetlen fel nem ismernünk . . . azt a törekvést, hogy Mátyás és a Jagellók jövedelmei között lévő különbséget az utóbbiak rovására — minél rikitőbb színben tüntessék fel.”⁴

Csánki eredményeit az 1950-es években a főis-

kolai tankönyv korrigálta. A korrekció Mátyás jövedelmének fő forrásául a rendkívüli adót tekintette, amelyből átlagosan 500 000 forint folyt be évente, s úgy ítélte meg, hogy „mindent összevéve, Mátyás átlagos uralkodói jövedelmét évi 900 000 forintnak számolhatjuk azzal a hozzáadással, hogy egyes években elérhette, sőt túlhaladhatta az egymilliót.”⁵

Egy külföldi kollégám hívta fel a figyelmemet egy milánói kancelláriai alkalmazott, Cicco Simonetto naplójának kiadására, amelyben Mátyás 1475. évi jövedelemkimutatása található. A kérdéses rész elmondja, hogy 1476. május 10-én a magyar király követe, egy Francesco Fontana nevű orvos Páviában átnyújtotta urának Nándorfehérvárt, 1474. december 30-án kelt megbízólevelét, s a tárgyalások során elmondotta Mátyás jövedelmét, amely tételesen a következő:

„Először a falusiak házai után egy dukátot behajtva évente 250 ezer dukát rendes jövedelme van, nem számítva a taxa-t, amely rendkívüli és amelyet évenként hol egyszer, hogy kétszer és háromszor vesz meg a háborúk szerint, s amely taxát annyiszor kell megszorozni, ahányszor kivetik, tehát a rendes bevétel továbbá a sókamarákból 80 000 dukát, továbbá az arany- és ezüstbányákból 60 000 dukát, továbbá a vám, amit az országból kivitt áruk, mint amilyen a ló, ökör és bőr után fizetnek 50 000 dukát

250 ezer dukát
80 ezer dukát
60 ezer dukát
50 ezer dukát
440 ezer dukát”

A tételesen felsorolt jövedelmek után az ország politikai és társadalmi struktúráját ismertető sorok

következnek, majd néhány tétel ismét a király bevételeit érinti:

„Csehországból a magyar király csak annak negyedrészt bírja, kivéve Prágát, Csehország fővárosát, amely a lengyel király elsőszülött fiáé; ez a rész 50 000 dukátot fizet; ezt az 50 000 dukátot a [terület] védelmére költi; és a pénzen kívül az ország 800 lovas és 600 gyalogost tart Csehország védelmére; és amikor a király ott tartózkodik, ellátására hetente 400 dukátot adnak.

Valahiából a király koronázásakor házanként egy lovat kap, a nemesek által adott ló értéke 25 dukát, a parasztok által adotté 15 dukát, és amikor megnősül, házanként egy ökröt adnak; a házak száma 40 ezer.

László király idején csak 60 ezer ökröt adtak, ezenkívül semmit, csak az állam védelmére voltak kötelesek mindnyájan felkelni. Szlavóniára ugyanaz a kalkuláció érvényes, mint Magyarországra; Szerbiában található Belgrád és más nagyon erős várak, és nem fizet semmit, miután a védelmet látja el.”⁶

Simonetto feljegyzésében ha nem is rendkívüli, de igen értékes forrás került elő. Értéke abban rejlik, hogy a király követének tájékoztatása alkotja alapját, nem kívülről, aprólékos részinformációkból kellett megszerkesztenie a jövedelem egészét, nem is a látszat alapján becsülte meg a jövedelem nagyságát, hanem belülről ismerte azt úgy, ahogyan Mátyás udvarában az uralkodó munkatársai ismerték. Az adatsor másik nagy előnye, hogy pontosan datált. Ha a követ 1474 végén indult el, akkor beszámolója nyilván az 1470-es évek első felére vonatkozó ismeretekre épült fel. Csak sajnálhatjuk, hogy Fontana pályafutását nem ismerjük, ezért nem is tudjuk, mikor lépett Mátyás szolgálatába. Ezzel szemben szerencsés véletlennek kell tartanunk, hogy a jövedelmet éppen az 1474. évi alapján ismerhetjük meg. Köztudomás szerint Mátyás 1467-ben vezette be pénzügyi reformját, s a magyar történettudomány azt vallja, hogy ez a reform fordulatot jelentett hosszú uralmának gazdaságpolitikájában.⁷ Joggal feltételez-

hetjük, hogy 1474 már kiegyenlített képet nyújtott az 1467 utáni helyzetről.

A feljegyzés értékén az sem változtat, hogy a király követéről és erről a követségről alig tudunk valamit. A megbízóleveleket kétszer is kiadták,⁸ ez valóban Nándorfehérvárt és 1474. december 30-án kelt. Azt is tudjuk, hogy ugyanakkor a mantuai herceghez is kapott megbízólevelet,⁹ s hogy a milánói herceg május 25-én azt állította, Fontana a király nevében meghívta annak esküvőjére, sőt szövetséget is ajánlott.¹⁰ A milánói tárgyalások alapján Sforza május 12-én írt levelében jelezte, hogy Fontana tőle üzenetet visz Mátyásnak.¹¹ A milánói követség működési ideje egyébként igen rövid volt, május 12-én bocsátották el,¹² május 27-én pedig már Nápolyban volt.¹³

Fontana beszámolójával kapcsolatban két kérdést kell felvetni: a) mennyiben tekinthető hitelesnek a jövedelem struktúrája és számszerűsége; b) mennyiben tekinthető teljesnek, azaz felsorolta-e a követ — vagy ha úgy tetszik: feljegyzett-e Simonetto — minden egyes adatot.

2. Csánki Dezső tanulmányának bemutatásakor már rámutattam arra, hogy Mátyás jövedelmeiről kimerítő jegyzék nem maradt fenn. A főiskolai tankönyvvel együtt valloam ugyan, hogy ilyen jegyzékek léteztek, de azokat a török elhurcolta, a nyilván nagyobb terjedelmű, Mohács előtti kincstári levéltárból nem maradt fenn semmi. A most közölt feljegyzésen kívül egyetlen korabeli tájékoztatást ismerünk, s ez egy pápai nunciusi jelentés, amelyet többször adtak ki. Engel János Keresztély 1798-ban megjelent munkájában közölte olasz nyelven és 1480-as keltezéssel.¹⁴ A közlés nem adja a jelentés egész szövegét, így sem a címet, sem a datálás pontos szövegét nem ismerjük, csupán a közlést bevezető regesztából tudjuk, hogy az a pápai legátustól ered, és a pápának szól. Engel az iratközlést követő megjegyzésében elmondja, hogy a szöveget Eszterházy Jánostól kapta, aki Batthyány Ignác erdélyi püspök levéltárából, egy vatikáni könyvtár kódexéből származó másolatból

szerezte meg. Engel azt is elmondja ebben a jegyzékben, hogy egy — szerinte rossz — latin fordítást Kovachich Márton György bocsátott rendelkezésre, aki ugyancsak Batthyány püspöktől szerezte meg a szöveget, de az eredeti nem a Vatikán könyvtárában, hanem az Ambrosiana két kódexében található, s megadja a két kódex jelzetét is. Kovachich nemcsak Engellel közölte a latin fordítást, hanem még ugyanabban az évben (1798) megjelentette, de dátumként az 1463. évet tüntette fel.¹⁵

Mátyás jövedelmeinek vizsgálata szempontjából a datálás rendkívül fontos kérdés, így kénytelen vagyok rá kitérni. Elsőként azt kell kiemelni, hogy a jelentés nem szorítkozik Mátyás jövedelmeire, hanem általános tájékoztatást ad az ország politikai és gazdasági helyzetéről, részben még a Mátyás trónralépése előtti időszakot is bevonva. A szövegben korhatározó adatok találhatók, amint arra már Kubinyi András is rámutatott, aki a jelentést az 1460-as évek elejére tette.¹⁶ A követ megemlíti, hogy Mátyást nem koronázták meg, mert a korona III. Frigyes birtokában van, és mert a korona kiadásáról folytatott tárgyalásokat, ill. az erre vonatkozó egyezményt sem ismeri, biztosan 1463 nyara előtt írta jelentését. A terminus post quem Szilágyi Mihály halála, akiről a követ elmondja, hogy a török elfogta és kivégeztette. Szilágyi halálának pontos idejét nem tudjuk, de azt igen, hogy 1460. november 8-án ütközött meg egy túlerőben lévő török csapattal, ekkor fogták el és vitték Konstantinápolyba, ahol a szultán lefejeztette 1461-ben.¹⁷ A jelentést tehát 1461 és 1463 dereka között kellett a követnek megírnia. Zavaró momentum még ezután is marad. Így biztosra veszem, hogy a jelentés nem a pápának szólt. II. Piust 1458. augusztus 19-én választották meg, ha tehát követe szükségét érezte annak, hogy az országról áttekintő jelentést tegyen az új pápának, akkor azt korábban kellett volna megtennie. De aligha hihető, hogy egy ilyen jelentésre szükség lett volna, hiszen az új pápa, Aeneas Sylvius Pic-

colominiként legkésőbb 1442 óta jól ismerte Magyarországot, amióta III. Frigyes titkáraként annak magyar politikáját is ismernie kellett. Elképzelhető, hogy a jelentés a pápai udvar valamelyik tisztségviselőjének szólt, s talán ez ki is derülne az Engel által idézett két kódex közelebbi vizsgálatából, de ezek eddig elkerülték a magyar kutatók figyelmét.

A követ beszámolójának a király pénzügyeire vonatkozó megállapításai a következőképpen foglalhatók össze:

a legfontosabb a sókamarák jövedelme, ez a körülményeknek megfelelően 80—100 ezer dukát között mozog, néha azt meg is haladja, de legtöbbször 100 ezer dukát	100 ezer dukát
az adó házanként egy dukát, de ha a törökök és csehek elleni hadjárat magasabb kiadásokkal jár, akkor a király ezt kétszer, sőt háromszor is megveszi, a négy (nagybányai, körmöci, szebeni és budai) pénzverőkamara jövedelme összesen 44—54 ezer dukát	44—54 ezer dukát
az 5%-os értékvámot jelentő harmincad jövedelme kb. 80 ezer, néha azonban 100 ezer dukát	80—100 ezer dukát
a rézből és a zsidók adójából származó bevétel 30 ezer dukát	30 ezer dukát
összesen	254—284 ezer dukát

Az összegzés tőlem származik, mert ez az összeg szöges ellentétben áll a jelentés elején olvasható azon megállapítással, hogy Mátyás rendes évi jövedelme 200 ezer dukát. Ráadásul a követ a legfontosabb bevételi forrást, az adó nagyságát számszerűleg nem határozta meg.

A híradás mindennek ellenére fontos forrás, és a továbbiakban a benne foglalt adatokat fel is használom. Először is azért fontos, mert az 1467. évi pénzügyi reform előtti értesüléseket tartalmaz, másrészt azért, mert olyan tétel is található benne (a réz eladása és a zsidók adója), amely másutt nem fordul elő. Fontana beszámolójához és a velencei követjelentésekhez hasonlóan ez a jelentés is csak az évi rendes jövedelmet öleli fel, a rendkívüliek

felsorolására, számszerű meghatározására kísérletet sem tesz.

Csánki a nuncius jelentését is felhasználta — keltét az 1460-as évekre téve¹⁸ — bővebben merített azonban a két másik jelentésből, amely a velencei diplomatáktól származik. Az elsőt Suriano követ 1516-ban, a másodikat Bon követ 1519-ben közölte megbízóival. A két jelentés tehát időben igen közel áll egymáshoz, s mindkettő közös jellemzője, ahogyan arra már utaltam, hogy a Jagellók jövedelmének megítélésénél Mátyás bevételeit tekintik bázisnak.

1. A velencei követjelentések Mátyás jövedelméről

Megnevezés	Suriano, 1516		Bon, 1519		1476
	Mátyás II. Ulászló		Mátyás II. Lajos		
Nemesfém	400	36	100	16	60
Só	140	25	100	14	80
Harmincad	50	18	—	—	50
Koronabirtok	50	—	—	—	—
Adó	300	140	200	—	250
Összesen	890	219	800	—	440

A tábla első pillantásra elárulja, hogy a velenceiek jelentéseiben többféle értesülés keveredett össze. Mindkét diplomatának volt információja Mátyás rendes jövedelmeinek egészéről, ebben nem is mutatkozik nagy különbség kettőjük között. Voltak ezenkívül más értesüléseik a jövedelem egyes összetevőiről, ezek azonban már lényegesen hiányosabbak voltak. Erre kell következtetni abból a tényből, hogy az összetevők egyik esetben sem adják ki a végösszeget. Surianónál 50 000 forinttal több jön ki, Bon pedig már csak négy tételt sorol fel, ezek összeadása az összjövedelemnek csak a felét teszi ki. Egyébként a két velencei is csak a rendes jövedelmekről tett jelentést.

A velencei jelentésekkel együtt most már négy összeállítás áll rendelkezésünkre Mátyás rendes jövedelmeiről. A kibontakozó kép nagyjából azonos nagyságrendű szintet mutat 1467 után, az uralkodó évi jövedelme 800—900 ezer forint kö-

zött mozog, s ettől csak a Fontana által adott tájékoztatás marad el jelentős mértékben. Abban a reményben, hogy a részletek vizsgálata bővítheti és megalapozottabbá teheti ismereteinket, vegyük szemügyre az egyes tételeket.

3. Fontana beszámolója szerint Mátyás rendes jövedelmének legnagyobb forrása az adó volt, mégpedig az az adófajta, amely házanként egy aranyforintot tett ki.

Mátyás trónralépésekor Szilágyi Mihály 1458-ban kormányzóként dekrétumot bocsátott ki, amelyben megígérte, hogy sem ő „sem király urunk . . . bármi okból, bármily fontos dolog miatt az országlakosok jobbágyaitól vagy más nemesektől soha semmi adót vagy pénzfizetést ne követelhessen, s erre joga ne legyen.”¹⁹ Ezt a szöveget aligha lehet másnak minősíteni, mint választási ígéretnek, s a még ugyanabban az évben, de már Mátyás neve alatt kelt, és jellemző módon a Corpus Jurisből kihagyott dekrétum VII. cikkelye azt állapította meg, hogy „Magyarországon a kamaranyereséget, Erdélyben az ötvenedet, Szlavóniában a nyestadót a néhai Lajos király idejében szokásos mód szerint hajtsák be.”²⁰ Ugyanennek a dekrétumnak L. cikkelye annyit árul el a behajtás módjáról, hogy az adószedő rovásfejenként két dénárnál többet nem kérhet,²¹ az LV. cikkely pedig elmondja, hogy „a király úr esküt tett arra, hogy az országlakosoktól és azok jobbágyaitól egy forintos, fél forintos adót (*taxa*) nem hajt be, vagy más jogtalan behajtást nem eszközöl. . . kivéve a kamara hasznát és más régi szokás szerinti jövedelmet”.²² Ez a megjegyzés nyilván a korábban, Albert alatt ismeretes rendkívüli adóra vonatkozott.²³ A következő esztendőben a katonaillesztési kötelezettség szabályozásával kapcsolatban értesülünk arról, hogy a szellérek, a ruténok, vlachok és szlávok nem fizetnek kamaranyereséget.²⁴ Mintha ezután egy ideig Mátyás megelégedett volna a kamaranyereséggel, bár biztos, hogy a kivetést és behajtást igyekezett hathatósabbá tenni. Erre mutat, hogy a nagy kincstári reform, az 1467.

évi IV. cikkely részletesen szabályozta a kamara hasznának kivetési módját. Megállapította, hogy azt portánként kell szedni, s ha egy telket egy portával (*sub una porta*) egy ember birtokol, utána 20 dénárt fizet, ha ketten vagy hárman birtokolják, másfélszeresét, azaz 30 dénárt, ha négyen, kétszeresét, azaz 40 dénárt köteles fizetni.²⁵ Mátyás — ezt Kubinyi is így vélte²⁶ — a kamaranyereséget nem telkenként szedette, hanem felhasználta az ekkoriban már általánossá váló telekosztódást. Ugyanennek a reformnak keretében a behajtási költségek csökkentése érdekében is intézkedett, amikor az adószedők fizetését, ill. költségeit leszállította. A reform legnagyobb sikere mégis az volt, hogy a kamaranyereséget *tributum fisci regalisra* keresztelte át, s ezzel az intézkedéssel a korábban elődei által adott felmentéseket hatálytalanította.²⁷ A király eljárása pszichológiai szempontból is figyelemre méltó. Lassan, de következetesen hozzászoktatta az ország közvéleményét a minden jobbagyra kiterjedő egységes adózás gondolatához.

1462-ben nyúlt először az egyforintos *contributio*hoz, azzal a kikötéssel, hogy ilyet soha többé nem hajt be.²⁸ A dekrétum 1462. május 31-én kelt, s ha a nuncius 1461—1463 közötti jelentése erre utal, akkor 1462 és 1463 dereka között kellett íródnia. Ígéretét Mátyás, úgy látszik, hat évig meg is tartotta, 1468 őszén szavaztatta meg újra, most már *subsidiium* néven (összeget a törvény nem említi!), s a kikötés ezúttal az volt, hogy azt „portánként számítsák, még ha az több családból áll is vagy több él azon.”²⁹ Egy évi szünettel 1470-ben újra megajánlatta a portánkénti egyforintos adót, s eljárását azzal igyekezett enyhíteni, azt a *tributum fisci regalis* módjára szedeti, s ez utóbbit elengedi. Megismételte azt az ígéretét is, hogy soha többé *subsidiiumot* vagy *taxa extraordinariat* nem kér. Ezt az ígéretét 1471-ben, a Vitéz-féle összeesküvés válságos pillanatában, ünnepélyesen megismételte. Az összeesküvés elfojtása után sem vette igénybe ezt az adót, a régit szedette 1472-ben és 1473-ban, de — ahogyan azt az 1474. évi IV. törvény-

cikkből sejthetjük — nem portánként, hanem füstönként.³⁰ 1474-ben hallunk újra *subsidiiumról*, ezúttal a török elleni harc kiadásai tették szükségessé, a VII. törvénycikk szerint másra nem is volt felhasználható. A dekrétum I., IV. és V. cikkelye részletesen szabályozta kivetését és behajtását, és a király ezúttal is elengedte két évre a régi, portánkénti 20 dénáros adót. Ha nincs is külön törvény rá, Kovachich Márton György adatgyűjtése bizonyítja, hogy 1475-ben is megajánlották, 1476-ban is behajtották, az 1477. évi megajánlást egy diplomáciai jelentés említi.³¹ 1478-ban érte el az adózás terén Mátyás legnagyobb sikerét. Nemcsak 1478-ra, hanem a rákövetkező öt esztendőre is megszavaztatta az adót. Kovachich azt is bebizonyította, hogy 1485—1487 között is beszedette az évi egy forintot. Ezt az adót ezek szerint a jobbagság biztosan fizette 1462, 1468, 1470, 1474—1489 években, összesen 19 éven keresztül, s feltűnő, hogy ebből 16 uralkodásának utolsó két évtizedére esett.³² Igazat kell adni Csánkinak, hogy 1468-tól, a cseh háború kitörésétől kezdve válik rendszeressé a subsidialis adózás. S ha 1484-re is előkerül egy bizonyító adat, akkor uralkodásának utolsó 15 esztendeje alatt szinte megszakítás nélküli jövedelme volt a portánkénti 1 aranyforintot kitevő adó.

A nuncius nem említi meg az adó teljes összegét, de az 1470-es évekből származó követjelentések 1476-ban 300, ill. 300—400, 1475-ben pedig 500 ezer forintra becsülték.³³ Csánki szerint legalább 300 ezer forintot jövedelmezett évente! Kubinyi ugyanezt az 1470-es években már 500 ezer forintra teszi.³⁴

Fontana szerint a *subsidiumból* származó jövedelem évi 250 ezer forint, de ebben az esetben tekintetbe kell venni, hogy Szlavónia ebben az összegben valószínűleg nem szerepel, miután arról külön pontban számol be. Ez eleve magasabb jövedelmet jelent. Részben a szlavóniai adó bizonytalan volta, részben az adóval összefüggő más kérdések miatt ezen a ponton kénytelen vagyok az

1494—1495-ből származó kincstári számadásokat segítségül hívni.

Köztudomás szerint a kincstartói tisztet 1494—1496 között Ernuszt Zsigmond pécsi püspök viselte. Kincstartóként sikkasztással vádolták, elfogták, és csak hatalmas összegű (420 ezer forint) óvadék ellenében bocsátották szabadon. Hogy a vádaskodás ellen magát tisztázza, az 1494. január 31.—1495. december 31. közötti időszakról elszámolást nyújtott be a királyi jövedelmekről és kiadásokról, amely a kor egyik legbecsesebb forrása, s nemcsak szigorúan vett pénzügyi érdeklődésű, hanem más jelentős vizsgálatoknak is alapjául szolgált.³⁵ A két esztendő királyi adójáról Ernuszt megyénkénti részletezésben adott számot. Feltűntette a megye adószedőjét, az általa kivetett adó nagyságát, a behajtás költségeit, majd felsorolta azokat, akiknek birtokán az adó valamilyen okból behajthatatlan volt. Ung megye esetében a számok 1494-ben a következőképpen alakultak:

Székely Pál adószedő összeirt	2653 portát
behajtott	1953 portát
Az ispánoknak és szolgabíróknak fizetés-ként adott	28 forintot
Kiadásai kivettek	111 forintot
Behajthatatlan volt	
a nádor birtokairól	291 porta,
a királyi rendelet értelmében 5%-os engedmény miatt levonandó	132 forint
A szegények portáinak száma	128
A leégett házak száma	10
Behajthatatlan összesen	561 forint

Azt hiszem, az elszámolási rendszer a felhozott példából teljesen világos. A kivetett adó = behajtott + behajthatatlan + kezelési költség. A behajthatatlanság alapjául különböző okok szolgálnak: a birtokos személye (példánk esetében a nádor), a király által elrendelt elengedés és a mai értelemben vett behajthatatlanság, vagyis az a tény, hogy az adóalanynak nincs miből adót fizetnie (szegények). A behajthatatlan tételek között nem egy olyan szerepel, amely a Jagelló-korszak egyik legfőbb jellegzetessége, a központi hatalom

teljes hiánya miatt következhetett be. Nemcsak azokra az esetekre gondolok, amikor a főurak birtokán az adót nem lehetett behajtani, ez szinte minden megyében megismétlődik. Ha azonban azt olvassuk az elszámolásban, hogy Trencsén megyében „a nádor úr az adószedőktől készpénzben 1000 forintot vett el”,³⁶ vagy hogy Esztergom megyében Ráskai Balázs familiárisainak kellett néhány nemest bírsággal adózásra kényszeríteni „az igazi megyeispán hanyagsága miatt”, s ez 16 forinttal³⁷ megemelte a kezelési költséget, vagy hogy a zalai alispánok járandóságukon felül még 44 forintot vettek fel,³⁸ akkor ugyanezekről vagy hasonló esetekről a fentebb elmondottak alapján joggal feltételezhető, hogy Mátyás uralkodása alatt nem fordultak elő. Az is nyilvánvaló, hogy ha az 1494—1495. évi adószámadást Mátyás jövedelmeinek becslésére akarjuk felhasználni, ezeket a költségeket figyelmen kívül hagyhatjuk.

Az 1494—1495. évi számadásban az ország 42 megyéjét találjuk meg, 40 esetben mind a két esztendőben, két esetben (a királynénak adózó Maramaros és Borsod megye) csak az 1495. éviben. Ha ezeket az adatokat csoportosítjuk, feltűnik, hogy nem egy esetben a két esztendőben igen eltérő adatok találhatók. Az természetesnek látszik, hogy nincs olyan megye, amely a két évben ugyanannyi adót fizetett volna, hiszen a településeken egy éven belül is történhetek és történtek változások. Feltűnő azonban, hogy nem kevesebb mint 12 megyében az eltérések meghaladják a 200 forintot, s az összeg nagysága szerint ezek már igen nagy különbséget jelentenek. Pozsega megye kivetett adója jár az élen, 1494-ben 3468, 1495-ben 4500 portával, s az eltérés ebben az esetben az 1494—1495. évi összegnek majdnem egynegyedét teszi ki. A változás tendenciája sem egyértelmű. A 12 megyéből hétben 1495-ben jóval kevesebbet, öt megyében jóval többet vetett ki. Pozsony és Moson megyét 1494-ben együtt számolták el, 1495-ben külön-külön, az eredmény 1495-ben 15%-kal magasabb összeg volt. A 2. sz. táblázatban ezeket

2. A megyék 1494—1495. évi adója

Megye	1494		1495		Alapul vett összeg
	Kivetett	Kez. költs.	Kivetett	Kez. költs.	
Abaúj	3 460	240	3 530	178	3 352
Árva	299	20	301	91	279
Baranya	15 018	203	15 018	271	14 815
Bars	2 787	183	2 660	169	2 604
Bereg	2 860	178	2 657	146	2 682
Borsod	—	—	5 000	185	4 815
Esztergom	1 322	121	1 100	98	1 201
Fejér	3 090	196	3 068	110	2 958
Gömör	4 013	216	3 908	220	3 797
Győr	2 003	139	1 974	176	1 864
Heves	5 428	212	5 722	226	5 496
Hont	3 659	195	3 600	232	3 464
Komárom	2 195	84	2 161	160	2 101
Kraszna	704	88	800	141	659
Liptó	854	57	301	91	279
Máramaros	—	—	1 718	159	1 559
Nógrád	5 026	200	4 911	242	4 826
Nyitra	7 004	268	6 751	128	6 736
Pest	4 098	140	4 500	192	4 308
Pilis	1 956	81	1 746	82	1 875
Pozsega	3 648	133	4 500	222	4 278
Pozsony és Moson	4 661	218	5 358	277	5 081
Sáros	2 200	188	1 995	184	2 012
Solt	2 739	148	2 755	158	2 597
Somogy	11 012	196	11 085	268	10 817
Sopron	1 978	—	2 410	210	2 514
Szabolcs	4 578	208	4 308	155	4 370
Szatmár	5 936	181	6 184	244	5 940
Szepes	1 962	40	1 501	42	1 922
Közép-Szolnok	2 454	196	2 610	220	2 390
Külső-Szolnok	2 350	60	2 553	146	2 407
Tolna	9 924	250	10 032	253	9 779
Torna	1 000	26	832	20	974
Trencsén	3 792	152	3 608	154	3 640
Turóc	976	53	944	79	923
Ugocsa	1 368	140	1 271	123	1 228
Ung	2 653	139	2 410	210	2 514
Vas	4 506	269	5 051	140	4 911
Veszprém	3 462	215	3 500	217	3 283
Zala	9 553	298	8 979	318	9 275
Zemplén	6 243	271	6 012	256	5 972
Zólyom	1 546	126	1 421	79	1 420
Erdély	31 442	468	31 090	?	30 974

az összegeket részletezve tüntettem fel, mert ez szolgál becslésem alapjául.

Meg kell jegyezni, hogy nemcsak az adó kivetésénél jelentkeznek megmagyarázhatatlanul magas eltérések, hanem a kezelési költségnél is. Ez nemegyszer az előző évinek duplájára növekszik, (pl. Komárom, Külső- Szolnok), de a tendencia itt is meghatározhatatlan, többször előfordul, hogy az 1494. évinek majdnem a felére csökken (pl. Vas megye). Az előbbi eset teljesen érthető akkor, ha a behajtott adó összege is nő, az utóbbi annál érthetlenebb, mert Vas megyében a kivetett adó is 11,2%-kal nőtt, a behajtott pedig nem kevesebb, mint háromszorosára emelkedett.³⁹

A becslés alapjául két megfontolás szolgált: 1. a kezelési költség Mátyás alatt ugyanúgy felmerült, mint a Jagellók idején, így azt a kivetett adó összegből le kell vonni; 2. Mátyás alatt a kivetés is, a behajtás is alaposabb volt, amit Veszprém megye esete is bizonyít. Veszprémben 1494-ben 3462, 1495-ben 3500 portát írtak össze, de fennmaradt egy 1488. évi adójegyzék is, amely 3987 portát tüntet fel, tehát jóval magasabb volt az 1495. évinél.⁴⁰ Ebből a két megfontolásból kiindulva mindig azt az összeget vettem figyelembe, amely a kezelési költség levonása után magasabb volt.

A 42 megye adója így számolva összesen 158 911 forintra becsülhető. Az országnak 14 megyéje maradt ki az Ernuszt-féle számadásból, szinte kizárólag a déli megyék. A 14 megye közül Ernuszt egy helyen 12-t megemlít, amikor elmondja, hogy Kinizsi Pál a 12 délvidéki megye adójából 5 ezer forintot küldött a királynak.⁴¹ Ezzel az adattal nem sokra lehet menni. Egyrészt azért nem, mert nem tudjuk, melyik 12 megyéről van szó, másrészt azért sem, mert a szövegből az sem derül ki, hogy ez az adó egy része-e (és ha igen, mekkora) vagy az egész behajtott összeg. Egyetlen biztos támpont nyerhető csak a szövegből: a hiányzó megyék adójának ennél az 5 ezer forintnál többnek kellett lennie.

Más, a források fennmaradása szempontjából szerencsésebb helyzetben lévő ország történése

ilyenkor nyilván közel egykorú adatokból indulna ki, ez az út azonban magyar viszonylatban 1982-ben még járhatatlannak látszott, mert akkori ismereteink szerint alig maradt fenn Mohács előtti dikális összeírásunk vagy elszámolásunk. Elődeimet (Mályusz Elemér, Molnár Erik és Szabó István) követve én is elég bonyolult becsléssel próbálkoztam hát.⁴² Igazam volt annyiban, hogy dikális összeírás — Veszprém és Közép-Szolnok megyét kivéve — nem áll rendelkezésünkre, de abban már tévedtem, hogy 1526 előtt elszámolás sem maradt fenn. Kubinyi András megtalálta az 1522. évi adóelszámolásokat, s ebben tíz délvidéki megyéét is, így már csak négy megye adóját kell becsülnünk. Kubinyi abból a megfontolásból indult ki, hogy az 1522. évi adóztatásnak jóval eredménytelenebbnek kellett lennie, mint Mátyás király idején, ezért összehasonlította a megyéknek 1495. évi adatait az 1522. évivel, és arra az eredményre jutott, hogy 1522-ben az ilyen megyék összesített adója az 1495. évinek csak 52,7%-át tette ki. Ezzel az aránnyal felszorozta az 1522. évi adatokat és ebből készített táblázatot.

3. Az adóegységek korrigált száma 1522-ben

Megye	adóegység	Megye	adóegység
Arad	6 325	Csanád	8 177
Bács	4 554	Csongrád	2 024
Békés	3 188	Temes	5 060
Bihar	14 708	Torontál	635
Bodrog	3 074	Zaránd	6 072
		Összesen	53 817

Maradt még négy olyan megye, amely sem az Ernuszt-féle számadásban, sem az 1522. évi elszámolásokban nem szerepel (Keve, Krassó, Szerém és Valkó), amelyeket Kubinyi is a régi módszerrel számolt ki. Ez a módszer Csánki Dezső történeti földrajzát vette alapul, és olyan megyét keresett, amely településeinek száma a legközelebb állt a kérdéses megyéhez. Valkó megyének pl. 34 mezővárosa és 1182 faluja volt Csánki szerint, ehhez Zala megye 36 mezővárosa és 1077 faluja állt leg-

közelebb, feltételezhető tehát, hogy Valkó ugyanúgy 9275 adózó portával rendelkezett 1494/95-ben, mint Zala (2. táblázat). Az eljárás meglehetősen önkényes, könnyen elképzelhető, hogy 20%-os, esetleg még annál is nagyobb hibával dolgozunk. De most ez a hiba már csak az 1522. évi elszámolásból is hiányzó négy megyére vonatkozik, amelyek közül kettő kicsi.

Visszatérve az adóhoz Kubinyi számainak segítségével az adó összege már így alakul:

az 1494—95-ben ismert megyék adója	159 491 porta
az 1522-ben ismertek korrigált adója	53 817 porta
Erdély adója 1494/95-ben	30 974 porta
a négy kimaradt megye adója	<u>19 872 porta</u>
Összesen	264 154 porta

Ez az összeg máris nagyobb, mint amiről Fontana beszél, ráadásul más megfontolásokat is figyelembe kell venni. Nevezetesen 1. azt, hogy ez az egész eljárás az Ernuszt-féle számadáson alapul, márpedig több, mint valószínű, hogy Mátyás korában az adót pontosabban, nagyobb határfokkal hajtották be, mint halála után négy-öt évvel. Ha ezt az összeget csak 10%-kal emelem (az eredmény durván 291 ezer forint), nagyon közel járok Csánki megállapításához, hogy az adójövedelem Mátyás korában elérte az évi 300 ezer forintot. 2. Nincs benne ebben az összegben Szlavónia adója. Ott ugyan háztartásonként csak fél forintot szedtek, de ez még így is 15 ezer forinttal növelte az adóbevételt. 3. De nemcsak növelő tényezők vehetők figyelembe, hanem egy másik momentum is. Nem tartom valószínűnek, hogy Fontana nagyot tévedett volna, vagyis 1474-ben Mátyás még nem tudott annyi adót behajtani. Megerősíteni látszik ezt a megfontolást, hogy az eljárás Veszprém megye 1488-i adójegyzékére épült. Lehet, hogy a Közép-Szolnok megyei keltezetlen, de Csánki által 1475—1476-ra datált adójegyzék feldolgozása mást mutatna.⁴⁴ S ha az 1461—1463 között kelt nunciusi jelentés és Fontana egybehangzó megállapítását az évi kétszeri, sőt háromszori adóztatás-

ról tekintetbe veszem, évi 600, ill. 900 ezer forintnyi adójövedelem tétélezhető fel.

De vajon az említett két jelentés helyesen állapította-e meg, hogy Mátyás a szubszidiális adót egy éven belül kétszer, sőt háromszor is megvette a jobbágyokon? Csánki szerint ezt Mátyás „is bevallja” és egy 1489. május 31-én Pozsony városához intézett parancsot idéz. „Hallhattatok mostanában — írja a király —, hogy az egész országunk és az országlakosok szükségünket megfontolva már kétszeri adót szolgáltatnak be.”⁴⁵ Csánki tanulmányának megjelenése óta ugyanezt a formulát szó szerint megismétlő parancsot közölt Házi Jenő 1489. június 1-i dátummal Sopronhoz, és nincs kizárva, hogy az ugyancsak május 31-én Bártfához küldött parancs is tartalmazta ugyanezt a mondatot.⁴⁶

Mégsem tudom elhinni, hogy Mátyás a *subsidi-umot* kétszer vetette volna ki. Gondolatmenetem a következő: a portánkénti 20 dénáros kamaranyereség vagy (ahogyan 1467 után nevezték) *tributum fisci regalis* látszólag minden nehézség nélkül behajtható volt, és valószínűleg nem is portánként 20 dénárt, hanem többet jelentett, mert Mátyás nem egész telek után szedette, hanem füstönként.⁴⁷ Amikor a *subsidi-umot* bevezette, ezt az adót elvileg ötszörösére, gyakorlatilag annál kisebb arányban emelte. Ha a *subsidi-umot* megkétszerezte volna, az emelkedés tízszeres lett volna. Ez más okokból is, melyekről a dolgozat végén lesz szó, elképzelhetetlen. Ha azonban a *tributum fisci regalis* kétszerezte vagy háromszorozta meg, ez az eredetinek csak megduplázását, esetleg megháromszorozódását vagy — füstönként számolva — megnégyszerezését jelentette, végső fokon mindig kisebb maradt, mint a *subsidi-um*. Valamennyire alátámasztja ezt az a tény, hogy Mátyás idézett beismert parancsait 1489-ben küldte szét, amikor nem tudunk *subsidi-um* megajánlásáról. Talán az a megoldás, hogy azokban az esztendőkből, amikor nem bizonyítható a *subsidi-um* behajtása, Mátyás valóban többször hajtotta be a *tributum fisci reg-*

list. Így kerülhetett el, hogy a legfontosabb és legnagyobb jövedelmi forrás egyik évről a másikra átmenet nélkül egyötödére vagy egynegyedére eszen vissza. Akárhogy is áll ez a kérdés, azt hiszem a nuncius is, Fontana is két dolgot kevert össze: a *subsídiumot* és a többször szedett 0,20 forintos *tributum fisci regalist*.

4. A *subsídium* összegének meghatározásával még nem végeztünk Mátyás rendes évi adójövedelmével, mert az nem egyedül a jobbágyok *contributio*jából állt. A szabad királyi városok a királynak más módon, egy összegben adóztak. Adójuk szinte teljes egészében készpénzből állt, amihez némi természetbeni ajándék járult. Sopron pl. évenként 400 forintot fizetett, és három vég löveni posztót adott, aminek értéke 1463-ban 36 forint volt.⁴⁸

Sokkal bővebb ismeretekkel a városok adójáról sem rendelkezünk, mint a megyékről. 1491-ből rendelkezésre áll a kincstartónak, Laki Thuz Osvátnak egy költségvetése, s ebben a városok rendes adóját is felsorolja (4. táblázat). A jegyzék nem teljes, bár biztosan csak Korpona, Lőcse és Torda maradt ki belőle, bizonytalan továbbá, hogy valamennyi alsó-magyarországi bányavárost tartalmazza-e. A városok adójával az Ernuszt-féle számadáskönyvben is találkozunk, ahol a Thuz Osvát jegyzékéből kimaradt Lőcse és Torda adóját is megtaláljuk.

4. A városok adója 1491—1492.

Város	Adó
Bártfa	700
Buda	4 000
Esztergom	400
Eperjes	500
Fehérvár	1 000
Kassa	2 000
Kolozsvár	200
Kövi	300
Lőcse	300
Nagybánya	3 000
Nagyszombat	400

Pest	2 000
Pozsony	400
Sopron	400
Szeged	2 000
(Kis-)Szeben	100
Torda	600
Zágráb	130
Alsómagyarországi bányavárosok	<u>3 000</u>
Összesen	21 430

A jegyzék és a számadáskönyv által feltüntetett összegek viszonylag kicsik, együttvéve — ha Korponát is tekintetbe veszem — 20 ezer forintot tesznek ki. De amint a jobbágyság megadóztatásánál a kamaranyereség rendes adója mellett bevett az egyforintos „segély”-t, úgy a városokra is sokszor vetett ki rendkívüli adót, s a nehézségek ezen a ponton kezdődnek. A király számtalanszor kért kisebb-nagyobb összegeket a városoktól, de még a felvidéki városok jól megtartott levéltárának anyagából sem állapítható meg, milyen mértékben realizálódott a kérés. Példaképpen Bártfa adózását mutatom be az 1480-as évek első feléről.

1481-ben Mátyás Bártfára a török elleni hadjárat céljaira 600 forint rendkívüli adót vetett ki, de ebből az évből csak egy 300 forintnyi adó befizetéséről szóló nyugta maradt ránk,⁴⁹ ami a város rendes adójának még a felét sem tette ki, mert az évi adó 700 forint volt. Ezt a város 1482-ben meg is fizette, majd még 50 forinttal megtoldotta, az év végén pedig úgy látszik, 1000 forintot adtak „kölcson” Mátyásnak.⁵⁰ Az uralkodó ekkor megígérte, hogy ezt az összeget az adóból leszámíthatják, ígéreteit azonban nem tartotta meg, mert 1483-ban ugyan a 700 forint rendes adót a kölcsönből leszámította,⁵¹ a bártfaiaknak tehát még 300 forint követelése volt a kincstárral szemben, mégis 400 forint rendes adót fizettek a fennmaradt nyugta bizonyossága szerint. 1484. április 25-én Mátyás 600 forintot kért, ismét a török elleni hadjárat céljára,⁵² holott ekkor még mindig 300 forinttal tartozott az 1482-i kölcsön fejében. Két hét múlva, május 3-án Nagylucsei Orbán kincstartó értesítet-

te a várost, hogy a kivetett 600 forintnyi adó felét a király az ő közbenjárására elengedte.⁵³ Ne gondoljunk most arra, hogy a közbenjárásnak is megvolt a maga ára. Három hónappal később Zbugyai István Eperjesről küldi el emberét Bártfára,⁵⁴ két nappal később, augusztus 10-én Mátyás „bizonyos összeget” kért a várostól azzal, hogy azt Zbugyainak adják át.⁵⁵ Végül augusztus 20-án Nagylucsei kincstartó kiállította a nyugtát 400 forint rendkívüli adóról a török elleni hadjárat költségeire.⁵⁶

A levelezés alapján úgy látszik, hogy Bártfa 1481—1484 években a következő összegeket fizette be adóként, ha csak a nyugtákat veszem figyelembe.

1481	300 forint,
1482	700 forint,
1482	50 forint,
1482	1000 forint,
1483	400 forint,
1484	<u>400 forint,</u>
Összesen	2850 forint.

Mégsem hiszem, hogy Bártfa ilyen kevés adót fizetett volna. A négy év rendes adója ($4 \times 700 =$) 2800 forint lett volna, ezt az összeget Mátyás minden külön nehézség, tárgyalás és kivetés nélkül megkaphatta volna. Sokkal valószínűbb, hogy a rendes 2800 forinton kívül még 450 forintot adózott a város, továbbá az 1483. évi teljes és 1484. évi fél adóját 1482-ben megelőlegezte. Kubinyi András úgy számolt, hogy a király minden kérését teljesítettnek vette, eredménye 1481—1490 között 8390 forint volt, számítása szerint tehát Bártfa évenként majdnem 1000 forintot fizetett, a rendes évi adónál 300 forinttal, tehát a felével többet.⁵⁷ Ha nyugták alapján számolunk, az eredmény mindössze 5170 forint, de ez nyilván kevés, hiszen nem éri el az adó összegét sem.

Bártfa esetében Nagylucsei kincstartó közbenjárásának voltunk tanúi, egy soproni példa is bizonyítja, hogy a városok a kivetett összeget lealkud-

hatták. 1485. április 22-én Mátyás a Bécs melletti táborból azon a címen kért 1000 forintot kölcsön a várostól, hogy egyik alsó-ausztriai helyőrségét nem tudja fizetni, s az az ellenséghez való átállással fenyegetőzik.⁵⁸ A város nyilván tiltakozott, mert április 28-án a király megsürgette az összeget,⁵⁹ május 3-án pedig udvari emberét, Lónyai Albertet küldte Sopronba.⁶⁰ Erről az összegről nyugta nem maradt fenn. De a Haberleiter árvák gyámjának számadásában a következő meglepő bejegyzés olvasható: „Továbbá, amikor Herb Kristóf volt a polgármester, én meg a bíró, Mátyás király öfelsége egy levelet küldött 2000 forintról, azt leengedte 1000 forintra, ezt neki Kereszt napjára kellett átadnunk, s ehhez a gyermekek vagyonából 50 forintot kölcsönöztem. . .”⁶¹ Miután Mátyás május 3-i levele a Szent Kereszt feltalálásának ünnepeén kelt, az eseményeket a következőképpen rekonstruálhatjuk: április 22. előtt Mátyás a várostól 2000 forintot kért „kölcsön”, ez a levél nem maradt fenn. A levél megérkezte után a soproniak alkudozásba kezdtek, és felére alkudták le az összeget. Mátyás ilyen értelmű levelet küldött nekik április 22-én, de a soproniak nem nagyon siettek, így tíz nappal később a király útnak indította emberét Sopronba, ahol az összeget megkapta. Nyugta az összeg átvételéről nem maradt fenn. Az összeg Sopron évi rendes adójának két és félszeresét jelentette, a rendes adóval együtt a megszo-
kothoz képest három és félszeres megterhelést.

Talán sikerült érzékeltetnem, hogy milyen nehéz, majdnem lehetetlen megállapítani a városi adózás hozamát Mátyás uralma alatt. A nehézségeket még az is tetézi, hogy Mátyás követelései hosszú uralma alatt folyton nőnek. A bártfai anyag erre vonatkozólag némi támpontot ad. Ha nem a nyugtákat veszem tekintetbe, hanem az évi rendes adón felüli kívánságokat, akkor a következő szám-
sort kapom:

1461—1470	2 000 forint (a korona kiváltására)
1471—1480	800 forint
1481—1490	11 900 forint.

Sopron hasonló képet mutat:

1461—1470	2 000 forint,
1471—1480	4 400 forint,
1481—1490	4 500 forint,

de meg kell jegyeznem, hogy 1473-ban 4400 forintot azzal az ígérettel kérte, hogy azt az évi adó elengedésével törleszti le.⁶²

A számok azt a becslést sugallják, hogy Mátyás az 1460-as években még csak kivételesen, a korona kiváltásakor szerzett pénzt a városoktól a rendes adón felül; az 1470-es években kisebb mértékben vehette őket igénybe, inkább a rendes adó megelőlegezésével operált ekkoriban, s csak az 1480-as években csavart egyet az adóprésen, akkoriban valóban a rendes adó dupláját hajtotta be rajtuk. Fontana jelentésének időpontjában ez a jövedelem még nem lehetett sokkal magasabb évi 20 ezer forintnál.

Még egy kisebb adófajttal kell számolni, a kiváltságolt népekével, ill. területekével. Az erdélyi szász székek adója Márton napján (november 11.) volt esedékes, alapegységét pedig az ezüstmárka alkotta, s a márkasúlynál Béla király márkájára hivatkoztak, ami alatt nyilván még III. Béla értendő. Még a Laki Thuz Osvát-féle jegyzék is kétféle módon, márkában mért ezüstben és aranyforintban adja meg a szászok Márton-napi censusát. Eredetileg a teljes összeg, úgy látszik, 7650 forintot tett ki, de vagy az ezüstár növekedése, vagy egyszerűen az átszámítási kulcs emelése miatt már az V. László számára a királyi pénzügyekről Eizinger Ulrich által készített jegyzék szerint is (1453 körül) 13 ezer forintot jelentett.⁶³ Mátyás látszólag itt is emelte az adót, mert 1471-ben 21 600, 1473-ban 23 ezer forintot hajtott be a szászoktól. Abból kiindulva, hogy Ulászlónak 1490-ben ugyancsak 23 ezer forintot fizettek,⁶⁴ arra kell következtetni, hogy Mátyás uralkodásának végén ez volt az évi összeg átlagosan. A szászok adója esetében nem állítható, hogy az összeg a városi adóhoz hasonló ütemben növekedett volna, mert egyedül a szebeni

szék és Szeben város 1468-ban 15 ezer forintot adózott, s tudjuk, hogy Brassó és a Barcaság adója 1471-ben 4920 forintot tett ki, ami a teljes adó 22,8%-ának felel meg⁶⁵, s ezt az arányszámot alkalmazva az 1468. évi teljes adó kereken 19 ezer forintra tehető.⁶⁶

Nagyon töredékesek ismereteink a zsidók adójáról. Laki Thuz Osvát jegyzéke a budai zsidók adóját 1000 forintban határozza meg.⁶⁷ A nuncius 1461—1463 között kelt jelentése említi, hogy Mátyás a réz eladásából és a zsidók adójából együtt évi 30 ezer forint jövedelemre tesz szert. Az összeget ugyan nem tudjuk adatok alapján felbontani, de talán nem járok messze az igazságtól, ha úgy gondolom, hogy a budai zsidóság a legnagyobb és (az udvar közelsége miatt) a leggazdagabb, aminek következtében adója is a legmagasabb volt. Valószínűnek kell tartani, hogy velük csak a pozsonyi és soproni zsidók versenyezhettek, s így elfogadhatónak látszik Eizinger 1453 körüli száma Mátyás korára is, amely évi 4000 forint,⁶⁸ a rézeladásra tehát 26 ezer forint marad.

5. Fontana jelentésében még három nagyobb tétel szerepel: a só, a nemesfém és a harmincad jövedelme.

A legvilágosabb közülük kétségtelenül a harmincad, mert ez az egyetlen bevétel, amelyre vonatkozólag több jelentés egy és ugyanazon számot közli. A sorból egyedül a nuncius táncol ki, aki szerint a harmincad hozama 80—100 ezer forint. Ez a szám nagyságrendileg nyilván túlzás.⁶⁹ Fontana és Suriano egybehangzóan évi 50 ezer forintról tud, s ezt a számot nincs okunk kétségbe vonni. Talán egyetlen megjegyzést fűznék még a harmincad kérdéséhez: a jövedelem nyilván magasabb lett volna, ha Mátyás saját kereskedelmi tevékenysége után megfizette volna a vámot, hiszen tudjuk, szerepet játszott az Itália felé irányuló szarvasmarhakereskedésben.⁷⁰ Ennél többet nem lehet mondani, mert Mátyásnak ezt a gazdasági tevékenységét egyetlen parancsból ismerjük, volumenét tehát nem határozhatjuk meg.⁷¹

A nemesfémek jövedelme Fontana tudomása szerint 60 ezer aranyforintra rúgott évente. A nunci-
 us jelentése ugyanezt a jövedelmet évi 44—54
 ezer forintra tette, ami ellen Csánki azt a kifogást
 emelte, hogy a pápa követe a pénzverő kamarák-
 nak csak egy részét ismeri.⁷² Az igaz, hogy a jelen-
 tés csak három pénzverő kamaráról tud (Nagybá-
 nya, Körmöc és Nagyszeben), de ezek jövedelmét
 részleteiben is ismeri, s azok összege csak 36 ezer
 forint. Így a végösszeg 44—54 ezer forint, és a
 részletezett hozamok között 18—28 ezer forint
 különbség található, amibe a Csánki által említett
 kassai kamara évi 5 ezer forintos jövedelme bőven
 belefér.⁷³ A nemesfém-regále egyébként az a jöve-
 delem, amelyet — Kováts Ferenc és Paulinyi Osz-
 kár kutatásainak hála⁷⁴ — legjobban ismerünk. Az
 1480-as évek végéről és az 1490-es évek elejéről
 fennmaradt számadások alapján megállapítható,
 hogy egyedül a körmöci kamara évi 17 ezer forin-
 tot jövedelmezett,⁷⁵ szemben a nunci-
 us által az 1460-as évek elején jelentett 12 ezer forinttal. El-
 képzelhető tehát, hogy ez a forrás Mátyás uralmá-
 nak végén bővebb jövedelmet jelentett. Ha a nunci-
 us összegére rávetítem a körmöci jövedelem
 41,7%-os emelkedését, nincs kizárva, hogy Má-
 tyás uralmának végén a nemesfém-ből származó
 jövedelem 62—77 ezer forint között mozgott.
 Mindez azonban még mindig nem igazolja a ve-
 lencei követek 100, sőt 400(!) ezer forint bevételre
 utaló számain. A számadások tanúbizonysága sze-
 rint a nemesfémtermelés és -beváltás igen kie-
 gyenlített, nagyon kis ingadozásokat mutat, és
 nem támaszt alá hirtelen kiugró eredményeket.

Súlyosabb gondot jelent a nunci-
 usnak fentebb idézett kijelentése, amely a réz eladásából származó
 jövedelmet 26 ezer forintra taksálja. Mátyás
 ugyan bányabirtokos is volt, mert Ernuszt János-
 tól egyszerűen elvette a besztercebányai bányáit,
 de ez Paulinyi Oszkár kutatása szerint valamikor
 jóval később történt.⁷⁶ Talán libetbányai rézről
 lenne szó, amit Mátyás megszerzett, de amelynek
 sorsáról nincs adatunk? Bizonyos, hogy ha a kér-

dés nem is válaszolható meg, nincs okunk a nunci-
 us szavát kétségbe vonni.

Nincs nagymértékű ellentmondás a különböző
 jelentéseknek a só jövedelmére vonatkozó megál-
 lapítása között. A nunci-
 us 80—100, Fontana 80,
 az 1516-i velencei követjelentés 100, az 1519-i 140
 ezer forintra szól, s azt hiszem, az igazság a két
 gyakoribb összeg, a 80—100 ezer között helyezke-
 dik el. Annál is inkább, mert ekkora eltérés indo-
 koltnak látszik. A jövedelembe nyilván nem szá-
 mították bele a természetben kiadott sót, a saláriu-
 mot, s ez az összeg nem lehetett kicsi, vagy éppen
 beszámították, s így magasabb értéket kaptak.

Egyetlen olyan jövedelmi forrást ismerünk,
 amelyet csak az 1516. évi velencei követjelentés
 említ, s ez a koronabirtokok évi 50 ezer forintra
 rúgó hozama. Csánki ezt a tételt Ernuszt Zsig-
 mond 1494—1495. évi számadáskönyve alapján
 ellenőrizte, és arra az eredményre jutott, hogy a
 jövedelem „könnyen felrúghatott 40—50 ezer fo-
 rintra.”⁷⁷

6. Most már megkísérelhető Mátyás jövedelme-
 nek összefoglalása. Tétélesen a következő összeál-
 lítás állítható fel az 1470-es évek derekára:

A jobbágyság adója	300 ezer forint
Városok adója	20 ezer forint
Szászok adója	22 ezer forint
Zsidók adója	4 ezer forint
Harmincad	50 ezer forint
Nemesfém és pénzverés	60 ezer forint
Só	80 ezer forint
Rézeladás	26 ezer forint
Koronabirtokok	<u>50 ezer forint</u>
Összesen	612 ezer forint

Bizony, ez a jövedelem összességében messze
 elmarad attól, amit eddig megállapítottak. Mátyás
 rendes jövedelmeinek jellemzőit kell áttekinteni
 ahhoz, hogy a fenti összeállítás realitása megál-
 lapítható legyen. Többször hangsúlyoztam, és leg-
 inkább a jobbágyság és a városok adójánál találtam
 támpontot arra, hogy Mátyás jövedelme valóban
 nem volt állandó, uralkodása során állandó emel-

kedést mutat. Csánki ezt úgy fejezte ki, hogy ha a király megszorult, nem kölcsönt vett fel, hanem jövedelmeit fokozta.⁷⁸ Azt is kifejtette, hogy uralma kezdetén jövedelme igen szerény lehetett, hiszen V. László évi jövedelme 1453 körül alig haladta meg a 110—120 ezer forintot, és a nuncius idézett jelentése szerint az 1460-as évek elején Mátyásé sem lehetett sokkal több 250 ezer forintnál. A cseh, majd az osztrák háborúk, ezzel együtt a zsoldossereg állandósulása, továbbá Beatrixszal kötött házassága kényszerítették jövedelmi forrásainak fokozott kiaknázására.⁷⁹

A fordulópontokat keresve az első — és bizonyára a jelentőségében legfontosabb — az 1467.

9. Mátyás király 1467 előtti dénára (elő- és hátlap)

10. Mátyás király 1467 előtti aranyforintja (elő- és hátlap)

évi pénzügyi reform volt. Amint arra fentebb rámutattam, az adózás általánossá, lebonyolításának rendezetté tétele a kamaranyereség átalakításával kezdődött meg. De az is bizonyos, hogy a nevében új *tributum fisci regalis* nem hozta meg a kívánt eredményt, egy évvel később ajánltatta meg Mátyás a portánkénti I forintos *subsídiumot*, s ezt 1470-ben megismételte. Ha fentebb 300 ezer fo-

rintra becsültem a jobbágyság szubszidiális adóját, akkor ez az összeg kamaranyereségként elvileg egyötödére, 60 ezer forintra, gyakorlatilag (füs-

tönként és esetleg évente kétszeri behajtással) 100—150 ezer forintra esett vissza, azaz az összjövedelem nem haladta meg az évi 450—500 ezer forintot, ami feltűnően egybevág Fontana tájékoztatásával, hogy az évi adó 250 ezer forint. Az újabb emelés — legalábbis a városokban — az 1480-as években következik be, amikor évi rendes jövedelme elérhette a 700 ezer forintot.

11. Mátyás király garasa (elő- és hátlap)

12. Mátyás király 1467 utáni aranyforintja (elő- és hátlap)

A pénzügyi politika fordulópontjainak egybeesése a politikaiakkal nyilvánvaló. 1468 a cseh háború kitörésének időpontja, 1485-ben Bécs meghódol. De Bécs ostroma majdnem fél évig tart, ez váltja ki a városokra kirótt összegek újabb hullámát.

Nehéz megítélni, hogy ez a jövedelem nagy volt-e vagy kicsi. Elődei, főképpen V. László, vagy akár utódainak jövedelmén mérve biztosan óriási összeg volt. Ha az európai uralkodókkal hasonlítjuk össze, a kép megváltozik. Sanudo értesülései szerint a francia király jövedelme 1454 körül egymillió, a burgundi hercege 900, a spanyol királyé 800, az angolé 700 ezer forint volt.⁸⁰ Ezeket az összegeket tekintetbe véve inkább azt mondanám, hogy Mátyás felzárkózott az európai uralkodókhoz.

A jövedelem nagyságát még egy módon próbálhatjuk megmérni. Közismert, hogy ebben az időben Magyarországon egy nehéz páncélos lovas bére havi 3, egy gyalogosé havi 1 forint volt. Ha Mátyás zsoldoseregének létszámát a szokásos becsléssel 20 000 főre tesszük, és annak csak a felét tartjuk lovasnak, a másikat gyalogosnak, akkor ennek a seregnek egy havi zsoldja 40 ezer forintot tett ki, ami 12 hónap alatt kereken 500 ezer forint. Ez az egyszerű számítás világosan mutatja, hogy Mátyás jövedelme a szükségletekkel szembeállítva nem volt magas. Így válik érthetővé a kamaranyereség helyett a szubszidiális adó bevezetése, de így válik érthetővé, hogy Bécs ostromakor — amikor hadseregének létszámát növelnie kellett — még több pénzre volt szüksége.

El kell ismerni, hatalmas teljesítmény volt a sokkal iparosodottabb országok megközelítése. A jövedelem összetétele a XV. századi Magyarország gazdaságáról is elárul egyet-mást. A 600 ezer forintból a jobbágyság adója, a koronabirtokok jövedelme, de még a városok és a szászok adójának egy része is, tehát mintegy 370 ezer forint, a teljes összegnek kereken 60%-a az ország agrártermeléséből származott. Még jellemzőbbnek kell tartani,

hogy ezek azok a tételek, amelyek Mátyás jövedelmének növelését lehetővé tették, az agrártermelésből származó adó, mint láttuk, többszörösére emelkedett. Az ipari tevékenységből (nemesfém, só, réz) származó jövedelem az agrártermelésből származónak kereken a fele, ha a városok és a szászok adójának felét is ide számítjuk. Az iparból és kereskedeleméből származó városi adó ugyan kétszeresére emelkedett, de benyomásom szerint a hivatalosan megállapított összeg igen alacsony volt, ennél a városok többet bírtak el, amint azt Mátyás bebizonyította.

Az elemzésre kerülő legutolsó tétel a képet még élesebbre állíthatja. Egyetlen olyan összeg található a különböző jelentésekben, amely teljesen változatlan, s ez a külkereskedelmi vám. Az ország agrárjellege és nyersanyagkészlete együttesen hátrózták meg helyét a nemzetközi munkamegosztásban, amelyben ekkor még csak a hús (vágómarha), egy kevés bor és az ipari nyersanyag bírta el a szállítási költséget. Mindegyiknek megvolt a maga abszolút határa, több nem termelhető belőle, legfeljebb pénzzé vert aranyból adható el több. A magyar fejlődés stagnálását semmi sem bizonyíthatja jobban, mint a külkereskedelmi vámnak egy nemzedéken át tapasztalható változatlan nagysága. Ilyen változatlan összeg mellett a struktúrában sem történnhetett nagyobb átalakulás.

A változatlan struktúra, a változatlan agrártermelés miatt érdemes megpróbálkozni a parasztság adóját a másik oldalról, a jobbágyság oldaláról szemügyre venni még akkor is, ha az itt következő gondolatmenet ma még nem egyéb pusztá munkahipotézisnél. Kereken húsz évvel ezelőtt, az esztergomi érsekség könyvelésének feldolgozásakor próbálkoztam meg először az egyházi tized és az állami adó között kapcsolatot keresni. A nehézséget akkor főképpen az okozta — és ma is okozza —, hogy a tizedet nem egyetlen személy vagy intézmény birtokolta, hanem több, más szóval az érsek csak a tized egy része felett rendelkezett, azt adhatta bérbe, a káptalan vagy bármely más intéz-

mény vagy személy birtokában lévőket nem. Az állami adó és tized nagysága között ezért igen eltérő arányok merültek fel. Komárom, Nyitra és Nógrád megyében a tized a kivetett állami adónak mindössze 36,5%-a volt, mert ezekben a megyékben sok más intézmény vagy egyházi személy részesült a tizedekből. „Ezzel szemben Liptó, Turóc, Árva és Zólyom megyékben a tized az állami adónak 62,6%-a volt, mert itt csupán a német jog szerint élő falvak tizedétől esett el az érsek, más nagyobb egyházi intézményeknek csak a tized negyedét kellett átengednie.”⁸¹

Húsz év előtt nem vontam be a vizsgálatba Pozsony megyét, mert annak tizedét az érsek nem adta ki bérbé, hanem maga kezelte. Visszatérve a modenai kódexekből vett és vehető számokhoz, most Pozsony megyével szeretném kezdeni. Kisebbségi tizedkerületeket az érsek itt is bérletbe adott ki. Megtartotta azonban és természetben számolta el a fennmaradó gabona- és bortizedet, az előbbi középértéke 1488-ban 13 099 kepe, amit az érsekség 12 kepeként 1 forinttal számolt el. Bortized címen 1488-ban 314 hordót kapott, ezt — igen alacsonyan — hordónként öt forintra értékelték, realisabbnak tűnik a 6 forintos egységár. Számszerűen a Pozsony megyei tized értéke így alakul:

13 099 kepe gabona 12 kepeként 1 ft	1 091 ft
314 hordó bor, hordónként 6 ft	1 884 ft
Szenc tizedeinek bérlete	60 ft
Sempte tizedeinek bérlete	50 ft
Csákány tizedeinek bérlete	68 ft
Összesen	3 153 ft

Az esztergomi káptalan 1394. évi vizitációjában felsorolták a káptalannak járó tizedeket és negyedeket is, ezek között egyetlen Pozsony megyei helység szerepel, Nagyszombat, amelynek tizedét az érsek még 1211 előtt adta a káptalannak.⁸² Sajnos, semmiféle adat nem áll rendelkezésemre Nagyszombat jelentős szőlő- és gabonatermeléséről, így becsülni sem tudom nagyságát. Számításomban ez mégsem okoz különösebb hibát, mert

Nagyszombat városként a megyéktől függetlenül adózott, a megyei portaszámba nem vonták bele. Úgy látszik tehát, hogy az érsek által birtokolt tizedet legfeljebb annak tizenhatod részével kell növelni, amit a plébánosok kaphattak meg. Ha ezt hozzászámítom, akkor a megye teljes tizede (Nagyszombat nélkül) 3363 forintot tett ki. Pozsony adóját csak 1495-ből ismerjük,⁸³ ekkor 4435 portára vetettek ki adót, a tizede tehát az adónak 75,8%-a.

Pozsony megyét azért kellett kidolgozni itt, mert a tizedbérlet összege nyilván alacsonyabb volt a tized tényleges értékénél, csak így találhattó rá az egyház bérlőt. A bérelt tizedek esetében tehát nemcsak a tizedbirtokosok pontos megállapítása ütközik nehézségbe, hanem eleve alacsonyabb összeggel és ennek következtében az állami adóhoz viszonyítva alacsonyabb aránnyal kell számolni. Így érthető, hogy Gömör és Torna (tizenhatod résszel növelt) tizedei az 1494. évi adónak csak 48,9%-át tették ki.

Még egy tényezőt kell figyelembe venni. Tizedet ebben az időben a gabona, bor és bárány megméhek után kellett adni,⁸⁴ azaz nem a teljes mezőgazdasági termelés tizedrészéről van szó, hanem csak a növénytermesztés egy részéről és az állattenyésztés egy töredékéről. Az ezzel a megszorítással számolt mezőgazdasági termelés értéke Pozsony megyében 33 630 forint körül mozgott. Ebből az egyházi tized 3363 forintot tett ki. Az állami adó 4435 forint. Ugyanekkorára kell értékelnünk a földesúri járadékot is, mert az telkenként egy forint körül mozgott. A következő tétel a földesúri kilenced lenne, ezt azonban ebben az időben még csak a bor után hajtották be, így az 1884 forint volt. A négy tétel együttesen 14 117 forint, ami a termelési érték 42%-a. A számítási bizonytalanságok miatt azt kell gondolni, hogy a jobbágyság termelésének 35—45%-át sajátította ki az állam, az egyház és a földesúr. 55—65%-a maradt meg a szükséges reprodukcióra.

Itt kell visszatérnem arra a híradásra, hogy Má-

tyás az adót kétszer, sőt háromszor is megvette a jobbágyságon, éspedig nem a kamaranyereséget, hanem a portánkénti 1 forintos adót.⁸⁵ Ha ez így lett volna, akkor fenti számításunk másképpen alakul. A kisajátítás mértéke még egyszeri adóval növelve 18 522 forint körüli, háromszorival növelve meg már 22 987 forint körüli összeggel ért volna fel, azaz a parasztság termelésének valamivel több mint a felét, ill. 68%-át vonta volna el. Ez a szám olyan magas arányt mutat, ami nem hihető el.

A parasztság helyzetének megítélésénél érdekes még egy arányt felvillantani. A jobbágyság ebben az időben az ország lakosságának 97%-át tette ki, ekkora többség munkájára és termelésének közel a felére volt szükség ahhoz, hogy az állami kiadásokat fedezhessék, és az 1%-os nemességet eltartsák.

A fenti gondolatmenetből még valami következik. Az adózás terén az uralkodó konkurense a parasztság által eltartott nemesség. A nemesség elemi érdeke az állami adó alacsony szinten tartása, részben hogy az adóalany tönkremenetelét megakadályozza, részben hogy a maga részesedését megóvja az uralkodó általi veszélyeztetéstől. A hadsereg fenntartásának hatalmas költsége, különös tekintettel a török egyre növekvő erejére, a nemesség adómentessége és harcosként történő alkalmazásának korszerűtlensége, az ország változatlan (nem fejlődő) gazdasági struktúrája — ezek azok a tényezők, amelyeknek figyelembevételével Mátyásnak meg kell valósítania a maga politikáját.

Ha Tóth Zoltán megállapítása a fekete sereg nagyságára vonatkozólag helyes, akkor azt kell mondani, hogy Mátyás kiadásának oroszlánrészét a zsoldosok fizetése alkotta. A Hódító II. Mohamed szultán szomszédságában élő Magyarországon ez nem is lenne csodálatos, a kortársak, többek között Vitéz János ezt nyilván megértette. Amit nem értett és nem is érthetett meg, az volt, hogy a jobbágyoktól — megítélésük szerint erejükön felül — behajtott adó nem ezt a cél szolgálta, hanem a csődbe jutott cseh politikáét.

7. Az a 600 ezer forint, amelyet fentebb az 1470-es évekre és az a 700 ezer forint, amelyet a 80-as évekre valószínűsítettem, Mátyás rendes évi jövedelmét jelentette. Nyilvánvalóan voltak rendkívüli bevételei is, Csánki ezeket is megkísérelte összeállítani, s ez alatt a címszó alatt sorolta fel az egyházi javadalmak megadóztatását, a nádori törvényszék megváltását, Mátyás kereskedelmét, a fokozott adóztatást, azaz a subsidium többszöri és füstönkénti behajtását. Végül is arra az eredményre jutott, hogy „lehetett év, amikor kevés hiányzott a két millióból”.⁸⁶

A felsorolt jövedelmekről igen töredékes adatok állnak rendelkezésre. Az egyházi jövedelmet Mátyás több formában is megcsapolhatta. A papság megadóztatását Bonfini említi, más adatot erre vonatkozólag nem ismerünk. Ha Bonfini kijelentését készpénznek vesszük, kiszámíthatjuk az egyháziak hozzávetőleges adójának nagyságát. A magyar főpapok jövedelme a XV. század második feléből ismert, a 14 érsek és püspök együttes évi jövedelme 182 ezer forint volt,⁸⁷ ha ezután tizedet vetett ki, az 18 200 forintot hozott. Az alsópapság jövedelme ezt semmiképpen sem haladhatta meg, együttvéve sem lehetett több 35—36 ezer forintnál. Az sem szorul bizonyításra, hogy az állami adóztatás nem volt gyakran megismételhető, nem hiszem, hogy többször, mint kétszer igénybe vette volna, hiszen Bonfini is elárulja, hogy intézkedése nagy ellenszenvet keltett.

Az egyházi jövedelmekkel kapcsolatban mindegyik középkori királyunk élt főkegyúri jogával, s ezen a címen az üresedésben lévő főpapi székek jövedelmét a maga számára szedette. Ha a Mátyás alatti széküresedéseket veszem szemügyre, azt kell megállapítani, hogy hosszabb időt igénybe vevő üresedés csak háromszor fordult elő. Laki Thuz Osvát 1466-ban történt kinevezése előtt a zágrábi püspökség 7 éven át 18 ezer, Vitéz János halála után az esztergomi érsekség 2 éven át, Beckensloer szökése után pedig három éven át évi 25 ezer, Matucsinai Gábor halála után a kalocsai érsekség

két éven át évi 20 ezer forintot hozhatott.⁸⁸ Ez összesen nem több mint 271 ezer forint, amelyből az 1460-as évekre 126, az 1470-es évekre 145 ezer forint jutott. Ha az 1470-es években az egyházi vagyont megadóztatta, és ezt a következő évtizedben megismételte, akkor ebben a két dekádban 161, ill. 180 ezer forinttal növelhette bevételeit.

A meghódított területek megadóztatásával vagy megsarcolásával kapcsolatban nem árt óvatosnak lenni. Fontana beszámolójában kifejezetten elmondja, hogy Csehország meghódított részei nem hoznak külön jövedelmet, mert amit ott a király beszed, azt kénytelen a terület védelmére költeni. A heti 400 forint, amit ottani tartózkodásának fedezésére kap, Mátyás igényeihez és a háború költségeihez képest bagatell.

Szilézia látszólag más elbírálás alá esik. Csánki feltételezte, hogy ez a tartomány már az 1460-as évek végén rendszeresen adózott,⁸⁹ adataink azonban csak a 70-es évekből maradtak fenn, s valószínűnek tűnik, hogy a 400 ezer forintos váltságösszeget szedte be évi részletekben. Ha ez így volt, akkor ez sem lehetett több évi 40 ezer forintnál, amiből a tartomány kormányzásának és védelmének költségeit is viselni kellett.

Az osztrák tartományokból sem sikerülhetett ennél többet behajtani. Bécs ugyan egymaga 20–22 ezer forintnak megfelelő bécsi dénárfontot adózott, de a nagy adórendezés itt az 1487. évi tartományi gyűlésen történt, Mátyás jövedelmét tehát csak az utolsó két esztendőben fokozta. Itt is figyelembe kell venni a tartományban lévő helyőrségek költségét.

A „törvényellenes szivattyúzások” közé számította Csánki a nádori törvényszék megváltását. Teleki József erre vonatkozólag két oklevelet adott ki. Az elsőben⁹⁰ 1468. május 3-án a király Pozsony megyét állította választás elé, hogy vagy nádori törvényszéket tart, vagy azt a *tributum fisci regalis* módjára behajtott 75 dénárral váltja meg, ahogyan azt a szomszédos Nyitra megye nemesei is tették. A másik oklevél arról intézkedik, hogy a nyitrai

váltságzedőnek adják át azt a 2000 forintot, amelyet Pozsony városánál helyezett el.⁹¹ Más forrásunk, amely a nádori törvényszék megváltásáról szólna, nincs; a kérdést ezek szerint az 1468. évi események tükrében kell megítélni. Mátyás — egy évvel a pénzügyi reform után — még a *tributum fisci regalis*nak nevezett adót szedi, azaz portánként, de lehet, hogy füstönként 20 dénárt. Amint arra fentebb rámutattam, az adóreform nem felelt meg a várakozásnak, különösen azért nem, mert ez év tavaszán Mátyás hadat indított Csehország ellen. A nádori törvényszék megváltásával ezt a 20 dénáros adót emelte fel kerekén 1 forintra (pontosan 95 dénárra), és a szeptemberi országgyűlésen rávette a rendeket a *subsidiium* megajánlására. Nincs nyoma annak, hogy a nádori törvényszék megváltásának fogásával máskor is élt, legalábbis semmiféle adat nem mutat erre.

Összefoglalva: mindaz, amit Csánki rendkívüli jövedelemként felsorolt, csekély összegeket jelentett, legfeljebb 100 ezer forinttal növelhette meg évi összbevételét. Így az 1470-es években Mátyás jövedelme talán elérte a 800 ezer forintot, a 80-as években meg is haladhatta azt. De egyrészt a milliós határt még így sem érte el, másrészt a háború hihetetlenül magas költségeihez mérten ez is nagyon kevés volt. A terhet változatlanul Magyarországra viselte, azon belül pedig az agrártermelést folytató parasztság.

Jegyzetek

* A tanulmány Cicco Simonetta alább, a 6. jegyzetben idézett naplójának bejegyzésén alapul. Az eredeti szövegben még titokzatosan azt írtam, hogy „egy külföldi kollégám” szivessége és figyelmessége hívta fel a figyelmemet erre a más szempontból is fontos forrásra. 1982-ben még attól kellett tartanom, hogy jobb esetben is súlyos kellemetlenségnek teszem ki Šerban Papacostea professzort, ezért hallgattam el a nevét. Ma már örömmel köszönhetem meg akkori lépését, amely nemcsak a történelmi együttműködés szép példája volt, hanem az akkori viszonyok között egyben bátor tett is.

- 1 Csánki: I. Mátyás 513—528. Megjegyzem, ezt a fejezetet jegyzetelés nélkül Csánki Mátyás király pénzügyei címmel megjelentette a Mátyás király. Emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára (Szerk. Márki Sándor. Bp. 1902. 71—76) c. kötetében is.
- 2 Csánki: I. Mátyás 524.
- 3 Csánki: I. Mátyás 525. Kiemelés Csánkitól.
- 4 Csánki: I. Mátyás 519.
- 5 Elekes—Lederer—Székely: Mo. tört. 333.
- 6 I diarii di Cicco Simonetta. A cura di M. Rosario Natale. Milano 1961 (Acta Italica I). 201—203.
- 7 Elekes—Lederer—Székely: Mo. tört. 339.
- 8 MDE II. 323; MKL I. 297.
- 9 MDE II. 323.
- 10 Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai. I. Bp. 1893. 541. sz.
- 11 MDE II. 337.
- 12 I diarii di Cicco Simonetta. A cura di M. Rosario Natale. Milano 1961 (Acta Italica I). 202.
- 13 MDE II.
- 14 Engel: Geschichte II. 6. skk.
- 15 Kovachich, Martinus Georgius: Scriptorum rerum Hungaricarum minores. II. Budae 1798. 17.
- 16 Kubinyi: A kincstartói hivatal 61.
- 17 Magyar Életrajzi Lexikon. II. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1969. 777.
- 18 Csánki: I. Mátyás 518.
- 19 1458: V. tc.
- 20 Kovachich, M. G.: Vestigia 302.
- 21 Kovachich, M. G.: Vestigia 321.
- 22 Kovachich, M. G.: Vestigia 328.
- 23 Csánki: I. Mátyás 522. 3. j.
- 24 Kovachich, M. G.: Vestigia 337—338.
- 25 Kovachich, M. G.: Supplementum I. 183.
- 26 Kubinyi: A kincstartói hivatal 61.
- 27 Kovachich, M. G.: Vestigia 376.
- 28 Kovachich, M. G.: Vestigia 365.
- 29 Kovachich, M. G.: Supplementum I. 205.
- 30 1474: IV. tc.: „ut portae numerentur et non fumus neque sessiones desertae”.
- 31 1474: Kovachich, M. G.: Supplementum I. 249; 1476: Kovachich, M. G.: Vestigia 396; 1477: MDE II. 334; vö. Csánki: I. Mátyás 523. 1., 4. j.
- 32 Vö. Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adózszámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics L. Veszprém 1984. 218.
- 33 1476: MDE II. 347, 334; 1475: MDE II. 272.
- 34 Csánki: I. Mátyás 523; Kubinyi: A kincstartói hivatal 61.
- 35 Mályusz Elemér: A magyarság és nemzetiségek Mohács előtt. In: MMT 105—124.
- 36 “Item dominus palatinus in parata pecunia abstulit a dicatoribus (fl.) 1000” (Engel: Geschichte 22).
- 37 “Familiaribus domini Blasii de Raska, quia ad birsagianum propter non solutionem aliquorum nobilium propter negligentiam veri comitis iverunt, illis dati sunt pro expensis (fl.) 16” (Engel: Geschichte 33).
- 38 “Vicecomites insuper levarunt super sallarium eorum (fl.) 44” (Engel: Geschichte 35).
- 39 Engel: Geschichte 24, 145. A behajtott összege 1494-ben 1035, 1495-ben 3322 forint volt.
- 40 Éri István: Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 8. 1969. 199—216.
- 41 “Dominus Paulus de Kynis . . . ex contributione duodecim comitatum partium inferiorum misit regie maiestati (fl.) 5000” (Engel: Geschichte 17).
- 42 Mályusz Elemér: A magyarság és nemzetiségek Mohács előtt. In: MMT 105—124; Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. Bp. 1949. 244; Szabó István: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiaja. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1963. 77.
- 43 Kubinyi András: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák L.—Selmeczi L. Nagykörs 1986. 281—182. A törtszámokat kerekítettem.
- 44 Csánki: Mo. tört. földr. I. 546.
- 45 Teleki: Hunyadiak XII. 449—450.
- 46 Házi: Sopron I/6. 55—56; Iványi: Bártfa It. 2705. sz.
- 47 Solymosi László id. tanulmányában (Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adózszámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics L. Veszprém 1984. 129—132) bebizonyította, hogy a „portális” adót háztartásonként szedték.
- 48 Házi: Sopron I/5. 29, 33, 56, 75.
- 49 1481: Iványi: Bártfa It.- 2166., 2198. sz.
- 50 Iványi: Bártfa It. 2233., 2234., 2237. sz.
- 51 Iványi: Bártfa It. 2270., 2271. sz.
- 52 Iványi: Bártfa It. 2321. sz.
- 53 Iványi: Bártfa It. 2325. sz.
- 54 Iványi: Bártfa It. 2345. sz.
- 55 Iványi: Bártfa It. 2346. sz.
- 56 Iványi: Bártfa It. 2349. sz.
- 57 Kubinyi: A kincstartói hivatal 63.
- 58 Házi: Sopron I/6. 30.
- 59 Házi: Sopron I/6. 31.
- 60 Házi: Sopron I/6. 32.

- 61 *Házi*: Sopron II/4. 365.
- 62 *Házi*: Sopron I/5. 319.
- 63 *Thallóczy L.*: A kamara haszna története. Bp. 1879. 84.
- 64 *Kubinyi*: A kincstartói hivatal 63.
- 65 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. VI. Hrsg. von *Gustav Gündisch*. Bukarest 1981. 498.
- 66 Figyelembe vehetnénk Laki Thuz Osvát kincstartó feljegyzését is (TT 1880. 169), amely szerint a hét szék 500 márka ezüstnek megfelelő 3000 forintot, a két szék 400 márkának megfelelő 2200 forintot, Brassó pedig 200 márka ezüstnek megfelelő 800 forintot fizet. Ebben az esetben a teljes forintösszegnek (6000 forint) Brassó csak 18,2%-át adta, tehát 1468-ban adója 3300 forint körül járna. De a jegyzékben bizonytalanságot érzek, mert az ezüstmárkát a hét széknél 6, a két széknél 5,5, Brassónál meg már csak 4 forinttal számolta el. Ha az ezüstmárkát veszem figyelembe, Brassó részesedése még kisebb, csak 13,3%, ami már ellentétben áll a fentebbi 1471. évi adattal.
- 67 TT 1880. 169.
- 68 *Thallóczy* i. m. 85.
- 69 Így veszi Eizinger jegyzéke is 1453 körül.
- 70 *Csánki*: I. Mátyás 525.
- 71 OL Dl. 19436.
- 72 *Csánki*: I. Mátyás 520. l., 1. j.
- 73 *Csánki*: I. Mátyás 520. l., 1. j.
- 74 *Kováts Ferenc*: A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetéseink a Nyugattal a középkorban. TSZ 1922. 104—143; *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század elején. A Gróf Klebelsberg Kunó magyar történetkutató intézet évkönyve VI. 1936. 32—142.
- 75 *Paulinyi*: i. m. 73.
- 76 *Paulinyi Oszkár*: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójára. Bp. 1933. 424. l., 79. j.
- 77 *Csánki*: I. Mátyás 521. l., 3. j.
- 78 *Csánki*: I. Mátyás 518.
- 79 *Csánki*: I. Mátyás 518.
- 80 *Csánki*: I. Mátyás 524. l., 2. j.
- 81 *Fügedi Erik*: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Sz 1960. 108.
- 82 Mon. eccl. Strig. I. 197.
- 83 *Engel*: Geschichte 144.
- 84 *Fügedi Erik*: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Sz 1960. 106.
- 85 *Kubinyi András* (Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. *Novák L.*—*Selmeczi L.* Nagykőrös 1986. 286. l., 40. J.) állítja, hogy rendelkezik ilyen adatokkal, de azokat nem hozta nyilvánosságra.
- 86 *Csánki*: I. Mátyás 525. Kiemelés Csánkitól.
- 87 *Fügedi Erik*: A XV. századi magyar püspökök. TSz 1965. 496. l., 14. tábla. A táblázatot annyiban kellett korrigálnom, hogy *Csánki* (I. Mátyás 525. l., 2. j.) adatai szerint a kalocsai érsek jövedelme nem 25, hanem csak 10 ezer forint volt.
- 88 *Fügedi*: i. m. 486—491.
- 89 *Csánki*: I. Mátyás 526.
- 90 *Teleki*: Hunyadiak XI. 346.
- 91 *Teleki*: Hunyadiak XI. 350.

Kubinyi András

A kincstári személyzet a XV. század második felében

A XV. század Európa-szerte fontos korszak az államigazgatás történetében. Ez a kor átmenet a régi, személyes jellegű és az új, hivatali jellegű kormányzat között.¹ Nálunk Mátyás uralkodásának második felére esik a nagy közigazgatási reform. Ekkor szilárdul meg az a hivatalszervezet, amely megfelelt a központosítás követelményeinek.² A reform lényeges része volt a pénzügyigazgatás átszervezése. Tanulmányomban az itt foglalkoztatott személyzettel szándékozom foglalkozni.

A hivatali személyzet a középkori értelmiség egyik jelentős rétege volt, ezért a velük való foglalkozás az értelmiség történeti szerepére is adatokat nyújt. Különösen jelentős ez a probléma éppen Budapest története szempontjából. Középkori fővárosunkban székel a királyi udvar, ezért itt működtek a központi hivatalok és bíróságok is. Számos tisztviselő, de rajtuk kívül még mások is, akiknek működése szintén az udvarhoz volt kötve, éltek a városban és vittek szerepet annak életében. A pénzügyigazgatás különösen erősen össze volt fonódva a fővárossal. Nemcsak azért, mert központja itt volt, és az egész országból ide futottak be az állami jövedelmek, vagy pedig mert a központra kívül egyéb pénzügyi hivatalok (sókamara, pénzverőkamara, harmincad) is működtek Budán és Pesten, hanem azért is, mert a fővárosi patríciusok előszeretettel vállaltak kincstári hivatalt. A továbbiakban ezért a kincstári személyzet működésének bemutatásával együtt a fővárossal való kapcsolatra is rá kell mutatnunk.

A XV. század közepén a legmagasabb rangú pénzügyi tisztviselő a királyi kincstartó (thesaurarius) volt. Elvben minden állami jövedelemnek az

ő kezei közé kellett befutni. A gyakorlatban azonban ez ritkán történt meg: a többnyire főúri származású kincstartóknak a címen kívül csak kevés közük volt a kincstárhoz. Mátyás uralkodása kezdetétől kezd megváltozni ez a kép. Egyre nagyobb befolyása lesz a kincstartóknak a pénzügyek tényleges irányítására, különösen az 1467 és 1472 közt megvalósított sorozatos kincstári reformok óta. Most már egy kialakult pénzügyi főhivatallal találkozunk, amelynek élén a kincstartó áll. Helyettese az alkincstartó, van titkára, vannak jegyzői. A kincstárban működik egy fizetőmester: distributor pecuniarum regiae Maiestatis, és valószínűleg egy vagy több számvevő.³ A kincstartótól függenek az erdélyi és máramarosi sóbányák ispánjai, az egyes városokban elhelyezett sóhivatalok kamarásai, a bánya- és pénzverőkamara ispánjai, a harmincadosok. A kincstartó nevezi ki többnyire (és mindig neki számolnak el) a jobbágyokra portánként kivetett hadiadó, kamarahaszna, és a városokra egy összegben kivetett adó beszedőit is. Adó- vagy más pénzügyekben akár közvetlenül, akár a kancellária által a kincstartó intézkedik. Az Erdélyben olykor működő erdélyi jövedelemigazgatóság vezetőit (rendesen az erdélyi sókamara ispánok személyében) is ő nevezi ki.⁴

Kevés kincstári hivatal maradt független a kincstartótól. Közvetlenül a királytól függött pl. a budai vár udvarbírája (provisor curiae castri regii Budensis⁵), aki tulajdonképpen a királyi uradalmak főjósághelyettese és mint ilyen, a kunok ispánja volt. A provisor, továbbá a budai várna gyot (aki gyakran azonos volt a provisorral), azután a kincstár jogi tanácsadóját: a director causa-

rum regaliumot⁶ királyi familiarisnak tekinthetjük.

A királyi familiarisoknak (aulici, aulae familiares, aulae milites) igen komoly szerepük volt mind a köz- és birtokigazgatásban, mind pedig a hadiszervezetben.⁷ Udvari lovagjait nemcsak arra használta fel az uralkodó, hogy ezeket a tisztségeket velük betöltse, hanem olyan közigazgatási feladatra is, amelyre már kialakult szervezet állott rendelkezésére. Így a pénzügyek intézésében is találkozunk olykor udvari familiarisokkal. pl. városi adót szednek Lengendy István,⁸ Tárczay Tamás,⁹ Lónyai Albert,¹⁰ míg megyei dicatorok Baczkai Péter és Pécsi György,¹¹ Félegyházi János¹² udvari familiarisok.¹³ Ezeknek a működése azt mutatja, hogy az államszervezetben még erős a középkori jelleg.¹⁴

Az aulicusokon kívül a király a kancellária és a központi bíróságok jegyzőit is felhasználta pénzügyigazgatási feladatokra. Ezeket gyakran küldték ki királyi emberként hiteleshelyi vizsgálatokhoz, birtokiktatásokhoz stb. is. A nótáriusok ugyan nem a király, hanem valamelyik ítélőmester vagy kancelláriai főhivatalnok familiarisai voltak,¹⁵ mégis úgy értelmezhetjük kincstári szereplésüket, hogy ezek, akik a legfejlettebb hivatalokhoz tartoztak, a központi hatalom képviselőiként működtek. Erre azért volt különösen szükség, mert a reform előtt többnyire az illető megye birtokosai közül jelölték ki az adószedőket.¹⁶ A reform után már nem találkozunk a jegyzők megbízásával.

A reform után a pénzügyigazgatásban lényegében csak olyan embereket látunk, akiket a kincstartó familiarisainak nevez. Beszélhetünk állandó (központi igazgatás és vidéki szervek) és ad hoc megbízásokat végző alkalmazottokról. Ilyennek tekinthetők az adószedők. Egy-egy évben száz-kétszáz adószedőt kellett kiküldeni (a megyékbe többnyire kettőt-kettőt, a városokba egyet-egyet). Vagy központilag küldte ki saját familiarisait a kincstartó,¹⁷ vagy az illető megye (vagy város) területén működő alkalmazottait bízta meg (pl.

sókamarás),¹⁸ vagy pedig az illető megye nemesesiből kiválasztotta a dicatort.¹⁹

A familiaris-dominusi viszony²⁰ — a hűbéri kapcsolatoknak ez a magyar fajtája — volt a közigazgatás alapja Magyarországon. Ez áll természetesen a pénzügyigazgatásra is. Élénk fényt vet erre Bornemisza János volt alkincstartó 1490. július 30-án kelt oklevele.²¹ Bornemisza, Nagylucsei Orbán kincstartó familiarisa, jegyzője, titkára, majd alkincstartója volt.²²

Elmondja oklevelében, hogy ura őt, mivel ellene és az ország ellen számos kihágást és bűnt követett el, amit Corvin János levele és több hitelt érdemlő személy tanúsága bebizonyított, elfogatta és — ha püspöki méltósága ebben meg nem akadályozta volna — halálbüntetéssel kellett volna sújtania. Később a főpapok, főurak és Buda polgárainak közbenjárására szabadon bocsátotta azzal, hogy Bornemisza tizenhat nap alatt átadja neki birtokai egy részét. Erre kezességet vállalt Bochkay Péter, Csányi Miklós és Rajki Miklós 3000 forint erejéig, amelyre birtokaikat kötik le. Végül kötelezi magát, hogy senkinek sem fog ura akarata ellen szolgálni. Az oklevelet saját és kezesi pecsétjével látja el.

Ulászló király 1490. október 28-án átírva ezt az oklevelet, elmondja, hogy Bornemisza urát, Orbán kincstartót hálátlanul elárulta és rossz híret költötte, ura őt jogosan börtönbe záratta, és noha familiarisának ellene elkövetett súlyos bűneit szigorúban kellett volna megbosszulnia, mégis Bochkay, Csányi és Rajki kérésére a Bornemisza oklevelében foglalt feltételek mellett szabadon bocsátotta.

A két oklevél eltérést mutat. Bornemisza szerint ura és az ország ellen követett el bűnöket. Ez utóbbiról nem beszél a király, de pontosan meghatározza a familiarisnak ura ellen elkövetett vétékét.²³ Tehát — akár fennállott az ország (értsd: a Nagylucsei vezetése alatt álló párt) ellen elkövetett bűncselekmény, akár nem — az uralkodó elismerte a dominus azon jogát, hogy nemes familiarisát a király oklevelében foglalt bűnök esetén elfoghasssa,²⁴ sőt reá súlyosabb büntetést is kiszabhasson.

Ezt a súlyosabb büntetést Bornemisza meg is nevezi: halálbüntetés. Mivel azonban a király ezt nem említi kifejezetten, valószínűnek vehetjük, hogy a magánbíráskodás által kimondott halálbüntetéshez nem járult volna hozzá.²⁵ A dominus csak szabályszerű eljárás alapján ítélt el familiarisát.²⁶ Valószínűleg társasbíráóság, „hübérúri szék” működött itt is, amelyen a többi familiarisával együtt ítélkezett a szénior.²⁷

A Bornemisza-ügyben, úgy látszik, tanúkihallgatást, sőt okleveles bizonyítást is alkalmaztak. Érdekes Bochkayék szerepe is. (Itt is ellentmondás van: Bornemisza oklevele szerint csak kezesei, míg a király szerint az ő közbenjárásukra engedi ki Orbán.) Tudjuk, hogy kapcsolatban állottak a kincstárral, éppen ebben az évben. Valószínűleg éppen Bornemisza familiarisai voltak (aki ekkor alkincstartó volt).²⁸ Ez esetben adatunk is bizonyítja azt a tényt, hogy a familiarisoknak urukért kezességet kellett vállalniuk.²⁹

Az oklevél még arra is támpontot nyújt, hogy a dominus—familiaris viszony megszűnte után is érvényben marad az egyszer letett hűségeskü: ura akarata ellenére másnak nem szolgálhat. Persze lehet, hogy csak az ítélet rendelte ezt el. Bornemisza kiszabadulása után valóban átadta a szóban forgó birtokokat, de nem bízott meg volt gazdájában, és állítólag félelemből³⁰ Miksa pártjához állott.³¹ A béke után a birtokokat vissza akarta szerezni. A Somogy megyeieket Báthory országbíró, aki elfoglalta a Nagylucseitektől, vissza is adta neki,³² míg a többi ügyében pert indított.³³

A Bornemisza-ügy nem az egyetlen adatunk arra, hogy a kincstartó magának igényli az ítélezést familiarisai felett. 1470-ben bevádolják a bécsi városbíró előtt adósságügyben nemes Pekch Pált. A vádlott helyett csak egy levél érkezett a tárgyalásra urától „dem edeln vessten ritter hern Hannsen dem Ernst” a magyar király kincstartójától, amelyben követeli, hogy a szolgája elleni esetleges követelések ügyében előtte folyjon le a tárgyalás. A felperes, egy bécsi polgár, nem ismer-

vén el a magyar joggyakorlatot, nem egyezett ebbe bele.³⁴ Valószínűleg familiarisa volt Nagylucseiteknek az a nemes Porkoláb László, akit a kincstartó szintén börtönbe vettetett.³⁵ Nem tudjuk ugyan, hogy ezeket a familiarisokat a pénzügyigazgatásban alkalmazták-e uraik, de mégis felhasználhatuk az adatokat azért, mert nem egy kincstartó magán familiarisait is alkalmazta a kincstári igazgatásban.³⁶

A familiarisok pénzben és természetben kaptak fizetést. A pénzügyigazgatásban megkönnyítette ezt a munka természete. Magukból az általuk kezelt állami jövedelmekből részesültek a familiarisok, úgy a kamarások és a harmincadosok,³⁷ mint az adószedők.³⁸

A familiarisi viszony nem volt egész életre szóló, de az eltávozás előtt a familiarisnak számadást kellett tennie.³⁹ Ennek a kincstárban különösen nagy jelentősége volt, hiszen itt sokszor igen jelentős összegek fordultak meg a familiaris kezén. Fennmaradt egy oklevél, amely fényt vethet a számadás módjára. Igaz, nem kincstári ügyről van szó, de a szereplők a kincstárban is működtek. 1483-ban Bajoni Lőrinc, Buda város pénzbírája és esküdtsége elnöke alatt Ebendorffer Miklós és Maingos Tamás budai esküdtek megvizsgálják Angelo budai polgár familiarisának, Weis Kristófnak számadását. Angelo talán azonos a kincstári ügyekben is szereplő Cantzlyr Angelus budai polgárral.⁴⁰

Ezek az adataink azt hiszem valószínűvé tehetik, hogy a familiaritasnak irodalmunkból közismert többi jelenségei is megvoltak a pénzügyigazgatásban.

Eltérést találunk azonban egy területen. A familiaritas egyik jellemző vonása volt, ha valaki elnyert egy méltóságot, vagy esetleg csak egy egyszerű várnagyságot, akkor saját familiarisaival, akiket nemegyszer saját birtoka kezelőiből válogatott ki, vette körül magát. Pl. az erdélyi vajda az alvajdát nevezte ki familiarisai közül, aki saját helyetteseit saját familiarisaiból választotta ki.⁴¹

Ezek a familiarisok azután szintén eltávoznak uruknak a hivataltól való megválása után.

Ennek a nyomai a kincstárban is feltalálhatók.⁴² Már Hóman Bálint is észrevette azonban, hogy a pénzügyigazgatásban más a viszony az alkalmazottak és főnökük között, mint a közigazgatás egyéb ágaiban, és ez már az újkori munkaadó és munkás viszonyára emlékeztet. Ő azonban csak a kamarabérleteket vizsgálva, ennek az okát elsősorban a bérlő és alkalmazottak közötti viszony ideiglenes jellegében látta, de már ő is felismerte, hogy „a kamarai üzem üzleti természete az alkalmazottak ipari és pénzületi tevékenysége és e tevékenységnek hivatásszerű gyakorlása” hozzájárult ehhez.⁴³ Mályusz Elemér viszont arra mutat rá, hogy egyes familiarisok — éppen a kincstárnál! — ha nem is azonnal, uraik örökébe lépnek.⁴⁴

Ezeket a megállapításokat a pénzügyigazgatásban működő személyek életpályájának vizsgálata is alátámasztja. Mátyás király trónraléptétől a XV. század végéig 450 kincstári alkalmazott nevét ismerjük. A gyéren fennmaradt adatokból kiderül az, hogy több mint negyedrészüik (és ezek mind a vezetőbb állásokban működők), akikről többet tudunk, több kincstartó alatt működnek a kincstárban, vagy — szinte élethivatásnak tekintve a hivatali pályát — egyik központi hivatalból lépnek át a másikba.

Ezek után nem meglepő, ha az összes kincstartók között — sokszor persze csak közvetett úton — kapcsolatokat találunk.⁴⁵ Mátyás első kincstartója, Laki Thuz János, egykori Hunyadi-familiaris⁴⁶ a Bő nemzetségből, Somogy megyei család sarja⁴⁷ volt.⁴⁸ Noha rövid ideig volt csak a pénzügyek feje, még évek múltán is előad pénzügyigazgatási ügyeket a királyi tanácsban.⁴⁹ Később udvarmester, több ízben bán, tárnokmester.⁵⁰ Közvetlen utódával, Szapolyai Imrével közös birtoka van, ami szorosabb kapcsolatra utal a két személy között.⁵¹ A későbbi kincstartók közül Ernuszt Jánossal közös bányauzletbe fog,⁵² Janus Pannonius bántársa és barátja⁵³ és az összeesküvésben is társa, Szapolyai-

val együtt: Janus a Thuzok várában hal meg. Öcsöcse, Ozsvát zágrábi püspök Ulászló kincstartója lesz.

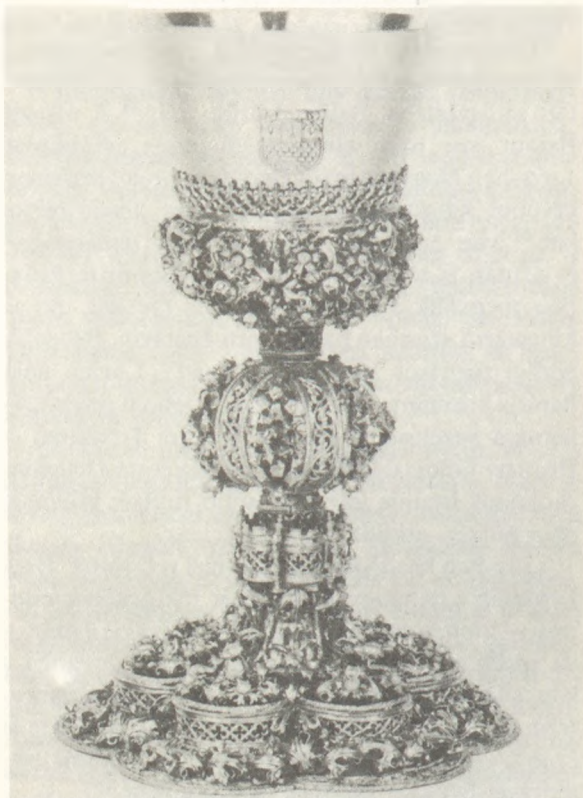
Szapolyai Imre deák 1459—1464 között állott a pénzügyek élén. Már előtte, és az első időben nagybányai pénz- és országos sókamaraispán.⁵⁴ Később magas méltóságokat nyert el, köztük a nádorságot.

Alkincstartója a valószínűleg Tordáról származó familiarisa, akit sókamaraispánsága alatt vehetett szolgálatába, Bajoni Lőrinc volt.⁵⁵ A névadó Bajont már mint alkincstartó kapja adományul 1462-ben Nagybesenyői Bertalan, budai provisor, későbbi kincstartóval együtt, mint közös birtokot.⁵⁶ Már 1460-ban előadó a királyi tanácsban⁵⁷ és azután is többször.⁵⁸ Amikor dominusa 1464-ben megválna a kincstártól, ő is távozik. Az új kincstartó azonban bajoni birtokostársa, Besenyői eddigi provisor lesz (1464—1467). Lőrinc deák barátja kormánya alatt átveszi a szebeni pénzverőkamara vezetését,⁵⁹ egyben Kovács Istvánnal és Ernuszt Jánossal közösen az ország összes harmincadjainak ispánja lesz.⁶⁰ Később Budára költözik, ahol polgár, esküdt, majd bíró lesz.

1467-ben kezdődnek a kincstári reformok. Ezek kezdetén a pénzügyek vezetését főkincstartó címmel — amit kormánya végén Szapolyai is viselt — az eddig elsősorban a diplomáciában, továbbá a kancelláriákban működő Csezmicei János, ismeretebb nevén Janus Pannonius pécsi püspök vette át (1467—1469?). Élete közismert.⁶¹ A kincstár irányítását Ernuszt Jánossal osztotta meg.⁶²

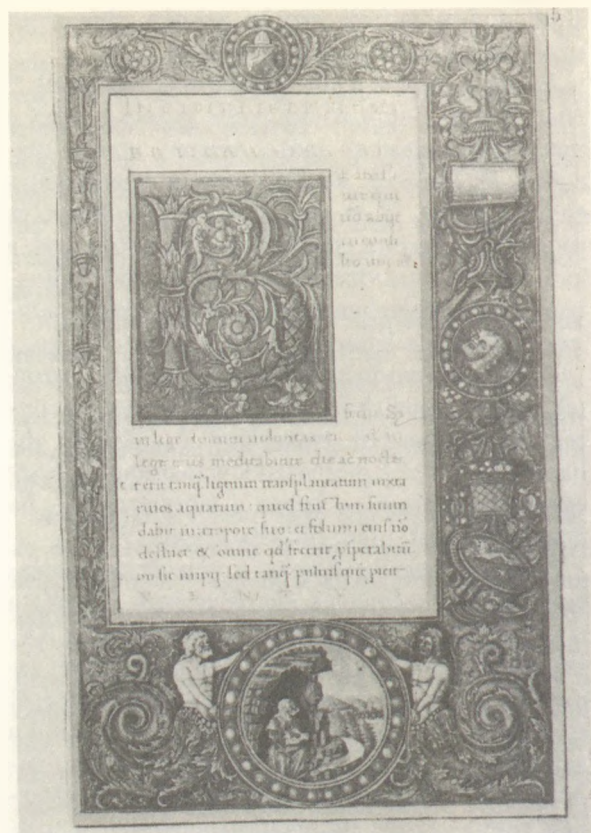
Ernuszt⁶³ valószínűleg bécsi zsidó eredetű budai polgár, kereskedő volt. Már Mátyás uralkodása előtt szerepel mint budai polgár a pozsonyi harmincadkönyvben.⁶⁴ 1461-ben már szóbeszéd tárgya, hogy Szapolyai felajánlotta neki a pozsonyi harmincad vezetését.⁶⁵ 1462-ben Mátyás bevásárolni küldi Bécsbe.⁶⁶ 1464-ben, mint láttuk, harmincadispán, 1466-ban körmöci kamaraispán,⁶⁷ majd a kincstári reform egyik megszervezőjeként⁶⁸ 1467-ben Mátyás kinevezi a koronavám (a har-

mincad új neve) generalis administratorának.⁶⁹ Az év végén már kincstartó Janus mellett egészen 1469-ig, amikor egyedül veszi át a kincstár vezetését. Élete végéig kincstartó.⁷⁰ Közben szlavón bán is volt.⁷¹ A későbbi kincstartók közül Nagylucsei alkincstartója, Ernuszt Zsigmond püspök pedig a fia volt.

13. Ernuszt-kehely, 1480 körül

Kálmáncsehi, az ismert bibliofil, ugyan nem volt kincstartó, mégis külön kell róla megemlékeznünk. A Somogy megyei Kálmáncsehiből származó nem nemes Domokos 1450-ben iratkozott be a bécsi egyetemre.⁷² Ezután csak 1462-ben találkozunk vele, amikor adót szed. Ekkor már a fehérvári Szt. Miklós egyház prépostja.⁷³ Főnöke ekkor Szapolyai volt. Lehetséges, hogy közben a kancel-

14. Nagylucsei Orbán *Psalterium*ának címlapja, 1480–1498

láriában is működött. 1468-tól a pannonhalmi jövedelmek adminisztrátora.⁷⁴ Ez már Ernuszt kincstartósága idejébe esik, akinek familiarisa volt.⁷⁵ Az ő idejében nyeri el a székesfehérvári prépostságot, az ország egyik leggazdagabb javadalmát, 1474-ben. Eddigi javadalmát Ernuszt másik familiarisa, Nagylucsei kapja meg. 1473–75-ben az erdélyi jövedelmek adminisztrátora.⁷⁶ Hándó György kincstartósága után szóba kerül mint utódjelölt, de mégsem ő, hanem Nagylucsei lett a pénzügyek legfőbb vezetője.⁷⁷ Ezek után diplomáciai küldetéseket végzett, élete végén váradi, majd erdélyi püspök, kalocsai érsek lett, egyben elnyerte a királyi személynökséget is (1495–1501).⁷⁸ A

Thuz családnak, Vitéz, Váradi és Filipec kancellároknak jó barátja volt.⁷⁹

Ernuszt hivatalát Handó György vette át (1476—1478). Ő is Kálmáncsehiből származott, mint Domokos.⁸⁰ Lehetséges, sőt valószínű, hogy rokon kapcsolatban állottak, és egymást támogatták. Nagy humanista volt. Vitéz János egyik neveltje, akinek azonban a bukásába nem bonyolódott bele.⁸¹ Gyakran volt Mátyás követe. 1466—1468-ig alkancellári rangot viselt,⁸² de utána is befolyással marad a kancellária ügyeire. Kincstartói működéséről számos oklevél maradt fenn.⁸³ 1478-ban kalocsai érsek lett, és elnyerte a főkancellári méltóságot.⁸⁴

A kincstárban utóda Nagylucsei Orbán deák,⁸⁵ Pozsony megyei, valószínűleg szintén nem nemes származású egykori Ernuszt-familiaris lett. Egyik

15. Kálmáncsehi Domokos *Breuiariuma*, 1481 körül (fol. 169^v)

16. Szapolyai Imre kincstartó (†1487) sírköve, Szepeshely

kedvence volt a hazánkban megforduló olaszoknak.⁸⁶ Ő is a kancelláriából indult el mint fiatal deák.⁸⁷ Amikor 1468-ban először részesül birtokadományban, még kancelláriai jegyző.⁸⁸ Ezután egyházi javadalmakat szerez, majd átkerül a kincstárba: 1470-ben már Ernuszt familiarisa.⁸⁹ 1472-ben alkincstartó.⁹⁰ A pénzügyigazgatásnál marad Handó idejében is. Főnöke 1476-ban Nyujtódi Miklós tinnini püspökkel és Barachi Mihály deák-

kal, két ismert kincstári alkalmazottal együtt adót szedni küldi a szászokhoz.⁹¹ 1478-ban Magyarországon összes só- és bányakamaráinak ispánja,⁹² majd 1479-től kincstartó lesz.

Kincstartói működése (1479—1490) idején az ország legbefolyásosabb embere, győri, majd egri püspök, a bécsi püspökség kormányzója. Kétszer látja el a tárnokmesteri hivatalt, és Mátyás uralkodása utolsó éveiben a nádori bíróság előtt folyó ügyekben a király által kiküldött bíró címmel gyakorlatban a teljes nádori joghatóságot gyakorolja, úgyhogy Bonfini is nádornak nevezi. Ezért ő elnököl az 1490-es királyválasztó országgyűlésen is. Számos birtokot szerzett.⁹³ Bornemisza János és Szegedi Lukács kincstartók az ő familiarisai voltak.

Lemondása után Thuz Oszvát zágrábi püspök, János testvére, Janus és Kálmáncsehi barátja követte a pénzügyek élén⁹⁴ (1490—1492). Valószínűleg ő is működött régebben a kincstárban: mert Janus kincstartósága idején egyszer az ő megbízottjai veszik át az adót Besztercén.⁹⁵ Thuz utóda Lukács boszniai püspök lett (1492—1494), aki Szegedre való vidéki deákként került állami szolgálatba.⁹⁶ Kezdetben a kancelláriában működött registratorként,⁹⁷ majd 1481-ben már mint Orbán kincstartó familiarisa vesz át városi adót,⁹⁸ 1484-ben sóhivatalnok Erdélyben.⁹⁹ 1494. január 30-án válik meg a kincstartó,¹⁰⁰ később személynök lett.¹⁰¹ Alkincstartója Wemeri Zsigmond későbbi kincstartó volt.

Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, János fia követte a kincstartóságban (1494—1496). Már Mátyás korában állami szolgálatban lehetett, de csak annyit tudunk róla, hogy 1486-ban Mátyás rövid ideig rábizza Ausztria kormányát, Szapolyai István helyett.¹⁰² Az ő kincstartói működése idejéből maradt ránk a becses Ernuszt-féle számadáskönyv. Utódai közül alatta szolgáltak Wemeri Zsigmond, Várday Ferenc,¹⁰³ Batthyány Benedek,¹⁰⁴ és valószínűleg Szalkay László.¹⁰⁵

Közvetlen utóda Wemeri Zsigmond deák, lelelő adminisztrátor, aki előbb Lukács püspök he-

lyettese volt.¹⁰⁶ Ernuszt idejében is megmaradt a pénzügyigazgatásban: 1494-ben az erdélyi szászok,¹⁰⁷ 1495-ben pedig Pozsony és Moson megyék adóját hajtja be.¹⁰⁸ Amikor kiderültek Ernuszt sikkasztásai, őt bízták meg a kincstár vezetésével,¹⁰⁹ először csak adminisztrátori címmel,¹¹⁰ de 1498-ban már a kincstartói címet viseli.¹¹¹

Az utolsó kincstartó a XV. században tolnai Bornemisza János, valószínűleg Kálmáncsehi révén került a pénzügyigazgatásba.¹¹² Nagylucsei alatti szerepéről már szóltunk. Később még nagyobb hatalomra tett szert, budai várnagy, provisor, II. Lajos egyik nevelője lett.

Mátyás trónralépésétől a XV. század végéig 12 kincstartó működött. Közülük közvetlen elődje szolgálatában állott a kincstárban négy, míg további három régebbi kincstartók alatt működött. Egy kincstartó hivatalba lépése előtt budai udvarbíróként kezelte a királyi uradalmakat, míg kettő kancelláriai főhivatalnok volt. A maradék kettő is volt már királyi, illetőleg kormányzói szolgálatban.

Kincstartósága után már nem viselt közhivatalt hat kincstartó, országos méltóságot viselt három, kancellár vagy személynök lett kettő, budai várnagy és udvarbíró egy.

Ez a felsorolás igazolja, hogy az egyes kincstartók között, sőt a többi központi hivatal személyezete között állandó személyes kapcsolat volt. Ez a viszony állt fenn a királyi birtokigazgatásban elfoglalt személyzettel is. Ezek a jelenségek figyelhetőek meg a XVI. században is.

Kérdés azonban az, hogy nemcsak a pénzügyek legfőbb vezetőit választotta-e a király olyan személyek közül, akik már vagy a pénzügyigazgatásban vagy más hivatalban tehetségük tanújelét adták, vagy pedig a hivatalfőnökök is ilyeneket neveztek ki az alájuk beosztott állásokba.

A továbbiakban ezért rövid s teljességre nem törekvő összeállítást nyújtunk a kincstár beosztott hivatalnokairól.

Több kincstartó alatt működött, de tudomá-

sunk szerint más hivatalnál nem pl. Kovács István,¹¹³ Alagi Bekény Dénes deák,¹¹⁴ Vizaknai Ferenc,¹¹⁵ Barachi Mihály deák,¹¹⁶ Pécsi István deák.¹¹⁷

Szoros kapcsolat állott fenn a pénzügyigazgatás és a királyi kúria személyzete közt. Az ország legfőbb bíróságaiban (királyi személyes jelenlét, nádor, országbíró), továbbá a kúriához ugyan nem tartozó tárnokszéknél hivatalnokoskodó jegyzők, ítélmesterek, továbbá az alnádor, alországbíró, altárnokmester és a személynök szakemberek voltak. Ugyanígy megvolt a kapcsolat a közigazgatást és diplomáciát végző nagyobb kancelláriával is. A továbbiakban néhány olyan pénzügyigazgatási alkalmazottról szólunk, akik a bíróságoknál vagy a kancelláriában működtek.¹¹⁸

Kancelláriai, kúriai alkalmaztatás után került a kincstárba: Sunko,¹¹⁹ Félegyházi János,¹²⁰ Etheley Imre,¹²¹ Szakácsy Balázs,¹²² Begáni Ferenc,¹²³ Morgay Gáspár,¹²⁴ Petróczi Henczellfy István.¹²⁵ Ezeken kívül Janus Pannonius, Handó György, Nagylucsei Orbán, a későbbiek közül Beriszló Péter és mások kerültek a kancelláriából a pénzügyigazgatáshoz.

A kincstárból kerültek a kancelláriához vagy bíróságokhoz Mikolai István deák,¹²⁶ Hangácsi Mihály,¹²⁷ Mezőgyáni Máté,¹²⁸ Tolnai Máté,¹²⁹ Szerecsen Lajos¹³⁰ és rajtuk kívül Kálmáncsehi, Szegedi Lukács, majd Várday Ferenc (aki később visszatért) és Szalkay László.

A királyi jószágigazgatással voltak kapcsolatban Neziger János,¹³¹ Zbugyai István,¹³² Kubinyi László deák.¹³³ Besenyői Bertalan is volt provisor, a későbbi kincstartók közül pedig Bornemisza és Batthyány.

Udvari lovag vagy familiaris volt pénzügyi szolgálata előtt vagy után Félegyházi, Hangácsi és Kubinyi is. Hozzájuk számíthatjuk még Snapek (Snaitpekh) Zsigmondot,¹³⁴ Wér Andrást,¹³⁵ Istvánffy Istvánt¹³⁶ és másokat is.

Úgy látszik tehát, hogy valóban valami központi hivatalnokréteggel állunk szemben. Kevés egyete-

mi végzettségű egyént találunk köztük. A humanista műveltséget nyújtó olasz egyetemeken csak Janus Pannonius, Handó György, Ernuszt Zsigmond¹³⁷ és a későbbiek közül Várday Ferenc¹³⁸ tanult. Jóval több személy járt a bécsi egyetemre. Ezeknek a legnagyobb része azonban csak megkezdte a tanulmányait, és egyetemi fokozatot nem szerzett.¹³⁹ Az Olaszországban is megfordult kincstartók közül Handó és Ernuszt először Bécsben kezdték tanulmányaikat. Rajtuk kívül Thuz János,¹⁴⁰ Sánkfalvy Miklós alkincstartó,¹⁴¹ Kálmáncsehi, Vizaknai, Kanczler János budai polgár, harmincados,¹⁴² Csányi Miklós, Bornemisza keze- se,¹⁴³ Izdenci Benedek sókamarás¹⁴⁴ és mások.

Litteratusi fokozatot is sokan nyertek el. Az egyben a kancelláriákban is szereplő jegyzők, ha egyetemre nem jártak, mind ilyeneknek tekinthetők.¹⁴⁵ A nem egyetemet végzett kincstartók és helyetteseik többnyire (Szapolyai, Bajoni, Besenyői, Nagylucsei, Bodófalvi,¹⁴⁶ Szegedi, Wémeri, Kubinyi) viselik ezt a címet. Ugyancsak a sókamarások többsége is.¹⁴⁷ A harmincadosok és pénzverő kamaraispánok között azonban jóval ritkábbak a deákok.

A nem litteratus kincstári tisztviselők többsége is városi polgár. Maga Ernuszt János is az volt. A harmincadosok közt pl. Budai Kaaz Mihály,¹⁴⁸ Ztoymlych Balázs,¹⁴⁹ Konrád,¹⁵⁰ Neziger Sebald,¹⁵¹ Scharrach Burchhard,¹⁵² Kisbán Bálint,¹⁵³ Alföldi Bálint,¹⁵⁴ Harber Mátyás¹⁵⁵ városi polgárok deák cím nélkül. Vannak azonban deákok a harmincad-szervezetben is (de ezek többnyire nem polgárok), pl. Kecheti Gál deák.¹⁵⁶ A pénzverőkamarások legnagyobb részénél vagy tudjuk polgári eredetüket, vagy német nevük árulja ezt el.¹⁵⁷ A nem litteratus sókamarások szintén többnyire városi polgárok: Szindi Imre,¹⁵⁸ Magyar Antal,¹⁵⁹ Pesti Fejér György¹⁶⁰ és Remek András.¹⁶¹ Ezek a polgárok a városi iskolákban végezheték tanulmányaikat, és ezenkívül a kereskedelemben vagy egyéb üzletekben gyakorlatias nevelésben részesültek.

A nem polgári eredetű hivatalnokok a sóadminisztrációban többségben, míg a harmincadoknál és a pénzverésnél kisebbségben voltak. A megyei adót többnyire ők szedték, míg a városok adóját leginkább a helyi kincstári tisztviselők, elsősorban a harmincadosok vették át. Az uradalmakat szinte kizárólag nem városi eredetű officialisok igazgatták.

A litteratus műveltségű hivatalnokréteg a legkülönbözőbb származású egyéneket foglalta magában. Bárói rendűt igen ritkán találunk közöttük, legfeljebb Ernuszt Zsigmondot és Thuz Ozsvátot sorolhatnánk közéjük, mert hivatalnokoskodásuk idején családjuk már a bárók közé emelkedett. A középnemesi réteg is csak kevéssé volt képviselve. Nagyobb birtokos — hivatali pályája kezdetén — csak Thuz János, Vizaknai, Várday és a provisorok közül Czobor Mihály és Parlagi László volt. A többséget az egy-két faluval, esetleg csak telekkel rendelkező kismanesség tette ki: Szapolyai, Bodófalvi, Zbugyai, Kubinyi, Etheley, Bekény és társaik tulajdonképpen csak mint kincstári funkcionáriusok kezdték javaikat növelni. A városi polgár eredetű alkalmazottak között — mint láttuk — kevés volt a litteratus műveltségű. Náluk nagyobb számot tesznek ki a nem nemes és nem polgár deákok. Valószínűleg mind mezővárosi gazdagabb jobbágycsalád leszármazottjai. Ezek egyetemet vagy egyéb iskolát végezve akartak kiemelkedni alacsonyabb jogi helyzetükből. Legnagyobb részük a nemesség soraiba jutott, feudalizálódott, vagy mintegy fizetéképpen egyházi javadalmakat szerzett.¹⁶² Ilyenek voltak Bajoni, Kálmáncsehi, Handó és valószínűleg Nagylucsei és Bornemisza. Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy a kincstár személyzete részben zömében deákműveltséggel rendelkező kismanesekből (és nemessé váló jobbágyokból), részben pedig városi polgárokból tevődött össze.

A polgári eredetű hivatalnokok közt a legtöbben Budára vagy Pestre valók voltak. Noha más városok polgárai is tevékeny részt vettek a pénzügyigazgatásban, ezek többnyire csak *saját városuk-*

ban működtek. Budai és pesti polgárok ellenben az ország minden részében szerepelnek. Szűcs Jenő is észrevette már a fővárosi polgárok szerepét a pénzügyek kezelésében, azonban szerinte ezek éppen úgy feudalizálódnak, mint a mezővárosi jobbágyszármazásúak.¹⁶³ Városainknál ennek azonban nemigen találjuk nyomát. Szűcs a fővárosról ír, de adatai csak a század első felére vonatkoznak. Korszakunkban tehát meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogyan alakult ez a fővárosban.

Valóban találkozunk feudalizálódó polgárokkal. Legtipikusabb példa erre Ernuszt János. Úgy látszik azonban, hogy a teljes feudalizálódás ritka volt. Más kincstári hivatalnok polgárok is szereznek földbirtokot, esetleg nemességet; de nem adják fel polgárjogukat sem, és továbbra is a városban élnek. Ezt mondhatjuk el Kovács Istvánról,¹⁶⁴ Kisbán Bálintról és másokról is. Vannak olyanok is, akikről nem maradt fenn sem olyan adat, amely nemesítésükre, sem pedig olyan, amely további polgári életformájukra szolgáltatna bizonyítékot. Kaaz Mihály, Fejér György, Remek András vagy Nagy Fülöp¹⁶⁵ ezek szerint vagy nem szerzett vagyont a kincstárban, vagy pedig azt polgári üzletbe fektette. Ez utóbbi volt a szokásos út a vidéki városoknak a kincstárban működő polgárainál. Ezzel a jelenséggel azonban a fővárosban is találkozunk. Vogelwaidner Lénárt,¹⁶⁶ Pemflinger János,¹⁶⁷ Maingos Tamás,¹⁶⁸ Harber Mátyás,¹⁶⁹ Szakácsi Balázs és társaik kincstári megbízásaik mellett kereskednek, bizonyos fokig az udvari szállító szerepét töltik be. Ez is mutatja, hogy a két fővárosnak hasznára volt az, hogy a pénzügyigazgatás központja körükben működött. Polgáraik könnyű munkaalkalmat, sőt tőkenövelési lehetőséget nyertek, a kincstárral való személyes kapcsolatuk révén jövedelmező állami megrendelésekhez jutottak.

Ezenkívül megfigyelhetjük, hogy a városi patriciátus gyakran töltődik fel a pénzügyigazgatásban működő személyekkel.

Ez az út bizonyos fokig a fordítottja Ernuszt

pályájának. Legvilágosabb példánk erre Bajoni Lőrinc élete. A Tordára való Lőrinc deák — kincstári főtisztviselő, aki miután Bajont megszerzte, birtokos nemes lesz — beköltözik Budára, ahol polgár, esküdt, pénzbíró, majd városbíró lett, és közel negyedszázadig vett részt városa vezetésében. Hasonló lehetett nemes Gigei Benedek deák esete, aki erdélyi sókamaraispán volt, és 1483-ban mérszárszéket vesz Szegedi Istvántól Pesten.¹⁷⁰ Bárti György volt kamarás 1487-ben Pest város bírójára.¹⁷¹ Mikolai István is volt budai bíró.

Ezek a kincstárban is működő polgárok tevékeny szerepet játszottak a város vezetésében. A városbírák közt sok volt az udvari szállító és volt hivatalnok. Az uralkodó befolyása erősebben érvényesülhetett általuk a város életében, hiszen vele kapcsolatban álló emberek voltak. A városnak is hasznára vált azonban ez: ezek a bírák sok mindent ki tudtak jární a városnak, országos befolyású emberek voltak. A város politikai súlya is emelkedett így. Jellemző, hogy a Bornemisza-ügyben külön kiemelik a főpapok, főurak és az ország előkelői mellett *Buda város* polgárainak közbenjárását.

A város életére a központi hivatalok — és ezek közt a kincstár — még azáltal is hatással voltak, hogy sok alkalmazott házat szerzett a fővárosban. Így a pénzügyigazgatás polgár tisztviselőin kívül háztulajdonos volt Szegedi Lukács,¹⁷² Nagyváti Albert deák, volt kamaraispán,¹⁷³ Nagylucsei Orbán,¹⁷⁴ Czobor Imre, aki sókamaras is volt,¹⁷⁵ Kubinyi László,¹⁷⁶ Handó György,¹⁷⁷ Kálmáncsehi,¹⁷⁸ Bekény Dénes,¹⁷⁹ Báncai András deák, budai provisor,¹⁸⁰ Bornemisza,¹⁸¹ Ráskay Balázs budai provisor,¹⁸² Batthyány,¹⁸³ Thuz János,¹⁸⁴ Erchy János (Ernuszt familiarisa,)¹⁸⁵ Barachy Mihály¹⁸⁶ és mások. Monelli Bernát sókamaraist Budán temették el.¹⁸⁷

Mi volt az oka annak, hogy a pénzügyeknél zömében vagy deák műveltségű egyénnel, vagy városi polgárokkal találkozunk?

A kincstár működéséhez megfelelő képzettségű személyzet volt szükséges. A pénzügyi adminisztráció

komoly szakértelmet igényelt. A költségvetések összeállítására,¹⁸⁸ a számadások elkészítése, mind vidéken, mind a központban olyan feladat volt, amelyhez megfelelő tudás kellett. Meghatározott, különleges adminisztráció volt a harmincadokban, a só- és egyéb kamarákban és az adószedésben. Különösen a harmincadosoknak, de a városi sóhivatalok vezetőinek is, ismerniük kellett a napi piaci árakat, a bányakamarák tisztviselőinek a bányászat technikáját is. Ezenkívül szükséges volt a hazai jogrendszer kimerítő ismerete is. Tekintettel kellett lenniük az egyéni és rendi kiváltságokra. A királyi jogokra is gondot kellett viselni; erre ugyan külön tisztviselő, a királyi ügyek igazgatója ügyelt, de a királyi tanácsban gyakran volt a kincstártartó ezeknek az ügyeknek az előadója.¹⁸⁹ Így aztán nem véletlen, hogy a kincstár alkalmazottai vagy deák műveltségű jogászok, vagy kereskedelemmel, bányászattal stb. foglalkozó városi polgárok. A hivatalba a familiaritas által jutottak be. Sok alacsony származású, tehetséges fiatalember, akit mint ügyvédet, birtokkezelőt familiarist vagy másként ismert meg ura, került be így a pénzügyigazgatásba, és nyílt meg előtte az emelkedés pályája. Különösen jó példa erre Ernuszt Zsigmond kincstártartósága. A nagyúr püspök úgy látszik legalább kétharmad részben saját nagyszámú familiájából állította össze a kincstári személyzetet, azonban távozása után sokan továbbra is a kincstárban maradtak. Az emelkedés lehetősége egyaránt megvolt mind a polgári (l. Ernuszt János), mind pedig a deákrétegnek.

A különbség csak az, hogy az előbbieket — akik állami funkcióik mellett többnyire saját üzletüket sem adják fel — csak a kincstárban működnek, míg az utóbbiak, akiket hivatásos hivatalnokoknak nevezhetnénk, nemcsak a pénzügyigazgatásban, hanem a kancelláriában és a bíróságoknál is helyet foglalnak.

Tanultságuk, származásuk, hivatali pályájuk nagyrészt azonos. Bónis ezt a réteget „gyakorlati jogászrendnek” nevezi,¹⁹⁰ és mesteri módon jellemzi. A bíróságoknál szinte csak ezekkel a jogász-

rendi tagokkal találkozunk, a nagyobb kancelláriában is ők voltak többségben, habár itt a diplomáciai ügyekre alkalmaztak olasz egyetemeken végzett humanistákat is.¹⁹¹ Ennek a hivatalnokrétegnek a tagjai gyakran léptek át egyik hivatalból a másikba. A személyzetnek ez a fluktuációja a két főhivatal és a bíróságok között tulajdonképpen a kincstár helyzetéből következett. Ez a szervezet az államkormányzatban a középső helyet foglalta el az államigazgatást intéző nagyobb kancellária, és a bíróságok között. A kincstár a korona jogait a bíróságokon keresztül érvényesítette. Állandó jogi tanácsadója, a jogügyigazgató, és maga a kincstartó is gyakran volt ülnöke a királyi bíróságoknak.¹⁹² Ezért találjuk meg a kincstár vezetőit a kancelláriában és a bíróságokban egyaránt.

Azt hisszük, az előadottak alapján nyugodtan beszélhetünk egy központi hivatalnokrétegről, amely tagjainak familiarisain keresztül állandóan feltöltődött tehetséges, értelmiségi képzettségű, sokszor alacsony származású egyénekkel. A központi hivatalok és bíróságok tagjai egymás mellett működtek, átléptek egyik intézménytől a másikhoz, egy városban éltek, egymással állandó kapcsolatban.¹⁹³

A modern műveltség Budáról kiindulva ezeken a hivatalnokokon keresztül áradt szét az országban. A hivataltól megválva is kapcsolatban maradtak Budával, a kulturális és hivatali centrummal. Ennek a hivatalnokrétegnek a kulturális élet élesztésén kívül nagy szerepe volt az ország történetében még úgy is, hogy képzettsége folytán megfelelő eszközt nyújthatott a központosító uralkodóknak.¹⁹⁴

Jegyzetek

- 1 *Szilágyi*: Kancellária 3. Az európai fejlődésre lásd *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946. 5—22.
- 2 *Elekes*: Mátyás 128. skk.
- 3 Számvevője volt Beatrix királynénak (Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Közli *Berze-*

vicy Albert. Bp. 1914. 255, 301, 304) és magánosoknak is, ezért biztosra vehetjük, hogy a kincstárban is működött számvevő.

- 4 Lásd mindezekre részletes adatokkal *Kubinyi*: A kincstartói hivatal. Az ott közölt megállapításokat azóta felhasználta *Elekes*: Mátyás 134. skk. Megjegyzendő, hogy olykor egyes jövedelmi ágak bérbe voltak adva, ilyenkor a jövedelmeket természetesen nem a kincstartó szedte be.
- 5 A budai provisorra lásd *Csánki*: I. Mátyás 534.
- 6 *Hajnik*: Bírósági szervezet 182—185.
- 7 *Szekfű*: Serviensek 78. skk.; *Mályusz*: Társadalom 334—335.
- 8 1468-ban Bártfán (*Iványi*: Bártfa lt. 1760. sz.).
- 9 1472-ben Bártfán (*Iványi*: Bártfa lt. 1922., 1923. sz.). Aulæ familiaris: 1474 stb. (Turul, 1890. 41).
- 10 1485: Sopron (*Házi*: Sopron I/6. 31).
- 11 1476: Zala (*Holub*: Zala m. 290).
- 12 1478: százsz adó (*Teleki*: Hunyadiak XII. 78). 1469-ben kúriai nótárius volt (OL DI. 18440). 1482-ben sókamaraispán (Szolnok-Doboka monogr. III. 42).
- 13 Ernuszt, a későbbi kincstartó is udvari miles volt először (*Madzsar*: Ernuszt János 56. l., 1. j.).
- 14 Az aulicusok felhasználása a pénzügyigazgatásban már az Anjou-korban is megvolt (*Höman*: Pénzügy 243).
- 15 *Mályusz Elemér*: Thuróczy János krónikája. Bp. 1944 (Értekezések a történeti tudományok köréből XXVI/3). 6; *Bónis*: Petróczi 8; *Elekes*: Mátyás 134.
- 16 Pl. 1459-ben a zalai adószedők a megyebeli nemes (*Csánki*: Mo. tört. földr. III. 181) Sithkei Bertalan és Nagyváti Kelemen mester kancelláriai jegyző (OL DI. 15418). Gyakran mindkét dicator megyebeli, pl. 1463-ban Szabolcsban: Thegzes Péter és Dersi Gergely (OL DI. 55761). Thegzes ugyanakkor szabolcsi alispán (Zichy okmt. X. 286). Egy Ders Gergely pedig a szabolcsi nemesek névsorában szerepel (Zichy okmt. X. 471).
- 17 A Zala megyei Usai Gáspár (*Csánki*: Mo. tört. földr. III. 193) igaz, hogy 1485-ben saját megyéjében, Zalában (*Holub*: Zala m. 291), de 1488-ban Veszprémben (OL DI. 19452) és 1489-ben Fejérben adószedő (OL DI. 19499). A szintén zalai (*Csánki*: Mo. tört. földr. III. 155) Ivánczy László a társa mindkét utóbbi esetben. Szlavónia dicatorai 1490-ben a szintén zalai Rajki Miklós (aki 1487-ben a megye alispánja volt, *Csánki*: Mo. tört. földr. III. 176—177) és Bochkay Péter volt szlavón vicebán. (Több bán alatt, pl. 1476-ban Ernuszt bán és kincstartó helyettese: OL DI. 94525, 94527, 94530, ura halála után néhány hónapig ő a szlavón bán: OL DI. 102190, 1488-ban Geréb Mátyás vicebánja: OL DI. 230); a dicatori adat: OL DI. 19674. Valószínűleg a Zala megyében szintén birtokos Bornemisza alkincstartó familiarisai voltak. (Zala megyei

- Bornemisza-birtokokra: *Csánki*: Mo. tört. földr. III. 136).
- Az Ernuszt-féle 1494—1495-ös számadáskönyv is sok adatot nyújt erre. (Eredeti: OSzK Cod. Lat. medii. aevi 411. Kiadta — több sajtóhibával — *Engel*: Geschichte I. 17—181.) A két évben szereplő 91 adószedő közül 46-ról lehet megállapítani, hogy Baranya, Zala, Somogy és Tolna megyében birtokos családok neveit viselik. A Zala megyei birtokos Ernuszt Zsigmond egyben pécsi püspök is volt, és a püspökség birtokai ezekben a megyékben kerültek el. Nem egy volt az adószedők közül mindkét évben és más-más megyében dicator (lásd *Kubinyi*: A kincstartói hivatal 69). Az adószedők közt szerepel pl. az a Fadan Kristóf, aki 1490-ben a püspök pécsi várához tartozó nemes jobbágyok ispánja (*Csánki*: Mo. tört. földr. III. 146 — muraközi család sarja volt), és 1496-ban pécsi provisor (LK 1926. 129). 1494-ben Szatmár (*Engel*: Geschichte I. 36) és 1495-ben Bereg és Ugocsa megyék adószedője (*Engel*: Geschichte I. 134).
- 18 Neheziger Sebold Kassa és Bártfa adóját szedi 1476—1477-ben (*Teleki*: Hunyadiak XI. 569; *Iványi*: Bártfa lt. 1997., 1999., 2019. sz.). Ugyanakkor kassai harmincados (*Iványi*: Bártfa lt. 2021. sz.). Utóda Kanczaler János: 1481-ben harmincados: TT 1902. 350; *Iványi*: Bártfa lt. 2204., 2206. sz., 1483; *Iványi*: Eperjes lt. 604. sz., stb. Adót szed a felvidéki városokban (TT 1902. 354; *Iványi*: Bártfa lt. 2233., 2234. sz.). Az erdélyi sókamaraipánok rendszeresen szedik az adót Erdélyben és a szászoknál, pl. Nagy Balázs: 1492—1494 (OL Ft Beszterce 171, 188; Quellen Sieb. 159, 168, 176), Istvánffy István: 1494—1495, erdélyi sókamara (Engel: Geschichte I. 49, 78, 126), egyben erdélyi adószedő (Engel: Geschichte I. 38, 149). Vidéki kamarások közül: Gyulay Gáspár és Tolnai Máté külső-szolnoki sókamara (Engel: Geschichte I. 150) a megye adószedői 1494-ben és 1495-ben (Engel: Geschichte I. 25, 130).
- 19 1485-ben Zalában az adószedő az odavaló Pulai Oszvát (*Holub*: Zala m. 291). A kincstartó fizette akkor is az adószedőket, amikor a rendek választották (1474: 5. tc.).
- 20 *Szekfű*: Serviensek; *Mályusz*: Társadalom 318. skk.; *Bónis*: Hübériség 217. skk.
- 21 OL Dl. 19665.
- 22 Lásd *Kubinyi*: A kincstartói hivatal 53. l., 140. j.
- 23 A familiaris szolgálatba lépésekor ünnepélyes esküt tesz, hogy dominusa ellen sem szóval, sem tanáccsal, sem tettel nem vétkezik (*Mályusz*: Társadalom 324).
- 24 Hogy a nemes familiaris ura elfogathatja, azt Mátyásnak Pálóczy Istvánhoz Bekény Ágoston érdekében írt levele is bizonyítja (*Mályusz*: Társadalom 415. l., 61. j.; *Bónis*: Hübériség 299).
- 25 *Mályusz*: (Társadalom 330) szerint a dominus nem ítéltette nemes familiarisát fej- és jószágvesztésre. A *Bónis*nál (Hübériség 299) felhozott adatok között azonban erre is találunk példát: Bánffy László ítéli halálra egyik nemes szolgáját. Úgy látszik azonban, hogy a király valóban nemigen ismerte el a nagyuraknak erre irányuló, meglevő, de valószínűleg a legkritikább esetben érvényesülő jogigényét.
- 26 Thuz Jánost proskribálják, mert „sine iudicio” vakittatta meg familiarisait (vö. *Bónis*: Hübériség 299).
- 27 *Mályusz*: (Társadalom 329) feltevése, amit *Bónis*: (Hübériség 299) is elfogad.
- 28 Lásd 17. j. A kincstárban is megvolt a „hübéri piramis”. A sókamaraipán familiarisai voltak pl. az alkamarások (vö. *Szekfű*: Serviensek 98. skk.). Adataink ugyan azt bizonyítják, hogy az adószedők magának a kincstartónak az emberei voltak, de azért nem lehetetlen, hogy időnként az alkincstartótól függtek.
- 29 Vö. *Bónis*: Hübériség 245.
- 30 Ahogy egy tanúvallomási jegyzőkönyv elmondja (OL Dl. 19840).
- 31 Ezért elkobozzák birtokait (OL Dl. 19719, 19739). Befoglalják a Miksával kötött békébe is (*Katona*: Hist. crit. XVII. 228). Vö. még OL Dl. 19839.
- 32 OL Dl. 19840.
- 33 OL Dl. 19839.
- 34 Quellen Wien II/3. 4352. Pekch ura halála után a király szolgálatába lépett. 1479-ben Szklabinya vár királyi várnagya (OL Fkgy. Révay cs. lt. Litt. fam. Justh, F. I. nr. 1.).
- 35 OL Dl. 59783.
- 36 Lásd 17. j.
- 37 Az 1397. évi Verebi-féle sókamaraszabályzat is kimondja, hogyha a kamaraispán vagy familiarisai sót szállítanak valahova az országba, ez a só harmincad- és vámmentes. A sót nyilván fizetesképpen kapták. A szabályzatot kiadta *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 436—439. 1516-ban, amikor Perényi Gábornak bérbe adják a máramarosi sóbányák felét, az ez alkalommal kiadott kamarakezelési szabályzat kimondja, hogy Perényi „habere possit suos officiales in tantis salariis et victualibus, quanta officialibus thesaurarii nostri” fizetnek (OL Dl. 71145). Ezek szerint fizetést és éllemezést kaptak.
- 38 Az Ernuszt-számadáskönyvben a megyék adójánál sztereotip szöveg: „dicatores pro expensis et salariis eorum habuerunt”. Vö. még *Hóman*: Pénzügy 208—209.
- 39 Vö. *Bónis*: Hübériség 234—235.
- 40 OL Dl. 45955. Egyébként Bajoni volt királyi alkincstartó, harmincad és pénzverőkamaraipán. Maingos szintén szerepel kincstári ügyben is.

- 41 Pl. *Szekfű*: Serviensek 86. skk.
- 42 Lásd 17. j. Fadant a Muraközben nagybirtokos püspök először valószínűleg családi birtokai kezelésében tanulta meg értékelni. Kincstartó korában a birtokkezelésben bevált familiarist közhivatali funkcióval látta el.
- 43 *Hóman*: Pénzügy 208.
- 44 *Mályusz*: Társadalom 322.
- 45 Csak a tanulmányunk számára lényeges adatokat közöljük: nem akarjuk életrajzukat megírni.
- 46 Relator Hunyadi-oklevélén (*Teleki*: Hunyadiak X. 345; Emlékkönyv ... Klebelsberg Kuno ... emlékére. Szerk. *Lukinich Imre*. Bp. 1925. 298).
- 47 *Csánki*: Mo. tört. földr. II. 699.
- 48 *Theiner, Augustin*: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia. II. Roma 1860. 324.
- 49 1459 elején már volt kincstartó (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 353). 1465-ben sóügyben relator (OL Ft Pozsony 1875 és OL Ft Beszterce 70). 1466-ben harmincadügyben intézkedik (OL Ft Pozsony 4716). 1465-ben a zágrábi harmincados az ő familiarisa (*Tkalčić*: Mon. Civ. Zagr. II. 305—306). Ezért írja aztán róla *Bonfini* (Tomus IV. Pars I. 105), hogy évekig viselte a kincstartóságot.
- 50 *Iffy, Szentpétery Imre*: A tárnoki ítélőszék kialakulása. Sz 1934. Pótfüzet 522.
- 51 Zichy okmt. X. 83, 88. Szapolyai mint kamaraispán valószínűleg Thuz familiarisa volt.
- 52 *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 163. l., 2. j.; *Madzsar*: Ernusztt János 70—71.
- 53 *Husztai József*: Janus Pannonius. Pécs 1931. 396. l., 37. j. A két Thuz jó barátságban volt — Janus mellett — Vitézzel is (*Gerézdi*: Váradi 324).
- 54 Nagybányai kamaraispán: TT 1898. 577. skk.; Zichy okmt. X. 14; *Kaprinai*: Hungaria II. 367. Sókamaraispán: *Teleki*: Hunyadiak X. 613; OL Filmtár, Dés város levéltára. 1458. augusztus 24.
- 55 1469-ben Tordai Lőrinc deák néven szerepel (OL DI. 16812).
- 56 OL DI. 45042.
- 57 *Teleki*: Hunyadiak X. 641.
- 58 Zichy okmt. X. 280; *Teleki*: Hunyadiak XI. 62; stb.
- 59 *Teleki*: Hunyadiak XI. 90.
- 60 AVSL VI. 187. OL Ft Pozsony 1863.
- 61 *Husztai József*: Janus Pannonius. Pécs 1931. Legújabbban: Janus Pannonius válogatott versei. Szerk. *Gerézdi Rabán—Kálnoky László*. Bev. *Gerézdi Rabán*. Bp. 1953. 5—30.
- 62 Janus kincstartóságára csak egy adatunk van. 1468 végén a bártfaiak egyik falujuk ügyében Ernuszthoz fordulnak, aki azonban felvilágosítja őket, hogy ez nem *lucrum came-*
- rae, hanem rendkívüli adó, „Que ad me non pertinet, sed ad dominum episcopum Quinqueecclesiensem, regie maiestatis summum thesaurarium” (1468. december 8. *Iványi*: Bártfa lt. 1760. sz.). Senkinek sem tűnt fel eddig, hogy ez az adat Janusra vonatkozik. Ezt először előtanulmányomban (*Kubinyi*: A kincstartói hivatal 32) mutattam ki, amelyet *Gerézdi* már felhasználhatott Janus-életrajzában (Janus Pannonius válogatott versei. Bp. 1953. 14). Nehézséget okoz azonban, hogy Ernusztt, Janus utódát egy adat már 1467-ben királyi kincstartónak nevezi (1467. október 25. *Quellen Sieb.* 8), ugyanakkor azonban Janusnak 500 arft-ot adnak a szászok, „ut in factis provinciae melius suum faciat” (*Quellen Sieb.* 8—9). Egy másik oklevél a bártfai adat után néhány nappal (1468. december 15. Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. II. Szerk. *Varjú Elemér*. Bp. 1928. 110) szintén kincstartónak nevezi Ernusztt. Azonban úgy hisszük, hogy ezek az ellentmondások csak látszólagosak. Janus ugyanis főkincstartó címet visel, mint Szapolyai kincstartósága végén. Ernusztt nem volt Janus familiarisa, hanem mellérendelt társa, akivel — mint a bártfai adat mutatja — megosztották a kincstár vezetését. A magasabb rangú viseli a *summus* jelzőt. Ernusztt is tagja lett a királyi tanácsnak, de mivel más a főkincstartó, ezért szerepel — olykor még 1469-ben is — csak udvari lovag címmel. (Lásd *Madzsar*: Ernusztt János 56. l., 1. j., aki ezt nem értette.)
- 63 Életére még mindig a legjobb *Madzsar*: Ernusztt János.
- 64 *Kováts Ferenc*: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Történetstatisztikai tanulmány. Bp. 1902. 144—145.
- 65 OL Ft Pozsony 4661.
- 66 *Teleki*: Hunyadiak XI. 29. Besenyői mint provisor fizeti ki.
- 67 OL. Selmecbánya város levéltára II. 796.
- 68 Véleményünk szerint a kincstári reformot Mátyás Ernusztt, Thuz és Janus által dolgoztatta ki. A főszerep Ernusztté volt, de a másik kettőnek a szerepe — kivált az első időben — sem kicsinylendő le.
- 69 1467 tavaszán: *Wagner, Carolus*: Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posenii—Cassoviae 1780. 236—238. OL Ft Pozsony 1895.
- 70 1493-ban írja róla II. Ulászló, hogy haláláig viselte a kincstartói méltóságot (MTT XII. 134). 1476-ban halt meg (*Madzsar*: Ernusztt János 67). Közben állítólag elcsapta Mátyás. Lásd erre *Madzsar*: Ernusztt János 63. skk. és vele szemben *Paulinyi Oszkár*: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójára. Bp. 1933. 25. l., 79. j.

- 71 Lásd erre pl. 17. j. Bochkay az ő vicebánja volt.
- 72 Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeáll. *Schrauf Károly*. Bp. 1892. 111. Életrajzát megírta *Fraknói*: *Diplomaták 868—870*; *Hoffmann Edit*: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 111—119.
- 73 *Tóth—Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak 439; TT 1900. 474; *MGtSz* 1898. 477—478; *Wagner, Carolus*: *Diplomatium comitatus Sarosiensis. Posenii—Cassoviae* 1780. 123—124; *Teleki*: *Hunyadiak* XI. 36; *Iványi*: *Bártfa lt.* 1401., 1425. sz.
- 74 Hazai okmt. IV. 423; A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. III. Szerk. *Erdélyi László*. Bp. 1905. 60. l., 1. j. Ez a tisztség nem egyházi, hanem kincstári jellegű volt. A király gyakran nem töltötte be a kegyurasága alá tartozó javadalmakat, hanem a sedis vacantia idején adminisztrátorai által a maga részére szedette be a jövedelmeket.
- 75 MTT VI. 235
- 76 OL Ft Beszterce 125, 126, 703, 704.
- 77 *Bonfini* Tomus IV. 103.
- 78 *Szilágyi*: *Kancellária* 96.
- 79 *Hoffmann Edit*: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 119—120.
- 80 1451-ben a firenzei egyetemen szerepel Georgius Handó de Czehy doctor in artibus (*Veress*: *Olasz egyetemek* 358). Előtte a bécsi egyetemre járt, akár Kálmáncsehi. A „Czehy” alatt ugyan más Csehi nevű község is lappanghatna, azonban Handó öccse, Gergely páduai doktorátusa alkalmával kiírják teljesen: *Gregorii Handó de Kalmanczehy (Matricula et acta Hungarorum. I. Coll. et ed. Veress, Andreas*. Bp. 1915. 14).
- 81 Élete: *Fraknói*: *Diplomaták* 97—112; *Pulszky Ferenc*, *Budapesti Szemle*, 1873. 286—290 (a Bisticci-életrajz magyarul).
- 82 *Szilágyi*: *Kancellária* 11. Egykori olasz életrajzírója, Bisticci szerint a király kancelláriájának élén állott, és minden az ő kezén ment keresztül (*Pulszky Ferenc*, *Budapesti Szemle*, 1873. 288).
- 83 OL Dl. 17787, 17820, 18089, 33816; OL Ft Beszterce 710, 711; stb.
- 84 *Szilágyi*: *Kancellária* 8.
- 85 Hosszú ideig tévesen Dóczy néven ismerték. Már régen kimutatták azonban, pl. *Schönherr Gyula* (NagyLucsei Orbán czimereslevele 1480-ból. *Turul*, 1898. 66—68), ennek az elnevezésnek a teljes jogosulatlanságát. Noha Orbán és testvérei tíz különböző néven szerepeltek, a Dóczy nevet nem viselték. Történeiszink általában le is szoktak erről a névről, de irodalom- és művészettörténeiszink között még gyakori. Vö. még *Daróczy Zoltán*: *Dóczyak és NagyLucsei*. *Turul*, 1938. 82—83. Működésére lásd *Csánki*: I. Mátyás 533.
- 86 *Horváth*: *Az irodalmi műveltség* 178.
- 87 A király, midőn 1480-ban közös birtokot ad NagyLucsei-nek és Váradai Péternek, elmondja, hogy mindketten ifjúságuk óta szolgálnak a kancelláriában (*Fraknói Vilmos*: *Váradai Péter kalocsai érsek élete*. Sz 1883. 492. l., 2. j.; *Gerézi*: *Váradai* 312).
- 88 OL Dl. 16653, 88580, 88759.
- 89 OL Dl. 16833.
- 90 *Turul*, 1938. 83—84.
- 91 OL Ft Beszterce 710.
- 92 OL Dl. 16833, 103010.
- 93 Lásd *Kubinyi*: *A kincstartói hivatal*.
- 94 *Fógel*: II. *Ulászló* 54.
- 95 OL Ft Beszterce 82.
- 96 *Reizner János*: *Szeged története*. IV. *Szeged* 1900. 90—92. Életét megírta *Borovszky Samu* (*Szegedi Baratin Lukács zágrábi püspök* 1500—1510. Sz. 1900 831—834), azonban a Baratin családdal való azonosítás vitatható.
- 97 *Hajnik Imre*: *A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában*. Bp. 1879 (*Értekezések a történelmi tudományok köréből* VIII/3). 12.
- 98 TT 1902. 347.
- 99 *Herpay Gábor*: *Debrecen szabad királyi város levéltára diplomagyűjteményének regesztái*. Debrecen 1916. 213.
- 100 AVSL I. II. f. 51; 24.367—368.
- 101 1502. *Szilágyi*: *Kancellária* 96.
- 102 *Quellen Wien* II/3 5104.
- 103 Adószedő Komáromban 1495-ben (*Engel*: *Geschichte* I. 130). Királyi titkár is volt (*Fógel*: II. *Ulászló* 48—49).
- 104 1495: *Veszprém megye adószedője* (*Engel*: *Geschichte* I. 131). Kincstartó, budai várnagy (*Fógel*: II. *Ulászló* 56, 58).
- 105 Kincstartó (*Fógel*: II. *Ulászló* 57). Lehet, hogy ő az a László deák, aki 1495-ben Nyitra dicatora (*Engel*: *Geschichte* I. 139). Királyi titkár, majd főkancellár is lett.
- 106 OL Dl. 20051.
- 107 *Engel*: *Geschichte* I. 52.
- 108 *Engel*: *Geschichte* I. 144.
- 109 *Bonfini* Tomus IV. 272. Miklóssal, a nyitrai püspök testvérével (Sánkfalvi Zele Miklós későbbi királyi titkár) együtt. (Titkárságára: *Szilágyi*: *Kancellária* 23. 1., 88. j.) Miklós azonban okleveleken nem szerepel alkincstartóként.
- 110 OL Ft Beszterce 195; *Iványi*: *Bártfa lt.* 3309. sz.
- 111 *Iványi*: *Bártfa lt.* 3393., 3399. sz.
- 112 Tolna ekkor a fehérvári prépost birtoka volt (*Csánki*: *Mo. tört. földr.* III. 412).
- 113 Más néven Kovácsy. Besenyői alatt az ország egyik harmincadispánja és kassai pénzverőkamrás 1464-ben (OL Ft Pozsony 1863. sz.; *Iványi*: *Bártfa lt.* 1531. sz.). (1465-

- ben is az és budai polgár: *Iványi*: Bártfa lt. 1571, 1579. sz.; Magyar Numizmatikai Adattár 34. 184—185.) 1466-ban még mindig harmincadispán (*Iványi*: Bártfa lt. 1649., 1651. sz.). 1467 elején úgy látszik még Kassán van [*Thalóczy Lajos*: A kamara haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Bp. 1879. 204], de az év második felében a Janus—Ernusztkormány idejében már Nagybányán működik, ugyancsak pénzverőkamarai ispánként (*Iványi*: Bártfa lt. 1699.sz.). 1468-ban egyszerűen egregius Stephanus de Kowachy budai polgár (OL Dl. 16625). 1469-ben a dési és széki sókamarák feje (Szolnok—Doboka monogr. III. 42, 391), 1470-ben is (OL Dl. 16960), 1471-ben volt budai bíró (OL Dl. 16626). 1472-ben újra budai bíró (OL Dl. 17323). Ezentúl is gyakran szerepel, de csak birtokügyeiben. 1483-ban már nem él (OL Dl. 18748).
- 114 Életét megírta *Illésy János*: A mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp. 1902. 31—40. Unokatestvérei, Péter kancelláriai jegyző és Pál királyi sáfár révén kerülhetett Budára. Először a budafelhévízi prépostság udvarbírája lett. Sok birtokot szerzett. A kincstárban Nagylucsei familiarisaként működött. 1479-ben és 1486-ban városi adót szed (*Iványi*: Bártfa lt. 2095., 2451. sz.). 1487-ban Baranya megye dicatora (OL Dl. 19271, 19305). Ernusztkormány idejében még a kincstárban volt: 1494-ben Sáros megye királyi adószedője (*Engel*: Geschichte I. 30).
- 115 Előkelő szász nagybirtokos család* sarja (Turul, 1897. 26—28; Magyar Családtörténeti Szemle, 1942. 251—253). 1472-ben beiratkozik a bécsi egyetemre (*Schrauf*: A bécsi egyetem 31.). Mint Vizakna birtokosa és királybírája közbenjár 1491-ben az ottani sóbányászok ügyében (MGtSz 1897. 91. skk.). Sógorai: Parlagi György, Altenberger Tamás és Dési Péter mind működtek a kicstárban. Vizaknai Orbán idejében került a pénzügyigazgatáshoz. 1495-ben mint a kincstartó embere városi adót szed (*Iványi*: Eperjes lt. 610. sz.; *Iványi*: Bártfa lt. 2393., 2402., 2406. sz.). Ugyanebben az évben az egyik Parlagival közösen testvérré fogadják Orbán helyettesét, Bodófalvi Ferencet (Csáky oklt. 462—463). 1493-ban Lukács püspök kincstartót örökre fogadja (OL Dl. 26455). 1494 elején a szászoknál jár, valószínűleg adóügyben (Quellen. Sieb. 162, 163). Ernusztkormány idején is a kincstárban marad: 1495-ben Zala megyében adószedő (*Engel*: Geschichte I. 141).
- 116 Handó alatt 1476-ban Nyujtódival és Nagylucseivel együtt adót szed a szászoktól (OL Ft Beszterce 710). Ekkor valószínűleg ők az erdélyi jövedelmek adminisztrátorai. Nagylucsei idejében is Erdélyben szed adót 1479-ben (OL Dl. 101772). 1484-ben Laki Tamással és Zöld Istvánnal együtt újra az erdélyi jövedelmek adminisztrátora (Quellen. Sieb. 101, 103). 1487-ben Baranyában dicator (OL Dl. 19271, 19305), 1492-ben újra Erdélyben találjuk kamaraispánként (OL Ft Beszterce 185, 177; OL Dl. 17217).
- 117 1476-ban, Handó főnöksége alatt a szász adó ügyében jár el (*Teleki*: Hunyadiak XI. 574). 1478-ban erdélyi kamarás (*Teleki*: Hunyadiak XII. 79). Orbán idejében is dési sókamarás (Szolnok—Doboka monogr. III. 42).
- 118 Nem választjuk külön a kettőt, mert a jegyzők között, akiknek a nevét többnyire onnan ismérjük, hogy királyi emberként kiküldetéseket hajtottak végre, nagyon ritkán van említés arról, hogy ki melyik intézmény jegyzője.
- 119 Kijelölt királyi ember a kúriából kiküldve (OL Dl. 45042), azonban nem jegyző! 1475-ben Szlavónia harmincadosa (OL Dl. 230).
- 120 Lásd 12. j.
- 121 1482-ben személynöki jegyző (OL Dl. 37653). 1485-ben kincstartói familiarisként veti ki a szászokra az adót (Quellen. Sieb. 107).
- 122 1462-ben még csak írnok a kancelláriában, de 1463-ban már jegyző (OL Dl. 45042). 1494-ben mint pesti polgár Gömör és Torna megyében (*Engel*: Geschichte I. 32). 1495-ben pedig Borsodban dicator (*Engel*: Geschichte I. 138). Ugyanakkor bort vásárol az udvarnak (*Engel*: Geschichte I. 178).
- 123 Kúriai jegyző 1492-ben (Károlyi oklt. III. 9). 1495-ben dicator Szepesben (*Engel*: Geschichte I. 133).
- 124 Kúriai jegyző: 1483, 1484, 1489 (*Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Bp. 1938. 1101, 1106; OL Dl. 71016). 1494-ben királyi levelet kézbesít (ezek a kézbesítők többnyire kincstartói familiarisok!) Corvinnak (*Engel*: Geschichte I. 58). 1495-ben Győr megyében adószedő (*Engel*: Geschichte I. 135).
- 125 Élete: *Bónis*: Petróczi. 1495-ben kúriai jegyző, utána alispán Vas megyében, majd Bornemisza kincstartó familiarisa (ügyvéde). 1503-ban szolnoki sókamarás, 1505-től királyi jogügyigazgató, majd ítélmester.
- 126 1461-ben szebeni pénzverőkamaraispán (OL Dl. 15622; *Kaprinai*: Hungaria II. 500—501). 1466-ban Besenyői alatt körmöci pénzverőkamaraispán (Num. Közl. 1955/56. 30). Ugyanakkor belekeveredik egy Csongrád megyei hatalmaskodásba (OL Dl. 45510). Később budai bíró lesz, majd 1471-ben altárnokmester (*Iványi*: Bártfa lt. 1815. sz.).
- 127 Ernusztkormány alatt 1475-ben erdélyi sókamaraispán (OL Ft Beszterce 707). 1478-ban már nem az (Szolnok—Doboka monogr. II. 12, 42). A nyolcvanas évek végén Nagylucsei pénzt küldet vele (OL Dl. 37673). 1492-ben már alnádor (OL Dl. 19839). Közben Mátyás aulicusa is volt (*Csánki*: Mátyás 537).

- 128 1480-ban kassai vicesókamarás, tehát nem közvetlen kincstartói familiaris (*Iványi*: Bártfa lt. 2138. sz.). 1492-ben kúriai jegyző (Károlyi oklt. III. 9). 1504—1511-ig személynői ítélőmester (*Szilágyi*: Kancellária III. l., 50. j.).
- 129 Szolnoki sókamarás 1495-ben (*Engel*: Geschichte I. 150), és mint ilyen 1494-ben és 1495-ben Külső-Szolnok megye adószedője (*Engel*: Geschichte I. 25, 130), később kancelláriai jegyző, majd pannonthalmi apát (*Fögel*: II. Ulászló 50. l., 6. j.; A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. III. Szerk. *Erdélyi László*: Bp. 1905. 65).
- 130 Mint tolnai és somogyi birtokos (*Csánki*: Mo. tört. földr. III. 476, II. 698 — ugyanitt birtokos a pécsi püspökség is: uo. III. 473, II. 691). Ernusztt pécsi püspök familiarisa lehetett, aki kincstartónak kinevezetvé, pénzügyigazgatási megbízásokat adott neki. 1494-ben Szlavónia (*Engel*: Geschichte I. 37) és 1495-ben Szatmár adószedője (*Engel*: Geschichte I. 145; OL Dl. 46327). 1505-ben alországbíró (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 334). 1507-ben újra a kincstárnál van (OL Ft Beszterce 264).
- 131 1461—1463-ban kassai pénzverőkamaraispán (MGtSz 1902. 248—249; M. Num. Ad. 182, 183; OL Dl. 70266; *Iványi*: Bártfa lt. 1391). Ernusztt idejében, 1469-ben újra az (Num. Közl. 1955/56. 30), 1470-ben városi adót szed (*Iványi*: Bártfa lt. 1789. sz.). 1471-ben diósgyőri várnagy és borsodi ispán (OL Dl. 17179, 17220).
- 132 Diósgyőri várnagy 1472-ben (*Iványi*: Bártfa lt. 1869., 1898. sz.). Ernusztt alatt, 1475-ben erdélyi sókamaraispán lesz (OL Ft Beszterce 707). 1484-ben Orbán kincstartó Kassának elrendeli, hogy bizonyos pénzt neki fizessen ki (TT 1902. 362—363; lásd még *Iványi*: Bártfa lt. 2345—2348. sz.).
- 133 Élete: *Kubinyi Ferencz*: A felső-kubini Kubinyi család története. Bp. 1901. 37—57; *Kubinyi Miklós*: A felső-kubini Kubinyi család leszármazása. Bp. 1906. 9—14). 1492-ben nagybányai pénzverőkamaraispán, 1494—1495-ben valószínűleg ő az a László deák, aki az aulicusok fizetését intézi (*Engel*: Geschichte I. 122, 153), és Pilis megye adószedője (*Engel*: Geschichte I. 31, 131). Wémeri idejében, 1497-ben distributor pecuniarum Regie Maies-tatis címet visel (ugyanaz volt Ernusztnál is; OL Fkgy. Kubinyi család árvavárlaljai levéltára. Várgede Fasc. I. Nr. 34), és még ez évben alkincstartó lesz. A következő évben királyi udvari familiaris (Kubinyi lt. Deménfalva Fasc. 3. nr. 5). 1500—1513-ban a budai vár provisorja és a kunok ispánja.
- 134 1482—1485-ben pozsonyi harmincados (*Teleki*: Hunyadiak XII. 231; OL Ft Pozsony 2045, 2047 stb.). 1487-ben — úgy látszik — még Nagylucei familiarisa, a király Bécs adóját az ő kezeihez rendeli kifizetni (Quellen Wien II. 5232). 1495-ben már Ulászló embere, aki Németországba küldi (*Engel*: Geschichte I. 151, 153). 1497-ben újra kincstartói funkciója van: a pannonthalmi apátság javainak adminisztrátora (*Házi*: Sopron I/6. 164).
- 135 A Hunyadi-birtok igazgatásában kezdte pályáját. 1470-ben Szilágyi Erzsébet csabacsüdi (Zichy okmt. XI. 63), 1482-ben debreceni ispánja (Zichy okmt. XI. 307—308, 316, 330). 1494—1495-ben Ernusztt familiarisa. 1494-ben Szabolcs megye és a szászok adóját szedi be (*Engel*: Geschichte I. 36, 75). 1495-ben is a szászoknál jár (Quellen. Sieb. 185). 1509-ben Lajos ifjabb király főtektfogója és familiarisa (Turul, 1905. 84).
- 136 Baranya megyei család sarja, 1492—1493-ban a megye alispánja volt, (*Csánki*: Mo. tört. földr. II. 549). Amikor a megye legnagyobb birtokosa, a pécsi püspök, Ernusztt kincstartó lett, az erdélyi sókamarák élére állítja, ahol 1469-ig marad (*Engel*: Geschichte I. 49, 78, 126; Quellen. Sieb. 213). 1508-ban a királyi gyermekek főudvarmestere (*Fögel*: II. Ulászló 41).
- 137 1470-ben iratkozik be Bécsben (*Schrauf*: A bécsi egyetem 113), de 1473-ban már Ferrarában tanul (*Veress*: Olasz egyetemek 171).
- 138 1500-ban Páduában (*Veress*: Olasz egyetemek 171).
- 139 Olyan egyének, akik beiratkoztak a bécsi egyetemre, később minden egyetemi cím nélkül szerepelnek.
- 140 1439-ben iratkozik be a bécsi egyetemre Johannes Tuzz de Lota (Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeáll. *Schrauf Károly*. Bp. 1892. 90). A Lota elírás a *Leia* helyett. A Somogy megyei Léta, a Thuzok későbbi előnevét adó Lak és más falvakkal együtt több Bó nembeli (köztük a Thuz) család közös birtoka. Ezek a családok 1449-ben lépnek osztályos egyezsége: tehát 1439-ben a későbbi laki Thuz János viselhette a létai előnevet (*Csánki*: Mo. tört. földr. II. 686. Messer család alatt). Az adata Gerézdi Rabán hívta fel a figyelmet.
- 141 1489-ben iratkozott be Bécsben, 1491-ben baccalaureus (*Schrauf*: A bécsi egyetem 139, 67).
- 142 1458 (*Schrauf*: A bécsi egyetem 100). Nagylucei idejében, 1481—1483-ban kassai harmincados (*Iványi*: Bártfa lt. 2204., 2273. sz. stb.).
- 143 1455-ben iratkozik (*Schrauf*: A bécsi egyetem 95).
- 144 Benedictus Zdeneczposga (1480: *Schrauf*: A bécsi egyetem 77). 1494-ben sókamarás (AVSL XIV. 281). Pozsega megyében birtokos az Izdenci, más néven Zdenci család (*Csánki*: Mo. tört. földr. II. 443, 449).
- 145 Vö. *Bónis*: Petrőczy 6—7.
- 146 Nagylucei helyettese, 1483-ban és 1484-ben magister címmel (OL Dl. 18748; OL Ft Beszterce 143, 144, 147, 148). 1495-ben deák (*Boroovszky Samu*: Csanád vármegye története 1715-ig. II. Bp. 1897. 171). A *magister* a kúriai jegyzők szokások címe.

- 147 1459: pl. Tamás deák széki (Szolnok—Doboka monogr. III. 391), 1464: Ambrus deák szegedi (OL Dl. 15970), 1466: Luzani György deák szondi (OL Dl. 16374), 1468: Keszy Balázs deák máramarosi (Károlyi oklt. II. 389), János deák gyulafehérvári (OL Dl. 45327), Szegedi István deák délvidéki (*Salamon Ferenc*: Budapest története. III. Bp. 1885. 366), 1471—1472: Fodor Albert deák dési (OL Ft Beszterce 106; Szolnok—Doboka monogr. III. 42), Nagyváti Albert deák erdélyi (OL Ft Beszterce 108, 695 stb.), Dési Péter deák máramarosi (*Mihályi János*: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-sziget 1900. 537, 542), 1483—1484: Gigei Benedek deák erdélyi (OL Dl. 18799; *Herpay Gábor*: Debrecen szabad királyi város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen 1916. 213), 1491: Máté deák pesti (OL Dl. 19725) sókamarások.
- 148 Budai harmincados 1462-ben (Magyar—zsidó oklevéltár. IV. Szerk. *Kováts Ferenc*. Bp. 1938. 85—86).
- 149 1467: zágrábi volt harmincados és bíró (*Thalčić*: Mon. Civ. Zagr. VII. 318).
- 150 1470: Conradus monetarius szebeni polgár (OL Ft Beszterce 101).
- 151 Kassai harmincados (*Iványi*: Bártfa lt. 2019., 2021. sz.), háztulajdonos Budán (*Pataki*: A budai vár 292. l., 57. j.).
- 152 Pozsonyi polgár (OL Ft Pozsony 1890) és harmincados 1472—1476 (*Teleki*: Hunyadiak XI. 477; OL Ft Pozsony 1994).
- 153 Budai polgár (OL Dl. 16030). (Birtokot is szerez. *Radvánszky Béla—Závodszy Levente*: A Héderváry-család oklevéltára. I. Bp. 1909. 426.) 1482: pozsonyi harmincados (*Házi*: Sopron I/6. 9.). Kisbán Ernusz János kincstartónak egyik legbizalmasabb embere volt. Tanú gazdája végrendeleténél, aki birtokot és ingóságot hagyományoz neki (Zala vármegye története. Oklevéltár. II. Szerk. *Nagy Imre—Véghely Dezső—Nagy Gyula*. Bp. 1890. 606, 608).
- 154 Székesfehérvári (OL Dl. 19397; Quellen Wien 529., 5313., 5314. sz.), majd soproni polgár (*Házi*: Sopron I/6. 55, II/5. 10, 16, 21 stb.), soproni harmincados és sókamarás 1485—1492 (*Házi*: Sopron I/6. 33, 46, 82, 99 stb.).
- 155 1494: budai polgár, soproni harmincados (*Házi*: Sopron I/6. 135).
- 156 1467, 1472. Ernusz embere, kassai harmincados (OL Ft Kassa város levéltára, Schwartzbach gy. 364; *Iványi*: Bártfa lt. 1700, 1919. sz.). Egy Gál deák 1488-ban Mátyás törökországi követe (LK 1955 294).
- 157 Num. Közl. 1955/56. 29—30. lapokon összeállítás van róluk.
- 158 1462: széki kamarás (OL Ft Beszterce 52), tordai polgár (Turul, 1889. 82).
- 159 1465: tordai kamarás (OL Ft Beszterce 70).
- 160 1464—1470: vizaknai officialis, erdélyi huszadszedő (OL Dl. 45334; Ol Ft Beszterce 686).
- 161 14678—1481: budai polgár, fehérvári kamarás (*Csánki*: Mo. tört. földr. III. 309; *Iványi*: Bártfa lt. 2147).
- 162 *Gerézdi*: Váradi 313. Ez azonban nemcsak a kancelláriára, de a többi hivatalra is áll.
- 163 *Szücs Jenő*: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 271—272. Ezzel szemben lásd Sz 1956. 478.
- 164 Mint volt szegedi sókamarás és csongrádi főispán (!) is pesti polgár (*Kovachich, Martinus Georgius*: Formulae solennes styli. Pest 1799. 284). Valószínűleg Szegedre való volt, majd Pestre költözött. A pénzügyigazgatásban vagyont szerez, ezt birtokvásárlásba fekteti, birtokairól hatalmaskodik (OL Dl. 18753, 18755, 18758, 18799). Valószínűleg pesti bíró is egy időben. (István deák pesti bíró: OL Dl. 18518.)
- 165 1478: kiküldve városi adóért (*Házi*: Sopron I/5. 375). Budai háztulajdonos (*Pataki*: A budai vár 285. l., 20. j.).
- 166 Budai polgár, könyvkereskedő (*Pataki*: A budai vár 285. l., 20. j.). Háztulajdonos Bécsben is (Quellen Wien II/3. 5164/2 5272. sz.), kapcsolatai vannak Sziléziával (Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung Schlesischer Geschichtschreiber. XIV. Breslau 1894. 49—50). 1487-ben a király és Orbán kincstartó 10 ezer forinttal tartoznak neki (uo. 118). 1487-ben városi adót vesz át (*Iványi*: Bártfa lt. 2057. sz.).
- 167 Bécsi patricius családból. Unokatestvére, Kristóf ott városbíró (Quellen Wien II/3. 5221. sz. stb.). Nagylucsei embere, házat ad el neki Budán 1480-ban (OL Dl. 18366). 1481-ben városi adó átvételére küldi ki (TT 1902. 346). 1489-ben Karintiában jár, nyilván mint kereskedő (OL Dl. 19529). 1493-ban budai bíró (OL Dl. 20051).
- 168 Nagylucsei küld pénz Tamás volt budai bíróval (OL Dl. 37673). 1489-ben budai bíró (*Salamon Ferenc*: Budapest története. III. Bp. 1885. 333—334).
- 169 Ez a budai polgár, más nevén Ötvös Mátyás volt Mátyás király egyik udvari szállítója. Háza volt Bécsben is (Quellen Wien II/3. 5386 sz.). Orbán a relator egyik ügyében (Quellen Wien II/3. 5230. sz.). 1482-ben szekereket adat neki Pozsony által a király (OL Ft Pozsony 2034). 1488-ban ő bonyolítja le a király olaszországi marhaüzleteit, amelynek érdekében a király marhakiviteli tilalmat rendel el (OL Dl. 19436). Ulászló idejében harmincadbérelő (*Engel*: Geschichte I. 18, 127). Jól jellemzi a kereskedelemnek a pénzügyigazgatással való kapcsolatát *Ottó Brunner*: „Stets geht der Weg vom Warenhandel, der das Fundament bleibt, zum staatlichem Finanzgeschäft und den damit so eng verbundenen Finanzämtern, zur Erwerbung

- grundherrlichen Besitzes und zumeist in den Adel" (Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien, 1949/50. 30). Ez azonban elsősorban az Ernuszt János-féle típusra vonatkozik.
- 170 OL Dl. 18799.
- 171 OL Dl. 19334. Valószínűleg a Tolna megyei Báthi családból (Csánki: Mo. tört. földr. III. 460).
- 172 Pataki: A budai vár 283. l., 6. j.
- 173 Pataki: A budai vár 284. l., 9. j.
- 174 Pataki: A budai vár 284. l., 9. j.; 288. l., 39. j.; 295. l., 83. j.
- 175 Pataki: A budai vár 286. l., 26. j.; 293. l., 75. j. Sókamarás TT 1906. 161.
- 176 Pataki: A budai vár 288. l., 35. j.; 298. l., 106. j.
- 177 Pataki: A budai vár 290. l., 50. j.
- 178 Pataki: A budai vár 290. l., 50. j.
- 179 Pataki: A budai vár 291. l., 52. j.; 292. l., 62—63. j.
- 180 Pataki: A budai vár 291. l., 52. j.
- 181 Pataki: A budai vár 292. l., 64. j.
- 182 Pataki: A budai vár 293. l., 76. j.
- 183 Pataki: A budai vár 293. l., 76. j.
- 184 Pataki: A budai vár 295. l., 83—84. j.
- 185 OL Dl. 39939.
- 186 Hazai okmt. I. 379 (Pesten).
- 187 Szendrei János: Monelli Bernát siremléke 1496-ból (Turul, 1927. 71—76).
- 188 Jövedelemelőirányzat Thuz Ozsvát idejéből (TT 1880. 168). Kiadási előirányzatot találunk az Ernuszt-számadások között (Engel: Geschichte I. 127—130). (Lásd ezekre Kubinyi András: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. LK 1958. 35—58.)
- 189 Szilágyi: Kancellária 49.
- 190 Bónis: Petróczy 7.
- 191 A nagyobb kancellária jegyzői éppen úgy végeztek kiküldetéseket, mint a kúriai jegyzők (Szilágyi: Kancellária 117. l., 134. j.). Nagylucsei, akinek a pályája megegyezik a jogászrendi sémával, a nagyobb kancellária jegyzője volt. A titkárok közt is találunk egyetemet nem végzett egyént, pl. Szalkai Lászlót. (Szemben vele Bónis: Petróczy 7.) Ezért teljesen nem tudjuk elfogadni Kardos Tibor állítását (Stilustanulmányok Mátyás király kancelláriájából. Pécs 1933. 5), mely szerint a két kancellária szellemében valami elkülönülés volt. A nagyobb kancelláriának ugyanis nem fő feladata volt a diplomácia, mint ahogy azt Kardos — úgy látszik — gondolja, a fő feladat az ország kormányzása, tehát belügyi volt. Kétségtelen, hogy az egyetemeken jogot végzett egyéneket diplomáciában foglalkoztatták, és ez szintén a nagyobb kancellária keretein belül történt. A birtokadományozásokhoz, királyi rendeletek kiadásához azonban nem humanista, hanem a Bónis által ismertetett litteratus műveltség kellett.
- 192 Kincstartó mint bírótárs (Szilágyi: Kancellária 101).
- 193 Mályusz Elemér: Thuróczy János krónikája. Bp. 1944 (Értekezések a történeti tudományok köréből XXVI/3). 16. A bíróságokon kívül a hivatalok alkalmazottjait is ide számítjuk.
- 194 A kincstár szerepét újabban összefoglaltam: Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet. Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp. 1990. 97—116.

Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről

A tizenötödik század az emberiség történetének legérdekesebb, legváltozatosabb korszakai közé tartozik. A feudalizmus századokig megdönthetetlennek látszó frontja meginog, új erők bukkannak fel a küzdőtéren. A középkori merev kötöttségek alól felszabadult Európa előtt új, eddig sohasem látott távlatok nyílnak meg. Ugrásszerűen fejlődésnek indul a technika, a klasszikus ókor rég elfeledett ideje után ismét virágoznak a tudományok. A feltörekvő polgárság minden téren keresi az utat, hogy megszabaduljon a feudális anarchia haladást gátló anakronizmusaitól. Ezért ez a kor készíti elő a feudális állam betetőzését jelentő abszolút monarchiát is; ez az időszak a nemzeti államok megszületésének kora. A király, aki leverte a feudális anarchiát, viszonylag békés, rendezett körülményeket biztosított birodalma lakóinak, megnyerhette magának a nép szeretetét és támogatását. Ilyen nagy, a kor legnagyobb eszméit híven kifejező uralkodó volt Mátyás király is. Uralkodására, bár akkor is nehéz terhek, adók súlya alatt görnyedt, még évszázadok múltával is szeretettel és büszkeséggel emlékezett vissza a magyar nép. A török elnyomatás keserű évszázadaiban az ő neve volt az a reménysugár, amely azzal biztatta a nép legjobb fiait, hogy ismét lesz szabad és független Magyarország. „Meghaltak Mátyás királyok, s újak nincsenek... ha lettek volna mások is olyanok... mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna, ha nem egész keresztényiségnek, legalább bizony Magyarországnak.”¹

Messze térnénk el az igazságtól és az adott viszonyok helyes értékelésétől, ha Mátyás politiká-

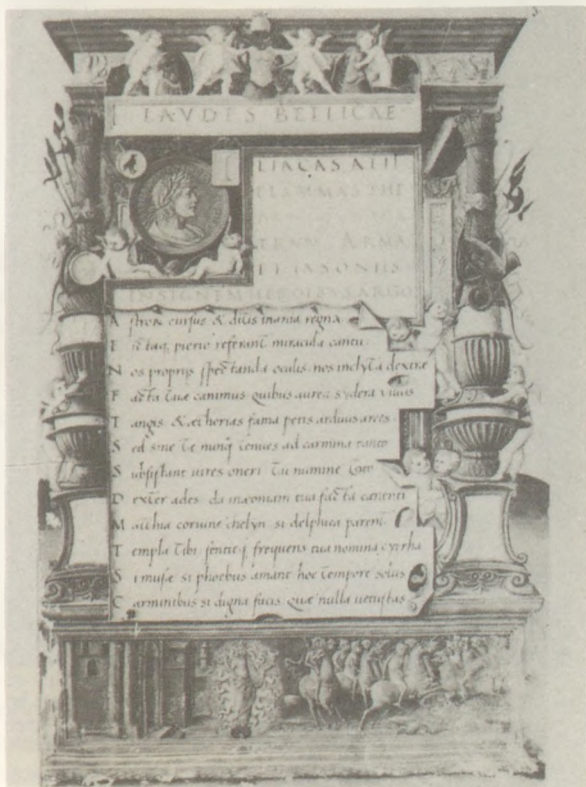
jának kétségtelenül meglevő súlyos árnyoldalait mai szemszögből, a következmények ismeretében próbálnánk megmagyarázni. Helyes ítéletet csak akkor mondhatunk felette, ha elmélyedünk a XV. század zűrzavaros, ellentmondásokkal teli világában.

Ez a tanulmány nem foglalkozik — és nem is foglalkozhat — Mátyás politikájának minden vonásával, célja csupán az, hogy Mátyás hadserege hadászati és harcászati néhány kérdéséről, valamint Mátyást, a hadvezért mutassa be.

A reneszánsz kor embere — mint már említettük — az élet minden területén, így a hadsereg-szervezés, a hadvezetés tudományában is lázasan kereste az újat. A feudális lovagi hadviselés elavult, a fényes lovagi hadseregek, melyek századokon át győzhetetlenek voltak, egyre-másra szenvedték el a súlyosabbnál súlyosabb vereségeket. A XIII. században a mongolok — Muhi —, később az angol ijászok — Crécy, Poitiers, Azincourt —, majd a flamand, s döntően a svájci és a cseh gyalogság fölényes győzelmei alapjaiban rendítették meg a feudális lovag katonai uralmát is. A lovaghadsereg már egyáltalán nem felelt meg a követelményeknek. Nem függött az uralkodótól, léte állandóan magával hordozta a bomlás, a zűrzavar csiráit; nem volt fegyelmezett, s sem fegyverzetével, sem elavult harceljárásával nem lehetett ellenfele az egyre inkább előtérbe kerülő új ellenfeleknek, törököknek, cseheknek, svájciaknak.

A XV. század minden hadserege és hadvezére kereste azt az utat, amelyen a jövő hadserege kialakulhat, tovább fejlődhet.

Az európai államok java részében a változásra való törekvés tudatos, de a helyes módszereket még nem látják tisztán.

17. Cortesius-kódex. Roma, 1487–1488 körül (fol. 3^r). Mátyás király harci érényeit dicsőítő költemény, a díszes címlapon Mátyás arcképével, hadi jelvényekkel, fegyverekkel

Az új hadseregek létrehozásánál elsősorban az alapelemeket kellett megváltoztatni. A lovat a könnyebben kezelhető, fegyvelmezettebb s a király számára — amíg tudta a zsoldot fizetni — megbízhatóbb zsoldos² váltotta fel. A hadsereg harcászataiban azonban ez nem okozott súlyosabb változást. A csatadöntő elemet az egész század folyamán még a nehézlóvasság képezte. A zsoldos lovasság legfeljebb annyiban különbözött a lovagi nehézpáncélosoktól, hogy fegyvelmezettebb volt, könnyebben lehetett vele manőverezni, tagoltabb

harcrendben küzdött. Jellemző példa erre Hunyadi János nehézlóvassága is. Egyes helyeken — főleg Olaszországban — a hadvezetést már valóságos művészetté emelték. Tanulmányozták a klasszikus hadtudományi írókat — elsősorban Vegetiust és Frontinust, akiket egyébként Mátyás is előszeretettel forgatott³ — s valóban sikerült is ütőképese, jól manőverező hadseregeket létrehozniuk. Az olasz condottieri rendszer azonban nem jelentett tökéletes változást a régivel szemben.⁴ Új vonásokkal gazdagította a hadviselést az újjászervezett francia és burgundi hadsereg is. Itt az állandó hadsereg megteremtésével kísérleteztek. A francia és burgundi compagnie d'ordonnance-ok a királytól függő zsoldos elem segítségével hadseregüknek állandó jelleget igyekeztek adni azzal, hogy zsoldosaik egy részének állandó állomáshelyet és alkalmazást biztosítottak.

A kor angol hadseregei nemzeti csapatnemük, az íjászok felhasználásával számos meglepő, majd már nem is meglepő sikert értek el. A hadsereg legnagyobb hibája azonban az volt, hogy az íjászok csak mint messzeható fegyvernem értek el eredményeket, kézitusában értékük jelentéktelen volt. Nagyságuk is csak addig tartott, amíg a lőfegyverek fejlődése túl nem szárnyalta nyilaik hatósugarát és pontosságát.

Más, az eddiginél mélyrehatóbb, gyökeresebb változást jelentettek a hadművészet történetében a svájci és cseh csapatok. Ezeknél a népeknél sikerült először olyan *gyalogságot* létrehozni, amely közelharcban is sikeresen szállhatott szembe a feudális lovasság rohamával. Ezt a sikert mindkét hadsereg őszinte hazaszeretetével, fegyvelmezettiséggel, valamint újszerű taktikájával érte el. Különösen figyelemreméltó a cseheknél a fegyvernemeknek eddig még nem tapasztalt magasfokú együttműködése és kitűnő taktikai készsége. A svájci gyalogságnál viszont a fegyvernem, a lovascsapatok ellen különlegesen alkalmas fegyverzet — a kb. 4 m hosszú lándzsa (pika) és alabárd —, valamint a csapatok bátorsága és töretlen támadó len-

dülete biztosították a sikert. Nagy hatással volt a magyar hadsereg kialakulására a legnagyobb el-
lenség, a török hadszervezete is. A török hadsereg
egy-alkotóelemei között hatalmas minőségi kü-
lönbség volt. A pretorianus zsoldos gyalogság, a
janicsárok és a feudális zsoldos jellegű középnehéz
lovasság, a szpáhik csak kis — bár döntő — száza-
lékát alkották a török hadseregnek. A hadsereg
létszámát a különféle rabló irreguláris csapatok, az
aszabok és az akindszik duzzasztották fel. Ezért a
törökellenes harcokban mindig nagyobb létszámú
hadsereget kellett Magyarországnak is kiállítania
— szemben a török százezres tömegeivel —, a
használható csapatok száma itt is 15—20 000 fő
volt. A német birodalom viszont 1467-ben a törö-
kök elleni hadjáratra csak 5217 lovast és 13 388
gyalogost tudott volna kiállítani — ezt is csak
elméletileg.⁵

A XV. század magyar hadserege

Mátyás is igyekszik a kor színvonalának megfe-
lelő haderőt létrehozni. A hadsereg jellegét tekint-
ve átmeneti állapotot képez a középkori lovaghad-
sereg, valamint a XVI—XVII. században kialaku-
ló állandó zsoldos hadsereg között. Mátyás hadse-
regében megtalálhatjuk az egészséges fejlődés le-
hetőségeit.

A hadsereg szervezetének és vezetésének jelle-
gét részben az ország sajátosságai, hadművészeti
hagyományai, részben a vele szomszédos, illetve
szemben álló országok hadseregeihez való alkal-
mazkodás szabta meg.

A nemesség feudális lovagi hadrendszerének fő
eleme, a nemesi felkelés Magyarországon már
Zsigmond uralkodásának idején — elsősorban az
új ellenfelek, a törökök és a csehek feltűnése miatt
— elavult, gyakorlatilag szinte teljesen használha-
tatlanná vált, az ország gazdasági teherbíróképes-
sége és társadalmi berendezése azonban még Má-
tyás korában sem engedte meg, hogy a nemesi

18. Zászló, Mátyás címerével, a Philostratus-kódex bécsi be-
vonulást ábrázoló miniatúrájáról. Firenze, 1485 körül
(fol. 2^r)

felkelés elavult intézményét teljesen hatályon kí-
vül helyezték.⁶ Az új hadsereg felépítését két úton
lehetett megkísérelni. Végeredményében egyik
sem hozott maradandó eredményeket. Az új kato-
naanyag magától kínálkozott; ez a zsoldos volt.⁷
Míg azonban Zsigmond az ország teherbíró kész-
ségét figyelembe véve látta, hogy a központi hata-
lom nem képes arra, hogy a főuraktól független,
teljesen kézben tartott, ütőképes zsoldossereget
hozzon létre,⁸ a főnemesség kezére bízta az ország
védelmét.⁹ Ez a rendszer egyáltalán nem oldotta
meg az égető kérdéseket, csak arra volt jó, hogy
ismét uralomra juttassa az országban a feudális
anarchiát, akadályozza a központi hatalom meg-
erősödését, általában gátolja az ország egészséges

gazdasági és társadalmi fejlődését, emellett katonailag sem érte el a célját. A déli végvárrendszer, melynek kiépítésén Zsigmond olyan sokat fáradozott, uralkodásának végén súlyos veszélyben forgott. A törökök szinte tetszés szerint törhettek be Magyarországra, elfoglalták Szendrőt és fenyegettek Nándorfehérvárt is. Hunyadi János és Mátyás, felismerve a török veszedelem nagyságát és a főnemesi vezetés alatt küzdő magyar hadsereg használhatatlanságát, más úton kísérleteztek. Mindkettő — főleg Mátyás — csak tőle függő hadsereget igyekezett teremteni. Kísérletük ideiglenesen sikerrel járt, Mátyás hadserege — különösen a zsoldos, ún. „fekete sereg” — a kor egyik legnagyobb katonai alakulata volt. Létszámában, összetételében egyaránt alkalmas arra, hogy bármilyen ellenféllel szemben (cseh, német, török stb.) eredményesen vegye fel a harcot.

Ezt a hatalmas sikert Mátyás az ország erőforrásainak kíméletlen igénybevételével érte el.¹⁰ Magyarország ekkor még nem volt olyan gazdasági helyzetben, hogy ilyen jelentős haderőt huzamosabb ideig fenn tudott volna tartani. Ha uralkodása elejének a viszonyait a későbbi időszakokhoz hasonlítjuk, szembetűnő a változás. Míg 1458-ban apósától, Podjebrád György cseh királytól 500 lovaszt kért kölcsön;¹¹ uralkodása végén, 1487-ben Bécsújhely alatt már 20 000 lovas és 8000 gyalogos (feltehetőleg „állandó” hadseregének alakulatai) felett tart szemlét.¹² Halála után — mintha csak Mátyás uralkodása a nemzet életerejének utolsó lázas fellobbanása lett volna — az ország összeomlott, s könnyű prédájává vált a csakhamar bekövetkező török támadásnak.

Mátyás hadseregének kialakulásával, gazdasági és társadalmi alapjaival jelen tanulmány csak annyiban kíván foglalkozni, amennyi feltétlenül szükséges a hadsereg stratégiájának és taktikájának megértéséhez, s csak néhány kérdést, elsősorban a legtöbb vitát kiváltó ún. „fekete sereg” (helyesebben Mátyás zsoldosainak) problémáját, valamint a hadsereg szerkezeti felépítésének és har-

cának külföldi mintáit, illetve rokon jelenségeit kívánja felölelni.

A XV. század második felének magyar hadserege négy alapelemből tevődött össze: zsoldosok,¹³ bandériumok, nemesi felkelés, telekkatonaság. Láthatjuk tehát, hogy Mátyás is ugyanazokkal az erőkkel vívja meg háborúit, amelyek már Zsigmond rendelkezésére is álltak — sőt éppen a Mátyás hadseregében legjelentéktelenebb telekkatonaság az, ami az újat jelentette Zsigmond hadügyi reformjaiban. Mégis döntő minőségi különbség volt a két hadsereg között. Oka a hadsereg eddigi alkotóelemei közötti eltolódás. Mátyás uralma alatt — fokozatos fejlődés útján — csaknem teljesen eltűnik a nemesi felkelés, a főurak bandériuma is általában csak a törökellenes védő harcokban kerülnek alkalmazásra. A hadsereg bázisa a zsoldosság lesz. Vizsgálatainkat is erre az elemre korlátozzuk.

Bár Mátyás király zsoldoshadseregéről, az ún. „fekete sereg”-ről (Acies Negri, Nigri, Exercitus Nigrorum¹⁴) már kisebb könyvtárat írtak össze, a kérdést megnyugtatóan tisztázni máig sem sikerült. Az írók egy része Istvánffy, Teleki, Rónai-Horváth s végül Tóth Zoltán a zsoldossereget Mátyás hadseregének legértékesebb, döntő tényezőjeként fogták fel.¹⁵ Jelleget tekintve azonban ezek az írók sem foglalnak el egységes álláspontot. Istvánffytól kezdve Rónai-Horváthon át egészen Bánlaky-Breitig¹⁶ a szerzők legnagyobb része a zsoldossereg — (szándékosan nem használom a fekete sereg elnevezést) szerkezetében és harcmódjában a janicsárokat, esetleg a cseh-huszita gyalogságot utánzó egységes *gyalogossereget* lát. Tóth Zoltán kitűnő, alapos, valamennyi jelentős forrást felhasználó munkájában, éppen ezek alapján, egész más eredményre jut. Mátyás hadjáratainak gondos tanulmányozása és a zsoldosok szerepének vizsgálata — erről később részletesen megemlékezünk — őt arra a helyes megállapításra juttatta, hogy az állandó zsoldoshadsereg zömében lovas volt. Véleménye szerint azonban „a lovagi

harc mód, a nehéz fegyverzet uralma minden viszázat nélkül, zavartalanul tovább virágzott, pedig a törökökkel való leszámolás egészen más, legalábbis kiegészített taktikát követelt volna”.¹⁷ Tóth Zoltán Mátyás egész hadseregét, s így a zsoldoseregét is csak a lovagi taktika bizonyos módosított, javított változatában harcoló alakulatnak tartotta — természetesen a speciális magyar jellemvonások — így elsősorban a könnyűlovasság, a portyázó taktika alkalmazásának — figyelembevételével, ezért alábecsülte a már akkor kibontakozóban levő s szép eredményekre visszatekintő magyar gyalogság szerepét.

Nézetünk szerint Mátyás állandónak nevezhető zsoldoshadserege — bár a döntő elem most is a nehéz- és könnyűlovasság maradt, jelentős számban foglalt magában gyalogosokat, harci szekereket és tüzérséget is. Sikereit — ez különösen az 1480-as évek ausztriai hadjárataiban szembevetendő — elsősorban éppen a fegyvernemek kitűnő együttműködésével, valamint fegyelmezettségével érte el.¹⁸

A zsoldosokkal foglalkozó tanulmányok másik része — Fejérvölgy, Hazay¹⁹ stb. — viszont azt hangsúlyozta, hogy az idegen elemekből összetevődött „fekete sereg” valójában nem is volt olyan jelentős. Mátyás hadjáratait elsősorban magyar csapatokkal vívta meg. Ez az álláspont túlzó nacionalizmusában nem vette figyelembe, hogy a zsoldosok megjelenése, ha számuk nem is érte el a többi résztvevő egység erejét, minőségileg gyökeresen más volt, mint akár a feudális hadsereg legértékesebb részét jelentő bandériumok gyakorlatilag szintén zsoldos katonasága.

Vizsgáljuk meg viszont azt a kérdést, milyen nemzetiségekből állt Mátyás zsoldoserege.

Már uralkodása elején rendelkezett — s jelentéktelen számú — cseh, lengyel és természetesen magyar zsoldosokkal is.²⁰ Hadjáratait az első években elsősorban a hozzá hű főurak bandériumaival vívta. Pl. 1458-ban Nagy Simon Körömendnél vesztés, majd néhány nap múlva győztes hadsere-

ge is túlnyomórészt bandériumokból, illetve nemzeti felkelőkből állt.²¹

Később a Felvidéket megszállva tartó cseh „bratřík” és Giskra emberei Mátyás számára kitűnő katonanyagot jelentettek. Már előzőleg is fogadott kisebb egységeket zsoldjába, de 1462-t, Giskra meghódolásának az évét vehetjük a zsoldos-hadsereg megalakulásának dátumául. Ez a hadsereg ebben az időben még nem nagy létszámú. A velencei államtanács Giovanni Aymo nevű követének utasítása szerint 1463-ban „a királyi udvarnak 2000 lovasa és 5000 gyalogosa van”.²² Ezek a zsoldosok — mert a királyi bandériumon kívül nyilván zsoldosokról van szó — csehek és lengyelek.²³ A cseh hadjárat alatt jelentős számú cseh és lengyel zsoldost fogad fel. — Számottevő kiegészítést jelentettek Kázmér lengyel herceg és Komorowski lengyel zsoldosvezér zömében lengyel zsoldosai is 1479-ben. A sziléziai városok főleg német zsoldosokkal látták el Mátyást.²⁴ Bonfini az 1477-es és 1482-es ausztriai hadjáratokkal kapcsolatban arról ír, hogy a király három hadsereggel vonult fel.²⁵ Csehek, magyarok és rácok (délszláv könnyűlovások) különálló hadoszlopban vonultak fel. Ebből, mivel Bonfini később azt állította, hogy a fekete sereg csehekből állt, általában azt a következtetést vonták le, hogy Mátyás idegen zsoldoserege javarészt cseh ebben az időben. Hasonlóan Sebastiano Baduario 1475-ös (mások szerint 1479-es) követjelentésében²⁶ a 6000 morva—sziléziai—cseh nehéz lovas és 10000 gyalogost tekintették zsoldosoknak,²⁷ pedig ezek valószínűleg részben a Mátyás pártján álló katolikus cseh és sziléziai nemesség, valamint a városok kontingensei lehettek. Természetesen voltak közöttük zsoldosok is. Az ugyanitt szereplő 10000 nehéz magyar lovas, valamint 4000 magyar gyalogos között is nagyszámú zsoldost találhatunk. Voltak Mátyás zsoldosai között németek is. Geréb Pétert egy oklevél pl. „exercitus nostri Germanici Capitaneus”-nak nevezi.²⁸ Azt, hogy Mátyás zsoldosai között jelentős számú magyar is volt, csak két példá-

val bizonyítjuk. Mátyás később részletesen ismertette, Veronai Gábor egri püspökhöz írt²⁹ 1481-i híres levelében, ahol a gyalogosokról beszél, nyilvánvaló, hogy magyar katonákat említ. Ezt alátámasztja az otrantói helyőrség magyar katonáinak több zsoldoslevele is;³⁰ az otrantói helyőrség magyar zsoldosai szinte kivétel nélkül magyar nevek. Mátyás zsoldosai között svájciakat is találunk. 1482-ben Hans Müller luzerni zsoldosvezér állítólag Mátyás szolgálatában állt.³¹ Egy másik svájci-ról, Hans Hallwilról is tudunk.³² Mátyás is kijelentette egy ízben, hogy 100 000 aranyért kész 10 000 svájci gyaloggal és 6000 magyar lovassal Velence ellen támadni.³³ Összegezve az adatokat, Mátyás zsoldoshadserege számos nemzetiségből állt, csak a király személye tartotta össze.³⁴ Az egyes résztvevő nemzetiségek arányát nem tudjuk pontosabb adatok hiányában meghatározni, de az nem is lényeges. A hadsereg éppen azért volt jó, mivel a különböző nemzetiségek harcmódjai egymást nagyszerűen kiegészítették és éppen ezért Mátyás zsoldos hadserege bármilyen ellenféllel szemben sikerrel vehette fel a harcot. A főbb tisztek nevei is azt mutatják, hogy „soknemzetiségű” hadseregről van szó. Nagy Simon, Kinizsi, a Gerébek, a Dócziak, Báthory István, a Szapolyaiak, Magyar Balázs, Dávidházy stb. magyarok, Hag, Zeleni, Cernahora, Sternberg stb. csehek, Haugwitz, Tettauer, Weissbriach stb. németek vagy sziléziaiak, a Blagayiak és Frangepánok, Brankovics Vuk délszlávok.

Sok vitára adott okot a „fekete sereg” elnevezése is. Bonfini szerint, aki először nevezte így Mátyás zsoldosait, a katonák edzettségéről kapta nevét. Fejérkövy szerint az olasz, illetve a német Bande Néra, illetve a Schwarze Garde analógia alapján. Tóth Zoltán szerint a sereg utolsó vezérének, Biskupitzi Haugwitz Jánosnak „fekete” melléknevről nevezték volna el. Véleményem szerint Mátyásnak sohasem volt „fekete serege”. Uralkodásának idején egyszer sem találkoztunk ezzel a névvel. Eschenloer egyszerűen „Hofeleute”-nek

nevezi a Hag parancsnokság alatt álló zsoldosokat.³⁵ Bonfini viszont Szapolyai Imrét „cum pretorianis Cohortibus”³⁶ küldi Szrebernyik ostromára. Bonfininek és Cureusnak³⁷ a munkái, melyek „fekete seregről” beszélnek, mind Mátyás halála után íródtak. Az ún. „fekete sereg” sohasem jelentette Mátyás valamennyi idegen zsoldosát, csak azokat, akik a király halála után Sziléziában, illetve részben Ausztriában állomásoztak, s akiket Filipecnek sikerült II. Ulászló számára megnyerni. Közéjük számos más zsoldos is csapódott, akik sohasem álltak Mátyás szolgálatában.³⁸ Elnevezésük legjobb magyarzatát nézetem szerint Fejérkövy adta, szerinte zsoldoscsapatok által sűrűn használt nevet vették fel Mátyás elárvult zsoldosai.³⁹

Mátyás hadseregének létszámviszonyairól, fegyvernemek szerinti összetételéről tulajdonképpen csak egy részletes összefoglaló kútfőnk van,⁴⁰ egy török hadjárat előtti összeírás.

Eszerint a hadsereg tagozódása a következő:

cseh—morva—sziléziai nehézlovas	6 000
gyalogos	10 000
magyar nehézlovas	10 000
gyalogos	4 000
lándzsás, pajzsos, ijas székely lovas	16 000
erdélyi bandériumok	?
puskások	2 000
erdélyi oláhok (gyalogos)	2 000
moldvai vajda lovassága	12 000
moldvai gyalogság	20 000
havasalföldi vajda lovassága	8 000
havasalföldi gyalogság	30 000
rác lovas (huszár)	5 000
Az erdélyieket kivéve összesen:	125 000
ebből lovas	63 000
gyalogos	57 000

Ha ezekből levonjuk a moldvai és havasalföldi segélycsapatokat, melyek létszáma véleményem szerint túl magas — az erdélyieket kb. 8—10 000-re becsülve és arányítva a többi adatokhoz —, mintegy 65 000 főre becsülhetnénk a magyar hadsereg létszámát. Ha ez adat helyességéről meg akarunk győződni, több szempontot kell figyelem-

be vennünk. A XV. században a hadseregek fenn-tartása az államnak rengeteg pénzébe került. Ezért pl. a Német Birodalom nem egészen 20 000 katonát tudott kiállítani,⁴¹ az összes itáliai zsoldosok száma 1439-ben 21 533 harcos volt⁴² — a legtöbb Velencéé és Milánóé: 6, illetve 7000 katona, az újjászervezett francia állandó hadsereg létszáma VII. Károly 1445-ös reformja idején 9000 lovas, s a nemesi felkeléssel együtt sem tudott 30 000 főnél nagyobb hadsereget összehozni.⁴³ Európa egyik leggazdagabb fejedelme, a burgundi herceg — akinek hadserege számos rokon vonást mutat Mátyás hadseregével — döntő ütközeteit 10—15 000 emberrel vívta meg⁴⁴ —, el is veszítette azokat. A túlnépesedett Svájc, ahol legtovább élt az általános hadkötelezettség ősgermán szokása, a Merész Károly burgundi herceggel vívott döntő ütközetben sem tudott 20—25 000 főnél nagyobb hadsereget kiállítani.⁴⁵ Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy abban a korban az itáliai, de különösen pedig a velencei diplomácia a legjobban informált egész Európában, adataiban tehát megbízhatunk. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk viszont az ugyancsak tájékozott Bonfini megjegyzéseit sem, szerinte pl. Mátyás hadserege, mely az 1477-i hadjáratra Győrött szállt táborba, 17 000 főt tett ki.⁴⁶ A kérdést szerintünk megmagyarázza Mátyás egy 1482-i nyilatkozata: ha elegendő pénzzel látják el, úgy akár százezer harcost is kiállíthat apósa, Aragóniai Ferdinánd ellenségei ellen.⁴⁷ Ha az ország lakosságát kb. 3 500 000-re, a katonáskodó nemességet mitegy 40 000-re becsüljük,⁴⁸ (ez utóbbi tekintélyes szám, ha figyelembe vesszük, hogy a hazánknál lényegesen népesebb Franciaországban 1788-ban is csak 32 000 a nemes családok száma)⁴⁹ és hozzávesszük még a szabad városok csapatait, melyeket különösen uralkodása végén sikerrel alkalmazott,⁵⁰ valamint a székely, illetve kun, jász, román csapatokat, hűbéreseinek és szövetségeseinek — cseh, morva, sziléziai, illetve moldovai, szerb, havasalföldi — csapatait, nyugodtan állíthatjuk, hogy Mátyás uralkodása végén

akár 100—120 000-es hadsereget is ki tudott volna állítani. Fizetni viszont nem tudta volna őket. Anyagi erőforrásai a következőkből tevődtek össze: Az országot súlyosan érintő adókból származó összjövödelme — részletezésére nincs módunkban kitérni — évente kb. 600 000 aranyra volt tehető, esetleg néhány évben elérhette a 800 000 aranyfrintot⁵¹ is. Ehhez járultak még a külföldi segélyek — pápa, Velence.⁵² A pápa pl. 1463-ban 40 000 aranyat küldött a török hadjáratához.⁵³ Velence is támogatta a királyt a török ellen, de 1484-ben, amikor a viszony már elhidegült, megtagadta a kölcsönt.⁵⁴ Ezzel szemben a katonák zsoldja a következő volt: magyar nehézpáncélos lovag 3 arany dukátot kapott havonta, nehézgyalogos 2 dukátot, huszár kb. 2,5 dukátot.⁵⁵

Egy zsoldos tehát évente mintegy 30 aranyat kapott. Csak magukra a zsoldoscsapatokra, ha állandó létszámukat kb. 15 000 főre becsüljük, 400 000 arany forintot kellett volna csak zsoldban kifizetni, pedig a hadsereg hadilétszáma ennél — még a nyugati hadjáratok esetén is — lényegesen magasabb volt. Viszonylag a legkisebb létszámmal éppen a legsikeresebb 1474-i sziléziai hadjáratnál találkoztunk, amikor 6000 gyalogossal és több mint 4000 lovassal érkezett Sziléziába.⁵⁶ Ezek viszont a források egybehangzó adatai szerint tisztán zsoldoscsapatok, s ugyanakkor arról is tudunk, hogy a déli végeken is jelentős számú zsoldost és egyéb haderőt tartott fenn.⁵⁷ Bécsújhelyi szemléje alatt viszont állandónak nevezett hadserege 20 000 fő. Azt, hogy Mátyás uralkodásának második évtizedében saját erőforrásaiból még 20 000 embert sem tudott *huzamosabb ideig* fegyverben tartani, saját levele is bizonyítja, arról ír ugyanis, ha megfelelő anyagi támogatást kap, úgy 20 000 embert kb. 1½ évig fegyverben tarthat és ez szerinte elég a török kiszorításához.⁵⁸ Hatalmas összeget emésztett fel a várak karbantartása,⁵⁹ s a fegyverek; egy közepes nagyságú ágyú ára pl. 40 tehén árával volt egyenlő.⁶⁰ Láthatjuk tehát Mátyás legnagyobb nehézségét. *Országának jövödelme nem volt elegendő*

hadseregének fenntartásához. Ez a körülmény szabta meg döntően stratégiájának és taktikájának legfontosabb vonásait is. Sohasem volt annyi pénz, hogy külföldi segítség nélkül nagyobb szabású, hosszabb ideig tartó hadjáratot önállóan vezessen.

A hadsereg szervezete és taktikája

A kérdés tárgyalásához voltaképpen csak két forrás áll rendelkezésünkre. Bonfini leírása a bécs-újhelyi seregszéméről és Mátyás híres levele Veronai Gábor egri püspökhöz. Mindkettő óvatos bánásmódot igényel. Bonfini csak egy csapatszemlét ír le, harcot sohasem látott, Mátyás levele pedig csak a magyar gyalogság szervezetével és harcával foglalkozik. E két forráson kívül csak szűkszavú csataleírásaiból, valamint a különféle hadseregek harcmódjáról szóló adatokból kísérelhetjük meg Mátyás serege taktikájának a leírását. A munkát az is megnehezíti, hogy csataleírás, egy-két ostromot kivéve, elég gyéren maradt fenn.⁶¹ Jóllehet, Mátyás számos hadjáratot vezetett, viszonylag kevés nyílt csatát vívott. Hadjáratai általában kisebb-nagyobb várak ostromából, esetleg védelméből állottak.

Nézzük meg először, mit tudunk Mátyás hadseregének különféle fegyvernemeiről, azok belső életéről, a hadsereg fegyverzetéről, ellátásáról, vezetési viszonyairól. Ezután néhány — megbízható adatok alapján — ismert ütközet tanulmányozása, valamint a cseh, török és nyugat-európai taktikával történő összehasonlítás útján kíséreljük meg Mátyás serege harcászatának ismertetését.

Természetesen a lovassággal kezdjük; a történészek egybehangzó véleménye szerint ez volt Mátyás korának csatadöntő fegyverneme. Maga a lovasság funkcióját és felépítését tekintve, két elemről tevődött össze: ti. könnyű- és nehézlovasságból. Ezekből az egész középkor és a XV. század folyamán is a nehézlovasság játszotta a döntő szerepet. Mátyás is elsősorban ezeket igyekezett fej-

leszteni; már uralkodása elején 500 nehézlovast kér Podjebrádtól.⁶² Később a cseh hadjáratokban is a források szerint Mátyás lovassága volt erős.⁶³ Hogy itt nehézlovasságról is van szó, azt Mátyás két ütközetben, az 1469-es magyarhradischi,⁶⁴ illetve az 1474-es schönwitzi (Szilézia)⁶⁵ ütközetben láthatjuk. A mindkét helyen szereplő magyar hadsereg lovagi formában — Magyar-Hradischnál 5 csatasorban (Eschenloer Haufen-nak nevezi, ami általában Treffen, battle, bataille mellett a lovagi hadsereg harcalakzatának szokásos megnevezése) harcolt, és az ütközetek leírása is azt bizonyítja, hogy itt jelentős számú nehézlovasság is szerepelt. Szintén nagyszámú magyar és külföldi nehézlovast találunk Mátyás ausztriai hadjárataiban.⁶⁶ A már előbb ismertetett, Baduario-féle jelentés szerint 1475-ben (1479?) létszámuk összesen 16 000 volt, ez kb. a hadsereg 1/6—1/8 része. Magáról a nehézlovasság szervezetéről nincsenek megbízható értesüléseink. Összetétele leginkább a cseh-huszita lovas alakulatokra emlékeztet. Általában nagyobb egységekre oszlott, mivel „a sokaságot könnyebben lehetett kezelni.”⁶⁷ Lehetek azonban kisebb egységek is, erre azonban nincsenek megbízható adataink.⁶⁸ Nem tudjuk, hogy voltak-e a seregnek alacsonyabb rangú tisztjei — csupán cseh mintára a kapitányt, a főkapitányt (Feldhauptmann, Capitaneus Campestralis) és kisebb, de önálló egység vezetőjeként a „belliductor”⁶⁹ ismerjük. Alacsonyabb rangú tisztről forrásaink nem tesznek említést. Ez a tény azt látszik bizonyítani, hogy a hadsereg tagolása még nem haladta meg a középkori általános színvonalat. Összehasonlításként közöljük az olasz condottieri hadsereg — hasonlóan nehézlovas hadsereg — tagozódását.⁷⁰ A hadsereg alapegysége — mint minden fejlett lovagi hadseregben — a lándzsa.⁷¹ (Ezt szintén nem találjuk meg Mátyás hadseregében.)

5 lándzsa alkot egy „posztot” (poste), vezetője a káplár (Corporal), 10 lándzsa egy tizedet (ensegnie), vezetője a tizedes (decurio), a legmagasabb egység a zászlóalj (25 lándzsa), vezetője a conné-

table (lovászmester), a zászlóaljnak közvetlenül a kapitány (capitaneus), a hadsereg parancsnokának irányítása alatt állottak.

Az újjászervezett francia lovasság — a cavallerie reglée — legmagasabb egysége a század (compagnie, megfelel a magyar ezrednek), 100 lándzsából állt — egy lándzsához hat ember tartozott, más tagozódásról nem tudunk.⁷²

A cseh hadseregben a lovasság eleinte nem játszott jelentős szerepet. Biztosításra, váratlan rajtaütésekre használták. Lényegesen könnyebb volt, mint a vele szemben álló hűbéri hadseregek lovassága. A lovasság élén itt is a kapitány állott, alatta őrmesterek és tizedesek jelezték, hogy a nagyobb lovasegység kisebb alosztályokra tagozódott.⁷³ Mátyás lovasságánál ilyen részletes tagozódás nem bizonyítható, de Bonfini bécsűjhelyi seregszempléjénél feltűnik, hogy milyen sok harc- és menetalakzatot tudtak felvenni, s ez kisebb egységek létezését is valószínűvé teszi.

A hadsereg fegyverzetét Mátyás egyik rendeletről ismerjük. Győr megye nemességét felszólítva a király leírja a megyei bandérium felszerelését: in ipsum exercitum iuxta consuetudinem vestram antiquam (azaz régi szokás szerint, tehát a nemességnek általában ilyen fegyverzetben kellett volna felvonulnia), omnes per singula capita cum equitibus et peditibus vestris deberetis... ut armati habeant gladium; lanceam et clipeum vel arcu cum pharetris”.⁷⁴ Azaz karddal, lándzsával és pajzzsal, illetőleg íjjal és nyilakkal legyenek felszerelve. Ez a lovagi hadseregek rendes felszerelése volt — az íjról tudjuk, hogy még a magyar nehézpáncélosok is előszeretettel alkalmazták.⁷⁵ A cseh és egyéb idegen zsoldosok viszont nem használtak nyilat.

Mátyás nehézpáncélosainak önálló alkalmazásáról csak ritkán beszélhetünk. Abban a néhány csatában, ahol önállóan vettek részt — főleg a cseh hadjárat néhány ütközetéről van szó —, ugyanúgy viselkedtek, mint a középkori lovaghad-seregek. Csatasorba álltak fel egymás mögött, s az egyes csatasorok mindent elsőpró rohammal igyekeztek

a szembenálló ellenség harcrendjét megbontani.⁷⁶ Harcalakzatukra nézve figyelemre méltó Bonfini egy megjegyzése: Kinizsi „megjelent a hegytetőn négyszögbe állított vérteseivel és bandériumaival”.⁷⁷ Ebből a megállapításból egyébként az is kitűnik, hogy Bonfini megkülönböztette a nyilván zsoldos nehézlovasságot a bandériumoktól.

A nehézpáncélosok Mátyás seregében a központi magot alkották. Létszámuk a sereg többi alkotóeleméhez képest csekély, ezt többek között az is mutatja, hogy Mátyás nem szívesen bocsátkozott nyílt csatába, s ütközeteinek java része sem döntő. Kímélte értékes nehézlovasságát. A zsoldos nehézlovasság harca nem különbözött a többi lovagi hadsereg harcmódjától, de fegyelmezettebb, megbízhatóbb volt ezeknél. Mátyás hadserege abban múlta felül leginkább a lovagi hadseregeket, hogy nehézlovassága *nem* az egyetlen csatadöntő fegyvernem volt. Sikereit éppen a fegyvernemek közötti szoros együttműködéssel érte el.

Mátyás hadseregének legnagyobb létszámú fegyverneme a könnyűlovasság volt; a későbbi „par excellence” magyar katona, a huszár megjelenését és első nagyobb arányú alkalmazását is erre az időre tehetjük.⁷⁸ Fontos szerepét könnyen megmagyarázhatjuk. Az összes fegyvernemek közül a könnyűlovasságnak voltak a legerősebb hagyományai Magyarországon. A magyar hadseregek, a honfoglalás korától kezdve — természetesen jóval korábban is — főleg könnyűlovas, íjász alakulatokból álltak. A magyarságba beolvadó keleti eredetű népek (kunok, besenyők, jászok, székelyek) is a könnyűlovas fegyvernemet erősítették. Nagy számuk másik oka anyagi eredetű; a nehézlovasság fegyverzete ti. rendkívül drága volt,⁷⁹ a fegyverforgató közép- és kisnemesség gyakorlatilag nem tudta megfizetni, csak a király és a leggazdagabb főurak tudták katonáik egy részének biztosítani a teljes lovagi felszerelést. A török is erősen hozzájárult a könnyűlovasság jelentőségének megnövekedéséhez. A déli várrendszer védelme rendkívül gyors mozgású seregeket követelt. A török maga is

keleti eredetű nép, főfegyverneme a könnyűlovasság volt. A viszonylag nehezebb fegyverzetű elitlovasság, a szpáhik fegyverzete sem volt a lovagi fegyverzethez hasonlítható; sisakuk, mellvértjük és pajzsuk volt csak, lovaik nem voltak páncélozva. A végvári harc állandó gyors készenléletet követelt. A török — különösen Bosznia felől — csaknem akadálytalanul hatolt be az országba és pusztított, 1474-ben pl. egy rabló török csapat elfoglalta és kirabolta Nagyváradot. Ezek ellen természetesen csak gyors mozgású, a terep és az időjárás nehézségeit elviselő, fáradhatatlan lovasság vehette fel eredményesen a küzdelmet. Ilyen volt elsősorban a hazájukból kiűzött rác (délszláv) szegénylegényekből toborzott huszárság, de szerkezetében, fegyverzetében, harcmódjában a székely, illetve a magyar könnyűlovasság is egyenlő ellenfele volt a töröknek. Szerkezet és harcmód tekintetében a könnyűlovasság nem mutatott új vonásokat. Čenovi Vlček haditudósításában arról beszél,⁸¹ hogy ha az ellenségnek „rác vagy oláh (lovak) lennének⁸¹ — melyeknek nem sajátjuk a tagozódás, hanem kisebb csoportokban (auf Harz) lovagolnak az ellenségre”⁸² —, úgy ezeket csak óvatosan szabad üldözni, mert visszacsaphatnak és elvághatják üldözőiket a főszeregtől. Mi más ez, mint a régi keleti lovasnomád taktika alkalmazása?

A könnyűlovasság szerkezeti felépítését még annyira sem ismerjük, mint a nehézlovasságét. Annyit tudunk, hogy nagyobb egységek mellett itt is kisebb, kb. 25 fős „turmak” (szakaszok) szerepelnek, ezek önálló alkalmazására feltehetőleg lesvetéseknél, kisebb egységek biztosításánál került sor. A könnyűlovasság egyébként, melynek feladata az ütközet megkezdése és az ellenség sorainak megbontása volt, nem egy tömegben támadott. Tudunk olyan ütközetről is, ahol a „huzarones” nem az első, hanem a negyedik hadoszlopban küzdöttek.⁸³ Általában azonban, mint pl. az 1488-i thomaswaldau-i ütközetben, a huszárok külön osztályt képeztek.⁸⁴

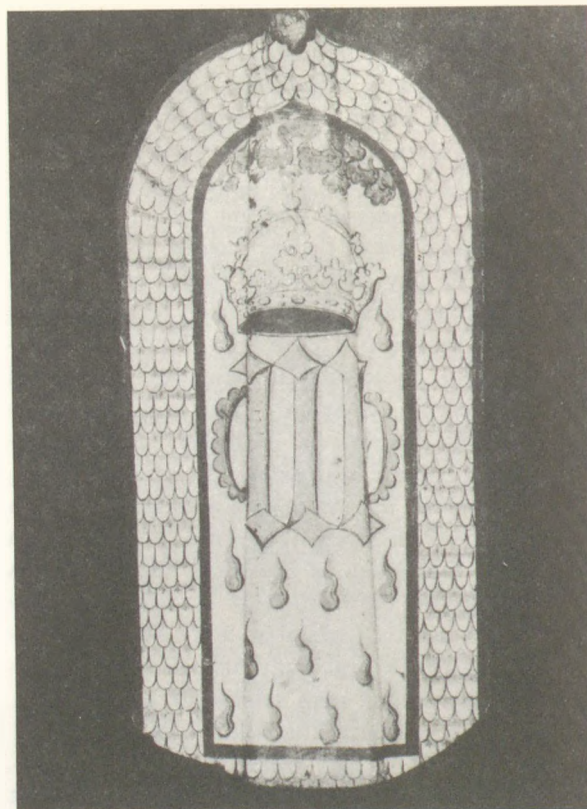
A magyar könnyűlovasság⁸⁵ jelentősége nem

csak az ütközet megkezdésében, a törökök elleni védekezésben, a lesvetésekben rejlett. *Véleményünk szerint az egész kor magyar harcászatának és hadászatának alappilléret képezte.* Ha Mátyás bármelyik hadjáratát tanulmányozzuk — még a túlnyomó részben várharcokkal telt 1477-i és 1482—1487-i ausztriai hadjáratot is —, azt látjuk, hogy sikereik előidézője csaknem mindig a könnyűlovasság volt. Mátyás éppen azért volt kiváló hadvezér, mert akarva-akaratlanul felismerte a magyar hadsereg legsikeresebb harcmódját, és alkalmazta is. Nehézlovassága jó, de nem nagyszámú, nem lehet egy-egy nyílt csatában kockáztatni.

Bár a gyalogság — erre később bővebben kitérünk — jobb, mint az előző korok magyar gyalogsága, nem múlja felül egy jó középkori gyalogság harcértékét, s meg sem közelíti sem a svájciakat, sem a német landsknechteket. Mátyás számára nem marad más, mint a portyázó hadviselés bárbar, de eredményes harcmódjának alkalmazása. A török hadszíntéren ez természetes, és állandóan találkozunk is vele. Ilyen nagyarányú, sikeres portyának tekinthetjük pl. Kinizsi 1479—1480-i szerb hadjáratát,⁸⁶ amikor úgy végigpusztítja egész Szerbiát, hogy „nem több, mint 40 gyermek maradt csak”⁸⁷ az országban. Mátyás legnagyobb sikere a sziléziai hadjárat (1474) is a portyázó hadviselés diadala. Hasonlóan Ausztria elfoglalása sem következett volna be olyan hamar, ha a cseh (!) Zeleni portyázói nem bénítják meg a közlekedést, s nem teszik lehetetlenné az ostromlott városokba az utánpótlás szállítását.⁸⁸

Mátyás gyalogságára nézve, a legértékesebb kútfő Mátyás király levele Veronai Gábor egri püspökhöz.⁸⁹ A törökök 1480-ban elfoglalták Ot-rantót, s Mátyás olaszországi követe útján segítséget ajánl fel apósának levelében. A levél bemutatja a magyar hadsereget, különösen a gyalogságot, tagozódását, harcát egyaránt: „jónak látjuk, hogy a katonáknak különféle rendjeit leírjuk, hogy mindezeket megismerve Őfelsége (Ferdinánd nápolyi király) elhatározhassa, melyik rendből

mennyit küldessen magának. Atyaságod tudhatja, mind gyakrabban láthatta is, a katonaság nálunk *három rendre* oszlik, az első a nehézlovások (armigeri),⁹⁰ ezek minden évre 15 aranyat kívánnak minden ló után, másképp nem kaphatók.⁹¹ A másik rend a könnyűfegyverzetű lovasság, másként a huszárok (huzarones), ezek lovankint 10 aranyat akarnak negyedévenként, másként nem kaphatók. A harmadik rendet a gyalogság⁹² alkotja, mégpedig különféle osztályokban (ordo) megkülönböztetve. Némelyek ugyanis könnyűgyalogosok (gregarii), mások nehézfegyverzetűek (armigeri), némelyek pajzsosok (a pajzsosoknak fegyverhordozói is vannak, ezért magasabb — kétszeres — zsoldot követelnek). Vannak még ezenkívül puskások (magistri pixidarii), de nem olyan szorgosak és hasznosak a tüzelésben, mint a többi gyalogos,⁹³ de a pajzsosok mögött az összecsapás kezdetén, nemkülönben a várak ostrománál és védelménél a legjobbak. Mi mindig megtartjuk azt a szokást, hogy bármennyi is legyen a gyalogság, annak ötödrészét mindig puskásokkal állítjuk össze...⁹⁴ S hogy Őfelsége katonáink erkölcsseit és szokásait megismerje, a nehézfegyverzetűeket (armigeri = valószínűleg, csak a gyalogságra vonatkozik) fálnak tekintjük, akik helyükből ki nem mozdulnak, ha kell helyükön egy szálíg elpusztulnak. A könnyűfegyverzetűek pedig az alkalmat felhasználva kirohannak, s ha kifáradnak, vagy nagyobb veszélyt vélnék, visszafutnak a nehézfegyverzetűek (armati) mögé... és végül az egész gyalogságot és puskásokat a nehézfegyverzetűek (armati) és pajzsosok (clipeati) veszik körül, mintha várban lennének, a közbe helyezett nagy pajzsok erődítmény képét mutatják, az általuk védett könnyűgyalogság (gregarii pedites) s mindazok, akik (a körön) belül vannak, mintha sáncokból vagy erődítményekből harcolnának, s kedvező alkalommal kirohannak.”⁹⁵ A levél alapján tiszta képet nyerhetünk a magyar gyalogság harcáról és értékéről. Ami a leírásból szembetűnő, az elsősorban az, hogy ez a gyalogság a puskásokat kivéve, teljesen középkori

19. Diszpajzs, XV. század második fele

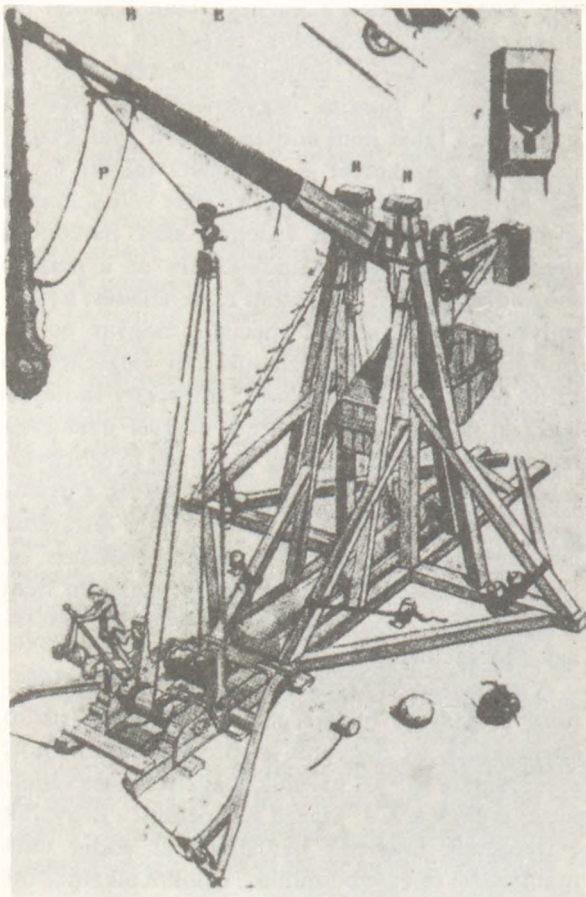
jellegettségeket mutat, hiányzik belőlük a kor elsőosztályú gyalogságát jellemző támadó erő. Nézzük meg, hogy harcolt a középkori gyalogság. Két sorban harcolnak, az első előrefeszített lándzsával térdel *mozdulatlanul*, mögötte sorakoznak az íjászok. Egészen a XV. századig minden mozgást szigorúan megtiltottak.⁹⁶ Mátyás hadseregének gyalogsága mintha, a puskásokat leszámítva, ennek a középkori gyalogságnak és a római gyalogságnak valamiféle keveréke lenne. A könnyűgyalogság (velites) kirohánása, és visszafutása teljesen klasszikus ízű, viszont a nehézgyalogság támadó szelleme hiányzik Mátyás gyalogságából. A pajzsokkal körülvelt gyalogság szintén gyengeségre mutat, mély, merev csatarendet jelölt. Mátyás

hadseregében a gyalogság szerepéről nem sokat tudunk, önálló alkalmazására szinte sohasem került sor, kikülönített harcát pl. Jajca ostrománál láttuk, ahol a magyar gyalogság állt szemben a nagyvezér felmentő seregeivel. A csataleírásokban is ritkán szerepel. Magyar-Hradischnál szétverik (1469), Leitzensdorfnál (1484) sem tud az osztrák gyalogsággal szembeszállni,⁹⁷ a szekérvárban sem tudták magukat tartani. Mátyás maga sem sokra becsülte a gyalogságot. Szövetségesét, Merész Károly burgundi herceget ugyan óvta a svájciaktól, de a svájciakat legyőzni „nullus aut parvus admodum honor, a quibus vinci turpe semper fuit”.⁹⁸ Később maga is tárgyalt svájci zsoldosokkal, több svájci város, Bern, Zürich, Luzern magistratusai évi pensiót kaptak tőle, de ennek politikai céljai voltak, nem katonaiak. Mátyás ellenségének, III. Frigyes császárnak ellenségével szövetekezett, a svájciak katonai értékeit nem akarta felhasználni. Ezzel a felfogásával nem maradt egyedül, a teljesen lovagivá átalakul cseh „iskola” egyik kimagasló alakja, a már idézett Vlček így írt a svájci gyalogságról: „ha az ellenségnek svájci vagy más német gyalogosai vannak a hadseregben, melyek zárt rendet tartanak, akkor csak a lovasság ellen vonuljunk... hogy a gyalogságtól elűzzük... akkor azt tehetjük a gyaloggal, amit akarunk”.⁹⁹ Uralkodása végén, amikor Alsó-Ausztria magyar fennhatóság alatt volt, többször igényelt gyalogos zsoldosokat is. Általában helyőrségi szolgálatban, valamint ostromoknál használta őket. Még egy probléma szorul bővebb magyarázatra. Tudjuk, hogy Mátyás zsoldosainak jelentős részét csehek alkották, s a cseh gyalogság a huszita háborúkban sokszor győzött túlerőben levő hűbéri lovasseregek felett. A források azt is hangsúlyozzák, hogy Mátyás csehországi hadjáratai alatt ellenfele, Podjebrád György király elsősorban gyalogságban erős.¹⁰⁰ Mátyás gyalogsága mégsem éri el a cseh gyalogság színvonalát. A magyarázat egyszerű: Mátyás zsoldosait elsősorban a Felvidéken portyázó, a lovagi harcmódot átvevő cseh „bratrik-

ból” válogatta. Már Lipany (1434) előtt megindult a folyamat önálló cseh lovasság megeremtésére. Čapek, a lipanyi ütközetben a táborita lovasság parancsnoka, később Hunyadi szolgálatába állott. Ezzel szemben Podjebrád csak részben támaszkodhatott zsoldosokra, seregének zömét nemesi, illetve városi csapatok alkották, amelyek megőrizték a huszita hagyományokat. Mátyás gyalogsága tehát nem annyira a cseh gyalogságot utánozta; a szekérvár — a huszita taktika egyik legnagyobb újítása —, lehetővé tette volna, hogy a gyalogság a szekérvár védelme alatt harcoljon, mégsem alkalmazta. Mindenesetre ez a pajzsos megoldás, ha nem is jelentett előrehaladást a hadművészet fejlődésében, speciális magyar vonás. Európában sehol sem találjuk meg (legfeljebb a török janicsárok harcmódora emlékeztet rá némileg), de nem nagyon emelte a magyar gyalogság harcértékét. A katonaanyag egyénileg jó és fegyelmezett volt, a források többször dicsérik a gyalogosokat is, a bécsújhelyi seregszemle leírásánál láthatjuk, hogy értettek a manőverezéshez is. Elavult taktikájuk és fegyverzetük azonban nem tette lehetővé, hogy komolyabb szerepet játszanak Mátyás hadjárataiban.

A gyalogsággal kapcsolatban meg kell emlékeznünk a Mátyás hadseregében ugyancsak sűrűn alkalmazott, de nagyobb jelentőségre nem jutott szekérvárról is.¹⁰¹ A hazájuk függetlenségét védő csehek a XV. század harmadik és negyedik évtizedének honvédő harcaiban az eddig csak utánpótlási és egyéb szállítási célokra alkalmazott szekereket harcieszközzé léptették elő. A szekérvárat eleinte mozgó erődként alkalmazták, majd később, főleg Lipany után, támadó célokra is használják. Podjebrád hadseregének egyik főerejét a szekérvár képezte. Mátyás ellen is többször és sikeresen alkalmazta támadásnál is.¹⁰² Mátyás seregében is számos szekeret találunk, Boroszlóba első ízben 1470-ben 100 szekérral vonult be.¹⁰³ A csehországi hadjáratban nem történik említés a magyar szekérvár harcairól, az 1481-i leitzensdorfi

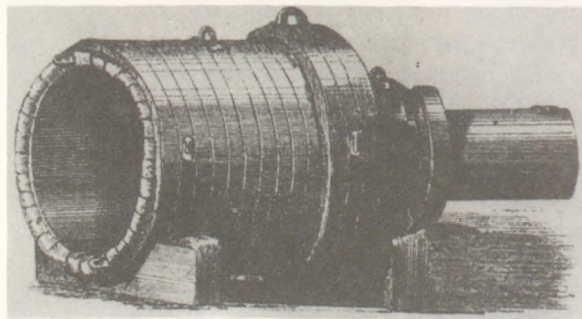
ütközetben szerepel ismét. A törökök elleni hadjárat (1475, esetleg 1479) alkalmából 3000 szekérről tudunk. Ezeknek bizonyára csak egy része lehetett harci szekér. A bécsűjhelyi seregszemplén ismét

20. Középkori hajtógép

9000 szekér — felállításukból ítélve harci szekerek — szerepel. A harci szekereket Hunyadi János korában nagyjában a cseh mintának megfelelően alkalmazták — főleg a gyalogság védelmére —, de Sehábeddin elleni győzelmét részben a harci szekerek támadó, bekerítő hadmozdulatának köszönhette, erre céloz Bonfini. Szerinte a szekereket „nemcsak sáncként használják tábor védelmére,

de *Hunyadi tanítására* kaszákkal felszerelve csatákban is alkalmazzák, *ezekkel az ellenséget beszojták keríteni.*”¹⁰⁴ A szekérvár ilyen alkalmazását a rendelkezésünkre álló források alapján sajnos nem tudjuk megállapítani. Az a tény, hogy a bécsűjhelyi seregszemplén a „skorpió-alakban” a skor-

21. Bombarda, XV. század

pió ollóit a harci szekerek alkották, ezt is lehetőségé tette volna.

Talán még az eddigieknél is kevesebb adatunk van Mátyás hadseregének tüzérségéről és műszaki alakulatairól, de a hadsereg általános fejlettsége, a gyakori ostromok és menetek bizonyossá teszik, hogy a kor viszonyaihoz mérten ezek a fegyverek is fejlettek voltak.¹⁰⁵ 1475-ben a török ellen vonuló hadseregnek — a folyami naszádok jelentős számú ágyúján kívül — 30 bombardája (nehéz, 100—200 fontos ágyú), 30 cerbottánája (kb. 50—100 fontos, hosszú csövű nagy ágyú), ezenkívül még számos hadigépe (falbontógép, tüzes köveket vető bombardá) és 12 nagy bombardá-szekere (!) (mindegyikén 6 bombardá, 50 fontos) volt. Az ágyúkat elsősorban ostromoknál használták; határfokuk csekély, hatásos lőtávolságuk néhány száz méter, lögyorsaságuk pedig maximálisan napi 15—20 lövés volt. A tüzérség általános fejletlenségével magyarázható, hogy kisvárosok vagy várak, mint például 1474-ben Brieg és Oppeln, az egyeült lengyel—cseh sereggel szemben, vagy korábban Trebics és Hradisch a magyarok ellen stb., akár évekig is tarthatták magukat.

Mátyás általában a városoktól, főleg pedig Pozsonytól és Kassától szerezte be ágyúutánpótlását,¹⁰⁶ innen kapott tüzekeket is. Ezek akkor még nem katonák, inkább városi mesterembereknek számítottak, Magyarországon általában idegen eredetűek. Mátyás nem sokra becsülte a tüzekeket, több helyen a várostromokhoz ágyúk helyett inkább a vetőgépek használatát ajánlja.¹⁰⁷

A magyar hadsereg ostromgépei és ostromtechnikája jó volt — persze a korabeli viszonyok figyelembevételével. A várakat ugyan általában kiéheztetéssel foglalták el — Bécs, Bécsújhely, Jajca, Szabács stb. —, de ez azt is mutatta, hogy kímélték embereiket. Mátyás hadseregének várívási technikáját legszebben Bécs ostroma és elfoglalása bizonyítja. A siker legfőbb feltétele Bécs elzárása volt a külvilágtól, ezt megerősített táborok felállításával s a portyázó csapatok széles körű alkalmazásával érték el. A következő feladat a Bécset védő „erődrendszer” felszámolása volt. A város kulcsa Korneuburg erődje Bécstől északnyugatra, ennek, majd Klosterneuburnak elfoglalásával megnyílt az út magához a városhoz. Az ostromnál Mátyás számos egyéb eszközt is felhasznált. A lakosság kiéheztetésével, állandó zavarásával a védelem erkölcsi erejét akarta megtörni, ezenkívül híveit a városon belül is párttá szervezte.¹⁰⁸ Ostromgépei, különösen a „Biberturm”-mal (Bécs dunai kapuja) szemben felállított hatalmas ostromtornya, melyet később a bécsiek elpusztítottak, kitűnő műszaki alkotás volt.

Mátyás jelentős folyami hajóhaddal is rendelkezett,¹⁰⁹ ezt elsősorban szállításra használta fel, de tudjuk pl. Bécs és Szabács ostromáról, hogy ezekben az igen nagy létszámú magyar folyami tüzekek is részt vett.

A hadsereg belső életét nem nagyon ismerjük; fegyverzettségét, jó harci szellemét a kortársak Európában a legjobbnak tartották.¹¹⁰ A sereg őszintén ragaszkodott vezéréhez, katonái a legnagyobb nehézségek idején is hűek maradtak.¹¹¹ Tudunk viszont olyan esetekről is — természetesen a

zsold huzamosabb elmaradása miatt —, amikor a katonák elégedetlenkedtek.¹¹² A lakossághoz való viszonyuk nem eszményi. A katonák legnagyobb része zsoldos, akik sem barátot, sem ellenséget nem kíméltek, Mátyás stratégiája is tudatosan az ellenség megfélemlítésére, az ország szisztematikus elpusztítására irányult. Ebben a zsoldosok maguk is szívesen vették ki részüket, pl. a szövetséges Sziléziát is olyan alaposan végigpusztították, hogy a lengyel hadsereg már semmit sem talált utánuk.¹¹³ Magyarországon a katonák élelmezésének terhe a lakosságra hárult, de Mátyás — néha ugyan csak elméletben — kifizette a katonái által elkövetett rekvirálásokat.¹¹⁴ Külföldön a „háború táplálta a háborút”, arra azonban mindig gondosan ügyeltek, már csak saját érdekükben is, hogy egy-egy területet túlságosan fel ne éljenek.

Arra nem találunk sehol utalást, hogy a hadseregnek egyenruhái lettek volna; ez általában csak a XVI. században Schwendi Lázár császári tábornok kezdeményezésére terjedt el az európai hadseregekben.¹¹⁵

A katonák, különösen a zsoldosok, állandóan gyakorlatoztak.¹¹⁶ Erre utal pl. Mátyás nagy terve is, mely szerint Budán a zsoldosok számára állandó állomáshelyül tábort akart építtetni. Így kézben tarthatta volna katonáit. A bécsújhelyi seregszemle tanulsága is azt bizonyítja, hogy a katonák sűrűn gyakorlatoztak, máskülönben nem hajthatták volna végre a bonyolult harc- és menetalakzatokat.

Mátyás seregében használt szabályzat nem került elő, ilyen létezéséről nem is tudunk, de a XV. század két ismert rendtartását (Čenovi Vlček és Hodetini Hajek) kisebb-nagyobb változtatásokkal Mátyás hadseregére is alkalmazhatjuk.¹¹⁷ Sok rokon vonást mutat — a gyalogság felállítása és harca, kürtjelek használata stb. szempontjából — Merész Károly burgundi herceg 1473-as hadiutasítása is.

A harci szellem általában jó volt. A katonák veszélyt, fáradságot, kényelmetlen körülményeket

leküzdvé harcoltak, még vesztes csatában is hősiessen és kitartóan helytálltak. — Az 1471-es schönwítzi csatavesztést éppen az idézte elő, hogy Mátyás magyar és cseh lovassága csaknem tízszeres túlerővel szemben vette fel az egyenlőtlen küzdelmet. Pánikról, a hadsereg moráljának hirtelen, mondhatni megmagyarázhatatlan megtöréséről egyszer beszélhetünk: Zvornik 1464-i ostrománál a hadsereg, és valószínűleg a király is, a török főszereg közeledtének a hírére ütközet nélkül, menekülésszerűen hagyta el a csatateret.¹¹⁸ A fegyelem sem volt azért tökéletes. 1467-ben István moldvai fejedelem csapatai azért tudták Mátyás seregét meglepni, mert a magyaroknak nem volt megfelelő biztosításuk, s mert — mint a kútfők írják — a magyar katonák lerészegedtek.¹¹⁹ 1480-ban Egerváry László vezetésével egy magyar lovascsapat rajtaütött Daud boszniai pasa székhelyén, Vrbosznán (Szarajevo), a magyar huszárak azonban zsákmányolásban merültek el, s alkalmat adtak a pasának az ellentámadásra. A veszélyt a parancsnokok hidegvére és a tartalékban elhelyezett 300 huszár közbelépése háritotta csak el.¹²⁰

Mátyás hadseregének harcrendje

Mátyás hadseregének harcrendjéről két értékes, megbízható forrásunk van: az egyik a már többször idézett levele Veronai Gábor egri püspökhöz, a másik a bécsújhelyi seregszemle leírása.¹²¹ Ezekből — legalábbis elméletileg — arra következtethetünk, hogy Mátyásnak mintegy 30 000 főnyi hadserege volt — a gyakorlatban azonban ilyen nagylétszámú hadsereg egyszeri bevetésére nem került sor.¹²² A felvonulásban 8000 gyalogos, 20 000 lovas és 9000 harci szekér vett részt, ez utóbbiak „a könnyebb és gyorsabb mozgás tekintetéből több kisebb testre osztott hadsereg szárnyai között voltak felállítva”.¹²³ A király ezután végiglovagolt csapatai előtt, személyesen ellenőrizte katonáit, kiosztotta a jutalmakat, majd kezde-

tét vette a tulajdonképpeni felvonulás. „Minden egyes katona szigorú rendet tartott, hacsak egy ujjnyit lépett volna ki a sorból, rázúdult volna a fővezér haragja. Oly nagy fegyelem, félelem, és tisztelet uralkodott, s a vezért annyira szerették, hogy parancsolatait mindenki nyomban végrehajtotta, életét is semmibe vette, csakhogy vezérét kielégíthesse.”¹²⁴ Ha az udvari humanista szokásos túlzásai felett el is tekintünk, Mátyás hadseregét akkor is elsőrendűnek, a kor fegyelmi színvonalát magasan felülmúlónak kell tartanunk. Nézzük tovább a felvonulást. A nehézlovasság 4 csoportra osztva vonult fel, 25 × 25-ös sorokban haladva. (Eszerint kb. 2500 nehézlovasa lett volna Mátyásnak? — nagyon is valószínű.) A könnyűlovasságot pedig két nagy csoportra osztották, de ez tette ki az oldalvédet és az elővédet is. A gyalogság közepén menetelt, két szárnyán nehézlovasság, legszélén a könnyűlovasság és a harci szekerek, illetve a tüzérség vonult. A hadsereg számos harcalkazatot mutatott be: ék, kör, fűrész alakba, három-, majd négyszögbe tömörültek, s végül felvették a hadsereg legspeciálisabb alakzatát, az úgynevezett skorpió-alakzatot.¹²⁵ A források alapján megkíséreljük Mátyás hadseregének ezt a harcalkazatot felvázolni (1. a 103. lapon lévő ábrát).

A vázlat egészen eredeti felfogású, mélyen tagolt harcrendet mutat. Európában sehol sem találjuk pontos mását, egyes elemeit azonban, mint például a szekérvárak oldalbiztosító, bekerítő szerepét, mások is, természetesen elsősorban a csehek, szívesen alkalmazták. A szekérvár ilyen szerepével egyébként Svájcban (!) is találkozunk.¹²⁶ Itt is feltűnik a könnyűlovasság nagy száma — számításaink szerint a 20 000 lovasból, mintegy 17 000 könnyűlovas (huszár) volt. Szerepük és felállításuk a török hadsereg harcrendjére emlékeztet. A gyalogság középponti elhelyezése általános a középkori hadseregeknél, bár találunk példát az ellenkezőjére: a gyalogságnak a szárnyakon történő felállítására is.¹²⁷ A gyalogság tagozódása és pajzsokkal történő körülvétele — mint már említettük — eredeti, de

nem jelentős újítás volt. Mátyásnak vagy bármelyik hadvezérének ilyen nagy létszámú hadsereg élén véghezvitt harcáról nincsenek adatok. Így e harcrend tényleges értékét nincs módunkban tényekkel bizonyítani. Valószínű, hogy fentebb ismertetett formája hosszú kísérlet eredményeként jött létre, a király uralkodásának vége felé alakulhatott csak ki, ekkor viszont már nem került alkalmazásra. Mátyás utolsó háborújának, az 1488-i hadjáratnak döntő ütközete, a thomaswaldani csata — igaz, hogy lényegesen kisebb erőkkel, 5—6000, főleg nehézpáncélos zsoldoslovassal vívták — más képet mutat. Itt a vezér, Haugwitz, a lovasságot 5 csatasorra bontotta, melyek tömör négyszöget alkotva egymás után zúdultak az ellenségre. Ez a harcmód teljesen megegyezett a középkori lovashadseregek egyik szokásos harceljárásával.¹²⁸ Ebben az ütközetben tisztán nehézlovasság harcolt — forrásaink még székérvárról sem tudnak —, így persze csak a lovagi hadseregek harcmódját alkalmazhatták, a lovasság taktikájában ugyanis a század folyamán nem történt jelentős változás.

A későbbi korok sem alkalmazták Mátyás speciális hadrendjét, kivitelezéséhez hiányzott a fegyelmezett vezérkar és a hazájához hű hadsereg, így a Jagelló-kor hadseregei, közöttük II. Lajos Mohácsnál vesztes katonái is szinte teljesen lovagi módszerekkel és hadrenddel próbálták feltartóztatni a törököt.

Jóllehet, gyakorlatilag talán sohasem került alkalmazásra Mátyás hadseregének skorpió alakú hadrendje, melyet a magyar hadtörténelem egyik érdekes és egyben jelentős vívmányának tartunk, annak a bizonyítékát látjuk benne, hogy Mátyás hadserege valóban a korszak legjobb fegyveres ereje volt.

Mátyás stratégiája

Mátyás uralkodásának legtöbb vitára okot adó ténykedése külpolitikája volt, ebben is a török elleni védelem kérdése. Tanulmányunk nem me-

rül mélyen bele ebbe a problémába, csak annyira, amennyi feltétlenül szükséges stratégiájának megértéséhez.

Nézzük röviden a tényeket: Mátyás uralkodása elején levelet írt III. Callixtus pápához, melyben bejelentette: atyja nyomdokait követve életét a török elleni harcnak kívánja szentelni.¹²⁹ Uralkodása első szakaszában, kb. 1465-ig valóban ez a kérdés állt külpolitikájának előterében, kisebb-nagyobb zavarok, mint Frigyes 1459-i támadása; a török elleni szövetség állandó ingadozása, anyagi nehézségek stb. azonban már ekkor is felléptek. Az eredmény nem volt sok, mindössze Bosznia egy részét, a fontos Jajca várával együtt, sikerült megszereznie a töröktől. Megfigyelhetjük, hogy Mátyás most sem támadott; csak akkor indult ellentámadásba, amikor II. Mohamed elfoglalta Jajcát. Már akkor is láthatta, hogy ereje *egyedül* nem elegendő a feladatra. Ezt egyik szövetségese, Velence is helyesen ismerte fel.¹³⁰ Szövetségeseinek megbízhatatlansága is csakhamar világossá vált. Ezért tett le a törökellenes háború gondolatáról, bár ez leveleiben állandóan ismétlődő vezérmotívum maradt, amit csak diplomáciai fogásnak tarthatunk. A cseh háború megindulása új fordulatot jelent politikájában. Célja most már az, s ez is marad nézetünk szerint uralkodása legvégéig, hogy magyar vezetéssel megteremtse Közép-Európa — ha lehet, Európa — vezető hatalmát. A töröktől, ha ez a terve sikerül, valóban nem kellett volna tartania s később a hatalmas „Magyar Birodalom” kétségtelenül megoldotta volna ezt az egyetemes európai feladatot. Mátyás terve nagyvonalú, de alapjában véve hibás volt, ezt persze akkor nem láthatta világosan. A minden oldalról ellenséggel körülvelt Magyarország uralkodása alatt ellentámadásba lendült. Mátyás politikája a kisebb ellenállás vonalán haladt: nem az erős török, hanem a hatalmas mélypontján álló német birodalom rovására próbált terjeszkedni. De még a hanyatló Németország, valamint Cseh- és Lengyelország erői is lényegesen felülmúlták Magyarország kapacitá-

sát, s a küzdelemben szükségszerűen el kellett buknia.

Ha Mátyás valóban Hunyadi János politikáját követte volna, az ország helyzete akkor sem vált volna könnyebbé. A török birodalom ellen egész uralkodása alatt két szövetségest talált, a pápát és Velencét. Mindkettő megbízhatatlan volt s — különösen Velencének — nem is állt túlságosan érdekében a török hatalom teljes leverése. Mátyás is felismerte szövetségesei valódi értékét, és uralkodása végére mind Velencével (az osztrák háború idején a köztársaság Friaul birtokát féltette a magyaroktól; Dalmácia és Bosznia kérdése is századokon át akadályozta a jóviszony kifejlődését), mind a pápával (Ancona kérdésében)¹³¹ feszült viszonyba került. A részeire bomlott német birodalom erejéből csak arra futotta, hogy hátba támadja a törökkel küzdő Magyarországot, s hasonló veszély fenyegette Lengyelország részéről is. Az uralkodó Habsburg- — illetve Jagelló- — család jogot formált a magyar trónra, és komolyan fenyegette az ország függetlenségét. Mátyás ezt akarta elhárítani akkor, amikor védekezés helyett támadott.

Mátyás stratégiája tehát a törökkel szemben védekező, nyugat, illetve észak felé támadó jellegű volt. Összesen három nagy hadjáratot vezetett a török ellen (1463, 1476, 1480 — az utóbbit nem is személyesen) —, mind a három csak ellentámadás volt.¹³² A legnagyobb török elleni győzelem a kenyérmezei diadal (1479) pedig egy Erdélybe betört török rablóhadsereg megsemmisítését eredményezte. Hadjáratainak célja mindig a határvidék biztosítása. Ezt 1463-ban és 1476-ban várak elfoglalásával, 1480—1481-ben pedig az ellenséges háterszág felprédálásával kívánta elérni.¹³³ A hadjárat során több mint 60 000 embert telepítettek ki, így Szerbia teljesen elnéptelenedett.¹³⁴ A törökkel szemben Mátyás nagyon óvatos volt. Még akkor sem támadott, amikor 1481-ben II. Mohamed halála után trónviszály gyengítette a török birodalmat. Ekkor pedig úgy látszott,

megérett a helyzet a beavatkozásra.¹³⁵ A Balkán török uralom alatt levő népe várta is Mátyás felszabadító seregeit. „Mindenki Mátyást hívta, Mátyást kívánták, szemét mindenki Mátyásra vetette” — olvassuk Ragusa város tanácsának Nápolyhoz írt levelében.¹³⁶ Megvolt a lehetőség is, mert kevés török volt a Balkánon s az is készen állt a menekülésre.¹³⁷ A király azonban, — bizonyára a küszöbön álló osztrák hadjáratra gondolva — biztosítani akarta a déli határvidéket, ezért kedvező békét kötött a szultánnal. Összegezve: Mátyás a balkáni népek hathatós támogatásával (kisebbségben állt, támogatta törökellenes harcaikat)¹³⁸ olyan védővonalat hozott létre, mely ugyan már uralkodása alatt sem volt tökéletes, de ennek ellenére több mint 30 éven át feltartóztatta a túlerőben lévő török támadásokat s elodázta az összeomlást. (Jajca csak a mohácsi csata után, 1527-ben veszett el.)

A király nyugati hadjáratai támadó jellegűek. Céljuk: a stratégiai fontosságú helyek megszerzése, az ellenség morális és anyagi erejének megtörése volt. Ezt a portyázó hadviselés valóságos művészi fokot elérő alkalmazásával oldották meg. Ez a hadviselési technika a cseh hadjáratokban még nem bontakozott ki, itt Mátyás először a cseh katolikus főpapok támogatásával Prágát akarta elfoglalni. Minthogy szándéka túlságosan nyilvánvaló volt, és mert ereje sem volt elégséges a kivitelezéshez, célját nem sikerült elérnie. Bár a hadjárat hozott bizonyos eredményeket (a gazdag Szilézia, Morvaország és Lausitz megszerzését), egészében véve mégis káros következményekkel járt. Mátyás ugyanis Csehország birtoklását csak ugródeszkanak tekintette, további célja a német-római császári cím lett volna. Ezt a legtöbb német fejedelem felismerte, hiába próbálta Mátyás megnyerni őket. Ezért egész uralkodása alatt állandóan számolnia kellett nemcsak III. Frigyes császárral, hanem a német fejedelmek ellenséges magatartásával is. A cseh háború Lengyelországot is Magyarországgal

lenségévé tette; 1471-ben és 1474-ben a lengyelek Mátyás egész hatalmi pozícióját, sőt Magyarország függetlenségét is veszélyeztették.

Maga a cseh hadjárat különben várostromokból és felvonulásokból állott. A csehek a gyalogságban és szekérvárban, a magyarok lovasságban voltak fölényben. A nagyobb összecsapás ritka, a hadviselő felek túlságosan tisztelték egymás erejét. A magyarok igyekeztek a cseh gyalogságot a szekérvárból kicsalogatni — ez volt a szekérvár legyőzésének legbiztosabb módja — s ez különösen két alkalommal sikerült is. 1470-ben magát Podjebrádot verték meg Tobischaunál¹³⁹ (mindkét részről 3—4000 fős hadsereg harcolt). Nagyobb arányú volt Mátyás egy viszonylag ismeretlen cseh kapitánynak, Plankler pilseni várnagynak Burian, Ulászló-párti főúr 5000 főnyi hadserege felett aratott győzelme (1478. március 18.).¹⁴⁰ A cseh főúr hadereje vigyázatlanul, felderítés és biztosítás nélkül közelgett Pilsen felé. Plankler csapatai lest vetettek a főseregtől elvált lovasságnak, majd amikor a gyalogság a bajbajutottak segítségére sietett, ezeket is elvágták a biztonságos szekérvártól. Burian hadseregének annyi ideje sem volt, hogy rendezze sorait, s így teljes vereséget szenvedett.

Mátyás hadművészetének legszebb példáját is a cseh hadjáratban találjuk: az 1474-i sziléziai hadjáratban.¹⁴¹ A feladat megoldhatatlannak látszott, a források által 60—80 000-re becsült lengyel sereg, valamint a 10—15 000 főnyi cseh segédcsapat támadásával szemben Sziléziát, Mátyás egyik leggazdagabb és leghűségesebb tartományát kellett megvédeni. Mátyásnak több körülmény sietett segítségére; a legfontosabb: kb. 10—15 000 főnyi, főleg lovasokból álló megbízható zsoldoshadsereg állt rendelkezésére, s így a hadjáratban Mátyás teljesen zsoldosaira támaszkodhatott. Sem a bandériumokat, sem a nemesi felkelést nem vette hosszabb időre az ország határain túl igénybe, közel volt még az 1471-es összeesküvés is, ezért ezekben a csapatokban nem is igen bízhatott. A másik körülmény, amit számításba vett, az volt,

hogy a fejlett, polgárosult Szilézia számos, könnyen védhető, jól megerősített várossal — Boroszló, Schweidnitz, Oppeln, Brieg stb. — rendelkezett. A harmadik — ugyancsak fontos — számításba veendő tényezőt a főellenség, a lengyel hadsereg feudális lovagi mivolta jelentette. Mátyás igen helyesen számolt azzal, hogy a lengyelek bátrak, de fegyelmezetlenek, ezért vezetésük is határozatlan, emellett, mint általában a korabeli hadseregek, ők sem szívesen harcolnak várak ellen. Mindezek tudatában elhatározta, hogy elpusztítja az egész vidéket, hogy a lengyel hadsereg sehol se találjon magának utánpótlást. (A kor hadseregei legnagyobb részt a megszállt területekről igyekeztek maguknak élelmet és takarmányt biztosítani.) Ezenkívül hadseregét, melyet jogosan gyengének tartott a nyílt csatára, az Odera bal partján fekvő városokba osztotta szét, azzal az utasítással, hogy ne várják tétlenül, amíg az ellenség bekeríti és megostromolja a várakat, hanem állandó mozgással, hirtelen csapásokkal, lesvetésekkel őrljék fel a lengyelek erejét. *Ezt csak olyan hadsereg hajthatta végre, mely zömében könnyűlovasságból állott.* Boroszlót, ahol maga is tartózkodott, aránylag kis helyőrséggel látta el.¹⁴² Több író, így pl. Erdélyi szerint Mátyás felesleges kockázatnak tette ki magát, mert ha október 20-a táján Kázmér lengyel király támad, akkor Mátyást is elfoghatta volna. Véleményünk szerint Boroszló — a kor ostromtechnikáját tekintve — eléggé meg volt erősítve, erre bizonyíték az is, hogy az október 25-i ostromot a védők aránylag könnyűszerrel visszaverték. Az egyesült cseh—lengyel sereg a többi várral sem boldogult. Az egyre nehezebbé váló élelemszerzés minden energiájukat lekötötte. Mátyás helyőrségei viszont állandóan súlyos veszteséget okoztak a zsákmányoló lengyeleknek. Az ellenség erkölcsi erejét az is aláásta, hogy Mátyás közben két diverziós hadműveletet is végrehajtott Lengyelországban, az ellenség bázisa ellen. Az egyik csoport (Szapolyai) Poznańig, a másik (Kinizsi) a fővárosig, Krakkóig hatolt. A lengyelek ellenálló ereje

teljesen felőrlődött, már november végére megtörtént az a hadtörténelemben addig páratlanul álló esemény, hogy az ostromlott kiéheztette és felmorzsolta a csaknem tízezres túlerőben levő ostromló sereget, amely szégyenszemre kénytelen volt békét kérni.

III. Frigyes császár és Mátyás kölcsönösen támadó jellegű háborút vívtak egymással. Kezdetben Frigyes hadai bizonyultak aktívabbnak, ám 1477-től kezdtek az erőviszonyok Mátyás javára változni. Így megkísérelhette Ausztria meghódítását. Mátyás tervét, a magyar vezetésű dunai nagyhatalmat azonban az ország erőforrásainak elégtelen volta következtében nem lehetett létrehozni; Ausztria is csak a gazdaságilag fejlett Németalföld és a katonailag erős Spanyolország segítségével tudta ezt a feladatot a XVI. században megoldani. Az osztrák hadjárat¹⁴³ főleg várostromokból állt. A sikert Mátyás itt is leginkább a könnyűlovasság pusztító, demoralizáló hatásával érte el, de hozzájárult ehhez a német birodalom példátlan gyengesége is. III. Frigyes néhány ezres sereget tudott csak kiállítani. Korneuburg várának felmentésére Wulfersdorf, a legjobb császári kapitány csak 1600 főt tudott összeszedni. 1487-ben a birodalmi gyűlés először 6000, majd 8000 embert mozgósított — papíron — Mátyás ellen.¹⁴⁴

Ebben a hadjáratban is megfigyelhetjük, milyen szívesen harcolt Mátyás diplomáciai fegyverekkel, lélektani eszközökkel. Így sikerült leszerelnie például a birodalmi hadsereg fővezérét, Albrecht szász herceget is. Általában arról igyekezett meggyőzni a németeket, hogy a háborút a császár kényszerítette rá¹⁴⁵ (ez egészében igaz is volt). Igyekezett meggyengíteni a császár belső erőforrásait is, az ostromlott városokban, így Bécsben is, azonnal pártot szervezett a polgárokból, s a város elfoglalása után mindjárt rokonszenvesé tette magát az éhező bécsiek előtt azzal, hogy nagy tömegű élelmiszert ajándékozott a lakosságnak.¹⁴⁶ Utolsó hadjárata, az 1488-as glogauai hadjárat dinasztikus háború, célja Corvin János birtokának és hatalmá-

nak növelése volt. Ez csak abból a szempontból jelentős, hogy az itt harcoló zsoldosokból alakult meg később a király halála után a híres „fekete sereg”.

Végül néhány szóval emlékezzünk meg Mátyás királyról, a hadvezérről is. Első megállapításunk az, hogy sokkal inkább stratégia, mint taktikus; hadjáratainak kitervezésében, az erőviszonyok megítélésében — kivéve a cseh hadjáratot — pontos és biztos ítéletű, széles látókörű, merész hadvezér. Céljai megválasztásában merész, sőt gyakran túl merész, de megvalósításukban rendkívül óvatos. Sikeresen alkalmazza a pszichológiai hadviselés különféle módszereit, fenyegetés, rábeszélés, ha kell, a nyers erőszak is fegyvertárába tartozott.

Mint taktikusról nem sokat tudunk mondani, sohasem vívott olyan mértékű ütközeteket, mint atyja nagy csatái közül bármelyik — de nem is szenvedett oly nagy vereségeket, mint Várna, vagy Rigómező. A csatamezőn már nem kockáztatott. Erre elsősorban az kényszerítette, hogy kímélnie kellett a rendkívül drága, elsőrendű katonát, a zsoldost, másrészt mint reneszánsz államférfit személyes presztízsenek a védelme is visszatartotta attól, hogy kétes kimenetelű ütközetekbe bocsátkozzék. Kétszer határozatlannak is látjuk — 1464-ben Zvornik alatt és az 1467-es moldvai hadjáratban. Személyes bátorsága egyébként példás volt. A róla keringő történetek — mint a szabácsi feldejtés, a bécsi kémkedés stb. — egy része kétségtelenül igaz lehetett.

Mint szervező kiváló. Felfedezi a zsoldosintézményben rejlő nagy erőt, és tudatosan törekszik az állandó hadsereg kialakítására. Seregszervezési elvei a kor legmagasabb színvonalán álló, jól tagozott, ütőképes, fejlődőképes hadsereget teremtenek, nem rajta múlt, hogy ez a hadsereg vele együtt elenyészett. Legértékesebb újítása: a könnyűlovasság, a huszárság jelentőségének emelése, túlélte Mátyást. Nem ismerte viszont fel a gyalog-

ságban és a tüzérségben rejlő lehetőségeket, hadseregreformjai általában gyakorlati jellegűek, pillanatnyi igényeket elégítettek ki, a távolabbi lehetőségekre többnyire nem fordított nagy gondot, bár erre nem is igen volt alkalma.

Mátyás ismerte az embereket — sokszor azt hitte —, túlságosan is jól. Jó érzékkel választotta ki alvezéreit, mint gyakorlati ember, elsősorban a tehetséget, a hozzáértést nézte, ezért zsoldoshad-seregének kialakulásával párhuzamosan háttérbe szorította a főnemesi alvezéreket. Helyettük az idegen zsoldosvezéreken kívül a közép- és köznemességéből és a népből (Kinizsi) választott ki magának új, tehetséges alvezéri gárdát. Alvezéreinek a megadott feladaton belül teljes cselekvési szabadságot biztosított.

Katonáinak gondját viselte, a zsoldot a lehetőségekhez képest pontosan fizettette, kímélte, szeretettel embereit, ezért hadserege is ragaszkodott hozzá. Amikor meghalt, ugyanaz a hadsereg, mely Ausztriát legyőzte, néhány hónap alatt szinte kardcsapás nélkül engedte Miksa landsknechtjeit Székesfehérvárig nyomulni. Olyan nagy volt személyének hatása, hogy halálával mintha a katonák ereje és bátorsága is elveszett volna.

Mátyás tanult katona is volt, könyvtárában a klasszikus auctorok — Livius, Caesar, Vegetius — mellett a kor katonai szakirodalmát — Valturius — is megtaláljuk.¹⁴⁷ Seregszervezésében gyakran klasszikus mintát követett. Hadtudományi érdeklődését és az ókori hadvezérek és hadseregek tiszteletét saját szavai is igazolják.¹⁴⁸ „Ha a mi katonáknak csak századrészben volnának olyan katonái, amelyeneket az ó-világ mutat föl; és ha ennek hadi képzettségéhez a mienk hasonlítható volna; bizonyára nem nyert volna a török birodalom olyan roppant kiterjedést. . . Fontius Vegetius és más írók munkáiból meggyőződünk afelől, hogy a hadi képzettség, a gépek és ostromművek ismerete az ő korában milyen magas fokon állott. És mit mondjak amaz idők hadvezérei s fejedelmei felől? Senki sem lehet annyira esztelen, hogy magát,

álljon bármilyen bajnok hírében, Hannibál vagy Nagy Sándor, Scipio vagy Julius Caesar fölé helyezni, sőt azokhoz még csak hasonlítani is merésze.”

Mátyás hadvezéri tevékenységének vizsgálata azonban, akárcsak életműve többi vonatkozása, azt az érzést kelti bennünk, hogy befejezetlen, hiányos. Tehetségét, akaraterejét olyan célok szolgálatába állította, melyek életével együtt elenyésztek, semmivé lettek. Túlságosan merész volt tervei kialakításában, s megvalósításukban már nem tudott annyi erélyt felmutatni. Így katonai reformjai, pompás hadserege sem váltak a magyar nép maradandó hasznára.

Mátyás király azonban, akit száz meg száz történetben, dalban őrzött meg a hálás magyar nép, történelmünk nagy alakjai közé tartozik. Zrínyivel együtt mi is mondhatjuk: „Emlékezete örökétig léssen a magyaroknál.”¹⁴⁹

Jegyzetek

- 1 Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957. 334.
- 2 A zsoldosok első nagyobb arányú fellépését a XII. századra tehetjük. Kezdetben a gazdaságilag fejlett olasz városállamokban alkalmazták őket előszeretettel, majd a XIV. századtól kezdve a legtöbb európai országban szerepelnek. Döntő, az egész hadviselést átalakító hatásuk a XV. században következik be. Bővebben lásd *Schmitthener, Paul*: *Lehnskriegswesen und Söldnertum*. . . HZ 1935 és *Europäische Geschichte und Söldnertum*. Berlin 1933; *Frauenholz*: *Heerwesens; Hocheimer, Albert*: *Verraten und Verkauft*. Stuttgart 1968.
- 3 *Csontos János*: *Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában*. HK 1890. 199—210.
- 4 Lásd később bővebben. Részletesebben: *Block*: *Die Condottieri*. Eberings *Historischen Studien* CX. fasc.; *Browning*: *The age of condottieri*; *Canestrini*: *Documenti . . . della milizia italiana del XIII. secolo al XVI.*; *Pieri, Piero*: *Il rinascimento ed in crisi militari in Italia*. Torino 1956.
- 5 *Frauenholz*: *Heerwesens* I. 294—295.
- 6 Több országgyűlés — különösen az 1469-i és 1481-i — határozatai szabályozták a nemesi felkelés feladatait. Lásd elsősorban *Kovachich, M. G.*: *Vestigia és Kovachich, M. G.*: *Supplementum*.

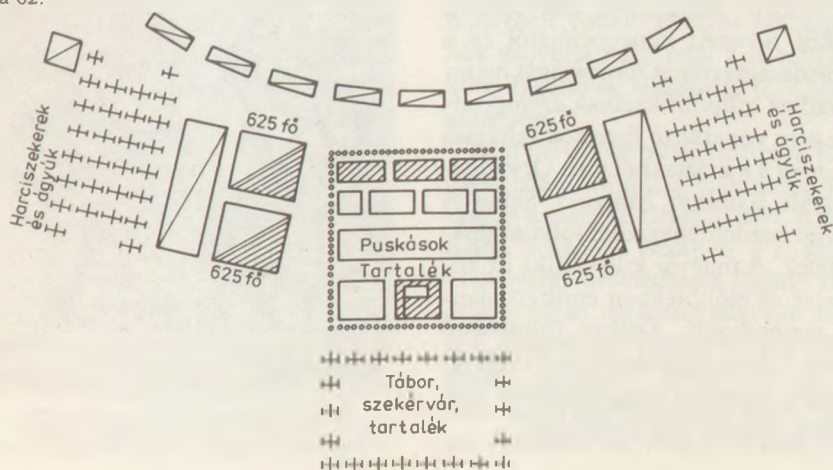
- 7 Magyarországon már az Árpád-korban találkozunk zsoldosokkal. I. Lajos nápolyi hadjáratában (1347—1353) már jelentős számú magyar és külföldi zsoldos szerepel, nagyobb jelentőségre azonban csak Zsigmond és Hunyadi János hadjárataiban jutnak. Mátyás uralkodása alatt a hadsereg legértékesebb alkotóelemét képezik. Lásd *Gárdonyi Albert*: A középkori zsoldosintézmény és a magyarság. HK 1942. 129—143.
- 8 A kérdésnek alapos, bő forrásanyag segítségével megírt feldolgozása: *Deér József*: Zsigmond király honvédelmi politikája. Pécs 1936. Deér azonban eltúlozza a nagybirtok szerepének jelentőségét az ország védelmében, ezért megállapításait kritikával kell kezelnünk. Lásd még *Rázsó Gyula*: A Zsigmond kori Magyarország és a török veszély. HK 1973.
- 9 *Deér József*: Zsigmond király honvédelmi politikája. Pécs 1936. 70—71.
- 10 Lásd Fügedi Erik e kötetben szereplő tanulmányát.
- 11 „Rogamus serenitatem vestram (Podiebrad) ... ad nostras expensas ... quingentos viros electos ... bene armatos ... disponere” (MKL I. 5).
- 12 *Bonfini Decas IV. Liber VIII. 93.*
- 13 A hadsereg négy összetevője közül csak a zsoldosokkal foglalkozunk, mivel a többi elem szereplése nem érintette lényegesen Mátyás hadseregének, hadművészetének fejlődését. Részletesebben: *Rázsó Gyula*: A zsoldosság gazdasági és társadalmi feltételei és típusai Magyarországon a 14—16. században. HK 1962.
- 14 Ez a kifejezés *Bonfini Decas IV. Liber IX. 135* alatt fordul elő első ízben.
- 15 *Istvánffy, Nicolaus*: *Historiarum de rebus Ungaricis; Teleki*: Hunyadiak III—V, XI—XII; *Rónai Horváth Jenő*: Mátyás király. HK 1888. 333—342; *Rónai Horváth Jenő*: Mátyás király hadjáratai. HK 1890. 159—198; *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldosserege (a fekete sereg). Bp. 1925; *Tóth*: I. Mátyás.
- 16 *Bánlaky-Breit*: Hunyadiak 263—269.
- 17 *Tóth Zoltán*: A hadviselés átalakulása. In: MMT 204.
- 18 *Bonfini*: Tíz könyv 83.
- 19 *Fejérvölgy László*: I. Mátyás királynak fekete serege. Tudományos Gyűjtemény, 1823; *Hazay Samu*: Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt. HK 1890. 211—228.
- 20 Szilágyi Mihálynak is voltak cseh zsoldosai és Mátyásnak a bratrik és Giskra ellen küzdő seregében is találunk lengyel és cseh zsoldosokat (*Teleki*: Hunyadiak III. 21, 73; *Tóth-Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak 299).
- 21 *Bonfini Decas III. Liber X. 26—46*; *Teleki*: Hunyadiak III. 133—139; *Bánlaky-Breit*: Hunyadiak 28—33.
- 22 MDE I. 264.
- 23 MDE I. 264.
- 24 *Eschenloer*: Bresslau II. 199.
- 25 *Bonfini Decas IV. Liber V. 14—15, Liber VII. 157.*
- 26 TT 1885. 762—764 (Közl. *Óváry Lipót*). Fordítása: Sz 1884.
- 27 *Hazay Samu*: Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt. HK 1890. 219.
- 28 *Teleki*: Hunyadiak XII. 329.
- 29 MKL II. 104—111.
- 30 MDE III. 3—5, 38.
- 31 *Segesser, Anton Philipp von*: Die Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus, König von Ungarn in den Jahren 1476—1490. Lucern 1860. 61.
- 32 *Tóth*: I. Mátyás 32.
- 33 MDE III. 10. Idézi *Fraknoi*: Mátyás király 305.
- 34 A zsoldosok a zsold fejében örök szolgálatot fogadtak Mátyásnak, s megígérték, hogy sohasem fognak az övéi ellen harcolni (*Eschenloer*: Bresslau II. 278. Idézi *Tóth*: I. Mátyás 34).
- 35 *Eschenloer*: Bresslau II. 178—179, 250.
- 36 *Bonfini Decas IV. Liber I. 3.* Korneuburg ostrománál is equites pretoriani (*Bonfini Decas IV. Liber VII. 202*) szerepelnek.
- 37 *Cureus, Joachimus*: *Gentis Silesiae annales ... Witebergae 1571. 342.* Idézi *Bánlaky-Breit*: Hunyadiak 252 (j.).
- 38 Egy ilyen zsoldos emlékiratait közli: *Erlebnisse eines deutschen Landsknechts*. Hrsg. *Wilhelm J. A. von Tettau*. Erfurt 1869. (Tettau tévedett, amikor „Landsknechtról” beszélt; a szövegből kiderül, hogy lovaskatonáról van szó.)
- 39 Itáliában pl. három híres Bande Neráról is tudunk. A zsoldoscsapatok vagy vezérük nevét vették fel, vagy valamilyen jelzöt használtak (Szent György csapat, Fehér csapat, Fekete csapat vagy sereg stb.). Lásd *Lot*: La guerre I. 419.
- 40 Sebastiano Baduario követjelentéséről (lásd 25. j.) nem tudjuk biztosan, hogy 1475-ben vagy 1479-ben készült-e. Annyi bizonyos, hogy Mátyás valamelyik török hadjáratát megelőző időben íródott.
- 41 *Frauenholz*: Heerwesens I. 92—95, 294—304.
- 42 *Lot*: La guerre I. 429.
- 43 *Lot*: La guerre II. 441—443.
- 44 *Oman, Charles*: The art of war in the middle ages. New York 1953. 94—103.
- 45 *Frauenholz*: Heerwesens II/1. 58, 95—104.
- 46 *Bonfini Decas IV. Liber V. 15.*
- 47 *Fraknoi*: Mátyás király 313.
- 48 *Elekes*: Mátyás 83.
- 49 *Lot*: La guerre II. 443.
- 50 Báthory István erdélyi vajda pl. 1481-ben megparancsolja a szebeni bírónak, hogy a törökök ellen „gentes et equites

- tot et tantos *stipendiarios* vos. . . mittere oportet de Saxo-nibus” (*Teleki*: Hunyadiak XII. 174). Pozsonyból 1485-ben, majd 1486-ban 100-100 jól felszerelt gyalogost kért (*Teleki*: Hunyadiak XII. 279, 343—344).
- 51 Lásd Fügedi Erik e kötetben levő tanulmányát.
- 52 A pápa összes hozzájárulását mintegy 170 ezer aranyra becsülhetjük (lásd *Galla Ferenc*: Mátyás király és a Szent-szék. In: Mátyás Ekv. I. 130—153). Velence ennél többet, kb. 250 ezer aranyat küldhetett. Nehéz a pontos adatokat megállapítani, mivel a levelekben főleg csak az ígéretekről, illetőleg ezek be nem tartásáról írnak az érdekeltek.
- 53 MKL I. 43—44; *Fraknoi*: Mátyás király 144.
- 54 MDE III. 33—35.
- 55 MDE II. 232.
- 56 *Eschenloer*: Bresslau II. 314.
- 57 *Thallóczy*: Jajcza 23, 51—52; HK 1913. 145—146. (Kassa városát utasítják, hogy jól felszerelt katonákat küldjön a török ellen.)
- 58 MDE III. 435—437.
- 59 A déli végvárok kapitányainak zsoldosok és fenntartás címén évente 130 ezer aranyat fizettek. (Az 1459-i országgyűlés határozata. Lásd *Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 305.)
- 60 1432-ben 460 cseh garast fizettek két 48-50 cm átmérőjű ágyúért (*Durdik*: Husitisches 23).
- 61 Pl. a kenyérmezei ütközetet (1479) *Bonfini* Decas IV. Liber VI. 42—111, MKL II. 449—452, *Katona*: Hist. Crit. IX. 240 stb., a tobischaui ütközetet (1470) *Eschenloer*: Bresslau II. 171 stb. írja le. A feldolgozások közül *Tóth*: I. Mátyás idevonatkozó részei, valamint *Gyalóky Jenő*: A boroszlói hadjárat 1474-ben. HK 1940. 1—19 és *Szakály Ferenc*: A kenyérmezei csata. Bp. 1979 a legértékesebbek.
- 62 MKL I. 5.
- 63 *Eschenloer*: Bresslau II. 129.
- 64 *Eschenloer*: Bresslau II. 168—169; *Teleki*: Hunyadiak IV. 154.
- 65 *Eschenloer*: Bresslau II. 306; *Bánlaky-Breit*: Hunyadiak 160.
- 66 Pl. Dávidházy leitzensdorfi (1484) győzelménél (*Bonfini* Decas IV. Liber VII. 204; *Schober*: Die Eroberung 57—58; *Bánlaky-Breit*: Hunyadiak 236).
- 67 *Bonfini* Decas IV. Liber VII. 93.
- 68 *Bonfini* Decas IV. Liber VII. 94.
- 69 *Tóth*: I. Mátyás 47.
- 70 *Lot*: La guerre II. 420.
- 71 A lándzsa (lance, glëve) a lovagi hadsereg legkisebb egysége volt. Állt egy lovagból (vagy nehézfegyverzetű zsoldos lovasból) és 3-5 kísérőből, köztük egy lovasíjász, egy fegyverhordozó, egy könnyűlovás (a franciáknál écuyer) és egy apród. A glëve létszáma hadseregenként és időszakonként változó volt, a gyalogságot nem számították bele általában, kivéve Merész Károly burgundi herceg hadseregét. A nyugati kútfők a XV. század hadseregeinek a létszámát csaknem mindig glëve-ekben adják meg.
- 72 *Lot*: La guerre II. 432.
- 73 *Durdik*: Husitisches 157.
- 74 *Teleki*: Hunyadiak XI. 154—155.
- 75 *Villani, Matteo*: Croniche (Középkori krónikások. IX—X. 258—259). 60 stb.
- 76 Lásd a tobischaui és thomaswalde-i ütközeteket, általános-ságban: *Köhler*: Kriegswesens 339—352; *Oman, Charles*: The art of war in the middle ages. New York 1953. 60.
- 77 *Bonfini*: Tíz könyv 76.
- 78 A huszárrok megjelenéséről lásd A magyar huszár. Bp. 1943; *Tóth Zoltán*: A huszárrok eredetéről. HK 1934. 129—196; *Darkó Jenő*: A magyar huszárság eredete. HK 1937. 148—183.
- 79 *Elekes Lajos*: Hunyadi hadserege. Bp. 1951. 5—6.
- 80 Čenovi Vlček, III. Frigyes szolgálatában álló cseh zsoldos-vezér 1490 táján írt haditudósítása fontos dokumentum nemcsak a cseh, hanem a magyar csapatok harcászatának tanulmányozásához is. Németül közli az Österreichische Militär-Zeitschrift, 1836. évfolyama, ill. rövidítve, de pontosabb fordításban *Frauenholz*: Heerwesens II/2. 133—143.
- 81 A fentieket bármilyen könnyűlovasság ellen alkalmazhatjuk.
- 82 *Frauenholz*: Heerwesens II/2. 135. „A Harz szó valószínűleg a magyar harcból származik.”
- 83 Pl. a magyar-hradischi ütközetben (1469). *Eschenloer*: Bresslau II. 1881.
- 84 *Bánlaky-Breit*: Hunyadiak 253.
- 85 A könnyűlovasság a XV. század folyamán egész Európában elterjedt, de nem vált nagyobb jelentőségűvé. A francia „écuyer”, a német „Schwarzer Reiter” (valószínűleg huszita eredetűek) mind könnyűfegyverzetű, pajzsos, mellvérttel, sisakkal és karddal, esetleg nyíllal felszerelt lovas jelentett. Ellentétben a magyarokkal és a törökökkel, a könnyűlovasság általában csak taktikai és nem stratégiai értékű fegyvernem.
- 86 Mátyás levele IV. Sixtus pápához (*Thallóczy*: Jajcza 53—53; MDE . . 338—343; MKL II. 76—78).
- 87 *Thallóczy*: Jajcza 55.
- 88 Zeleni portyázása pl. olyan nagy rémületet keltett Ausztriában, hogy 1481-ben Loosdorfban valaki elsütött egy puskát, s erre az egész lakosság elmenekült, azt hitték: jönnek a magyarok (*Schober*: Die Eroberung 26).
- 89 MKL . . 104—110. Teljes, de nem pontos fordításban közli *Köszeghy Sándor*, HK 1890. 265—271, majd: Ma-

- gyar humanisták levelei. XV—XVI. század. Szerk. V. Kovács Sándor. Bp. 1971. 216. skk.
- 90 „Armiger” pontos latin megfelelője a „homme d’armes” általánosan használt francia kifejezésnek, ami kizárólag nehézfegyverzetű lovaskatonát jelölt.
- 91 A „quemlibet equum” kifejezés mintha azt mutatná, hogy a lovagi gléve nálunk — legalábbis nyomokban — megvolt. A nehézpáncélos lovasnak a harc előtt és alatt több segítőtársra volt szüksége (lásd 68. j.), akikkel együtt a hadsereg legkisebb taktikai egységét, a lándzsát alkotta. Lehet, hogy a kifejezés alatt egyszerűen tartalékló értendő, de inkább úgy magyarázhatjuk, hogy az armigerhez több lovas kiegészítőszemély tartozik;
- 92 Megfigyelhetjük, hogy mind a nehéz-, mind a könnyűlovasság külön „ordo”-t alkot, viszont a gyalogság nem. Ez is arra utal, hogy a gyalogság alacsonyabb rendű fegyvernemnek számított. Feltűnő, hogy — tényleges jelentőségének megfelelően — a huszárság külön fegyvernemet alkotott, ez sehol másutt nem volt szokásos.
- 93 A puska (arquebus, Büchse) töltése és elsütése a XV. században mintegy fél óráig tartott.
- 94 Ezzel szemben a Landsknechtek tagozódása a következő volt: „ein Drittelt Armbrust, ein Drittelt Büchsen, ein Dritteil Spiess und Helleparten” (egyharmad íjász, egyharmad puskás, egyharmad lándzsás és alabárdos). 1486-os hadiutasítás. Közli: *Frauenholz*: Heerwesens II/2. 151.
- 95 MKL II. 106—108.
- 96 *Lot*: La guerre II. 422.
- 97 *Schober*: Die Eroberung 58; *Rázsó, Gyula*: Die Feldzüge der Königs Mathias Corvinus in Niederösterreich. Wien 1973.
- 98 Mátyás király levele Merész Károly burgundi herceghez 1476. május 7-én (MKL I. 343.).
- 99 Čenovi Vlček haditudósításából. Lásd *Köhler*: Kriegswesens 383.
- 100 *Eschenloer*: Bresslau II. 129.
- 101 A szekérvár kialakulásával, jelentőségével nem foglalkozunk részletesen, mivel Mátyás hadjáratában nem játszott döntő szerepet. Lásd bővebben: *Durdik*: Husitisches IX. fej., *Wulf* Die Hussitische Wagenburg c. munkáját, valamint különösen *Delbrück* és *Jahns* műveinek erre vonatkozó részeit, magyar viszonylatban pedig *Tóth Zoltán* két tanulmányát (HK 1916. 265—311; 1918. 1—32, 159—185).
- 102 „S aztán két szekérsort képezve (Podjebrád) a gyalogosokkal ellenük (a magyarok) vonult és futásra készítette őket...” (A Régi évkönyvek 1468-ból. Lásd *Durdik*: Husitische 164).
- 103 *Eschenloer*: Bresslau II. 20.
- 104 *Bonfini*: Tíz könyv 84. (Kiemelés — R. Gy.)
- 105 1488-ban III. Iván orosz cár magyar ágyúöntő mestereket kért Mátyástól (*Fraknoi*: Mátyás király 350; lásd még *Nehring*: Matthias Corvinus 186).
- 106 *Teleki*: Hunyadiak XII. 28.
- 107 MKL II. 109
- 108 *Schober*: Die Eroberung 55—96; *Acher, Isabelle*: König Mathias Corvinus... Wien 1983. 85. sk.
- 109 Bővebben lásd *Szentkláray Jenő*: Magyar hajóhadak a Dunán. Bp. 1886.
- 110 *Bonfini Decas IV. Liber VIII. 114.*
- 111 *Ubero* 115 szerint Mátyásnak katonái, pénz nélkül, pusztán a dicsőségért hajlandók szolgálni.
- 112 1474-ben pl. negyedévi zsolddal tartozott katonáinak, ezek elégedetlenkedtek, de Mátyás ígéretekkel lecsillapította őket. Ígéreteit később meg is tartotta (*Eschenloer*: Bresslau II. 314).
- 113 *Eschenloer*: Bresslau II. 316.
- 114 Mátyás 1486-ban maximálta az árat (árlimitatio), s czentül csak ezt fizette ki a lakosságnak (*Tóth*: I. Mátyás 43).
- 115 *Frauenholz*: Heerwesens II/2. 286. Nem valószínű tehát Hazay állítása, hogy Mátyás hadserege egy részének egyenruhája lett volna.
- 116 *Erlebnisse eines deutschen Landsknechts*. Hrsg. *Wilhelm J. A. von Tettau*. Erfurt 1869. 30. Idézi *Tóth*: I. Mátyás 35.
- 117 A Hodetini Hajek neve alatt megjelent, 1413-i keltezésű haditudósítást a kutatók egyöntetűleg a XV. század második felére datálják, s megállapítást nyert, hogy külföldi katolikus fejedelem cseh zsoldosai számára készült. Általában Kázmér lengyel királyra gondolnak, de vannak olyan jelek is, hogy esetleg Mátyás cseh zsoldosai számára készült volna.
- 118 *Thallóczy*: Jajcza 54; MKL I. 77; *Teleki*: Hunyadiak V. 111; *Rázsó, Gyula*: Die Türkenpolitik Mathias Corvinus. AH 1986. (32), térkép.
- 119 *Thuróczi János*: Magyar krónika. Fordította és jegyzetekkel ellátta Geréb László. Bp. 1957. 180; *Ubero* 112; *Ransanus, Petrus*. Epithoma rerum Hungaricarum. In: *Schwandtner*: SRH I. 399.
- 120 Mátyás IV. Sixtushoz írt levelében (1480. december 14.) panaszkodik is a huszárok fegyvelmezatlensége miatt (MKL II. 78).
- 121 *Bonfini Decas IV. Liber VIII. 93.*
- 122 Mátyásnak nem volt olyan csatája, amelyben ilyen nagy létszámú hadsereg vett volna részt.
- 123 *Bonfini*: Tíz könyv 83.
- 124 *Bonfini*: Tíz könyv 83.
- 125 Ez valószínűleg Mátyásnak vagy valamelyik alvezérnek az eredeti elgondolása volt, mert sem Bonfini — így a többi

- olasz sem —, sem a korabeli Vlček- és Hodetini Hajek-féle haditudósítás sem ismeri.
- 126 1475-ben, a pontalinei ütközetben (*Frauenholz*: Heerwesens II/2. 83).
- 127 Lásd pl. Báthory hadseregének felállítását a kenyérmezei ütközetben (*Bonfini*: Decas IV. Liber VI. 102; *Szakály Ferenc*: A kenyérmezei csata. Bp. 1979. 38. skk.).
- 128 Az egyes csatasorok felváltva gördültek támadásra, kifejezett tartalék nem volt. Ha a támadás nem sikerült, akkor a benne részt vevő egység (Treffen, bataille) a sereg végén helyezkedett el. Rotációs eljárásnak is nevezhetnénk. Ezt alkalmazta Haugwitz is a thomaswaldei csatában (*Köhler*: Kriegswesens 340).
- 129 MKL I. 7—8.
- 130 „*Recognoscimus* (ti. a velenceiek) Regem Hungariae per se solum nisique habeat modum parare potentiorem exercitum” (A velencei követ jelentése a pápának 1464-ben. MDE I. 278).
- 131 1486-ban a pápai uralom alatt álló Ancona, hogy a Szent-széktől elszakadjon, Mátyás fennhatósága alá helyezte magát. Mátyás elfogadta, mert így olasz földön is támaszponttal találkozott.
- 132 1463-ban — mint említettük — Jajca elfoglalása volt a cél, az 1476-i hadjáratot a szabácsi török vár építése idézte elő, az 1480-as pusztító hadjáratot Daud pasa portyázásának megtorlásaként indították.
- 133 „Kinizsi in Serviam penetravit, usque ad Cursolcz (Krusévác) progressus... totam illam terram ferro et igne vastavit” (Mátyás 1481. december 10-i levele IV. Sixtus pápának. MKL II. 190).
- 134 Mátyás 1480. december 14-i levele IV. Sixtus pápához (*Thallóczy*: Jajcza 56; MKL II. 79).
- 135 *Thallóczy*: Jajcza 62.
- 136 *Thallóczy*: Jajcza 62.

- 137 *Thallóczy*: Jajcza 62.
- 138 István moldvai fejedelem 1475-i nagy győzelmében és az 1476-i török bosszúhadjárat elhárításában jelentős számú magyar haderő vett részt.
- 139 *Eschenloer*: Bresslau II. 171.
- 140 *Tóth*: I. Mátyás 195—196.
- 141 A hadjárat alapvető forrása *Eschenloer*: Bresslau. A feldolgozások közül *Tóth*: I. Mátyás 157—174; *Gyalóky Jenő*: A boroszlói hadjárat 1474-ben. HK 1940. 1—19; *Erdélyi Gyula*: A magyar nemzet hadtörténete 159—163; Magyarország hadtörténete. I. Szerk. *Liptai Ervin*. Bp. 1984. 121. skk.
- 142 Először mindössze 400 lovassal vonult be a városba (*Eschenloer*: Bresslau II. 303), a helyőrség később 6—7 ezer főre szaporodott.
- 143 A háború legfontosabb kútfoi Jakob Unrest, De Roo, Bonfini, Jakob Fugger. A feldolgozások közül a fentebb ismertetetteken kívül sokat használtam *Schober* munkáját (*Die Eroberung*), amely sok értékes levéltári anyagot tartalmaz. Lásd még *Nehring*: Matthias Corvinus.
- 144 *Frauenholz*: Heerwesens II/2. 203.
- 145 Berthold Henneberg mainzi választófejedelemnek pl. így írt: „liberius et commodius contra hostes fidei Turcos agere potuissimus... sed quoniam maiestas (III. Frigyes császár) sua continua contra se nos agere coegit... neque in treugos aliquot annorum... condescendere et consentire voluit” (1485-ből. MKL II. 195—296).
- 146 *Schober*: Die Eroberung 98.
- 147 *Csontos János*: Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában. HK 1890. 199—210.
- 148 Galeotto Marzio feljegyzései. Idézi *Fraknói*: Mátyás király 315.
- 149 Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957. 354.

Mátyás király hadseregének „skorpió” alakú hadrendje

Karl Nehring

Mátyás külpolitikája

Mátyás külpolitikájának kutatása csaknem százéves múltra tekinthet vissza. Ha figyelmen kívül hagyjuk az Emericus Kelcz¹ és Stephanus Kaprinai² által kiadott első forráspublikációkat, akkor Nagy Iván és Nyári Albert³ azok, akik a XV. század második felének magyar külpolitikájával kapcsolatban az első átfogó levéltári kutatásokat végezték és eredményeiket közzétették. A döntő áttörés ezen a téren azonban elsőként Fraknói Vilmosnak sikerült, átfogó forráspublikációival és számos tanulmányával Mátyás külpolitikájáról.⁴ Túlzás nélkül állítható, hogy Fraknói klerikális-nacionalista felfogásával mind a mai napig a legtartósabb befolyást gyakorolta Corvin Mátyás történeti képének kialakítására. Ez érvényes mind a magyar, mind pedig különösen az osztrák és a német történeti kutatásokra. Szekfű Gyula nem kevésbé nemzeti interpretációja után, amely Mátyásban mindenekelőtt a reneszánsz-állam reneszánsz uralkodóját látta, Elekes Lajos⁵ a második világháborút követően lényegesen eltávolodott Fraknói és Szekfű nemzeti koncepciójától és a társadalom- és gazdaságtörténet fontosságát hangsúlyozta a Hunyadiak külpolitikájának szempontjából, jóllehet az erre vonatkozó források feltárása és interpretálása még a kezdeteknél tart. Öröndes lenne, ha Fügedi, Kubinyi, Mályusz, Szűcs és mások ilyen jellegű kezdeményezései folytatódna-
nak és kibővítenének. A magyar külpolitika itt következő összegzése az előbbieken említett alapvető munkákra támaszkodik. Ezeken túlmenően felhasználja Rázso Gyula munkáját⁶ és a saját levéltári kutatásaimat, valamint értekezéseimet Mátyás és III. Frigyes császár kapcsolatairól.⁷

Corvin Mátyás trónra lépésekor ismét az a hatalmi konstelláció, ami mindig változó koalícióval, perszonalunióival, szövetségeivel Kelet-Európa késő középkori külpolitikai helyzetét jellemzi: Magyarország, Csehország Podjebrád György, Lengyelország IV. Kázmér uralma alatt és Ausztria, mely rövidesen teljesen III. Frigyes császár uralma alá kerül. Zsigmond kora óta, a XV. században Magyarországnak nehezen felbecsülhető külpolitikai tényezőként kell számolnia a török veszéllyel.

Már Mátyás kormányzásának kezdeteire rányomja bélyegét az ellentét közte és III. Frigyes

22. II. Pius pápa és III. Frigyes császár

császár között, akinek a birtokában volt a királyi korona, s akit a Mátyással szemben ellenséges magyar főnemesi liga magyar királyként ismert. Nem utolsósorban a pápai közvetítésnek köszönhető, hogy a Magyarország és Ausztria közötti számos határviszály a bécsújhelyi békével egyelőre megszűnt, amennyiben a császár kiszolgáltatta Mátyásnak a koronát, de Magyarország királyának címéről nem mondott le, és — arra az esetre, ha Mátyás legitim férfi örökös nélkül hal meg — biztosította a Habsburgok utódlását Magyarországon. Ezzel a III. Frigyes és Mátyás közötti konfliktust ideiglenesen áthidalták, hiszen a császárnak lényegében sikerült érvényesítenie követeléseit. Mátyás számára a szerződés mindenekelőtt az ellenséges főnemesi csoporttal szembeni belpolitikai helyzete miatt volt fontos. Űgyesen korlátozta a mágnásoligarchia befolyását, és 1464-ben megkoronáztatta magát az igazi magyar koronával.

A török elleni boszniai hadjáratot Mátyás 1463-ban Jajca bevételével lezárta, anélkül, hogy Bosznia legnagyobb részét ismét visszaszerezte volna. Szerencsés kimenetelű volt számára az erdélyi felkelés is, melynek végén biztosítékot nyert István moldovai fejedelem és Szapolyai Imre lojalitására vonatkozóan. Figyelmét azonban valójában birodalmának nyugati határa kötötte le, ahol a cseh utraquisták Podjebrád György vezetése alatt, akit a pápa „eretnekként” kiátkozott, a legjobb fogódzót jelentették Mátyásnak külpolitikája átalakításához. Követve a pápa felszólítását minden Podjebráddal való szövetség felmondására, Mátyás II. Pálnak írott válaszában rögtön beleegyezett a Csehország elleni esetleges háborúba, és a kereszténység védelmezőjeként ajánlkozott a cseh utraquizmussal szemben. Egyfajta lépéskényszerként Mátyás elébe akart menni a Kúria terveinek, melyek Podjebrád utódának a lengyel király egyik fiát szánták; hiszen a Jagellók nem adták fel örökösödési igényüket Csehországra és Magyarországra, és a katolikus szövetség Morvaországban Zdenek von Sternberg vezetése alatt szintén szimpati-

zált a Jagellók trónöröklésével a Cseh Királyságban.

III. Frigyes császár volt az, aki Podjebrád fiának, Viktorinnak 1468-as hadüzenete után segítséget keresve Mátyáshoz fordult, mivel sem a lengyel királyság, sem a birodalmi fejedelmek nem biztosították aktív támogatásukról a Csehország elleni háborúban. Mátyásnak sikerült Egerben meggyőznie a magyar rendeket arról, hogy az utraquisták elleni harc fontosabb, mint a török elleni. Mivel III. Frigyes hiába várt az osztrák rendek támogatására, a Csehország elleni háború mindinkább a Mátyás és Podjebrád közötti harcra szűkölt. Mátyásnak ebben a harcban sikerült a katolikus szövetség, nevezetesen Sternberg és Prothas olműtzi püspökök támogatását megnyerni, akik Morvaország és Szilézia elfoglalása után mindjobban Hunyaditól függő helyzetbe kerültek. Csehország mindazonáltal megmaradt Podjebrádnak, bár a cseh királyi cím viselésére vonatkozó igénye jogosságát Mátyás kétségbe vonta, amikor 1469-ben Olműtzből Csehország királyává választotta magát a katolikus szövetség élharcosai által, a pápa és a császár akarata ellenére. Morvaország, Szilézia és mindkét Lausitz hűbéruraként Mátyást immár sokoldalú kapcsolatok fűzték Brandenburg és Szászország választófejedelmeihez, valamint a bajor hercegekhez, amennyiben ők is a cseh korona hűbéresei voltak. Mátyás azt remélte, hogy bennük szövetségesre talál a Magyarországra vonatkozó Jagelló és Habsburg örökösödési igényekkel szemben.

Mátyás Csehország királyává történő koronázásával ismét kiújult a háborúság III. Frigyes császár és a magyar király között. Amikor Vitéz János hiába adta elő Bécsben a magyar követelést a Habsburg örökösödési igény megszüntetésére, csak a pápai legátusoknak volt köszönhető, hogy III. Frigyes és Mátyás között 1470-ben Bécsben mégis találkozóra került sor; az eretnekek elleni harc miatt ugyanis a Kúriának rosszkor jött volna az Ausztria és Magyarország közötti háború.

Bécsben azonban nem értek el pozitív eredményt. A császár még azt is habozott megígérni, hogy lányát, Kunigundát Mátyáshoz adja feleségül. Fraknoi feltevése, hogy ebben az összefüggésben felmerül Mátyás lehetséges örökösödési igénye a német királyságra, a megalapozatlan spekulációk körébe tartozik.

Podjebrád halálával 1471-ben kiéleződött az ellentét Mátyás és a Jagellók között, akiknek sikerült IV. Kázmér fiát, Uláslót az utraquista cseh rendek által Csehország királyává választatni. Ulásló mellett Mátyás és Albrecht, Szászország hercege pályázott a Cseh Királyság koronájára. Míg a Kúria hiába támogatta Mátyás jelölését, a császár a cseh örökösödési kérdésben tartózkodóan viselkedett, és ezzel a status quót, Ulásló már megtörtént megválasztását erősítette meg. Az 1471-es regensburgi birodalmi gyűlésen sem sikerült a magyar követnek megnyerni a császár és a birodalmi rendek támogatását Mátyás cseh királlyá történő megválasztásához és elérni választófejedelmé való hűbéri beiktatását, jóllehet Mátyás reménykedett Ernst és Albrecht szász hercegek támogatásában, minek fejében kilátásba helyezte a Wettineknek a cseh korona hűbérbirtokaiból való részesedést.

A Vitéz János vezette főúri összeesküvéssel kapcsolatban IV. Kázmér, Lengyelország királya azt tervezte, hogy azonos nevű fiát ellenkirályként a magyar trónra ülteti. A Lengyelországot, Csehországot és Magyarországot magában foglaló Jagelló nagybirodalom tervét azonban Mátyás hamarosan megghiúsította, amikor sikerült mind Kázmér herceg betörését visszavernie, mind a magyar főurak ellenállását megtörnie. Mátyás jellemző módon a császárban látta a főnemesi összeesküvés és a lengyel támadás okozóját. Ezzel túlértékelte III. Frigyes befolyását, aki látszólag habozó magatartásával a Hunyadi—Jagelló ellentétből csak hasznot húzhatott.

A magyar király tárgyalásai a Wettinokkal, a Hohenzollernekkel és a császár ellenségeivel, a

Wittelsbachokkal, nem tudták megakadályozni az első Habsburg—Jagelló koalíció létrejöttét Magyarország ellen. A fenyegető koalíciót csak Mátyásnak a számszerűen túlerőben levő lengyel sereggel szemben 1474-ben Boroszlónál aratott fölényes győzelme robbantotta szét. A Jagellókkal még ebben az évben megkötött fegyverszünetet — amelyhez a császár is csatlakozott, nem akarván különbékét kötni Mátyással — használta fel Mátyás arra, hogy szövetségi tárgyalásokat folytasson Burgundiával és a német lovagrenddel. A török elleni közös harc reményében Velence és a pápa örömmel üdvözölték a fegyverszünetet. Az is mutatta Mátyás megerősödött helyzetét, hogy István moldovai fejedelem Moldova lengyel hűbéri fennhatóságát felcserélte a magyarral. Ezekre a sokoldalú diplomáciai előkészületekre támaszkodva, melyekhez még hozzátartozott Mátyás védelmi szövetsége Ermland püspökével és a német lovagrenddel Lengyelország ellen, a magyar király 1475 októberében megindította a török elleni háborút,

23. Szabács vára – Schedel Világkrónikájából, 1493

amely Szabács várának bevételével győzelmes véget ért.

A siker, valamint a császár és a Jagellók általi fenyegetettség ügyes túlhangsúlyozásával Mátyásnak ismét sikerült elérnie, hogy úgy tüntesse fel magát, mint a kereszténység önzetlen védelmezőjét, és megerősítse a Kúriát ama hagyományos meggyőződésében, hogy ami Magyarországnak használ, az a kereszténység megerősítéséhez is hozzájárul. Erre annál is inkább szüksége volt, mivel az egész cseh királyságra vonatkozó igényét többé nem igazolhatta a cseh eretnekek elleni harccal. Fenyegetőnek tűnhetett Mátyás számára a Habsburg—Burgundiai örökösödési szerződés, ami nemcsak hogy megerősítette III. Frigyeset birodalmon belüli hatalmi pozíciójában, hanem Magyarország számára egy potenciális nyugati szövetséges elvesztését is jelentette. Hiába gyanúsította Mátyás a császárt Károly, burgundiai herceggel szemben azzal, hogy a várható burgundi—svájci háború kezdeményezője, és hiába tett javaslatot Burgundiai Mária és saját jövődöbéli felesége, Beatrix öccsének házasságára.

Az Aragóniai Beatrixszal 1476-ban megkötött házasság Mátyás külpolitikája szempontjából inkább további teher lett, mint Magyarország helyzetének megerősítése Kelet-Európában. Miután a császár és a lengyel király ismét csak vonakodtak lányukat Mátyáshoz feleségül adni, Mátyás — jobban, mint szeretne volna — belebonyolódott az itáliai félsziget konfliktusaiba. Hátat fordítva leg-hatalmasabb — és a török elleni harc szempontjából legfontosabb — támogatójának, csatlakozott a pápa, Nápoly és Firenze Velence elleni ligájához.

Hunyadi figyelmenélkül azonban továbbra is a császár állt, egy birodalmi háború lehetősége, amely — *sub colore mittendi contra Turcos* — veszélybe sodorhatja magyarországi uralmát. A császár és Mátyás közötti kölcsönös bizalmatlansághoz hozzájárult az elégedetlenkedő osztrák főnemesség támogatása a magyar király által, valamint az esztergomi érsek, Johann Beckensloer

menekülése a császárhoz 1476 februárjában. Ebben a feszült helyzetben, 1477 júniusában III. Frigyes Ulászlónak adományozta a cseh királyság regáléit és hűbéreit, valamint ráruházta a választófejedelmi méltóságot a főpohárnoki tisztséggel. Mátyás túlságosan elkötelezte magát a cseh kérdésben ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyhatta volna a császár provokáló lépését: a Habsburg—Jagelló érdekszövetség demonstrálása Mátyás számára *casus belli* volt.

A pénzügyek és a királyi közigazgatás korszerű központosítása, a zsoldos hadsereg kiépítése, valamint a főúri ellenzék visszaszorítása megerősítették Mátyás helyzetét. Emellett Mátyás jól értett ahhoz, hogy jelentős világi és egyházi pozíciókat saját híveivel töltsön be, akik nagyrészt a magyar kishemesi rétegből rekrutálódtak, vagy mint külföldiek, a királynak különösen lekötelezettjeivé váltak. Mégis, még a császár és a Jagellók elleni, Mátyás által keresett háború előtt, hallatszottak olyan hangok — mint a Báthory Istváné —, amelyek az Ausztria, a „Hydra Austriaca” elleni háborútól óvták a királyt, mivel a török elleni háborút fontosabbnak tartották. Ez a kisebbség azonban nem zavarhatta Mátyás elképzeléseit, aminek középpontjában a bécsújhelyi szerződés revíziója állt, ama „*iniqua conditio*”, ahogy Mátyás nevezte, amellyel a császárnak sikerült a magyar király szuverenitását megkérdőjelezni, s örökösödési igényét Magyarországra kinyilvánítani. Erre a császár elleni hadjárat egyik vezére, Kinizsi Pál is felemelkedett, és figyelmeztetett a császár bitorló politikájára, ami sokkal veszedelmesebb Magyarországra nézve, mint a törökök előnyomulása, akik szinte naponta követelnének nemcsak fegyverszünetet, hanem békét is.

1477. július 12-én Mátyás hadat üzent III. Frigyes császárnak. Hadüzenetében kiemelte azt a segítséget, amit a császárnak az „eretnekek” ellen nyújtott, és azt állította — a Csehországért folytatott hosszas vita során először —, hogy III. Frigyes pecsétes levélben tett ígéretet arra, hogy Vik-

torin Ausztriából történő kiűzése fejében hűbérként neki adományozza a cseh királyság regáléit. Így most kényszerítve látja magát, hogy a törökök elleni harcot beszüntetve a császári örökös tartomány ellen vonuljon. Az ügyesen megfogalmazott hadüzenetet, mely kifejezetten kivételt tett a birodalmi rendekkel, Mátyás politikai röpiratként terjesztette, azzal vádolva a császárt, hogy a kereszténység ellenségeivel folytatott harcban — ami a középkori felfogás szerint valójában a császár feladata lett volna — hátba támadta. Amikor Mátyás a fő sereggel betört Ausztriába, Ulászló, a császár szövetségese már visszavonult Csehországba. III. Frigyes császár — minden ellenállásra képtelenül — tehetetlenül elmenekült Stájerországba addig, amíg pápai közvetítéssel tárgyalásokra került sor Mátyás és a császár között. A tárgyalások 1477 decemberében a gmundeni, ill. klosterneuburgi szerződéssel zárultak le.

Ha Mátyás nem is érte el a bécsújhelyi szerződés módosítását, arra mégis rákényszerítette a császárt, hogy a békeszerződésbe felvegyen egy lényeges pontot, amivel megbontja a Habsburg—Jagelló szövetséget: III. Frigyes, hasonló formában, mint röviddel előtte Ulászlónak, megígérte Mátyásnak, hogy Csehországot hűbérbirtokként neki adományozza. Ezen túlmenően a császár arra kötelezte magát, hogy kártérítésként 100 000 guldent fizet Magyarországnak. A kölcsönös ígéret, hogy egyik sem avatkozik a másik belügyeibe, megmaradt a szándéknál, egyik fél sem tartotta magára nézve kötelezőnek. Arra az esetre, ha a kártérítési összeget a megállapított határidőn belül nem kapná meg, Mátyás fenntartotta magának az intervenció jogát. Előrelátható volt, hogy ez a helyzet hamarosan bekövetkezik, tekintettel a császár nehéz pénzügyi helyzetére és a maga korában jól ismert gyanakvó természetére és fősvénységére. A mélységes bizalmatlanság, amelyet III. Frigyes Mátyással szemben táplált, tartotta vissza attól, hogy beleegyezzen a Mátyás által ügyesen tállalt titkos megállapodásba, amit a békeszerző-

déshez kívánt csatolni. A titkos klauzula azt tartalmazta, hogy a császár a nápolyi Ferdinánd király Frigyes nevű fiát — a magyar királyné egyik fivérére — juttassa hozzá, hűbérként, a milánói birodalmi vikariátushoz, amely Galeazzo Maria Sforza meggyilkolása után megüresedett. Mátyás megígérte, hogy lemond a 100 000 guldenről, ha III. Frigyes három éven belül lányát is nápolyi herceggel jegyzi el. Ha nem is valósult meg a titkos klauzula, mégis világosan mutatta a magyar külpolitikai terveket, amelyeket Mátyás — nem mentesen Beatrix királyné befolyásától — tartogatott. Egészében, a gmunden/klosterneuburgi béke a magyar külpolitika nagy sikere volt. Maga a hűségreverzális, amelyet Mátyás Csehország királyaként tett, még egyszer aláhúzta a magyar korona szuverenitását a birodalommal szemben: „...salvis semper per omnibus et singulis libertatibus regum et regni Hungariae, qui ab ipso sacro imperio prorsus exempti semper extiterunt et existunt”. Mátyás már 1478 januárjában felszólította Alsó-Bajorország herceget, II. Ottót; Würtemberg grófját, V. Ulrichot; Szászország herceget és János brandenburgi őrgrófot, hogy jöjjenek Boroszlóra, tegyenek neki, mint Csehország királyának hűbéri esküt, és vegyék át a nekik járó hűbéreket.

Mielőtt Mátyás tárgyalási lehetőséget keresett Ulászlóval és IV. Kázmér királlyal, 1478 februárjában országgyűlést tartott Budán, amelyen sikerült elérnie a portaadó kiírását újabb 5 évre. Az előzetes tárgyalások a magyar és cseh tanácsosok között, melyeket Mátyás a maga javára tudott fordítani, a következő megállapodáshoz vezettek: azokat a területeket, amelyeket Mátyás a cseh korona jogán birtokolt — Morvaországot, Sziléziát, Lausitzet és a hat várost — és azok örökösödési jogát Ulászló zálogkölcsönként Mátyásra iratta, s leghamarabb Mátyás halála után lehetett kiváltani 400 000 guldenért. Kötelezettséget vállaltak a „Csehország királya” megszólításra, és abban állapodtak meg, hogy a szerződést — melyhez a len-

24. Boroszló – Schedel Világkrónikájából, 1493

gyel király is csatlakozhat — ünnepélyesen hirdetik ki az Olmützben tartandó hercegi találkozon.

Hiába vártak azonban a lengyel király részvételére, aki — harcban az ermlandi püspökkel és a német lovagrenddel — látta a magyar király által tervezett színjáték mögött meghúzódó szándékot. Ulászló, aki már júniusban megérkezett a Mátyással tervezett találkozó színhelyére, Mährisch-Neustadtba, és nem akarta tovább magára vállalni a hercegi találkozó Mátyás szándékozta halogatását, már azzal a gondolattal foglalkozott, hogy visszatér Prágába. Olmützbe ekkor már megérkeztek II. Ottó és Kristóf bajor hercegek, valamint Albrecht, Szászország hercege, hogy közvetítsenek a Mátyás és Albrecht Achilles brandenburgi választófejedelem között Glogau sziléziai hercegség miatt folyó vitában. Mátyás július 2-án érkezett meg nagy udvartartással és parádéval, a királyné és több magas méltóság kíséretében Olmützbe. A pompa és a költséges ünnepek tükrözték a magyar király hatalmát és hatalmi igényét is. Olasz és német követek voltak tanúi a fényes

látványosságoknak, amelyek közepette megtörtént a román megyei nemességből királyi nemzetséggé felemelkedett Hunyadi-ház uralkodói legitimációja. „Nimis appetens glorie Mathias erat; inter duos orbis imperatores se situm esse conspicabatur” tudósíthatott Bonfini, és a boroszlói városi írnok számára a Nagy Sándorral való összehasonlítás sem bizonyult elegendőnek. Egész Európának látnia kellett, hogy Hunyadi Mátyás a Habsburgok és Jagellók régi uralkodói nemzetségei fölé emelkedett, s hogy hűbéresei Európa legelőkelőbb német hercegi házaiból származtak.

Július 21-én Mátyás és Ulászló aláírták a békeszerződést, amely megerősítette a területi status quót. A cseh korona országaihoz tartozó rendek csatlakozó okmányaikban fogadalmat tettek a szerződés betartására. Mátyás sikerét a katonai eszközök bőséges igénybevétele, ügyes azonosulása a „defensor ecclesiae” szerepével és politikai pragmatizmussal folytatott diplomáciája határozták meg, mely diplomácia egyfelől felismerte Ulászló csehországi pozíciójának gyengeségét,

másfelől nem táplált illúziókat Csehország magvának legyőzésével kapcsolatban. Így az olmützi békeszerződés mindkét fél számára lehetővé tette birtokállományuk konszolidálását, amit Mátyás Sziléziában energikus centralizációs törekvésekre és több sziléziai hercegség családi birtokként való megszerzésére használt fel.

Eközben béketárgyalásokra került sor a lengyel királlyal, aki azonban csak 1479 áprilisában járult hozzá a Mátyással kötendő békéhez, amikor Mátyás feladta szövetségét az erlandi püspökkel és a német lovagrenddel. A Lengyelország ellenségeivel kötött szövetség betöltötte feladatát. Mivel a lengyel tanácsosok még 1473-ban úgy nyilatkoztak, hogy „...Mátyás nemessége csúfság tárgya, nem valódi, semmit sem számít”, ezzel a szerződéssel Mátyás elérte magyarországi uralmának elismerését. Nem félt a Kúria politikájának, amely a német lovagrendet támogatta, ellenére cselekedni; mivel látta, hogy IV. Sixtus pápát túlságosan lefoglalják az itáliai belviszályok, és azt remélte, hogy Mátyás a jövőben hatékonyan támogatni fogja a Kúria és Nápoly Velence elleni ligáját. A gmunden/klosterneuburgi és az olmützi béke, valamint a kiegyezés Lengyelországgal a magyar külpolitika csúcspontját jelentették a XV. század második felében; meghozták Mátyás számára a magyar vezető szerep elismerését a Duna vidékén.

A nyolcvanas évek magyar külpolitikáját a Mátyás és a III. Frigyes császár közötti ellentét jellemezte. A török elleni harcot csak fél szívvel folytatta tovább, és az 1483-as fegyverszünet után be is szüntette. Mátyás a kenyérmezei ütközetben (1479) és a Bosznia—Szerbia elleni portyázásokban (1480/81) személyesen már nem vett részt, és külpolitikájában a legnagyobb fontosságot a császárral való konfliktusnak tulajdonította. Ehhez a császár is hozzájárult azáltal, hogy a szerződésben vállalt 100 000 gulden kifizetését nem teljesítette hiánytalanul, és Mátyás csak erre várt, hogy éljen intervenciós jogával. A salzburgi és passauai püs-

pökségek közötti viszály Mátyás számára a legjobb alkalmat kínálta a beavatkozáshoz.

A salzburgi érsekhez, Bernhard von Rohrhoz fűződő kapcsolata, akit Mátyás már 1467 és 1472 között védelmébe vett a császárral szemben, ismételen lehetőséget nyújtott arra, hogy III. Frigyeset a saját örökös tartományaiban hozza fenyegetett helyzetbe. A Magyarországról elmenekült esztergomi érsek, Johann Beckensloer arra ösztönözte a császárt, hogy számára biztosítsa a salzburgi érsekség utódlását, amikor ismeretessé vált, hogy Bernhard von Rohr vissza akar vonulni hivatalából. Mátyás beavatkozásának tulajdonítható, hogy a salzburgi érsek feladta lemondási szándékát, miután Mátyás 1478-ban biztosította védelméről a püspökség összes ellenségeivel szemben. Beckensloer aztán már hiába tett lépéseket annak érdekében, hogy visszatérhessen Esztergomba, az érsekséget Mátyás feleségének egyik fivérével kívánta betölteni. Ez csak 1482-ben sikerült a királynak, a császár és néhány magyar mágnás ellenére, akik felléptek az egyházi birtokoknak idegen kézre juttatásával és a nápolyiak növekvő magyarországi befolyásával szemben.

A védelmi ígéret megerősítése érdekében Mátyás 1479-ben szerződést kötött Bernhard von Rohrral, ami a magyar király számára megnyitotta a salzburgi érsekséghez tartozó valamennyi várat és birtokot, ameddig a király le nem győzi a törököket, vagy „alios quoscumque nostros et dicte ecclesie adversarios”. Így anélkül, hogy hadat kellett volna üzennie Ausztriának, Mátyás hozzájutott a Karinthiában és Stájerországban levő salzburgi birtokokhoz, melyek közül a legjelentősebbek a Dráva és a Száva mentén közvetlenül Magyarországgal voltak határosak. Rövid idő múltán a salzburgi birtokokat magyar csapatok foglalták el, s innen indították támadásaikat a császári örökös tartományok ellen. A Beckensloer és Rohr személye körüli viszály éveken át alapul szolgált a császár és Mátyás közötti vádak és ellenvádak ki-

bogozhatatlan szövevényeihez. Mindketten óvakodtak azonban attól, hogy a valódi ok — a hegemóniára törekvés — napfényre kerüljön.

A salzburgi viszályal párhuzamosan Mátyás a passauai püspökségi vitát is megkísérelte felhasználni a császárral szembeni pozíciójának erősítésére. Míg III. Frigyes hűséges tanácsadóját, Georg Hesslert kívánta a püspöki székbe ültetni, a Mátyással szövetséges Wittelsbachok az ő jelöltjüket, Mauerkirchert akarták püspöknek. A salzburgi beiktatási viszályhoz hasonlóan, Mátyás Mauerkirchert védelmébe vette, aki ennek fejében 1481 októberében a püspökséghez tartozó Sankt Pölten és Mautern helységeket 100 000 guldenért zálogként átengedte Mátyásnak. Bár a pápa nem engedett Mátyás követelésének, a passauai püspökség körüli vita Mátyás és a császár ellenségei — a Wittelsbachok — javára oldódott meg 1482-ben, amikor Hessler meghalt. Mautern és Sankt Pölten birtoklásával Mátyás megszerezte az első szilárd támaszpontokat Alsó-Ausztriában, melyek Alsó-Ausztria későbbi meghódítása szempontjából jelentősek voltak.

Fenyegetően kiéleződött a helyzet Mátyás számára, amikor a birodalmi gyűléseken a magyar követek alig találtak meghallgatásra, és a szászországi és brandenburgi választófejedelmekkel folytatott tárgyalásokon kiderült, hogy a német birodalmi hercegek egy része a császárnak a „törökök” elleni harchoz csapatkontingenseket bocsátott rendelkezésére. A „sub colore mittendi contra Turcos” tervét a valódi politikai és stratégiai célok leplezésére Mátyás túlságosan is jól ismerte ahhoz, hogy ne látta volna előre, hogy itt Magyarország fenyegetéséről van szó.

Azt, hogy Mátyás teljes mértékben a császárral való harcnak szenteli figyelmét, mutatta Itáliával szembeni politikája is. A törökök által 1481-ben elfoglalt Otranto város felszabadítására Mátyás Magyar Balázs vezetésével expedíciós sereget küldött; a magyar csapatok sikerén felbátorodva, Nápoly és Ferrara arra használták fel rokoni kapcsos-

lataikat, hogy Mátyást bevonják a Velence elleni háborúba. Hiába kísérelte meg azonban Beatrix királyné is, hogy férjét megnyerje a Velence és a pápa elleni itáliai liga számára. Harmadik frontot a magyar király aligha engedhetett volna meg magának, főleg nem merészelte volna a Velencével szemben gyakorolt minden kritika mellett sem, hogy közvetlenül megtámadja azt. Az itáliai ligákon belüli gyakori változások is hozzájárultak ahhoz, hogy a továbbiakban katonailag ne kötelezze el magát az itáliai félszigeten. Ennek ellenére Nápoly és Ferrara a nyolcvanas években tovább folytatták erőfeszítéseiket Beatrix segítségével, hogy Mátyást elvonják a császár elleni háborútól és maguknak biztosítsák a magyar támogatást. A Mátyás és Beatrix külpolitikai célkitűzéseiben meglevő különbség később még a magyar trónutódlás kérdésében éleződött ki. A külpolitikai elszigetelődés megelőzése céljából Mátyás 1481 nyarán követeket küldött a Svájci Államszövetséghez és XI. Lajos királyhoz. A svájci szövetségi gyűlés azonban tartózkodott attól, hogy svájci zsoldosokat küldjön III. Frigyes ellen, és XI. Lajossal sem sikerült szövetséget kötni a Svájci Államszövetség és Franciaország közötti ellentét miatt.

Ebben az időben már szaporodtak a határvillongások a magyar és a császári zsoldosok között az osztrák-magyar határ mentén. Ebben már szerepet kaptak a Szászország és Brandenburg által küldött kontingensek is, jóllehet megbízásuk csak a török elleni háborúra szólt. Mielőtt a birodalmi kontingensek további megerősítésére sor került volna, Mátyás 1482. áprilisában hadat üzent a császárnak, mint Ausztria főhercegének. Mátyásnak három éven belül sikerült meghódítani Alsó-Ausztria legnagyobb részét és Bécsset, miután a birodalmi rendek visszavonták segélycsapataikat, hiszen kevésbé állt érdekükben a Habsburgok hatalmának biztosítása és kiterjesztése, akik legutóbbi szerzeményükhöz, Burgundiához már a birodalmi seregek bevetése révén jutottak. Mindinkább világossá vált ugyanis a birodalmi rendek

számára éppúgy, mint a magyar rendek számára, hogy a Hunyadi—Habsburg ellentétben a két uralkodóház érdekellentéteiről volt szó. Túlzás nélkül megállapítható, hogy Mátyás külpolitikáját uralkodásának utolsó éveiben az az elképzelés uralta, hogy Magyarország megszerzett hegemon helyzetét a Hunyadi-ház vezetéséhez kösse; külpolitikai szempontból egyedül a császár volt az, aki, veresége ellenére, magyarországi trónigényével Mátyás célkitűzésének megghiúsítására törekedett.

Már a bécsújhelyi szerződésben a császár egyetlen fiát, Miksát említették név szerint Magyarország trónörököséként, ha Mátyás legitim örökös nélkül halna meg. Nem úgy, mint Miksa, aki a burgundiai örökség megszerzésével és biztosításával már tekintélyt és befolyást szerzett magának a birodalomban, Corvin János, Mátyás egyetlen fia, egészen az apja árnyékában maradt. János, aki 1473-ban Budán született, és a nagyapja nevére keresztelték, mésalliance-ból származott, és így nem tett eleget a „legitim férfi utód” követelményének, amit a bécsújhelyi szerződés rögzített. Legitim örököst várva a Beatrixszal kötött házasságtól, Mátyás úgy határozott, hogy fia egyelőre pap legyen. Amikor az évek során egyre halványult a remény, hogy az Aragóniai Beatrixszal való házasságából trónörökös származik, Corvin Jánost neveléssel és világi birtokkal a trónutód szerepére készítették elő. Mialatt fiát még a német és cseh nyelv elsajátítása kötötte le, Mátyás már azon fáradozott, hogy nagyobb birtokokat biztosítson számára Sziléziában és Morvaországban. 1485 elején Mátyás nyilvánosságra is hozta szándékát, hogy a fia kövesse Magyarország trónját. A bécsújhelyi megállapodásokkal szemben Mátyás a Hunyadiak örökösödési igényét demonstrálva még Bécs polgárságát is arra ösztönözte, hogy a fiának esküdjenek hűséget. A Habsburgok jogos örökösödési igényével Mátyás szembeállította a Hunyadiak tényleges elismerését Alsó-Ausztriában. Olyan korszakban, amikor apósa Nápolyban

„fattyúként” került a trónra, és VIII. Ince pápa nem is igyekezett eltitkolni számos törvénytelen fiát, Mátyás semmi rendkívülit nem talált abban, hogy Jánost tekintse utódának, ha már a maga uralkodásának törvényességét a belső és külső ellenséggel szemben kiharcolta. Podjebrád Györggyel ellentétben, aki uralmának végén politikai belátásból minden dinasztikus tervét feladta, Mátyást mind a magyarországi és csehországi központosítási törekvések, mind a „két király és két császár” elleni harc sikerei és dicsősége, ahogy ismételtelen kiemelte külpolitikai eredményeit, megerősítették abban a szándékában, hogy a Hunyadi-ház számára biztosítsa az uralmat a Dunamedencében. Mint ahogy ő is hiába próbálkozott először a császárnál meg a lengyel királynál, és uralmának pótlólagos tekintélyt és elismerést a nápolyi királyi ház leányával kötött házassággal szerzett, most azon fáradozott — szemben a királyné intrikáival —, hogy fiát összeházasítsa az elhunyt Galeazzo Maria Sforza milánói herceg gazdag lányával, azzal a Biancával, aki később Miksa második felesége lett. Mátyás már azokon a házassági tárgyalásokon, melyeket Bécs bevétele előtt folytatott Lodovico il Moróval, Bianca nagybátyjával, kilátásba helyezte János számára — arra az esetre, ha mégis születne fiú örököse — Csehország és Bosznia királyának méltóságát, valamint minden ausztriai hódítását és különböző sziléziai hercegségeket. Ha az osztrák birtokra szóló ígéret kissé elsietett volt is, Sziléziában Mátyás számos területet a királyi ház tulajdonába vehetett.

Az Ulászlóval kötött olmützi szerződés határozataival szemben Mátyás sziléziai hercegségek sorozatos birtokbavételével igyekezett aláaknázni a Magyarország által meghódított cseh területek zálogkölcson státuszát. 1475-től 1485-ig többek között a következő területek kerültek a Hunyadiak örökbirtokába: Leobschütz, Loslau, Tost, Beuthen, Ratibor és Kosel egyes részei. Viktorin herceget, Podjebrád legidősebb fiát, aki pártot ütött Mátyással szemben, 1485-ben arra kényszerített-

ték, hogy Troppau hercegségéről lemondjon a király javára. Mint azokat a magyar főnemeseket, akiknek felső-magyarországi birtokaikról le kellett mondaniuk, Mátyás Viktorint is Szlavóniában kárpótolta, ami nemcsak gazdasági szempontból számított veszteségnek, hanem állandó fenyegetettséget is jelentett a törökök által meghódított Bosznia felől. Nem volt hiány olyan kísérletekben sem, amelyek a jogi különbséget igyekeztek elmosni Magyarország és a cseh korona Magyarország által meghódított területei között. A sziléziai rendek azonban, haragudván a magyar helytartó könyörtelen adópolitikája miatt, visszautasították azokat a kísérleteket, hogy privilégiumaik és jogaik magyar pecséttel nyerjenek megerősítést. Mátyás aztán megtalálta a kompromisszumos megoldást a további joggyakorlathoz, amennyiben magyar—cseh dupla pecséttel látta el az okmányokat.

Corvin János, Hunyad grófja és Liptó hercege a sziléziai szerzeményekkel a troppai hercegi méltóság birtokosa lett, s ezzel öt évre a leggazdagabb hercege Sziléziának. János Magyarországon is tekintélyes birtokkal rendelkezett, ami visszaszállt hűbértokokból, kisajátított főnemesi birtokokból és 1484-ben meghalt nagyanyjának, Szilágyi Erzsébetnek az örökrészből alakult ki. Hogy a csak 13 éves Jánost messzemenően megvédje a mágnásoknak a királyválasztásnál érvényesülő befolyásától, Mátyás 1485-ben új királyválasztási törvényt bocsátott ki, amely a hozzá hű Szapolyai Imrének mint nádornak döntő előjogokat biztosított a királyválasztásnál. Amikor Szapolyai 1487-ben meghalt, a nádori méltóságot többé nem töltöttek be, valószínűleg az utód szerepével szembeni bizalmatlanságból: Beatrix ugyanis megkísérelte, János és Bianca ugyanazon évben per procurationem kötött házasságát követően, hogy magának biztosítsa az utódlást a magyar mágnások segítségével, ami az ellentéteket a Sforzák és Aragóniaiak között még jobban kiélezte. Amennyire Mátyásnak hatalmában állt, belpolitikailag megteremtette a feltételeket a Hunyadiak trónutódlására. Most

már azon volt a sor, hogy János örökösödésének legnagyobb külpolitikai akadályát leküzdje, és minden Magyarországot illető Habsburg igényt Ausztria teljes meghódításával lehetetlenné tegyen.

A birodalomban ugyan egyfelől kedvezőbb helyzetbe kerültek a Habsburgok Miksa német királlyá választása révén (1486), másfelől azonban attól tartott a császár, hogy Miksa inkább feladná a Habsburg-trónigényt Magyarországon, csak azért, hogy zavartalanul a burgundiai örökségnek szentelhesse magát. Abban, hogy Ulászlót, mint választófejedelmet nem hívták meg Miksa választására, Mátyás szabadulási lehetőséget látott külpolitikai elszigeteltségéből. Míg Mátyás három évvel azelőtt a cseh választófejedelmi méltóságot egyedül a maga számára követelte, most kihasználva a császár és a választófejedelmi kollégium hibáját, a Jagelló választófejedelmi jogát támogatta, aki már panaszt emelt a választófejedelmeknél az Aranybulla megsértése miatt. A császár elleni közös eljárás megbeszélése céljából a két király 1486 szeptemberében Iglauban találkozott. A határviszályok szabályozása mellett Mátyás biztosította a Jagellót, hogy támogatja cseh választófejedelmi jogainak gyakorlásában. Így Ulászló második, a választófejedelmekhez intézett panaszlevele már világosan elárulta a magyar király tervét. A pénzüsszeg követelése mellett, amit az Aranybulla értelmében a választófejedelmek tartoztak fizetni Ulászlónak választói joga figyelmen kívül hagyása miatt, Ulászló azokat a panaszokat ismételte meg, melyeket eddig egyedül Mátyás hangoztatott a császárral szemben. Miksa német királlyá választása ebben az értelmezésben egyenértékűnek minősült a birodalmi rendek Magyarországgal szembeni kötelezettségvállalásával. Most Ulászló is azt bizonygatta, hogy Mátyás harca nem a birodalom, hanem csak a Habsburg-ház ellen irányul. Bár az itáliai követjelentések Iglauból már a két királynak császár elleni közös eljárásáról tudósítottak, csakhamar kiderült, hogy a cseh rendek haboznak

megerősíteni Mátyás helyzetét, aki az ország legnagyobb részét uralta. A cseh országgyűlés felszólította Ulászlót, hogy ismét szakítson Mátyással és a császárral, s a választófejedelmekkel kössön szerződést. Mátyás számára Ulászló visszavonulása mind stratégiailag, mind politikailag nagy veszteséget jelentett a császár elleni harc folytatása szempontjából.

Ha Mátyásnak sikerült is Alsó-Ausztria utolsó jelentős városát, Bécsújhelyet bevenni és Karinthia, valamint Stájerország nagyobb részeit is uralni, Felső-Ausztriába tett előnyomulási kísérletei megghiúsultak a birodalmi kapitánnyá választott Albrecht szászországi herceg ellenállásán. Emellett mindkét fél saját pénzügyi lehetőségeinek határába ütközött. Mátyás javaslatára fegyverszünetet kötöttek, amit Mátyás és Albrecht herceg írt alá 1487 decemberében és ami de facto az osztrák—magyar háború befejeződését jelentette.

Mátyás, aki Bécsújhely bevételétől a birodalmi hecegekkel folytatott levelezésében Ausztria hercegének nevezte magát, most arra törekedett, hogy a császárral szemben, aki az Albrecht herceggel kötött fegyverszünetet nem ismerte el, külpolitikai biztosítékokat szerezzen. Ide sorolhatók a magyar király kísérletei a Svájccal, Milánóval, Tirollal és Bajorországgal történő szövetségkötésre. Nikolaus Köckeritz, aki 1484-ben lépett át szász szolgálatból magyarba, kapta azt a megbízást, hogy Zürichben tárgyaljon Magyarország csatlakozásáról a Svájci Államszövetség és Milánó tervezett ligájához, de a terv már kezdettől kudarcra volt ítélve Luzern és Milánó ellenségeskedése miatt. A nagy megvesztegetési összegek ellenére Köckeritz kénytelen volt belátni, hogy a svájciakat nem lehet megnyerni a császárral szembeni offenzív szövetségre; de Lodovico il Moro is, aki a Magyarországgal folytatott házassági tárgyalások ellenére szoros kapcsolatot tartott fenn Miksával, svájci követének azt az utasítást adta, hogy Köckeritznek semmiféle ígéretet se tegyen.

Nem végződött szerencsésebben a váradi püs-

pök, Filipec János missziója sem, aki, míg Köckeritz a svájciakkal tárgyalt, a francia királyt, VIII. Károlyt Dsem kiadatására kérte. II. Mehmed menekült fia ez idő tájt nagyon kívánatos záloggá vált, olyan megfontolásból, hogy kijátszhassák II. Bajezid szultánnal szemben. VIII. Károly és a pápai kúria, amelynek a francia király 1488-ban kiszolgáltatta Dsemet, egyetértésben Velencével megakadályozták Dsem Magyarországnak történő kiadatását. Mátyás ezzel elvesztett egy lehetséges zsarolási eszközt a törökökkel szemben. Franciaországból hazatérőben Filipec János még meglátogatta Zsigmond tiroli herceget, aki Velence elleni háborúja és a bajor hercegekkel III. Frigyes hatalmi tervei ellen kötött megállapodás révén Magyarország számára az ideális szövetséges lett volna. De Zsigmond is, Albrecht szászországi herceg veje, elutasította a magyar ajánlatot. Így az utolsó reménysugár a bajor Wittelsbachokkal való szövetséghez fűződött.

IV. Albrecht, aki azáltal, hogy megszerezte Regensburg szabad birodalmi várost és házasságot kötött a császár akarata ellenére a császár lányával, Kunigundával 1487 januárjában, a végsőkig kiélezte kapcsolatát a birodalom fejével, most Mátyás ajánlatával szemben óvatossá mutatkozott. A Magyarország és a Wittelsbachok közötti régi barátsági szerződés alapján Mátyás 1487 novemberében követséget hozott létre, azzal a feladattal, hogy a Bajorország és Magyarország közötti szoros együttműködésről folytasson tárgyalásokat. A következő év elején a magyar követek IV. Albrecht herceg elé terjesztették a III. Frigyes ellen irányuló magyar szövetségi kívánalmat. IV. Albrecht azonban csupán a birodalmi gyűléseken Magyarországgal szemben tanúsított hűségére emlékeztette, mondván, ő sohasem bocsátott pénzt és segélycsapatokat a császár rendelkezésére a Magyarország elleni háborúhoz. Nagyobb engedményt, mint pl. megtagadni Magyarország valamennyi ellenségétől a Bajorországon történő átvonulást, a herceg nem mert tenni.

25. Nápoly – Ferrante nápolyi király korában. Olajfestmény, XV. század második fele

Az egyetlen külpolitikai sikert Mátyás számára az oszmán birodalommal folytatott tárgyalások hozták. 1488 szeptemberében két évvel meghosszabbították az 1483-as fegyverszünetet. Ha a törökökkel kötött szerződés meg is szabadította Magyarországot a délről jövő látens fenyegetettségtől, Mátyás mégis számolt az oszmánok további előnyomulásával. II. Bajezid számára a szerződés lehetőséget nyújtott arra, hogy mind mélyebben hatoljon be Moldvába. István moldvai fejedelem már 1485-ben behódolt a lengyel koronának, mivel még egyedül Lengyelországban található hátvédre a törökökkel szembeni reménytelen helyzetében. A császárral folytatott harc prioritását biztosítandó, Mátyás uralkodásának utolsó éve

nemcsak az oszmánok előnyomulásának kedveztek, hanem a Jagellóknál is elősegítették a nagy Jagelló-birodalom tervének felidézését; az utóbbi veszélynek a fékezésére szolgálhatott volna a III. Iván cárral való szövetség, azonban a megkezdett tárgyalások nem hoztak konkrét eredményt.

A számos külpolitikai csalódást még betetőzte Beatrix királynő nyílt opposíciója Corvin János trónöröklésével szemben. Itáliai rokonságára és az olasz pártnak a budai udvarban gyakorolt befolyására támaszkodva, amit Beatrix unokaöccse, Este-i Hippolit primássá való kinevezésével ügyesen meg is erősített, a királyné maga tartott igényt Magyarország trónjára. Mátyás nem mert nyíltan szembe-

szállni Beatrixszal, hanem 1489 tavaszán sógorához, kalábriai Alfonz herceghez, a nápolyi trónörökshöz fordult, hogy kérje meg az Aragóniaiakat, ne támogassák Beatrixot trónigényében. A királyi instrukció, amelyet a magyar követek Nápolyban átadtak, egyfajta politikai testamentum és egyszerismind hatásos bizonyítéka annak, milyen körültekintően teremtette meg Mátyás a feltételeket a Hunyadi-utódlásra, s hogy ugyanakkor tudatában volt a veszélynek, hogy a magyar rendek a királyné lemondása esetén is a fia ellen dönthetnek. Ennek ellenére Mátyás továbbra is a Habsburgok örökösödési igényében, III. Frigyes személyében — „totius Regni nostri capitalis hostis” — látta fia jelölésének fő veszélyét, mivel a császár kihasználta a fegyverszünet időszakát arra, hogy a birodalmi hercegeknél nagyobb támogatást szerezzen a Magyarországgal szembeni háborúhoz. A birodalmi gyűlés azonban a tárgyalás mellett döntött, és ezzel indirekte elébement Miksa szándékának. Miksa a kiegyezést kereste Mátyással, aki hozzá eszmeileg és politikailag sokkal közelebb állt, mint az introvertált császár. A császár mind eddig megakadályozta fiát a Mátyással való meg egyezésben. A Sforzákhöz, Velence ellenségeihez fűződő kapcsolataikban találkoztak Mátyás és Miksa észak-itáliai érdekei. Velence, jóindulatú semlegességet tanúsítva a császárral szemben, gyanakvással szemlélte, hogy Lodovico il Morónak sikerült mindkét uralkodóval szoros kapcsolatot kiépíteni, s arra készülnek, hogy közös meg egyezésre jussanak. Velence, azzal a céllal, hogy megakadályozza a római király együttműködését Mátyással, 1489-ben sikertelen kísérletet tett arra, hogy közvetítsen a császár és Miksa között. Most Miksa vette kezébe a kezdeményezést, s tanácsosait — a császár tudta nélkül — Magyarországra küldte. A fegyverszünet meghosszabbításán (1489 végéig) túlmenően a tanácsosok megállapodtak Mátyás és Miksa Melkben történő személyes találkozásában.

A tervezett találkozó Mátyás betegsége miatt

26. Lodovico Sforza és Beatrice d'Este síremléke. Pavia, Certosa

nem valósult meg, helyette Mátyás 1489 októberében követet küldött a császárhoz Laibachba, arra kérve III. Frigyeset, hogy ismerje el Corvin Jánost Bosznia és Horvátország királyának. Mátyás kész volt a stájerországi és karinthiai magyar hódítások visszaszolgáltatására. Csak alsó-ausztriai hódításait, amelyekért olyan súlyos árat fizetett, akarta haláláig megtartani. Beatrix királyné és a magyar főnemesek Corvin János utódlásával szemben tanúsított ellenállása miatt Mátyás a császárnál próbálta elérni fia legitimációját. Ennek fejében Mátyás kész volt majdnem mindent feladni, amiért eddig a császár ellen harcolt, hiszen Corvin János Bosznia és Horvátország királyaként való elisme-

rése fejében Mátyás még azt is megígérte, hogy a magyar főnemeseket rábeszéli a szerződés teljesítésére, azaz a Habsburgok magyarországi trónigényének elismerésére. Mátyás magatartásának hirtelen megváltozása III. Frigyeszt megerősítette me-rev, kivárá álláspontjában és abban, hogy kompromisszum nélkül követelje a magyar csapatok teljes kivonását a császári örökös tartományokból. Azok a tárgyalások sem hoztak semmi kézzelfogható eredményt, amelyeket Mátyás ezzel párhuzamosan Miksával folytatott. Mátyás 1489 decemberében kitartott azon követelése mellett, hogy Alsó-Ausztriát csak hárommillió gulden megváltási összeg fejében, halála után lehet visszaadni. Miksa számára teljesen logikátlannak tűnt, hogy Alsó-Ausztria visszanyerésére Mátyás haláláig várjon és ráadásul rövid időn belül megfizethetetlenül nagy összegre kötelezze magát. Politikai rövidlátás volt, hogy Mátyás nem mutatott hajlandóságot a Habsburgok számára elfogadható kompromisszumra, arra, hogy a fia érdekében törlesszen valamit azokból a terhekből, melyekkel a fiának már rögtön a halála után, 1490 áprilisában szembe kellett néznie. Éppen a megoldatlan Habsburg-ellentét és az abból következő harc Magyarország utódlásáért tette lehetővé a magyar főnemesek számára, hogy megszabaduljanak a Hunyadi-centralizmus igájától és megmeneküljenek a növekvő Habsburg-birodalomba való betagozódástól. Így Mátyás külpolitikájának utolsó szakasza sikertelennek bizonyult, külpolitikai hátteret nélkülöző és belpolitikai ellentéteket kiváltó hatalmi politikája miatt. A nagy politikai és diplomáciai sikert, amelyet Mátyás 1477-ben a császárral való kiegyezéssel és 1479-ben uralma Jagellók általi elismertetésével elért, nem az oszmánok elleni nagyszabású hadjárat alapjára fordította, hanem politikai és katonai erejének legnagyobb részét a császárral szembeni harcra összpontosította.

Külpolitikájában Mátyás messzemenően központosított államhatalomra támaszkodhatott. Ellentétben a császárral, valamint Csehország és Lengyelország királyaival, Mátyás a rendek és az uralkodó késő középkori dualizmusát a maga javára döntötte el. Ez az anyagi és katonai erősség mellett politikai céljainak gyors megvalósítási lehetőségét és messzemenően független döntési hatáskört is jelentett. Mint „rex legibus solutus”, aki gyakorlatilag is képes volt országának gazdasági és társadalmi erőforrásait személyi politikájának szolgálatába állítani, Mátyásnak a magyar történelemben utoljára sikerült kiharcolnia Magyarország uralmát a Duna-medencében. Olyan mértékben azonban, amennyire ez a teljesítmény személyéhez és az általa teremtett politikai rendszerhez kötődött, jelentkeztek a Hunyadi-külpolitika folytatásának nehézségei is.

Jegyzetek

- 1 *Kelcz, Emericus: Epistolae Matthiae Corvini... I—III. Cassoviae 1743—1754.*
- 2 *Kaprinai: Hungaria.*
- 3 MDE.
- 4 A számos publikációról és kiadásról lásd *Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Bp. 1951. 170, 174—179.*
- 5 *Elekes: Mátyás.*
- 6 *Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. HK 1975. 305—348.*
- 7 *Nehring: Matthias Corvinus. — Nehring, Karl: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. LK. 1976. 87—120, 247—268. Ebben a regesta- és forráskiadványban, amely számos levéltárban folytatott kutatás alapján készült, tájékozódhat a legegyszerűbben az olvasó a jelen tanulmány bővebb forrásairól. Ezen túlmenően az újonnan feltárt levéltári anyagokat mikrofilmgyűjtemény formájában az OL rendelkezésére bocsátotta („K. Nehring gyűjtése”, Filmtár 30173—30174. sz.), s ezzel további kutatások számára is hozzáférhetővé tette azokat.*

Teke Zsuzsa

A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában

A két Kovachich meghatározása a dekrétumról — király és országgyűlés egyetértő akaratnyilvánítása —¹ Mátyás korára helytállóan látszik, hiszen Mátyás az országgyűlés közreműködésével alkotta dekrétumait. Harminckét esztendő uralkodása alatt, jelenlegi ismereteink szerint 21 országgyűlést tartott. Ha azonban figyelembe vesszük azokat az országgyűléseket is, amelyekről bizonyosan nem állíthatjuk, hogy megtartásukra sor került, illetve, hogy országgyűlések voltak-e valójában, ez a szám 28-ra emelkedik.² A fennmaradt dekrétumok száma azonban mindössze 15. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy forrásaink az idők folyamán megkárosodtak, de azzal is, hogy nem minden országgyűlés alkotott dekrétumot. Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében, amikor a rendek már lemondtak arról, hogy az adó megajánlását feltételekhez kössék, az országgyűlés feloszlott anélkül, hogy dekrétumot hozott volna. „Ezen az országgyűlésen semmi másról nem határoztak, mint az adóról” — írta 1488. október 21-én Várdai Mátyás Budáról Várdai Miklósnak.³ Az adó megajánlását pedig nem foglalták dekrétumba, miként erre Mátyás uralkodása alatt nemegyszer van példa.

Az országgyűlések időbeli megoszlásában mindössze annyi szabályszerűség fedezhető fel, hogy uralkodásának első két évtizedében majdnem minden évben hívtak össze országgyűlést, a nyolcvanas években azonban erre már ritkábban került sor.⁴ Az országgyűlés illetékességét nem kodifikálták: az uralkodótól, a közte és a rendek közötti erőviszonyoktól függött, mely kérdésekben konzultált a rendekkel. Az ország közrendjéről, védelméről a XV. sz. második felében azonban már

rendszerint az országgyűlésen határoztak. Mátyás maga is vallotta az elvet — „quod omnes tangit, debet ab omnibus approbari” —,⁵ ha uralkodása 32 esztendejében nem is mindig járt el eszerint.

A „közjó”, a „közügyek” fogalmába mindenképp előtt az „universorum regnicolarum libertatem” érintő ügyek tartoztak, így elsősorban az ország „szabadságának” megújítása. Mátyás 1464-ben, a koronázása alkalmából tartott országgyűlésen újíttotta, illetve erősítette meg Zsigmond Decretum Maiusával egyetemben az 1351-i szabadságlevelét, benne az 1222-i Aranybullával. A szabadságlevelét megújítása, ha nem is ilyen ünnepélyes formában, tulajdonképpen már 1458-ban megtörtént, amikor a júniusi országgyűlésen Albert 1439. május 29-i dekrétumát érvényesnek mondták ki. De szorgalmazták a rendek a szabadságlevelét megújítását 1464 után is. A király önkényes politikája elleni védekezésül többször törvénybe foglaltatták, hogy az uralkodó tartsa meg őket régi szabadságjogaikban,⁶ erősítse meg a szabadságjogaikat tartalmazó koronázási dekrétumot, és a megerősített példányt küldje meg a megyéknek.⁷ A szabadságjogok megerősítése szempontjából figyelemre méltó az 1471-i dekrétum is. Az országgyűlésen megjelentek „se certis libertatibus et privilegiis fulciri” akarták, mivel „... in decretis preteritis ita sufficienter expressa non habebantur”. A dekrétum tartalmából ítélve arra kell gondolnunk, hogy ezt is olyan fontosabb jogbiztosító dekrétumnak szánhatták, mint volt az 1464-i. Míg azonban ez utóbbi elsősorban a „felsőbb” rendek és a király közötti kompromisszum eredménye volt, addig az előbbiben főként az „alsóbb” rendek akarata érvényesült.

Az ország védelmével kapcsolatos katonai, pénzügyi kérdések állandó tárgyát képezték király és rendek egyezkedésének. 1458-ban a nemesség ismét törvénybe foglaltatta, hogy az ország védelme elsősorban a királyra és a főpapi, főúri bandériumokra tartozik.⁸ A következő évek eseményei azonban ezen álláspontja feladására kényszerítették. Nemcsak katonáskodott, telekkatonát állított ki,⁹ de a háború költségeire nemritkán adót is megajánlott. A nemesség többször megkísérelte, hogy az 1458-ban törvénybe foglaltatott rendet visszaállítsa.¹⁰ A királyi jövedelmek 1467-i megreformálását is abban a reményben támogatta, hogy a király jobban el tudja majd látni az ország védelmét, ők pedig „in eorum libertatibus magis praeservari valeant”.¹¹ A király azonban a továbbiakban sem mondott le a nemesség fokozottabb megterheléséről. Mindössze annyi változás történt, hogy 1468-tól kezdve az adó megajánlása ellenében mentesültek a katonai szolgálat alól.¹²

A rendkívüli adó megajánlása állandó vitára adott alkalmat a király és a rendek között, mígnem a rendek az adó nyílt ellenzőiből a király engedelmes adómegajánlóivá váltak. 1458-ban a rendek még megeskették a királyt, hogy a kamara hasznán kívül más adót nem kér tőlük. A török háború, a korona kiváltása, az ország felső részei helyzetének rendezése azonban pénzt kívánt, és a rendek nem is zárkóztak el az áldozatvállalás elől. 1461-ben a török háborúra, 1462-ben a korona kiváltására ajánlották meg az egy aranyforintot, bírván a király ígéretét, hogy a jövőben hasonló adóval nem terheli őket. Az ígéret azonban egyelőre csak ígéret maradt. Róttak ki adót 1463-ban, 1464-ben, sőt 1466-ban is, hiába állította 1468-i kötelezvényében¹³ Mátyás, hogy ígéretéhez híven 1464 óta adót a rendektől nem kért. 1468-ban pedig, miután újabb adót ajánlottak meg, nem áttalotta újfent biztosítani őket, hogy a jövőben hasonló, „szabadságaik ellenére” való pénzfizetést nem kíván tőlük.

A gyakorlat azonban mást mutat. 1468 óta alig

van országgyűlés, amelyen ne ajánlottak volna meg adót,¹⁴ alig van dekrétum, amelyben többkevesebb cikkely ne az adó fizetése, kirovása körül forogna. A király is felhagyott formális ígéreteivel. 1470-ben és 1472-ben már csak azt ígérte meg, hogy az országlakosok akarata ellenére nem vet ki adót, mígnem ez az ígéret is elmaradt. Az első időkben a rendek még kikötötték, hogy a király elsősorban a török háborúra, illetve csak arra fordítsa a pénzt,¹⁵ az 1470-es évektől azonban tulajdonképpen a saját belátására bízták, miként rendelkezik az adóval. A királlyal szembeni megalkuvásukra vall egyébként az a mód is, ahogyan a nyolcvanas években a szabad királyi városok megadóztatásáról határoztak. Míg a hatvanas, hetvenes években ragaszkodtak ahhoz, hogy az országgyűlésen megajánlott, portánként fizetendő rendkívüli adót a szabad királyi városok is fizessék,¹⁶ addig 1482-ben erről a követelésükről is lemondtak, és a király kívánságának megfelelően a szabad királyi városokat mentesítették az adó fizetése alól.¹⁷

Bár Mátyás rendkívüli adóit többnyire az országgyűlésen, „de voluntate et consensu regnicolarum” ajánlották meg, a király vetett ki adót tanácsa „beleegyezésével” is. A királyi tanács szerepe az állam irányításában nem csökkent az országgyűlések rendszeressé válásával, a benne tömörülő gazdasági, politikai súlyánál fogva jogai az ország igazgatásában csorbát nem szenvedtek.¹⁸ Bár a XV. sz. második felében a „regnum” képviselőiként egyre gyakrabban a köznemességet, illetve az összes rendet együttvéve kezdik emlegetni, de használatos a megjelölés a „prelati et barones” vonatkozásában is. „. . . Nos . . . ceterique prelati et barones totum regnum representantes” — vallják magukról 1474. április 23-án a lengyel békeszerződés aláírói,¹⁹ 1485. június 4-én²⁰ pedig a király aposztrofálja így Vácra összegyűlt főpapjait és főurait.

Tudomásunk szerint Mátyás uralkodása alatt négy ízben vetett ki adót országgyűlés nélkül,²¹

ebből két alkalommal a nemesség képviselői is közreműködtek az adó megajánlásában. Így 1459-ben Ung megye főispánjai „unacum certis prelati et baronibus ac nobilibus partium superiorum regni nostri pro tuitione earundem partium ac expeditione stipendiariorum” a király előtt „önként” adót ajánlottak meg,²² 1487-ben pedig az uralkodó a tanács által megajánlott adóhoz kikérte a megyék hozzájárulását is.²³

Az 1466-i adóról nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy országgyűlésen vagy királyi tanácsi ülésen határoztak-e kivetéséről. Mátyás 1466. november 13-i²⁴ oklevelében az adót „pro communi necessitate regni nostri ex deliberatione prelatorum et baronum instituta” mondta, míg a császárnak írott levelében „pro defensione regni per universos prelatos et barones nobis decretaliter colligenda” adóról tett említést.²⁵ A „decretaliter” kifejezés alapján arra is gondolhatnánk, hogy az adót országgyűlésen ajánlották meg. Erre vall Mátyás idézett oklevelében az is, hogy az adófizetést megtagadók birtokaival „iuxta statutum et decretum superinde factum” a király rendelkezik. 1466 elején volt ugyan egy országgyűlés — határozatairól csak hiányos ismereteink vannak —, amely éppen a nyárra tervezett török háborúval foglalkozott. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a király az országgyűlés határozatait félretéve, a hadba vonulást illetően tanácsával újabb rendelkezéseket hozott. Elképzelhető, hogy adót is ekkor ajánlottak meg.

A királyi tanács döntő szerepe az adók megajánlásában sajátos módon kifejezésre jut egyébként az országgyűlésen elrendelt adók esetében is. Az 1463-i tolnavári országgyűlésen megajánlott adót „iuxta dispositiones prelatorum et baronum” valónak mondta Szapolyai István.²⁶ Az 1464-i adó Mátyás szerint „iuxta dispositiones prelatorum et baronum ac decretum Albense” való volt.²⁷ 1476. február 19-én a milánói követ, Lupus Lukács jelenté Budáról, hogy Magyarország báróit „in dieta” hívták össze, akik a török elleni hadjáratra

szokás szerint adót ajánlottak meg.²⁸ Lupus tudósítása alapján királyi tanácsi ülésre gondolhatnánk. Mátyás 1476. május 19-i parancsleveléből azonban kiderül, hogy a jelzett időpontban országgyűlés volt Budán, és nyilván itt ajánlhatták meg az adót is.²⁹ Lupus Lukács egyébként az októberi pécsi országgyűlés kapcsán is csak a bárók összehívásáról tett említést,³⁰ akiknek akaratából lévőnek mondta az adót is. Ugyancsak a királyi tanács döntő szerepe mellett bizonyítanak a király ígéreteit szavatoló főpapok és bárók oklevelei: „... Nos vero nunquam dabimus aliquam contributionem nec recipere permittimus...” — írták 1462-ben.³¹ 1468-ban „pro eodem rege et cum eodem” ígérték meg, hogy „similem taxam nobis invitis non recipiet...”³² 1470-ben pedig arra adták a szavukat, hogy tanácsukkal a királyt adó kivetésére rá nem veszik.³³ 1470-ben fordult elő először, hogy kötelezvényükbe foglalták az „országlakosokat” is, akiknek akarata ellenére a király nem fog adót kivetni. Ez a nemesség kívánságaként 1471-ben bekerült a dekrétumba.³⁴

A király nemcsak az adóról határozott országgyűlés nélkül, de az országra általánosan kötelező szabályt is alkotott tanácsa közreműködésével. 1466. április 12-én Győr megyéhez intézett parancsleveléből értesülünk arról, hogy a márciusi országgyűlés határozatait semmisnek tekintve, a katonáskodást újfent szabályozta. A királyi „dispositio” és az országgyűlésen hozott dekrétum között joghatály tekintetében nem volt különbség. Mindkettő az egész országra nézve kötelező volt, mindkettőt egyazon büntetés terhe alatt kellett végrehajtani. A korszakban a törvény és a királyi rendelkezés közötti közjogi különbséget nem ismerték. A „dispositio” megjelölést egyébként használták a dekrétum vonatkozásában is.³⁵ Az országgyűlések rendszeressé válásával sem tekintették még alkotmányos elvnek, hogy a király az országra általánosan kötelező szabályokat csak az országgyűlés közreműködésével alkothatja. A királyi tanácsnak a törvényhozásban játszott jelentős

szerepére következtethetünk abból is, hogy a dekrétum alkotójaként nemegyszer csak a királyi tanácsot tüntették fel.³⁶ Mátyás 1481. november 1-i³⁷ ítéletlevele szerint pedig . . . „quilibet regum . . . in suis regnis . . . prelatorum et baronum suorum regnique procerum consilio, adhibitoque consensu ac unanimi voto et voluntate leges et decreta condere . . . sui principatus ac regie dignitatis auctoritate habet atque potest . . .” Bár az is igaz, hogy „proceres”-en ekkortájt már a köznemesség vagyonosabbjait is értették, így a fenti megjelölés nemcsak a királyi tanácsra, de az országgyűlésre szintén vonatkozhatott.

A nemesség több ízben törvénybe foglaltatta, hogy az országgyűlésen fejenként tartozik megjelenni, akaratát azonban nem sikerült keresztülvinnie. A nemesség egy része anyagi nehézségei, politikai éretlensége miatt az országgyűléstől rendszerint távolmaradt, és a király sem törekedett nagy tömegek mozgósítására. Hosszú uralkodása alatt öt alkalommal hívta össze nagyobb számban a nemességet,³⁸ és a módosabbjaiból kikerült követek útján való képviselést igyekezett rendszeresíteni.³⁹ Több jelből következtethetünk arra, hogy a megyei küldöttek a köznemesség vagyonosabb rétegéből kerültek ki, hogy a „proceres et nobiles” megjelölésben inkább szinonimákról, mint két különböző társadalmi rétegről van szó. Így a dekrétumokban a részt vevők felsorolásánál gyakran előfordult, hogy a bárók után a követek, a választott nemesek következnek, és a „proceres” helyébe ugyanabban a dekrétumban a „nobiles”, illetve az „electi nobiles” lép, a „potiores nobiles” szinonimájaként pedig használják a „nobiles et proceres”, a „proceres” megjelöléseket is.⁴⁰

Mátyás korából egyetlen olyan törvényünk sincsen, amely az országgyűlésen részt vevő megyei nemességet egyenként mutatná be. Jelenlegi tudásunk szerint mindössze egy megyei követ nevét ismerjük: Szentmihályi Czobor János Bodrog megye választott követeként vett részt az 1481-i országgyűlésen.⁴¹ A Czobor család az 1480-as évek

ben mintegy 15—20 faluban volt birtokos, birtokállománya a század végére 32 falura tehető. Az 1470-es években kisebb erősségük volt Czobor-Szent-Mihályon, ahol 1481-ben kolostort és templomot alapítottak a domonkosok részére. A család különösen kegyben állhatott Mátyásnál, mert uralkodása alatt több ízben jelentős birtokadományban részesült. Lényegében ekkor gazdagodott meg, vált tekintélyes középirtokossá.⁴² A család másik két tagja, Czobor Imre és Márton Mátyás király udvari vitézei voltak.⁴³ Bodrog megye egyik követe tehát ugyanahhoz a társadalmi réteghez tartozott, mint amelynek képviselőit egyes századközépi oklevelekben a bárók és a megyei követek között szokták feltüntetni. A követek a királyság mintegy ötvenöt megyéjéből jöttek össze rendszeresebben. Szlavónia, Erdély és Horvátország képviselőinek jelenlétéről viszont meglehetősen ritkán adnak hírt a források.⁴⁴

Ugyancsak ritkán tűntek fel az országgyűlésen a városi követek, ami a megelőző évtizedek politikai gyakorlatának ismeretében meglepőnek tűnhet. Hiszen az 1440-es évek politikai nehézségei arra ösztönözték az ország vezető politikai erőit, hogy a polgárságot, legalábbis annak egy részét, a rendi ország tagjának ismerjék el, és rendszeresen országgyűlésre hívják a városi követeket. Uralkodása első éveiben Mátyás is ezt a gyakorlatot követte. Míg 1458. május 13-i⁴⁵ meghívójában a városi követeknek meglehetősen passzív szerepet szánt az országgyűlésen, addig néhány hónappal később kiállított újabb meghívója⁴⁶ szerint már a többi renddel egyenrangú partnerekként kívánta kezelni őket, nélkülük nem akart határozni a napi-rendre kerülő kérdésekben. Így az országhatárok visszaállításáról, a Szent Korona visszaszerzéséről, a királyság védelméről folytatandó tárgyalások a városoknak pecségeikkel való megjelenését igényelték. Bár a király az országgyűlés megnyitása előtt még egyszer hangsúlyozta annak fontosságát, hogy mindazt, amit az országgyűlésen határoznak „vestra et sigilli vestri presentia firmentur”, az

1459 elején kiadott dekrétumban semmi nyoma a városok szereplésének, hacsak az nem, hogy katonai szolgálatukat számukra előnyösen szabályozták. 1461-ben újra megjelentek a városi követek az országgyűlésen, 1462-ben, 1463-ban azonban már feltehetően nélkülük folyhattak a tárgyalások.⁴⁷ A koronázási országgyűlésre ismét kaptak meghívót azzal az „... omnes tangit . . .” formula mintájára szerkesztett indoklással, hogy ami „... omnium profectibus accedit, ab omnibus celebretur . . .”⁴⁸ Az 1464-i esztendő a városok országgyűlési részvételében fordulatot jelölt. Ettől kezdve — az 1475-i esztendő kivételével — a városi levéltárakban hiányoznak az országgyűlési meghívók, ami arra vall, hogy nem a véletlen játékaról van szó, hanem a városokkal szemben követett új királyi politika megnyilvánulásáról. Mátyás ugyan nem vonta kétségbe a városok országrendiségét,⁴⁹ de a városok követeinek országgyűlési szereplését, úgy látszik, nem tartotta elengedhetetlennek. Ez azonban sem a városokban, sem pedig a többi rendben visszatetszést nem keltett. Kubinyi András kutatásaiból tudjuk, hogy Mátyás 1476 óta kísérletezett a városok számára külön rendi adómegajánló kamara létesítésével. Két királyi utasítás arról is meggyőző, hogy Mátyás a városokkal már ezt megelőzően, és nemcsak az adót illetően akart a többi rendtől függetlenül tárgyalni. 1474. augusztus 23-án,⁵⁰ tehát egy nappal azelőtt, hogy az országgyűlési meghívókat szétküldte volna, az Opelemben tartózkodó király felszólította Pozsony polgárait, küldjenek „duos ex vobis potiores” Budára, hogy az ország sürgős ügyeinek intézésével megbízott tisztségviselőivel, Szapolyai Imre szepesi gróffal és Báthory István országbíróval tárgyaljanak, illetve mindazt, amit az említettek a polgároknak a király nevében meghagynak, híven teljesítsék. Természetesen itt nem annyira tárgyalásokról, mint inkább arról lehetett csak szó, hogy a városi követek az utasításokat meghallgassák. Ennél nagyobb szerepet szánt a városoknak 1488-ban,⁵¹ amikor a tárnokszék működésének szünete-

lése miatt felgyülemlett panaszok orvoslására a városok számára „unam generalem conventionem” hívott össze kincstartója elnökletével. Ez alkalommal nemcsak a peres ügyekben kellett dönteniük, hanem határozhattak a városokat érintő egyéb ügyekben, többek között abban is, „quo pacto etiam iura, leges, libertates et consuetudines vestre in suo tenore decetero perdurent et vigore”.

Annak megismeréséhez, hogyan jutott el a jogalkotó szándék a törvénybe iktatásig, forrásaink éppoly kevés támpontot adnak, mint a korábbi időszak vonatkozásában. Az országgyűlés összehívásáról a király tetszése szerint döntött, noha a rendek többször megkísérelték, hogy minden évben meghatározott, azonos időponthoz kössék annak összehívását.⁵² 1471-ben azt is törvénybe foglalták, hogy a király országgyűlést „de consilio prelatorum et baronum” rendeljen. Az 1471-i évét megelőző időszakból pedig több olyan országgyűlési meghívónk van, amelyekben a király az országgyűlés előzményeként tanácsával folytatott tárgyalásait jelölte meg, illetve a tanács javaslatára döntött az országgyűlés összehívásáról.⁵³ Az 1467 utáni országgyűlési meghívókban azonban már hiába keresnénk hasonló utalásokat, ezekben csak a királyi akaratot kifejező formulák szerepelnek: *statuissimus . . . deliberavimus . . . indiximus . . . generalem dietam . . . de nostro speciali edicto facit . . . stb.*

Mivel az országgyűlés összehívása a király joga volt, s mivel az uralkodó javaslatait többnyire megvitatta tanácsával, a törvénycikkek egy részének kezdeményezőjét benne és tanácsában kell látnunk, ha forrásaink erre nézve vajmi kevés támpontot adnak is. A királyi oklevelekben megjelent dekrétumok bevezetőiben a király személye rendszerint háttérben áll, a törvények alkotói a rendek, akik hol önállóan,⁵⁴ hol a vele való előzetes tanácskozás alapján⁵⁵ hozzák a törvényeket és terjesztik eléje jóváhagyásra. Az 1470-i, 1481-i, 1486-i dekrétumok bevezetőiben viszont arról olvashatunk,

hogy a törvény a király és a rendek együttes alkotása, és elmarad a formula a dekrétumnak a király elé terjesztéséről. Ez természetesen nem azt jelentette, mintha a királyi kezdeményezés csupán e néhány esetre szorítkozott volna, bár kétségtelen, hogy a törvények jó része a rendek előterjesztésén alapult. Az országgyűlés egyfajta politikai szeleprendszer funkcióját is betöltötte. A királyi politikával elégedetlenkedő rendek itt terjesztették elő panaszait, kívánságait,⁵⁶ az uralkodó pedig, hogy az elégedetlenkedőket leszerelje, de főként hogy az adó megajánlását biztosítsa, engedményeket tett, a panaszok orvoslását, a kívánságok teljesítését rendre megigérette. Különösen jellemző ebből a szempontból az 1468-i dekrétum. A rendek „quosdam articulos” terjesztettek a király elébe, amelyek különböző rendű-rangú panaszait tartalmazták, „supplicantes . . . ut eis remedium” adjon. A király pedig „cupientes . . . regnum . . . ab omni levare inquietitudine, ut eo melius incitetur ad obsequium nostrum,” a panaszoknak, kívánságoknak megfelelően mindjárt rendelkezett. A dekrétum tehát a rendek kívánságain alapuló, panaszait figyelembe vevő királyi rendelkezésekből és ígéretekből áll, és így a kezdeményezést nehéz lenne a rendektől elvitatni. Az 1478-i dekrétum viszont éppen az ellenkezőjére jó példa: bár a bevezető szerint a rendek előterjesztésén alapult, tulajdonképpen mégis a rendeknek a király kívánságára, javaslataira adott válaszait tartalmazza.

A király és a rendek részesedését a törvényhozásban nehéz meghatározni, még inkább áll ez a „felsőbb” és „alsóbb” rendek közötti munkamegosztásra. Volt-e kezdeményező szerepe a nemesség követéinek a törvények meghozatalában, vagy részvételük mindössze abban merült ki, hogy hozzájárultak a prelátusok és bárók által megfogalmazott követelésekhez? A dekrétumokban több helyütt olvashatunk arról, hogy a rendek „unanimi voto” „concorditer” határoztak a király elé terjesztendő cikkelyekről,⁵⁷ vagy pedig „domini et nobiles . . . circa dictos proventus nostros . . .

constituerunt reformationem”.⁵⁸ Mindezek alapján arra gondolhatnánk, hogy egyenrangú felekként, együttesen határoztak az ország dolgairól. Egyes jelekből ítélve viszont azt kell feltételeznünk, hogy ezeknek a kijelentéseknek a valóság-tartalma csekély, és a kezdeményezés, a határozathozatal többnyire a „felsőbb” rendek kezében lehetett.

A királyi tanács szerepére utaló, fentebb már idézett példákon túl, jól érzékelteti ezt az 1474-i dekrétum. A dekrétum bevezetőjében ugyan „prelati et barones ac electi nobiles” együttes munkájáról, egyetértő akarataról van szó, léptenyomon kiviláglik a „prelati et barones” döntő szerepe a dekrétum megalkotásában. Több megnyilatkozásában maga a király is őket mondta a törvénycikkek szerzőinek, és a nemesi követek részvételéről meg sem emlékezett.⁵⁹ Országgyűlési meghívójában pedig 1490-ben azért rendelte a nemesség követéit Budára, hogy „diete huiusmodi et consultationi deliberationique dictorum dominorum interesse debeant”.⁶⁰ A király tehát az országgyűlést tulajdonképpen egy kibővített királyi tanácsi ülésnek tekinti, ahol minden bizonnyal elsősorban a „pars senior” akarata érvényesül. Figyelemre méltó az is, hogy a korszak törvényhozásában a köznemesség politikai érvényesülését célzó követelések — a Mátyás uralkodását megelőző évtizedekhez viszonyítva — megcsappantak. A Hunyadi-kor törvényhozásából csak töredékükben kerültek át Mátyás korának törvényeibe azok a törvénycikkek,⁶¹ amelyek a köznemesség politikai szereplését hivatottak előmozdítani, holott egyes korábbi törvénycikkek megújítását több ízben fontosnak tartották. S erre is csak Mátyás uralkodásának első éveiben kerül sor, a század lényegesebb rendelkezéseit megisméltó Decretum Maius már nem tartalmazta őket. Sőt, előfordult az is, hogy egyes köznemesi érdekeket védelmező törvénycikkek a „prelátusok és bárók” javára módosultak a korszak törvényhozásában. Az 1446-i országgyűlésen még úgy rendelkeztek, hogy hűt-

lenséget a kormányzó „sine scitu consilioque et requisitione regnicolarum” nem mondhat ki. Mátyás korában ez a rendelkezés már némiképp átalakult: két ízben is törvénybe foglalták, hogy a király hűtlenséget főpapjai és bárói tanácsával mondjon ki.⁶²

A dekrétum megfogalmazása korszakunkban is a kancellária feladata volt. A törvényszövegek formába öntése nem egységes szabályok szerint történt. A szöveget többnyire a rendek nevében állították ki, de előfordult, hogy a rendek és a király felváltva szóltak a szövegben.⁶³ Talán éppen ezt a sokszínűséget akarták kiküszöbölni a *Decretum Maiusban*, amelyben az egyes cikkelyeket személytelenül, többnyire a „statutum est et sancitum” „ordinatum est”, „de regie maiestatis voluntate et dominorum prelatorum baronum et procerum ceterorumque regnicolarum communi consilio conclusum et diffinitum est” formulák alkalmazásával szerkesztették egybe. A király a kancellária útján élhetett azzal a lehetőséggel, hogy a végleges törvényszövegen érdekeinek megfelelő változtatásokat eszközöljön, bár erre Mátyásnak tulajdonképpen nem volt szüksége, hiszen az országgyűléseken rendszerint teljesítették óhajait, a számára kedvezőtlen határozatokat pedig egyszerűen nem vette figyelembe. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy kisebb-nagyobb változtatásokra nem került sor. Az 1464-i dekrétum megerősítő záradékából — szándékos volt-e vagy véletlen — elmaradt a királyi ígéret, hogy a dekrétumot megtartja és megtartatja. Ez a mulasztás a rendeknek is feltűnhetett, mert különben 1468-ban nem kérték volna e mulasztás pótlását. Mátyás a dekrétumban tett ígéretet, hogy a koronázási dekrétumot „inviolabiliter observabimus et faciemus observari”. De idézhetjük az 1471-i dekrétum I. cikkelyét is, amely eredetileg nyilván azzal a céllal készült, hogy korlátozza a királyt az országgyűlések összehívásában élvezett szabadságában, kimondva, hogy minden évben, minden országlakosnak tartson országgyűlést. A rendelke-

zést lényegében érvényteleníti azonban a törvénycikk végére illesztett „et hoc si necessitas exigit” kiegészítés.

A kancellária a törvény szövegét általában nem sokkal az országgyűlés után adta ki, de volt példa arra is, hogy a dekrétum szövegét még egy év múlva sem állapították meg véglegesen. Az 1467-i országgyűlés dekrétumáról mondja Mátyás 1468-ban, hogy „nondum perpetua editione publicatum, nec adhuc certis in locis de communi consilio emendatum existat, sed aliquid in incerto pendet”,⁶⁴ amit aligha hihetünk el, ha a dekrétum széles körű alkalmazására gondolunk. Az is elgondolkasztó, hogy Mátyás előbbi állításával kívánta indokolni, miért mentette fel a tributum fisci regalis és a vectigal corone fizetése alól a csehek ellen vele harcoló Baumkircher András. Kételyeinket erősíti az is, hogy alig egy évvel korábban éppen a dekrétumra hivatkozva szólította fel ugyanőt, ne akadályozza azoknak az adóknak a beszedését, amelyek alól népei korábban mentességet élveztek.⁶⁵

Bár az országra általánosan kötelező szabályokat egy-két kivételtől eltekintve az országgyűlés közreműködésével hozta a király, a törvénynek mégsem volt általánosan elfogadott neve. Az 1320 körüli törvény „statutum seu decretum” neve kisebb változtatásokkal tovább élt „statutum et decretum”, „statuta et decreta”, „statuta et dispositiones” formákban. A leggyakrabban használt megjelölések azonban a „decretum”, illetve a „decretum et statutum” voltak.⁶⁶ Használták a törvény vonatkozásában a „dispositio”, a „constitutiones”, a „generale edictum ac decretum”⁶⁷ megjelöléseket is.

A dekrétum megjelenési formája sem volt egyedi, kizárólag a dekrétum számára fenntartott forma: privilégium vagy pátens alakjában adták ki, teljes értékű privilégium formájában a nemesi szabadságjogokat tartalmazó jogszabályokat jelentették meg. Ilyen módon, tehát kettős pecséttel, a méltóságok felsorolásával adták ki az 1464-i dekrétumot.

tumot. Az ugyancsak privilégium formájában kiadott 1486-i dekrétumot azonban már csak a király titkos pecsétje erősíti meg, igaz, függesztett formában. A tartalomtól ítéelve privilegiális formát érdemelt volna az 1458. július 8-a körüli és az 1471-i dekrétum, de mindkettőt hasonlóan a király többi dekrétumához pátens oklevélben jelentették meg. Ez részben magyarázható azzal, hogy 1458-ban Mátyás még nem rendelkezett nagypecséttel, 1471-ben pedig érthető módon nem akarta a rendek követeléseit privilegiális formában, tehát „in firmitatem perpetuam” kiállíttatni. Ugyanakkor azonban pátens formában jelent meg az 1481-i dekrétum, pedig ennek cikkelyeit, mint „perpetuo duraturos observaturosque” ratifikálta a király.

Nem fedezhető fel következetesség a commissiós jegyzetek alkalmazásában sem. A „commissio propria domini regis” jegyzet található az 1462-i, 1468-i királyi kötelezvényeken és az 1463-i, 1470-i, 1475-i, 1486-i dekrétumokon. Az „ex deliberatione prelatorum et baronum” jelenlegi tudásunk szerint mindössze egy ízben, 1470-ben fordul elő a commissiós jegyzet társaságában, igaz, akkor is a főpapok és bárók kötelezvényének végére került. Megjelent a formula 1464-ben is, akkor azonban nem a privilegiális formában kiállított dekrétumban szerepel, hanem a királynak a megyékhez április 6-án, tehát a dekrétum kiállítása napján intézett utasításában.⁶⁸ Az utasításban az uralkodó részletesen beszámolt a rendeknek az országgyűlésen a török háború tárgyában tett javaslatairól, amelyeket kérésükre ratifikált. A jelzett cikkelyeket azonban hiába keresnénk az ugyancsak április 6-án kiadott koronázási dekrétumban. Úgy látszik, az országgyűlésen két dekrétumot is alkottak: egy ünnepélyes formájút, amely a nemesség szabadságjogainak megújítását, illetve újabb követeléseit tartalmazta, s érvényességét a törvényhozók hosszabb időre szánták, és egy másikat, amely az éppen akkor folyó török háborúval kapcsolatosan intézkedett. Hogy ez utóbbit is teljes értékű dekrétumként tartották számon, azt az elmondottakon

túl az is bizonyítja, hogy a gyakorlatban dekrétumként emlegették, így hivatkoztak rá. Várdai István kalocsai érsek pl. 1465-ben⁶⁹ arról értesíti öccsét, hogy a király akarata értelmében „quilibet nobilis de bonis suis juxta decretum Albense gentes ad exercitum mittat”.

Mátyás az 1486. január 30-án⁷⁰ kiállított, a szekesfehérvári keresztes konvent panaszát orvoslandó oklevelében „decreta regum et regni generalia et specialibus”-ról tett említést. Ebből arra gondolhatnánk, hogy bizonyos szempontok, elsősorban a tartalom szerint különbséget tehetek a dekrétumok között, és 1464-ben is erről lehetett szó. Feltevésünket azonban a dekrétumot, illetve a dekrétumokat idéző, azokra hivatkozó forrásanyag nem támasztja alá. Az 1464-i ünnepélyes formában kiállított dekrétumot ugyan „decretum generale”-ként idézik a források, de ezt a megjelölést használja Mátyás a török háborúval foglalkozó végzések vonatkozásában is.⁷¹ Ugyanezt tapasztalhatjuk egy másik, az előbbihez nagyon hasonló esetben is. Az 1481-i dekrétum bevezetője szerint a király és a rendek részben az egyháziak és világiak „helyzetének” megreformálásáról, részben pedig az ország védelméről tanácskoztak. A július 15-én kiadott dekrétumba azonban csak azokat a rendelkezéseket foglalták bele, amelyeket „perpetuo duraturas” szántak, azaz az egyháziak és világiak helyzetével foglalkozó végzéseket. Mátyás a dekrétum kiadása előtt két nappal a határmenti városokhoz intézett mandátumában arról adott hírt, hogy az ország védelmének előmozdítására az országgyűlésen többek között elrendelték a lókiivitelt beszüntetését.⁷² A királynak ez a végrehajtási utasítása egyben „statutum et regni nostri generale decretum”-ként is szolgált — maga a király nevezi így az utasítást —, amelyet a városoknak „per fora et alia loca publica ubique proclamare et publicare” kellett. A július 15-én kiadott dekrétum mellett tehát van egy másik, ugyancsak az ország védelmével foglalkozó dekrétum is, amelyet szintén „generale decretum”-ként idéztek.

Mátyás fentebb idézett kijelentése egyelőre nem világos előttünk, további kutatásnak kell eldöntenie, hogyan értette ezt a király. Elképzelhető, hogy csak uralkodása vége felé, a *Decretum Maius* megalkotásával egy időben próbálkozott az országgyűlésen hozott különböző rendű és rangú határozatok név szerinti megkülönböztetésével.

Az országgyűlésen hozott határozatok egy részét dekrétum formájában nem adták ki. A dekrétumokban nem szereplő határozatok azonban éppoly kötelező erővel bírtak, mint a dekrétumokban megjelentek. Gondolunk itt elsősorban a rendkívüli adóval kapcsolatos rendelkezésekre, amelyeket 1468-ig — esetleg az után sem — nem foglaltak bele a dekrétumokba. 1462-ben pl. a korona kiváltására fordítandó egyforintos adó megajánlásáról a királyi kötelezvényből értesülünk. Mátyásnak néhány hónappal az országgyűlés után Ung megye nemességéhez intézett mandátumából⁷³ azonban az is kiderül, hogy az ország felső részeinek adóját egy forintról fél forintra mérsékeltek. A rendelkezés végrehajtását elrendelő királyi utasítás tartalmazza azon büntető szankciókat is, amelyek „in litteris prelatorum et baronum ac regni nostri nobilium” találhatóak. Nem tudjuk, mi szerepelt ebben az okmányban, milyen formában és minőségben bocsátották ki a rendek, de az kétségtelen, hogy a törvényként végrehajtott rendelkezés az 1462-i dekrétumban nem kapott helyet. Hivatkozhatunk a király 1471 decemberében Tolna megyéhez intézett parancsára is.⁷⁴ Eszerint a nemesség „iuxta dispositionem prelatorum et baronum ac nobilium . . . pridem hic Bude in conventione generali factam . . . vel per singula capita una nobiscum” katonáskodni, „vel certum subsidium” fizetni tartozik, jöllehet a dekrétumban csak a fejenkénti katonáskodásról volt szó.

A törvények közhírré tétele ugyanúgy ment végbe, mint a megelőző évtizedekben: a törvény-szöveget megküldték a megyéknek, ahol miként erről az 1459-i dekrétum XVIII. tc.-e tudósít, kihirdették a törvényszéken. Ezek után meglepő-

nek tűnhet az 1471-i országgyűlés határozata arról, hogy a törvényt — *presens decretum* — küldjék meg a megyéknek.⁷⁵ A rendeknek ez a követelése a dekrétum rendkívüli jellegével lehetett összefüggésben, hiszen a megelőző évekből nem egy bizonyítékunk van arra nézve, hogy a megyei törvényszéken ismerték és alkalmazták a törvényeket. De igénybe vettek a törvény közhírré tételében más, hatásosabb eszközöket is: „. . . ut autem hoc ad omnium notitiam *celerius* devenire possit” írta Mátyás Eperjes városának 1481. július 13-án „*volumus ut hoc . . . per fora et alia loca publica ubique proclamare et publicare faciatis*”. A régi módszerekhez járult egy új is: Mátyás a *Decretum Maius* publicitását kinyomtatásával is elő akarta segíteni.

A dekrétum jelentősége a XV. sz. első felére megnőtt,⁷⁶ és nem csökkent Mátyás idejében sem. A törvényhozás gyakorisága, társadalmi bázisának kiszélesedése — jöllehet a polgárság képviselői jőszerivel hiányoznak az országgyűlesekről — megnövelte a dekrétum tekintélyét. Ennek egyik jeleként értékelhetjük azt, hogy a század negyvenes éveitől kezdődően rendszeresen hivatkoztak a törvényre. Nemcsak a király és tisztségviselői hivatkoztak gyakran a törvényre, a társadalom különböző rétegei szintén a törvény szerinti eljárást szorgalmazták. Nemegetszer hívták segítségül a törvényt olyan esetben is, amikor az nem lett volna indokolt. Arad megye nemesei 1469-ben a törvényre hivatkozva próbálták János csanádi püspökkel elfogadtatni, „*ut decime de terra cristianorum non solvantur*”. Igyekezetük azonban hiabavalónak bizonyult, mert a püspök maga is jól ismerte a törvényt, és joggal utasította el őket követelésükkel.⁷⁷

Az 1470-i országgyűlésen pedig a rendek „*egyedolgozat*” „*sine constitutionibus . . . dirigi bono modo vel defendi nequibant*”, ezért ragaszkodtak ezen dolgok törvénybe foglalásához. Ez megint csak amellet szól, hogy a törvény tekintélyét felhasználhatták a különböző politikai-jogi célokért küzdők. Jelen esetben a rendek védekezését kellett

szolgálta a király visszaéléseivel, önkényeskedéseivel szemben.

De nemcsak a korszak törvényeire hivatkoztak, hanem korábbiakra is. Így rendelt el Mátyás köztudományvételt,⁷⁸ szökött jobbágyok elleni eljárást⁷⁹ „iuxta vim et formam generalis decreti domini Sigismundi imperatoris et regis predecessoris nostri”. A hivatkozások egytől-egyig Zsig-

Constitutiones inelcti regni ungarie

27. Mátyás király 1486. évi magán- és büntetőjogi törvénykönyve, a Decretum Maius második kiadásának címlapja. Lipsiae, 1490. július 31. előtt

mond 1435. március 8-i dekrétumára vonatkoztak, amelyet Mátyás a koronázási országgyűlésen megújított és megerősített. A megerősítés ténye a törvény érvényesülése szempontjából nem lehetett közömbös. Különösen szembetűnő ez 1470-ben, amikor Mátyás fontosnak tartja kiemelni, hogy a tizedet „iuxta decretum Sigismundi regis . . . Albe per nos confirmatum” szedjék, pedig Zsigmondnak ezt a dekrétumát nem is erősítette meg. A kánonjog tanítása értelmében az utód megváltoztathatja az előd szabályait, az új uralkodó a régi törvényekkel ellenkező törvényeket hozhat: ezért volt szükség a régi törvények megújítására, megerősítésére. Mátyás Decretum Maiusának bevezetője szerint minden király avatásakor új, a korábbiakkal ellenkező jogszabályokat hoztak. Ha ez nem is mindig történt így, kétségtelen, hogy a régi törvények megújításával ez ellen kívántak védekezni.

A korszak törvényhozása gyakran megújít egyes régebben hozott rendelkezéseket. Ez két ellentétes következtetésre is alkalmas ad.⁸⁰ Egyrészt arra, hogy a gyakorlatban negligálták a törvényt, másrészt arra is, hogy a dekrétum tekintélyében bízva foglalták újra törvénybe a be nem tartott rendelkezést, hogy újabb és újabb dekrétumok erejével akarták biztosítani egy-egy fontosabb rendelkezés folyamatos, zökkenőmentes érvényesülését. Ez utóbbira jó példa az 1475-i országgyűlés egyik rendelkezésének többszöri megújítása. Az országgyűlés egyes hatalmaskodások eseteire kért orvoslást a királytól, aki a rendekkel egyetértésben a különböző erőszakos cselekedetek miatti számadásra 32 napos határidőt jelölt ki, és az ügyek intézésére a rendes bírót hatalmazta fel. A gyakorlatban azonban, a törvényre való hivatkozással, a személyes jelenlét vette fel a harcot a hatalmaskodás ellen. A törvényt az évek folyamán háromszor is megújították.⁸¹ A megismétlésre nyilván nem azért volt elsősorban szükség, mert nem a dekrétum szerint jártak el, hiszen a törvény alkalmazását 1475 nyarától egészen 1485-ig folyamato-

san nyomon követhetjük. Inkább arról lehetett szó, hogy mindig újabb és újabb dekrétum erejével akarták biztosítani a rendelkezés érvényességét, mert a legnagyobb tekintélye mindig az újonnan hozott törvénynek volt.⁸²

Az 1475-i törvénynek ez a rendelkezése egyébként jó példa annak illusztrálására is, miként alkalmazták a törvényt a gyakorlatban. A törvények szó szerinti alkalmazásával korszakunkban ritkán számolhatunk. Attól függően, milyen erők kívánták megvalósulását, milyen erők működtek közre érvényesítésében, változott maga a törvény is. Így pl. az 1458. június 8-i dekrétum egyes cikkelyei a végrehajtás során nem kis módosuláson mentek keresztül. A törvény a hatalmaskodás elleni harcot a különös jelenlét hatáskörébe utalta. A bíróság vezetése az ítélmester kezébe került volna, akinek az országgyűlésen választott hat nemessel kellett igazságot szolgáltatnia a rövid idézéssel indult perekben. A hat nemest meg is választották, de az egyik nemes ülnök, Tordai András mester hadmentességi leveléből tudjuk,⁸³ hogy a nemes ülnökök nemcsak a különös jelenletre, hanem „penes iudices ordinarios regni nostri deputati sunt”. Ugyanakkor a gyorsabb új módszert, a rövid idézést a másik jelenletre is kiterjesztették, nem szólva arról, hogy Mátyás ítélmester helyett locumtenenst állított a bíróság élére. A kiterjesztő értelmezés a király jogtudó tanácsosainak és a hatalma megszilárdulásán dolgozó nemesi jogászoknak a műve volt.⁸⁴ Igaz, a különös jelenlét tanácsában sem csak a köznemesi küldöttek működtek közre, hanem helyet kaptak benne a prelátusok és bárók is.⁸⁵ A rövid idézést a törvény 1464-ben megszüntette, majd fokozatosan újra visszaállította, míg nem az 1486-i dekrétum ismét eltörölte. A kúrián azonban sajátos módon értelmezték az előbbi törvényt. 1488-ban Báthory országbíró egy zálogváltó pert Szent György nyolcadára halasztott, mivel „iuxta vim et formam generalis novi decreti superinde editi talismodi cause extra terminos octavarum adiudicari minime solent”,⁸⁶ amiből nyil-

vánvaló, hogy csak egyes ügyekre értették a nyolcadokon kívüli elintézés tilalmát.

Az 1467-i tavaszi országgyűlésen kiadott törvény végrehajtására az országgyűlés külön „executores” választott, bár ezek működéséről a források nem adnak hírt. Az azonban bizonyos, hogy a tributum fisci regalist nem a törvényben előírt módon szedték. Mátyás ugyanis a megyékhez intézett végrehajtási utasításában „super singulis 5 portis non plus nisi unus florenus” szedését rendelte el,⁸⁷ holott a törvény a fizetendő összeget a portákon élő családok számától is függővé tette. Mátyás, úgy látszik, számolt azzal, hogy a gyakorlatban ezt úgysem lehet keresztülvinni. Egy évvel később, 1468-ban már a törvény is újra a régi állapotokat szentesítette: a tributum fisci regalist akkor is egy porta után róják ki, ha több család él rajta.⁸⁸ A példákat lehetne még szaporítani. Ha a törvényt nem is szó szerint alkalmazták, maga a tény, hogy végrehajtására valamilyen formában mégis sor került, a dekrétum tekintélyét bizonyítja.

A dekrétum kötelező ereje akkor is élt a köztudatban, ha nem hajtották végre. 1487-ben Zsigmond pécsi püspök, bár tudatában van annak, hogy „iuxta regni decreta jobagiones alteri utrum mittere teneremur”,⁸⁹ mégis Várdai Miklós iránti barátságból, annak kérésére eltekint a törvény alkalmazásától. A dekrétumnak a köztudatban élő kötelező erejére mutatnak a „non obstante” záradékkal kiadott királyi oklevelek. E záradékra ugyanis éppen a törvény kötelező erejével szemben volt szükség.⁹⁰

A római jog hatására a magyar államelmélet a királyt feljogosította, hogy méltóságánál fogva, „absoluta potestas”-a alapján a törvényt mellőzze. Baldus, akinek elvei nem voltak ismeretlenek Magyarországon sem, ezt így fogalmazta meg: a fejedelmet a tisztesség köti, hogy kövesse a törvényt, de ez csak rendes hatalmára vonatkozik, az „absoluta potestas”, amely a „plenitudo potestatis” szinonimájaként értelmezhető, nem esik a törvény

rendelkezése alá.⁹¹ Az uralkodó „de plenitudine potestatis” a törvény félretételére jogosult. S ez nemcsak az Anjouk és Zsigmond alatt volt így, de a rendi állam megszilárdult keretei között uralkodó Mátyásnál is. Bár Mátyás egyes megnyilvánulásai alapján arra gondolhatnánk, hogy a törvényt maga felett állónak tartotta, amelynek félretétele neki sem áll módjában, mégis tévednénk, ha ezek alapján ítélnénk meg király és törvény viszonyát. III. Frigyesnek írott levelében azzal érvelt Mátyás, hogy egy olyan dekrétumnak, amely „non ex aliqua privata causa, sed pro publico fidei negotio editum est”, valamennyi alattvaló, beleértve a császár magyar alattvalóit is, engedelmességgel tartozik, és neki sincs hatalma Kőszeg városát a dekrétum által elrendelt adó alól felmenteni. Pedig ő, hogy a császár iránti jóindulatát kimutassa, szívesen megtenné, „si esset in potestate nostra ius dispensandi super contributione suprafacta”.⁹² Ugyanakkor Sopron városát még ugyanabban az évben felmentette az adó fizetése alól, amiből nyilvánvaló, hogy ha akarta, volt hatalma a törvény félretételére.⁹³

Mátyás a törvény kötelező erejének a tudatában volt:⁹⁴ alattvalóitól megkövetelte a törvény tiszteletben tartását, és a törvényeknek ellenszegülőket, ha tehette, meg is büntette.⁹⁵ Ez azonban nem azt jelentette, hogy a törvényt magára nézve is mindig kötelezőnek tartotta volna, és hívei kedvéért vagy egyéb politikai megfontolásból nem szegte volna meg az újonnan hozott törvényt is. A Mátyás elveit jól ismerő A. Brandolinus Lippus mondatja művében a királlyal: „Regem ergo non legum ministrum aut instrumentum esse, sed legibus preesse dominarique perspicuum est.”⁹⁶

A „non obstante” oklevelek hosszú sora bizonyítja, hogy Mátyás „ex certa nostra scientia, de plenitudine potestatis” nemegyszer a törvény ellenére járt el, tett kivételt egyes alattvalói érdekében. Uralkodásának első évtizedében többször előfordult, hogy a törvény félretételét a királyi tanács, sőt az országgyűlés egyetértő hozzájárulá-

sával rendelte el, ami a törvény tekintélyén túl következtetni enged a király és a rendek közötti erőviszonyokra is. 1463-ban pl. „de plenitudine nostre regie potestatis prelatorum etiam et baronum ac nobilium nostrorum consilio prematuro . . . non obstantibus illis articulis decretorum regni nostri ut alienigenis hereditates et honores conferre non possemus” nevezi ki Vitovec Jánost Zagoria örökös grófjává.⁹⁷ A koronázási országgyűlésen azonban jellemző módon csak „de auctoritate nostra regia prelatorumque et baronum ad id accedente consilio” erősítette meg és írta át ünnepélyes formában a kinevezési okmányt.⁹⁸ 1464-ben „ex deliberatione baronum” engedélyezte Töttös Lászlónak, hogy várát az országgyűlési határozat ellenére megtarthassa.⁹⁹ Különösen a koronázási országgyűlés azon rendelkezését mellőzte gyakran a király, amely az adománylevelek megerősítését a koronázástól számított egy éven belül tette kötelezővé. Még 1484-ben, tehát húsz évvel a koronázási dekrétum kiadása után is találkozhatunk olyan oklevéllel, amelyben a törvény ellenére erősített meg adományt a király.¹⁰⁰ 1486-ban a székesfehérvári keresztes konventet arra hatalmazza fel, hogy akár száz vagy kétszáz évvel ezelőtt elveszett birtokait visszaszerezze „prescriptione aut decretis regum et regni . . . de super editis aut per nos confirmatis . . . non obstantibus”.¹⁰¹ Ez utóbbi eset jól példázza, hogy nemcsak a Mátyás kori, de a korábbi törvények vonatkozásában is alkalmazták a „non obstante” záradékot, ami tehát a törvény növekvő tekintélyét mutatja. De a kép teljességéhez hozzátartozik, hogy mentett fel Mátyás a törvény alól a „non obstante” formula alkalmazása nélkül is.¹⁰²

A középkori magyar jog hagyományos rendszerében a jogforrások hierarchiája helyett azok konkurenciája érvényesült. Az 1460—1470 táján készült formulagyűjteményben, a Somogyvári Formuláskönyvben lévő egyetlen jogi értekezésben a dekrétumnak a jogforrások közötti helyére vonatkozó és a hagyományos felfogáson alapuló vélemények — bár a glosszák valószínű keletkezési ideje

az 1460—1470 előtti időkre tehető¹⁰³ — nem tekinthetők elavultnak Mátyás korában sem. A glosszában a helyi jogszokás, a „consuetudo” mellett szerepel a „lex”, azaz olyan törvény, amelyet ténylegesen vagy a közhit szerint a régebbi királyok alkottak, és mert a szokásjoggal nem ellenkezett, a gyakorlat befogadott. A dekrétum az uralkodó halála után csak akkor maradhatott fenn, ha a gyakorlat befogadta. Ha a szokásjognak megfelelt, „lex” lett belőle, „szentkirály” végzeménye, amelynek erejét csak a „ius”, az isteni jog múlta felül. A hagyománnyá vált törvénynek ez az értelmezése adja meg a magyarázatát számos jogelvet kifejező formula bevezetésének, a „consuetudo” és a „lex” szavak felváltva, szinonimaként való használatának.¹⁰⁴ Minderre bőven van példa a XV. sz. második felének jogéletében is. A hagyományos felfogás tükröződik abban a gyakorlatban, hogy a régebbi törvények idézésénél nem a dekrétumra, hanem a „consuetudo regni”-re hivatkoztak. Így hivatkoznak pl. az „antiqua consuetudo”-ra az 1458. január 24-e utáni dekrétumban, amikor a szabadon költözködni nem engedett jobbágyok kiszabadítási díját Zsigmond dekrétuma értelmében szabályozták. A hamispénzverők hűtlenség bűnében való elmarasztalásáról először az 1444. április 18-i dekrétum VII. tc.-e rendelkezik, majd ezt megismétli az 1446. június 13-i dekrétum X., XII. tc.-e, hogy 1462-ben mint „antiqua lex et consuetudo” kerüljön újra törvénybe, és a továbbiakban így is hivatkozzanak rá.¹⁰⁵

A szokásjognak szentesítő erőt tulajdonító közfelfogás nyilvánul meg abban is, hogy még az uralkodó életében igyekeztek az ország régi szokásaként feltüntetni az újonnan hozott törvényt, pedig a dekrétum, mint az uralkodó rendelkezése, az ő életében mindenképpen kötelező volt. Így az 1458-ban bevezetett rövid idézést az 1462-i törvényben¹⁰⁶ már az ország régi szokásaként emlegetik, függetlenül attól, hogy 1464-ben eltörlik, majd az évek során újra bevezetik, ismét az ország régi szokásának rangjára emelik,¹⁰⁷ hogy 1486-ban

azután megszüntessék. Ugyanezt a közfelfogást példázza az is, hogy a dekrétumot és a „consuetudo et lex”-et igen gyakran egymás mellett, mintegy egymást kiegészítve idézték, a dekrétumban foglaltak és a szokásjog által előírtak azonosságát hangsúlyozva, a dekrétumot a szokásjog erejével megtámogatva. 1462-ben pl. Mátyás „iuxta antiquam et approbatam eiusdem regni nostri consuetudinem ac contenta . . . decretorum”¹⁰⁸ ítélt egy olyan ügyben, amelyre nézve az 1458-i és az 1462-i törvényei tartalmazznak szankciókat. Az 1481. július 15-i dekrétum XII. tc.-e szerint a tizedet „secundum decretum et consuetudinem” szedjék. 1482-ben Mátyás a perben hozott ítéletet érvénytelennek mondta ki, mivel az idézés „non iuxta legem seu consuetudinem ac decretum regni nostri exinde editum” történt.¹⁰⁹

A Somogyvári Formuláskönyvben fennmaradt glosszák a „dekrétum” és a „lex” rangkülönbségét azzal indokolják, hogy a dekrétum nemigen jut az emberek tudomására, nemismeréséért tehát nem is sújthatók bírsággal, és ügyének elbírálásakor a felperes válogathatott a különböző jogforrások között. Bár az is igaz, hogy a dekrétumot, ha hivatkoztak rá, az uralkodónak kijáró kötelező engedelmisség folytán, a „ius” kivételével minden más jogforrást félretéve, alkalmazni kellett.¹¹⁰ Előfordult azonban, hogy ilyen esetekben is az „ország szokása” volt irányadó az ítélet meghozatalában. 1476-ban pl. a személyes jelenlétnek több férfit asszony elleni hatalmaskodásért főbenjáró ítélettel kellett volna sújtania, de mivel „iuxta statuta divorum regum et consuetudinem regni nostri” a férfiak asszony és asszonyok férfi ellen elkövetett bűnben „non ipso facto potentie et sententia capitali sed in emenda capitum ipsorum” marasztalandók el, ezért így is ítéleznek.

A szokásjog, a „régí jó jog” felsőbbtségét valló hagyományos felfogás tehát nem szűnt meg hatni korszakunkban sem, annak ellenére, hogy az írott jogalkotás gyakorisága, a dekrétum növekvő tekintélye a törvény fokozottabb érvényesülését mozdi-

totta elő, ami egyben a jogforrástan egy modernebb, a római és a kánonjog elemeiből felépült rendszerének érvényre jutását is segítette. Mátyás jogot illető felfogásában, jogot érintő ténykedésében ugyanez a kettősség nyilvánult meg. A szokásjog tisztelete, a szokásjog szerinti eljárás az egyik oldalon, a jogviszonyok törvényhozás útján való szabályozására törekvés a másikon. 1468-ban pl. egy lengyel főúrral közli, nem szolgáltathat neki igazságot másként, mint ahogy „lex et consuetudo regni huius dictat”, ami őt is köti.¹¹¹ 1473-ban egy törvénykezés alkalmával „consuetudinaria vero lege dicti regni nostri ab antiquo approbata requirente” mondja ki, hogy a birtokjogának bizonyítására háromszori hívásra meg nem jelent ellentmondót birtokjától meg lehet fosztani.¹¹² Ügyelt a király a helyi szokásjog megtartására is. 1480. október 6-i oklevele szerint tudomására jutott, hogy egyesek Verőce megye „antiqua consuetudo”-jával „abuti cepissent”, a sedriára nem járnak el, és ezért az igazságszolgáltatás akadozik. A megyét ennek megszüntetésére szólította fel. 1487. január 31-én Valkó megye hatóságának hagyta meg, hogy egy perben „lege et consuetudine eiusdem comitatus” szolgáltassanak igazságot.¹¹³

Mátyás 1481. november 1-jei ítéletlevele szerint az uralkodónak nemcsak a törvényalkotás, de az ország javát célzó jogszokások megtartása is kötelessége. Az uralkodónak ez a kötelessége némiképp más formában nyert megfogalmazást Zsigmond dekrétumaiban. Míg Mátyás csak a szokásjog megtartásának fontosságát hangsúlyozta, addig Zsigmond egyes szokások eltörlését, megváltoztatását is az uralkodó kötelességének tartotta: „... Quasdam consuetudines abolendas, quasdam moderandas, quasdam in melius reformandas...” — olvashatjuk 1405. április 15-i dekrétumában. Mátyás dekrétumainak bevezetőiben hiába keresnénk hasonló kijelentéseket. Ez talán azzal magyarázható, hogy a dekrétumokban elsősorban a rendek szempontjai érvényesültek, politikai megfon-

tolásból elsősorban őket engedte szóhoz jutni a király, és a rendek a szokásjog megtartását szorgalmazták. 1462-ben is „obtulerunt et presentaverunt” a királynak „quosdam articulos antiquam legem et consuetudinem ipsius regni nostri... innovantes”. 1464-ben pedig a királynak meg kell ígérnie, hogy az országot és annak lakóit „in omnibus et singulis bonis et antiquis libertatibus, consuetudinibus et iuribus...” megtartja.¹¹⁴ Mindez azonban még nem jelentette azt, hogy ne foglaltak volna törvénybe a szokásjoggal ellenkező szabályokat, ne szüntettek volna meg régi szokásokat, ha kimondásukra a Zsigmond dekrétumaiéhoz hasonló nyíltsággal nem került is sor. Bár Mátyás fentebb idézett ítéletlevelében az szerepel, hogy a királynak az ország *hasznos* szokásait kell megtartania, ebbe beleérthető az is, hogy a kevésbé hasznosakat vagy a károsakat megszüntetheti. Természetesen annak megítélése, mi tekinthető hasznosnak és mi haszontalannak, a király és a rendek közötti erőviszonyoktól függött.

Miként a „dekrétum”, úgy a „consuetudo” és „lex” fölött is ott állt az uralkodónak a római jogászok elméletével megtámogatott teljhatalma, ő ezzel élve egyes esetekben túltehetette magát a szokásjogon. Mátyás ezt nem is mulasztotta el, számos esetet ismerünk, amikor a király „lege et consuetudine non obstante” rendelkezik.

Az 1486-i dekrétum római jogi példák ihlette bevezetőjében a király arról vall, hogy trónra kerülése óta az volt a szándéka, hogy az országban levő „inordinationes et perditas abusiones” megszüntesse, és „statuta decretaque ita stabilia” alkosson, amelyek „pro legibus et iure scripto perpetuo” szolgálnak. Hogy valóban ez volt-e a király szándéka, nem tudjuk. Tény azonban, hogy törvényhozói tevékenysége során 1486-ig semmi jelét nem adta ilyen tervei meglétének. 1464-ben, a római jogi fordulatokban ugyancsak bővelkedő koronázási dekrétumban az uralkodó kötelességét az ország hasznos törvényeinek, jogainak, szabadságainak megtartásában jelölte meg, és a dekrétum

bevezetője szerint a rendek kérelmezték az országgyűlésen hozott törvény örök érvényűvé nyilvánítását. Az 1481-i dekrétum kivételével egyetlen dekrétumában sem merült fel, sem az „örökérvényességi” záradék formájában, sem a Zsigmond és a negyvenes évek dekrétumaiból ismert formában a törvény állandóságának követelménye. Ennek okát feltehetően abban kell látnunk, hogy a jogviszonyok szélesebb körű, átfogó szabályozására 1486-ig nem került sor, és a dekrétumok jelentős hányada a király és a rendek időre történt egyezkedésének eredményét tartalmazta, egyszerűen az erőviszonyok pillanatnyi állását tükrözve. Ilyen körülmények között mind a király, mind pedig a rendek részéről amúgy is teljesen hiábavaló lett volna a törvény állandóságának „örökérvényűségének” követelménye.

Mátyás uralkodása alatt először 1486-ban tett kísérletet a jogviszonyok szélesebb körének szabályozására, valamint a kodifikációra, a jogszolgáltatás és igazgatás törvényeinek egyszer és mindenkorra egy törvényben való összesítésére, követve ezzel a korszak európai udvarainak példáját. A törvénykönyv mindaddig, amíg érvényben maradt, a „régí jó jog” elméletével szemben a máig ható, hierarchikus jogforrástan érvényesülésének útját egyengette.¹¹⁵

Jegyzetek

- 1 *Kovachich, M. G.*: Vestigia LXXV; *Kovachich, Josephus Nicolaus*: Notitiae praeliminare ad syllogen decretorum comitialium. Pesthini 1820. 8, 70.
- 2 1470 elején a főpapok és főurak Budán 1 aranyforint adót ajánlottak meg. A budai gyűlésről nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy királyi tanácsi ülésről vagy országgyűlésről van-e szó (*Scriptores rerum Silesiacarum* oder *Sammlung Schlesischer Geschichtsschreiber*. XIII. Breslau 1893. 15. Kubinyi András szíves közlése). 1473. november 19-i meghívójában december 8-ra hirdetett országgyűlést Mátyás, 1484-ben pedig Kassa városához intézett mandátumában utalt arra, hogy szeptember 29. körül országgyűlést szándékszik összehívni (*Kovachich,*

M. G.: Supplementum II. 227, 253). Egyik esetben sincs azonban tudomásunk az országgyűlés megtartásáról. Az azonban már inkább elképzelhető, hogy 1477 nyarán tartott országgyűlést, mivel egy 1477. július 1-ji levél szerint „nunc est hora homines electos dirigere” (OL Dl. Filmtár 260497. Kubinyi András szíves közlése). 1488. augusztus 7-én Várdai Mátyás boszniai választott püspök számolt be arról, hogy „propter negotia regni . . . totum convenerat”, és Bodó Gáspár „accusatus fuit per omnes electos comitatus prelati et baronibus in eo”, hogy egyesekkel titkon az adó fizetéséről tárgyalt (Zichy okmt. XII. 328). Feltehető, hogy nem ugyanarról az országgyűlésről van itt szó, ha egyáltalán országgyűlésről beszélhetünk, mint amiről jó két hónappal később ugyancsak Várdai Mátyás számolt be. 1489. június 1-jén Mátyás Pozsony városát arról értesíti, hogy „his temporibus qualiter universum regnum et regnicole nostre . . . dupplicem iam contributionem nobis prestiterunt” (*Teleki*: Hunyadiak XII. 450).

- 3 Zichy okmt. XII. 329.
- 4 1458—1467 között nyolc, 1468—1477 között nyolc, 1478—1487 között öt, 1488—1490 között egy alkalommal hívott össze a király országgyűlést.
- 5 „ . . . quia ea, quae ad publicam pertinent utilitatem merito communi omnium consilio discutienda sunt . . . ” — olvashatjuk az 1462-i országgyűlési meghívójában (Zichy okmt. X. 221), 1490-ben pedig azzal indokolja az országgyűlés összehívását, hogy „publicam utilitatem totius regni nostri” érintő ügyeket kell megtárgyalni (*Teleki*: Hunyadiak XII. 804. sz.).
- 6 1466. március 27. Mátyás Zemplén megyéhez intézett parancsa (OL Dl. 223182), 1470-i törvény (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 383—391) bevezetője, 1472-i törvény (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 213—218) IX. tc., 1475-i törvény (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 240—248) IV. tc., 1478-i törvény (CIH 378—387) XIV. tc.
- 7 1475: I. tc.
- 8 1458. június törvény (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 298—330) III—IV. tc.
- 9 Lásd az 1459-i (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 335—347), az 1463-i (*Kovachich, J. N.*: Sylloge I. 178—189), az 1464-i (OL Dl. 45086) törvényeket.
- 10 Lásd az 1466. március 27-i parancsot Zemplén megyéhez, az 1471-i törvény (CIH 358—373) VII. és az 1475: III. tc.-et.
- 11 1467. március 25. *Katona*: Hist. crit. XV. 206.
- 12 1468-i törvény (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 196—208) XV. tc., 1470: V. tc., 1474-i törvény (CIH 372—379) VII. tc., 1475: III. tc., 1478: III. tc.

- 13 1468. szeptember 28. *Kovachich, M. G.*: Vestigia 378—381.
- 14 Adót ajánlanak meg az 1470-i, 1472-i, 1474-i, 1475-i országgyűléseken, 1476-ban két ízben is, 1478-ban hat évre előre, 1482-ben, habár még nem járt le a hatéves időszak, 1486-ban újra csak két ízben, 1488-ban és 1489-ben.
- 15 1470-i törvény bevezetője, 1474: VIII. tc., 1475: VI. tc.
- 16 Feltehető, hogy az 1461-i és az 1464-i országgyűlések rendelkeztek először így, majd 1470-ben a törvény bevezetője, 1474-ben az I. tc.
- 17 1482. március 29. OL Dl. 45920.
- 18 A királyi tanács szerepéről, Mátyásnak a tanáccsal szemben követett politikájáról lásd *Kubinyi András*: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. LK 1978. 70—79. (Lásd jelen kötetben a 184—199. lapon).
- 19 *Katona*: Hist. crit. XV. 676.
- 20 *Kovachich, M. G.*: Vestigia 401—402.
- 21 1458-ban (MDE I. 39), 1459-ben, 1485-ben (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 401—402) és 1487-ben.
- 22 *Tóth-Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak 422—424.
- 23 *Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 266—268.
- 24 OL Dl. 16435.
- 25 *Katona*: Hist. crit. XVI. 18—19.
- 26 OL Dl. 70272.
- 27 *Házi*: Sopron I/5. 203.
- 28 MDE II. 347.
- 29 OL Dl. 97374.
- 30 MDE II. 334.
- 31 1462. május 29-i kötelezvény (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 365).
- 32 1468. szeptember 28-i kötelezvény.
- 33 A főpapok, főurak kötelezvénye 1470-ből (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 390—391).
- 34 1471: XI. tc.
- 35 Mátyás pl. 1467. április 24-én így utalt a márciusi országgyűlés végzésére: „dispositio prelatorum, baronum nobilium regni nostri” (*Tkalčić*: Mon. Civ. Zagr. II. 313); Báthori országbíró pedig 1483. szeptember 13-án „iuxta statuta decreti dispositionesque dominorum prelatorum baronum et regni nobilium universorum per eosdem superinde editi et stabilitas” rendelkezik (Zichy okmt. XI. 363).
- 36 Mátyás 1458. szeptember 22-én így idézte az 1458. június 8-i dekrétumot: „iuxta vim et formam generalis decreti novissime in civitate nostra Pestiensi . . . per prelatos et barones editi” (Zichy okmt. X. 5—6), 1467-ben pedig Szlavónia hatóságaihoz intézett oklevelében két ízben is „iuxta formam decreti novissime per prelatos et barones nostros editi” rendeli fizetni a tributum fisci regalist (*Katona*: Hist. crit. XV. 212; OL Dl. Filmtár 102166).

37 OL Dl. 12795.

38 1458-ban, 1462-ben, 1463-ban, 1471-ben és 1475-ben.

39 1459-ben „de unoquoque comitatu 4 electi nobiles” (1459-i törvény), 1464-ben „nobiles potiores” (1464-i törvény), 1466-ban „quatuor ex vobis potiores” küldését kéri a király a megyéktől (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 176); 1468-ban „2 de unoquoque comitatu electi nobiles” (*Teleki*: Hunyadiak IV. 68), feltehetően újra a „potiores”, mert Guti Ország Mihály nádor az országgyűlésen „unacum nonnullis regni baronibus potioribus nobilibus” (OL Dl. 88468) ítelt; 1470-ben „electi de unoquoque comitatu nobiles” (1470-i törvény); 1472-ben „procerumque ac cunctorum comitatum regni nostri nobilium electorum utpote et potiorum” összejövételéről ad hírt a dekrétum; 1473-ban a december 8-ra tervezett országgyűlésre 2-3 tehetősebb nemes elküldését kéri a király (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 227); 1474-ben a prelátusok és bárók „electis nobilibus” tanácskoztak, majd „statuta . . . decreti prelatorum et baronum potiorumque nobilium dicti regni nostri electorum”-ként beszélnek az országgyűlésen hozott rendelkezésről (OL Dl. 88562, 81774); 1475-ben a dekrétum bevezetőjében és a dekrétumra hivatkozó források többségében ugyan „universi nobiles”-ről van szó, a Budán tartózkodó Roverella azonban „baroni et ambasciatori de communitate” (MDE II. 272) részvételéről beszél, amit megerősíteni látszik Mátyásnak közvetlenül az országgyűlés után Arad megyéhez intézett mandátuma, amely arról számol be, hogy „universos prelatos et barones ceterosque nobiles regnicolas” hívott „ad universalem dietam” (OL Dl. 17696; *Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 248—249); 1476-ban, az év eleji országgyűlésen szintén „electi nobiles” a résztvevők (Zichy okmt. XI. 194); 1477-ben Mátyás „duos ex vobis” elküldését kéri a megyéktől a jövő év elején tartandó országgyűlésre, ahol „electis omnium comitatum regni nostri nobilibus” tárgyalta (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 398—399); az 1481-i dekrétum bevezetője szerint Mátyás „proceribus omnium comitatum regni nostri nobilibus” tárgyalta, majd néhány nappal az országgyűlés után „conventio prelatorum, baronum et dicti regni Hungarie electorum nobilium”-ként hivatkozik az országgyűlésre (OL Dl. 25260, 227948); az 1482-i országgyűlés közvetlenül vízkereszt oktavája után ült össze, és így valószínűnek látszik, hogy a királlyal együtt ítélkező „potiores nobiles” tették ki elsősorban azokat a nemeseket, akiknek gyűléséről, mint „conventio . . . regnique nostri nobilium singulorum comitatum nobiscum hic Bude existentium . . .” beszélt a király; az 1486-i dekrétumban a résztvevőket többféleképpen is jelölik: „cunctis prelatibus baronibus proceribus et aliis nobilibus”

- tartott országgyűlést a király, ahol „cum eisdem una ceterisque de quolibet comitatu electis nobilibus” tárgyalt, majd „procerum et totius regni consilio” határozott, hogy végül a „proceres” megjelölés helyébe a „nobiles” lépjen. Az országgyűlésről megemlékező oklevelekben többnyire az „electi nobiles”, „potiores electi nobiles de singulis comitatibus” megjelölések szerepelnek (OL Dl. 88715, 19033, 19135, 252027); az 1490-i, utolsó országgyűlési meghívójában is „2 ex vobis . . . nomine universitatis vestre” küldését kéri a király (*Teleki*: Hunyadiak XII. 804. sz.).
- 40 Az 1464-i országgyűlésen a dekrétum szerint a „prelati, barones, nobiles potiores” voltak. 1468. szeptember 28-i kötelezvényében Mátyás a koronázási országgyűlésen résztvevők körét már így jelölte meg: „prelati, barones nobiles et proceres regni nostri universi”; egy 1481. február 16-i ítéletlevélben (OL Dl. 16051) ugyanők már így szerepeltek: „universi prelati, barones et proceres”.
- 41 OL Dl. 18528.
- 42 *Csánki*: Mo. tört. földr. II. 215—216.
- 43 OL Dl. 12821.
- 44 Erdély követei jelen ismereteink szerint két, Horvátországgé egy alkalommal vettek részt az országgyűlésen. 1458-ban Szilágyi Mihály adott hírt az erdélyiek közreműködéséről Mátyás megválasztásában (*Teleki*: Hunyadiak X. 570—571). 1463-ban pedig maga a dekrétum árulkodik Erdély és egyben Horvátország követeinek jelenlétéről. Az erdélyiek minden bizonnyal megjelenhettek még az 1464-i, 1472-i országgyűléseken, ahol külön megemlékeztek szabadságjogaik megőrzéséről (1464: XIII. tc., 1472: IX. tc.). A nemesség országgyűlési képviseléről lásd még *Holub*: La représentation.
- 45 *Kovachich, M. G.*: Vestigia 297—298.
- 46 *Kovachich, M. G.*: Vestigia 331—332.
- 47 1462-ben Mátyás a rendek adómegajánlására hivatkozva kért adót a városoktól a korona kiváltására (*Teleki*: Hunyadiak XI. 31—36).
- 48 *Katona*: Hist. crit. XIV. 675—676.
- 49 *Kubinyi András*: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. TBM XV. 1963. 203—210; *Kubinyi András*: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez. TBM XXI. 1979. 16—36.
- 50 *Teleki*: Hunyadiak XII. 560. sz.
- 51 1488. szeptember 4. Kassa város lt. OL Filmtár, C 32. doboz.
- 52 Lásd az 1458. januári törvény XIII., az 1458. júniusi törvény XLVIII. és az 1471: I. tc.-et.
- 53 Az 1458. november 15-i meghívó szerint pl. a városokat „de consilio prelatorum et baronum nostrorum nobiscum hic existentium” hívta meg. 1464-ben a koronázást követő országgyűlést „cum prelati et baronibus nostris ceterisque consiliariis” határozta el (*Katona*: Hist. crit. XIV. 675—676). Az 1466-i országgyűlés összehívását a Tolnavárott tartott királyi tanácsi ülés előzte meg (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 176), ahol főpapjai és bárói tanácsára döntött úgy, hogy a török elleni hadjárat megtárgyalására meghívja a megyei nemességet. Hasonlóképpen történt 1467-ben is (Zichy okmt. X. 415).
- 54 1458-ban, 1459-ben és 1464-ben.
- 55 1462-ben, 1463-ban, 1467-ben, 1471-ben, 1472-ben, 1475-ben, 1478-ban és 1482-ben.
- 56 Lásd az 1470-i, 1471-i, 1472-i, 1475-i és 1482-i dekrétumokat.
- 57 1458-ban és 1462-ben.
- 58 *Katona*: Hist. crit. XV. 206—207.
- 59 OL Dl. 256196, 270465.
- 60 *Teleki*: Hunyadiak XII. 804. sz.
- 61 Lásd az 1458. júniusi dekrétum I., X., XIV., XVII. és XLIX. tc.-et.
- 62 1464: III. tc.; 1486: XLVI. tc.
- 63 A rendek nevében állították ki az 1458. januári, az 1459-i, 1462-i, 1463-i, 1467-i, 1474-i, 1475-i, 1478-i dekrétumokat. Az 1468-i és 1470-i dekrétumokat a király nevében állították ki, az 1464-i, 1471-i, 1472-i, 1481-i dekrétumokban hol a király, hol a rendek szólnak.
- 64 OL Dl. 100776.
- 65 OL Dl. 102165.
- 66 „Pro vero decreto” igéri Mátyás megtartani a törvényt 1471-ben, az 1472-i törvényt viszont már „pro statuto et firmissimo decreto” emlegeti, az 1481-i törvényt pedig „statutum et regni nostri generale decretum”-ként. Az 1486-i országgyűlésen hozott cikkelyeket „pro perpetuo ipsius regni decreto et statuto ac pro lege necnon iure scripto” tekintette.
- 67 MKL I. 65—66.
- 68 OL Dl. 45086.
- 69 Zichy okmt. X. 347—348.
- 70 OL Dl. 25263.
- 71 „pretextu contributionis pecuniarie generali edicto ac decreto regni nostri pro exercitu contra Turcos deducendo imperate” — írta Mátyás 1465. január 15-én III. Frigyesnek (MKL I. 65—66).
- 72 1484. július 13. OL Dl. 228945.
- 73 OL Dl. 31792.
- 74 OL Dl. 45482.
- 75 1471: XXXI. tc.
- 76 DRH 58.
- 77 „. . . editioni prefati decreti interfuimus et copiam eiusdem apud nos habemus. . .” — írta János csanádi püspök 1469. február 11-én (OL Dl. 93397).

- 78 OL Dl. 17001.
- 79 OL Dl. 17444.
- 80 DRH 58.
- 81 „... iuxta statuta et dispositiones per nos et prelatos et barones aliosque ipsius regni nostri nobiles universos in conventionem eorum generali hic Bude celebrata edita (1475) ac tandem tam in Budense (1476. febr.) quam in Quinqueecclesiensi (1476. okt.) civitatibus congregationibus generalibus roboratas et stabilitas” — olvashatjuk a törvényre való hivatkozásokban (OL Dl. 69956, 210829), mivel egyik országgyűlés dekrétuma sem maradt fenn. Az 1478: VIII. tc. a birtokok és javak elfoglalását illetően megismétli az eljárást.
- 82 1479-ben pl. az 1475-i törvény szerinti eljárást „iuxta statuta decreti ... novissime hic Bude editi et stabiliti” rendelnek el (OL Dl. 18066).
- 83 OL Dl. 28265.
- 84 *Bónis*: A jogtudó értelmiség 252.
- 85 *Kubinyi András*: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. LK 1978. 70.
- 86 *Bónis*: A jogtudó értelmiség 265.
- 87 *Katona*: Hist. crit. XV. 209—211.
- 88 1468: XIV. tc.
- 89 Zichy okmt. XII. 327.
- 90 DRH 59.
- 91 Az „ordinaria potentia”, „absoluta potentia” értelmezéséről Mátyásnál lásd *Bónis*: Középkori jogunk 71—73.
- 92 MKL I. 65, 66, 71, 72.
- 93 *Házi*: Sopron I/5. 203.
- 94 „... videanturque non aliud nisi equum atque iustum et precipue id postulare quod etiam per regni decretum facere compellimur. . .” — vallotta a király 1488. március 19-én egy tudományvételt a törvény szerint elrendelő oklevelében (Zichy okmt. XI. 486—487).
- 95 1462-ben pl. a Kassai fivérekét hűtlenség bűnében marasztalja el, mivel „non veriti generalia decreta predecessorum nostrorum regum Hungarie regnique nostri et nostra” (OL Dl. 15772).
- 96 „De comparatione reipublicae et regni.” *Bónis*: Középkori jogunk 80—81.
- 97 OL Dl. 33195.
- 98 OL Dl. 33195.
- 99 Zichy okmt. X. 295.
- 100 OL Dl. 45988.
- 101 OL Dl. 25263.
- 102 Így menti fel 1467-ben, az országgyűlés után nem sokkal Sopront, Bártfát, 1470-ben a Garam menti hét bányavárost a tributum fisci regalis, 1474-ben pedig a városokat a rendkívüli adó fizetése alól (*Házi*: Sopron I/5. 315; *Iványi*: Bártfa lt. 1689. sz.; *Katona*: Hist. crit. XV. 444—445).
- 103 DRH 54.
- 104 DRH 55.
- 105 1463: XXVIII. tc.
- 106 1462: I. tc.
- 107 1478: VIII. tc.
- 108 OL Dl. 15772.
- 109 OL Dl. 18688.
- 110 DRH 56.
- 111 MKL I. 238.
- 112 OL Dl. 17508.
- 113 Zichy okmt. XI. 458.
- 114 CIH 344.
- 115 *Bónis*: Középkori jogunk 80.

Feuerné Tóth Rózsa

Humanista hatás Mátyás építkezéseiben

A fejedelmi rezidencia humanista koncepciójának kialakulása Itáliában és Magyarországon

Az itáliai reneszánsz építészetben a XV. század közepe táján merült fel az a probléma, hogy az egyházi és világi fejedelmek is elkezdtek a firenzei polgárokat követve *all' antica* stílusban építkezni, ami azt jelentette, hogy a humanistáknak és az építészeknek a megrendelők magasabb társadalmi állásához és méltóságához illő antik példaképeket kellett felkutatni. Ebből a szempontból nézve hátrányos helyzetben voltak az építészek, mivel a vizsgálat céljára rendelkezésre álló római császári paloták áttekinthetetlen romtömegként tárultak a szemük elé. Így nem volt lehetőségük arra, hogy olyan mintaképeket ismerjenek meg, amelyeknél a homlokzat kiképzése és a belső beosztás magas rangú megrendelőik épületeinél felhasználható lett volna.

A klasszikus császári paloták ismerete terén a humanisták sem voltak sokkal jobb helyzetben, mivel antik forrásaik egyetlen görög vagy római, királyi vagy császári palota részletes leírását sem tartalmazták. A legpompásabb klasszikus épülettípus, mely a feudális egyházi és a világi fejedelem társadalmi pozíciójához „illendőnek” volt tekinthető: a római villa volt. A lucullusi villákról a sztoikus auktorok egyértelműen úgy nyilatkoztak, hogy azok fényűzése olyan mértéket öltött, ami jóval túllépte a gazdag és tekintélyes római polgár megengedhető „magnificentia”-jának határait; díszítettséjük és pompájuk inkább királyokhoz illett. Ilyen értelemben számol be Lucullus építke-

zéseiről Plutarkhosz is: „Amikor a sztoikus Tubero a tengerparton és Neapolis környékén meglátta fényűző építkezéseit; a nagy alagútszerű alapépítmények feletti függőkerteket, palotái mellett a tenger vizéből csatornákkal táplált halastavakat és a tenger vizére épített kéjlakokat, elnevezte (Lucullust) tógás Xerxesnek.”¹

A római villa, mint építészeti példakép követhetőségét az tette lehetővé, hogy számos tekintélyes auktor tollából maradtak fenn róla igen részletes leírások.² Ezek nemcsak az egyes helyiségek és a belső elrendezés ismeretére, hanem a villa környezetének, a kerteknek a leírására is kitértek. Különösen az ifjabb Plinius levelei bővelkedtek olyan részletekben, amelyek a villák kényelméről és szépségéről, szép kilátást biztosító fekvéséről számolnak be.

A klasszikus villa forrásainak feltárása és értelmezése olyan filológiai vállalkozást is jelentett, amit csak a humanisták végezhetek el. Mint morális filozófusok is csak ők hívhatták fel a figyelmet a római villa előnyeire, és propagálhatták azt a véleményt, hogy a római polgárhoz nem illő, túlzottan fényűző villa méltó példaképet nyújthat a feudális egyházi és világi fejedelmek, királyok rezidenciáinak, villáinak kialakításához. Több jel is mutat arra, hogy az a gondolat, hogy a reneszánsz fejedelmi rezidencia kompromisszum árán, az antik luxusvilla egyes építészeti elemeinek és a középkori várpalota (vagy magánpalota) megfelelő részeinek egyesítésével hozható létre, magától Leon Battista Albertitől, a humanista építésztől származik.

Alberti a *De re aedificatoriában* a magánpalota

és a vidéki ház belső beosztásának leírásánál felismerhető módon támaszkodik az ifjabb Plinius leveleire, egyes esetekben idézi azt.³ A gyakorlatban ugyanő tette meg az első lépéseket a reneszánsz fedelmi rezidencia kialakítása felé V. Miklós pápa (1446—1455) vatikáni palotájának a tervezésekor. Mivel maga a terv is csak részben valósult meg, a kialakítást ihlető pliniusi villareminiszenciákat ma már csak a XV. századból fennmaradt részletes tervelírásban⁴ fedezhetjük fel.

A „nagy, alagútszerű alépitményekre” épített lucullusi függőkert antik exemplumát elsőként II. Pius pápa (Aeneas Sylvius Piccolomini) élesztette fel Pienzában, 1462-ben épült magánpalotájában. Magas, középkorias felépitmény tetején képezték itt ki a függőkertet. Az udvarra három oldalról néző loggiákról pazar kilátás nyílik a Val d’Orciára és a Monte Amiata-ra. A tervezés munkájában a humanista pápa személyesen is részt vett, sőt az épület leírását is ránk hagyta.⁵ Az épület kivitelező építészé Bernardo Rossellino volt, aki mögött minden bizonnyal itt is Leon Battista Alberti állt.⁶

A római villa függőkertjének klasszikus motívuma Rómában, II. Pál magánpalotájának az építésénél is megjelent. A Palazzo Venezia középudvart körülvevő hatalmas épülettömbjének délnyugati sarkához kapcsolva építettek fel egy nagyméretű, magas alépitményre emelt függőkertet, 1466—1469 között. A kertet kétszintes loggia vette körül, fedett kerengőszerű folyosóján esőben is lehetett sétálni, napsütésben pedig árnyékból gyönyörködni az akkor még beépítetlen, város körüli szép vidékben.⁷ A kivitelezést Firenzéből hívott építészekre, szobrászokra bízta.

Heydenreich hívta fel a figyelmet arra, hogy a pienzai terv hatása erősen érződik Federico da Montefeltro 1465—1482 között épült urbinói palotáján. Emellett még arra is rámutatott, hogy az urbinói palota hercegi magánlakosztálya, az „appartamento del duca” és az ifjabb Plinius laurentumi villájának „diaeta”-ja⁸ között több rokon vonás fedezhető fel. Az urbinói magánlakosztály

több, lépcsővel összekötött szintre szétosztva — igen kisméretű hálószobából, „guardaroba”-ból, nem utolsósorban pedig a loggiára néző, híres intarziáműves faburkolattal ellátott studiólóból áll. Erről a szintről lépcsőn keresztül lehet a magán-

28. Federico urbinói herceg és fia, Giubaldo képmása. Urbino, Palazzo Ducale

29. Urbino, Palazzo Ducale – az udvar részlete

fürdőbe és a mellette levő gyakorló-, tornaterembe eljutni. Az urbinói herceg, „akárcsak a római államférfi, az ifjabb Plinius laurentumi villájában, létrehozott magának egy magánsarkot, egy »buon retiro«-t, ahol minden zaklatástól védve megszabadulhatott az adminisztratív kötelezettségektől, átadhatta magát a tanulmányok »otium«-ának — »procul negotiis«. Valóban olyan szoros analógia mutatható ki Federico magánlakosztálya és a laurentumi villa »diaeta«-ja között, hogy közvetlen kapcsolat feltételezésére hajlunk. A több, kisebb, változatos karakterű cubicula a palota egészétől való elkülönítettségük, végül pedig a loggiával és a panorámával való kapcsolatuk, Plinius leírásának az elemei »mutatis mutandis« megjelennek Federico »appartamento«-jában.”

Több korábbi tanulmányunkban¹⁰ felhívtuk a figyelmet arra, hogy milyen szoros építészeti és szobrászati analógiák kötik össze a budai és urbinói reneszánsz paloták kiképzését. Így nem találjuk valószínűtlennek azt a hipotézist sem, hogy a budai és a visegrádi paloták, villák és kertek tervezésénél éppen úgy figyelembe vették a klasszikus villaleírásokat, mint Urbinóban. Az antik deskripciók szinte kizárólagosan a villák alaprajzi elrendezésére és a kertek kiképzésére vonatkoznak. A magyarországi elpusztult paloták és kertek esetében nehezen lehattünk volna rá a klasszikus párhuzamokra akkor, ha Bonfini épületeírásaira nem támaszkodhatnánk. Bonfini ismertetéseiben azonban olyan gyakoriak és gyakran szó szerintiék a pliniusi párhuzamok, hogy valószínűleg nem csak azt jelzik, hogy humanistánk ettől az auktortól kölcsönözte építészeti terminológiájának jelentős részét. Itt alighanem jóval többről van szó, éspe dig arról, hogy az antik villa-párhuzamokat már jóval Bonfini megérkezése előtt, a tervezés idején példaképként prezentálták Mátyás király számára humanistái. Az építtető és az építész a klasszikus modelleket nem szó szerint, hanem a helyszínhez és a lehetőségekhez képest módosítva adaptálták, és csak mintegy ihletőként, ötletadó forrásként használták fel.

Pliniusi párhuzamok Bonfini palota-, kert- és villaleírásaiban

Amikor Bonfini 1486-ban a magyar király udvarába érkezett, a visegrádi palota- és kertépítkezéseket már befejezték, és a munkák már Budán is jelentősen előrehaladtak. Minderről — sajnos meglehetősen szűkszavúan — maga is megemlékezik az 1487—1488-ban írott Averulinus-előszóban.¹¹ A rövid beszámoló után, mintegy mentegelve magát, ezt jegyzi meg: „Mellőzöm a királyi kerteket, kerti lakokat és a kertet ékesítő alkotásokat. . . Ha mindezt előszámlálnám, esetleg olyan

szinben tűnnék, mint aki Felségednek hízeleg, s inkább az antikvitásból meriteném, mintsem az igazat írom meg, amit pedig letagadni lehetetlen.”¹²

Bonfini megjegyzését szokványos, jelentőség nélküli humanista fordulatnak is felfoghatnánk akkor, ha nem találkoznánk azzal a jelenséggel, hogy leírásának egyes részletei *valóban* annyira egyeznek Plinius szövegeivel, hogy valóságos plágiumnak tűnnek akkor, ha nem tételezzük fel azt, hogy előfordulhatott az is, hogy — akárcsak Urbino-ban — magukat a helyiségeket képezték ki a palota egyes részeiben a római villák módjára. Vonatkozik ez a budai palota esetében a könyvtár és a magánlakosztály, a „diaeta” kiképzésére.

Plinius laurentumi villájában a szóban forgó épületrész a tengerre szép kilátással nyíló épületrész sarkához illeszkedett. Ide „csatlakozott egy félkör alakú szoba, aminek az ablakai a nap pályáját követik. Falához könyvszekrény támaszkodik, megrakva nemcsak olvasásra, hanem tanulmányozásra szánt könyvekkel.”¹³ Mátyás király budai palotájában Bonfini szerint „könyvesházat épített dúsán rakva latin és görög könyvekkel. Előtte délre néző, félkörbe hajló terem van, ahol az egész égboltozat látható.”¹⁴ Mint fentebb kifejtettük, Bonfini terminológiájában a „félkörbe hajló szoba” (*cubiculum in absida curvatum*) boltozatos helyiséget jelentett.

Plinius, Ep. II. 17. 8.

Adnectitur angulo cubiculum in hapsida curvatum, quod ambitum solis fenestris omnibus sequitur. Parieti eius bibliothecae speciem armarium insertum est, quod non legendos libros sed lectitandos capit

Bonfini, Decas IV. Liber VII. 92.

... supra bibliothecam statuit mira utriusque lingue fecunditate completam... Ante hanc cubiculum est in absida curvatum, ubi celum universum suspicere licet, qua spectat ad Austrum.

30. Pergola – Poliphilio *Hypnerotomachiájából*, XV. század

A pliniusi könyvtár délre nézett, és ablakain egész nap beáradt a napfény. Ezt a lehetőséget a budai palotában nem lehetett a keletre (Dunára) néző épületrészben megteremteni, és emiatt az eget nem az ablakon keresztül lehetett szemlélni, hanem az „absis”-ra, vagyis boltozatra festett freskón. A „spectat ad Austrum” kifejezés így nem azt jelenti, hogy a helyiség maga nézett délre, hanem talán azt, hogy a freskó ábrázolta a „dél felé néző” égboltozatot. Ezt a hipotézist valószínűsíti az, hogy Franciscus Omichius 1572-ben a budai palotának ebben a szárnyában járván a könyvtár mellett a boltozaton olyan freskót látott, amely azt a csillagzati képet mutatta, amelyben Mátyás király megszületett.¹⁵ Asztrológiai tárgyú freskóval díszítette a könyvtárhelyiséget Mátyás király Naldo Naldi szerint is, és ebben — akárcsak Plinius magánkönyvtárában — könyvszekrények voltak; firenzei mesterek munkái¹⁶

Budán, a pliniusi példa mellett a könyvtárépítés vitruviusi szabályait is követték, amennyiben az keletre nézett azért, mert az „olvasásra a reggeli

nap a legalkalmasabb és biztosítja azt, hogy a könyvek ne legyenek nedvesek.”¹⁷

Mátyás király „diaeta”-ja, magánlakosztálya Bonfini szerint a budai palota napos oldalán, feltehetően a délnyugati szárnyban volt. „A tanácsterem van itt és a magánlakosztály (diaeta). Tovább haladva, magas, boltozatos szobákat találunk, sok téli, meg nyári szobát, amellet loggiákat (heliocamini), aranyos fülkéket (zete), emellet mélyen benyúló rejtett zugokat. Az ágyak és székek ezüstből vannak.”¹⁸

Fordításunkat a pliniusi diaeta leírása befolyásolta, nélküle ugyanis sem a „zete”, sem az „alta abditae secreta” nem érhető. Plinius villájában a „diaeta” egy terasz végén helyezkedett el. „Itt található egy heliocaminus... a hálószoba pedig ajtajával a fedett csarnokra, ablakával pedig a tengerre néz. Azzal szemben levő falán elegáns fülke (zotheca) van... mellette hálószoba. Ide nem jut el a szolgák zaja, sem a tenger mormogása, vagy a zivatarok süvöltése, sem a villámok fénye, s a napot is csak nyitott ablaknál láthatjuk. E mély és magányos csend titka az, hogy a hálószoba falát és a kertet folyosó választja el, mely közöttük van és így közbeékelve az összes zajt felfogja.”¹⁹

Plinius, Ep. II. 17. 20—22.

In capite xysti... diaeta est... In hac heliocaminus... cubiculum autem valvis cryptoporticum, fenestra prospicit qua mare. Contra parietem medium zotheca perquam eleganter recedit... Lectum et duas cathedras capit... Tam alti abditae secreti illa ratio, quod

Bonfini, Decas IV. Liber VII. 94.

Buleuterium hic et diaeta. Cum ultra processeris, varie mansiones in excelsam absidem convexe: hybernacula estivaculae multa, item heliocamini et aurate zete, preter hec alta abditae secreta, argentei lecti, argenteae cathedre.

interiacens andron parietes cubiculi horrique distinguit atque ita omnem sonum media inanitate consumit.

Feltételezésünk szerint a fenti, szövegrészben szereplő Bonfini-féle „zete” (vagy „zetecula”) azonos lehet a pliniusi „zotheca”-val. Definícióját maga Plinius adja meg: (A hálószobában) „a tenger felőli oldalon csinos kis fülke van, üvegajtóval és függönnyel elrekesztve és ezeket össze- vagy széthúzza lehet elkülöníteni, vagy egybenyitni a szobával.”²⁰ Ilyen „zetecula” Bonfini Averulinus-előszava szerint a visegrádi villában is volt, ahol: „jó néhány fülke akad összehúzható üvegajtóval és függönnyel.”²¹

Plinius, Ep. II. 17. 21.

Contra parietem medium zotheca perquam eleganter recedit, quae specularibus et velis obductis reductisve modo adicitur cubiculo, modo aufertur.

Bonfini, Averulinus-előszó

Nonnullae zeteculae specularibus et velis obductae sunt,...

A fenti példák azt bizonyítják, hogy Bonfininek ezek a szövegrészei az ifjabb Plinius leveleinek ismerete nélkül nem is érthetők meg. Meglehet, hogy szerepeltek a budai és visegrádi paloták eredeti tervleírásaiban is, amelyeket Bonfini csak kivonatolt. A pliniusi fordulatok hangsúlyozását azonban Bonfini még az egyes épületrészek érthető leírásánál is fontosabbnak tarthatta. A humanista számára ugyanis éppen ezek bizonyították azt, hogy a budai és visegrádi paloták tervezői az „antikvitásból merítették” ötletet a Corvinushoz méltó „ambiente” kialakításánál.

Az all'antica magánfürdőszoba éppen úgy nélkülözhetetlen volt a visegrádi palotában, mint Urbinóban. A visegrádi fürdő leírásánál Bonfini²² ismét szorosan követi a pliniusi előképet: „Azok mellett vannak még hideg- és melegvízes fürdőszobák, továbbá hypocaustum (padlófűtéses izasztószoba) és medence kenőhelyiséggel.” Pliniusnál: „Azután következik az elég tágas, hidegvízes fürdőszoba, amelynek két, szemben levő falánál egy-egy medence áll. Szorosan mellette kenő- és izasztószoba.”²³

Plinius, Ep. II. 17.
10—11.

Inde balnei cella frigidaria spatiosa et effusa, cuius in contrariis parietibus duo baptisteria velut eiecta sinuantur . . . Adiacet unctorium, hypocauston . . .

Bonfini, Averulinus-
előszó

Ad haec frigidariae atque caldarie cellae; item hypocaustum et cum unctuario baptisterium.

A visegrádi ásatások alkalmával a negyedik terasz északi szakaszán fürdőhelyiséget tártak fel, kerek, padló alá épített kemencével és kőmedencékkel,²⁴ újra felszínre került a „hypocaustum” és a „baptisterium”. A maradványok beszédesen bizonyítják, hogy a kerek medencének nem sok köze volt a római „hypocaustum”-hoz, a padlófűtéshez. Az auktorok leírásaihoz nem ismertek sem a reneszánsz építésszek, sem a humanisták vizuális előképeket. Vitruvius traktátusa sem volt ezen a téren segítségünkre, hiszen illusztrált példánya nem maradt fenn. A humanistáktól így csak filológiai, de nem archeológiai segítséget kaphattak a klasszikus szöveg értelmezéséhez.

Emiatt a reneszánsz mérnök-építésszek nem tudhatták azt — amivel mi a modern régészeti kutatások után már tisztában lehetünk —, hogy milyen rendszerű volt valójában a római fürdő. A meste-

rek így szükségszerűen félreértették a humanisták — gyakran téves — szövegmagyarázatait és az *all'antica* „balneum”-ot saját fantáziájuk és (középkori) gyakorlati tapasztalataik alapján valószínűsítették meg. Így valójában újra feltaláltak egy „antik” fürdőtípust. Ennek egyik legszebb ábrázolását a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Zichy-kódexében levő, 1480 körül írott és illusztrált építészeti traktátus 154. oldalán találjuk meg. Mivel a traktátus Francesco di Giorgio eredeti rajzainak a felhasználásával²⁵ készült, akinek a munkássága Urbinóban, hatása pedig Magyarországon is kimutatható, elképzelhető, hogy Mátyás király fürdői is hasonló megoldásúak voltak.

Az eddig ismertetett pliniusi párhuzamok mind-egyikét figyelembe vették már az urbinói palota építésekor is. Így a pliniusi „diaeta”, a „heliocaminus” és a magánfürdő reneszánsz építészeti adaptálásának korszerű megoldását már megismerhette Mátyás király építész: Chimenti Camicia is, aki korábbi kutatásaink tanúbizonysága szerint²⁶ dolgozott vagy legalábbis járt Urbinóban Magyarországra érkezése előtt. Az *all'antica* villa és kert tervezésénél azonban még nagyobb hasznát vette firenzei származásának, hiszen a reneszánsz villa és kert kialakítása felé az első lépéseket Toszkánában tették meg. A Mediciek számára Michelozzo alakította át a középkori házat, a Villa Careggi-t és építette 1458—1461 között a fiesolei Medicivillát.²⁷ Mindezeknél az épületeknél azonban még kevésbé érezhető a klasszikus luxusvillák hatása, még hiányoznak a humanista módszerrel kidolgozott konkrét antik villa exemplumok. A pliniusi, lucullusi épületek nyomait nem találjuk meg az első igazán nagyszabású firenzei villán, a Lorenzo de' Medici által építtetett Poggio a Cajano-in sem. Ennek az épületnek a tervezésével Lorenzo Giuliano da Sangallót az 1480-as évek elején bízta meg, de az építés megindítására csak 1485 után került sor, és Lorenzo haláláig (1492) csak a terasz és a portikuszos földszint készült el.²⁸

Ugyanebben az időszakban, a Poggio a Cajano-i

villa építésének megindulásakor, tehát 1485-re viszont már elkészült a visegrádi nyaralópalota és a kert. Itt a munkák már 1483-ban igen előrehaladott stádiumban lehettek, mivel a castellói püspök, Bartolommeo de Maraschi ebben az évben levelét Visegrádról „mint földi paradicsom”-ból keltezi.²⁹ Arról, hogy a budai palota díszkertje a formára nyírott fákkal (*topiaria opera*) és a kerti lakok 1487—1488 táján már elkészültek, azért van tudomásunk, mivel mindezeket említi Bonfini az Averulinus-előszóban. A budai kertben állt „villa marmorea”-ról csak annyit tudhatunk, hogy az Mátyás király halála, tehát 1490 előtt készült el; erről Bonfini csak a *Decades*-ben beszél. A budai palota kertjének „domus”-ai között tornyok (*turres*) is voltak „üvegablakos ebédlőkkel és pergolákkal, amelyekben oly kellemes az étkezés, hogy elképzelni sem lehet”.³⁰ Mivel hasonló „turris”-ről Plinius is megemlékezik a laurentumi villa leírásánál, alighanem joggal tételezzük fel, hogy a budai kerti lakok tervezését is befolyásolta a pliniusi modell.

A laurentumi villában a „spheristerium”³¹, azaz a labdázóterem közelében egy torony (*turris*) emelkedett, „földszintjén és emeletén két-két szobával. Van benne még egy ebédlőterem (*cenatio*) kilátással a távolba vesző tengerre, messze elnyúló partokra és a leggyönyörűbb nyaralókra. Majd egy másik torony, ahonnan a napkeltét és a napnyugtát lehet látni”.³²

Plinius, Ep. II. 17. 12—13.

Hic *turris* erigitur, sub qua *dietae* duae, totidem in ipsa praeterea *cenatio*, que latissimum mare, longissimum litus, villas amoenissimas prospicit.

Bonfini, Decas IV. Liber VII. 108.

Turres quoque *cenaculis* ac *pergulis* obducte, in quibus *cenationes* cum vitreis specularibus usque adeo iucunde ut nihil putet amenius.

A visegrádi nyaralópalota kertjének kialakításánál szintén igen szorosán követhették a pliniusi példát. Bonfini szerint itt még a növények megválasztásában és elültetésénél is figyelembe vették a laurentumi villa kertelrendezését. Mindkét helyen violákat ültettek a teraszok (*xysti*) körül és a sétányokat (*gestationes*) puszpángfákkal szegélyezték.

Plinius, Ep. II. 17. 17.

Ante *cryptoporticum xystus violis odoratus. II. 17. 14. gestatio buxo aut rore marino...*

Bonfini, Averulinus-előszó

Neque horti desunt et *xisti violis odorati amoenaeque gestationes buxetis undique conviridantes.*

Pliniusi villa-motívum volt még Visegrádon a Duna-parti lóversenypálya, a „hippodrom” is. Plinius festői leírását adja meg az etrusiai villában létesített hippodromának, ami tulajdonképpen egy nagyméretű park volt. A széles kanyargós pályákat fák, növények, virágok tarkították, egyes helyeken puszpángbokrok választották el egymástól. „Itt egy rét, amott ezerféle módon kialakított puszpángbokrok, némelyik betűformájú, s hol az úr, hol a kertész nevének betűit formázzák.”³³

Vagyis a pliniusi hippodromot „*topiaria opera*”-k, formára nyírott bokrok és fák díszítették. Mint már említettük, nyírott növényzet a budai palota kertjében is volt. Kérdéses, hogy itt is betűformákat alakítottak-e ki a növényzetből, amit nemcsak a pliniusi leírás példáz, hanem maga Alberti is ilyenfajta „*opus topiarium*”-ot javasol.³⁴ Az *all'antica* kertek realizálása természetesen nemcsak a humanisták szöveginterpretációjától függött, hanem attól is, hogy rendelkezésre állott-e megfelelő mesterember, aki az antik ihletésű tervek kivitelezésében gyakorlattal rendelkezett. Nem tudhatjuk, hogy a Bonfini által említett „*topiarii*” Itáliának melyik részéről szegődtek el Magyarországra. Ha Firenzéből jutottak ide, ak-

kor elképzelhető, hogy a budai kertet váza-, urna-, állat- és emberalakokat ábrázoló nyírott növényzet díszítette. Ilyenfajta „opus topiarium”-ról Giovanni Recullai számol be, aki a Firenze melletti „Quaracchi” villáját valóságos „növényoszobokkal” díszítette.³⁵ Ha hazánkba Firenzéből kerültek a műkertészek, akkor valószínű, hogy a műfajnak ezt a figurális változatát honosították meg, amely az ifjabb Plinius leírását követi, amely „bestiarum effigies invicem adversas buxus”-ról emlékezik meg a nyírott növényzet kapcsán.³⁶

Az sem hagyható számításán kívül, hogy a firenzei „topiarii”-n kívül Beatrix királyné szülővárosának a kertészei is részt vehettek az *all'antica* kert megvalósításában. Nápolyban ugyanis az antik kertművészet számos motívuma, így pl. a geometrikus kert és a „labyrinthus” már a középkortól kezdve honos volt. Oda a XIV. században az Anjouk révén Franciaországból jutott el, ahová viszont a kereszteshadjáratok közvetítésével az iszlám kertművészetből plántálódott át.³⁷

Éppen ezért meglepő, hogy a pliniusi ihletésű kert és villa koncepciója Magyarországon korábban tűnt fel, mint Nápolyban. Ismeretes, hogy Beatrix királyné testvére, a trónörökös, Alfonso calabriai herceg csak 1486, a „baroni”-k lázadásának leverése után fogott két olyan villának és kertnek az építéséhez, amelyeknek mindegyike pliniusi modellt követett. Sajnálatos, hogy akárcsak a budai és visegrádi paloták és kertek, Alfonso két nyaralója is elpusztult, és így megállapításaink csak a fennmaradt források tanúbizonyságára alapozhatjuk.

A calabriai herceg 1487-ben a firenzei Giuliano da Majanót bízta meg azzal, hogy a Poggio Reale villa tervét elkészítse. A modell 1488-ban került bemutatásra, maga a villa és az azt övező kert pedig az 1490-es évek elejére készült el. A XVIII. században elpusztult villáról és kertről Peruzzi és Serlio fennmaradt vázlatrajzai alapján alkothattunk magunknak fogalmat. Miután Serlio csak elbeszélésből ismerte az épületet, inkább Peruzzi

vázlatrajzát érdemes figyelembe venni. A villa főépülete oszlopcsarnokokkal összekötött négy saroktoronyból állott, ezekben — akárcsak Plinius „turris”-aiban — két-két szinten két-két helyiség (diaeta!) volt. A villához pergolával (akárcsak Budán) ellátott balusztrádos loggia csatlakozott.³⁸

A pliniusi villaleírások figyelembevételéről tanúskodnak azok a nápolyi források is, amelyek a calabriai herceg másik villájáról, a szintén 1487 táján, a Castello Capuano közelében épült „La Duchescha”-ról emlékeznek meg. A kertben egyfajta pliniusi „diaeta”, három helyiségből álló ház volt, amelyhez fürdő (balneum), loggia (helio-caminon?) és sétányok (gestationes) csatlakoztak. A kertben a szökőkúton a myrthus- és citromfákon kívül megtalálható volt a pliniusi kert egyik legjellegzetesebb motívuma, a hippodrom is.³⁹ A „La Duchescha” forrásokból ismert felirata még szóhasználatával is kifejezetten hangsúlyozta azt, hogy a létesítmény megépítésénél a pliniusi modell lebegett az építő szeme előtt: „Alphonsus Ferd. Regis Fil. Aragonius Dux Calabr. Genio domum hanc cum fonte et balneo dicavit, Hippodromum constituit; gestationes hortis adiecit, Quas myrtis citrorumque nemoribus exornatas Saluti sospitae ac voluptati perpet. Consecr.”⁴⁰

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a különálló, pliniusi típusú villa és kert „imitáció”-ját a kora reneszánsz időszakában Magyarországon korábban valósították meg, mint Nápolyban. Meglehet, hogy ennek a rendhagyó jelenségnek többek között az is oka volt, hogy Vitéz János humanista körében már 1472 előtt felmerült a pliniusi villa, mint építészeti modell követhetőségének a gondolata. Erre megint Bonfininél vélünk utalást találni, aki Vitéz János esztergomi építkezéseinek leírásánál következetesen él az ifjabb Plinius jellegzetes építészeti kifejezéseivel. Ez azt is jelentheti, hogy Vitéz János, aki mint a klasszikus irodalom kiváló ismerője, olvashatta Plinius leveleit, és mint humanista építető, maga vette figyelembe a laurentumi példát. Az ifjabb Pliniust ugyanis a humanis-

ták, mint „scriptort”, a fejedelmek pedig mint államférfit tekintették elődjüknek. A humanisták — a fejedelmeket megelőzve — már Petrarcatól kezdve⁴¹ törekedtek az ifjabb Plinius exemplumát követve, a humanista munka végzésére és meditációra alkalmas kertes ház, villa birtoklására.

Vitéz ezt az elvonulásra alkalmas helyet az esztergomi várban hozta létre, a vörösmárvány tornáccal ellátott nagy ebédlőterem közelében hideg és meleg fürdőfülkéket (*calidas frigidariasque cellas*) és terasszal (*xystus*) és tornáccal (*ambulatorum*) ellátott kettős kertet épített. „A két kert között, a szikla mellett, kerek tornyot (*turris*) emeltetett, különböző ebédlő- és lakoszoba volt ebben, különböző színű üvegablakokkal (*variis specularibus*), a kápolna sem hiányzott. Maga majdnem mindig itt lakott, mert a Dunára nézve szép kilátást nyújtott a kerteken át.”⁴²

Mátyás király Vitéz János építkezéseinek a szemtanúja volt, és a pliniusi villa-koncepció adaptálásának a humanista indokolását is megtudhatta nevelőjétől, az esztergomi érsektől. Az antik exemplum követésének a gondolata már valószínűleg a szeme előtt lebegett akkor, amikor az esztergomi várhoz hasonló fekvésű és adottságú visegrádi nyaralópalota átépítéséhez fogott az 1470-es évek első felében. A vörösmárvány címerdiszes, 1473-as évszámmal jelölt oroszlános falikut,⁴³ valamint az, hogy igen nagy mennyiségű késő gótikus építészeti töredék került felszínre az ásatások során, valószínűsítheti, hogy az átalakítások már a király Beatrixszal kötött házassága előtt megindultak.

Vitéz esztergomi építkezései és a visegrádi nyaralópalota között azonban — a méretarányok különbözőségétől eltekintve — jelentős különbség volt az, hogy míg az előbbi teljesen késő gótikus stílusban épült és a humanista meditációt szolgáltatta, addig Visegrádon Mátyás király építkezés közben átváltott a reneszánsz stílusra.

Az a lehetőség mindenesetre fennállt, hogy Mátyás király humanista gondolatvilágában már Vitéz János hatására meggyökerezzen az antik villa-

motivumok átvételének a koncepciója. Emiatt elképzelhető, hogy ez a korábbi elgondolás találkozott azoknak a humanistáknak a véleményeivel, akik 1476-ban Beatrixszal együtt hosszabb tartózkodásra érkeztek Magyarországra. Elképzelhető, hogy Francesco Bandini, vagy talán Arrigoni is részt vett már Nápolyban azoknak a királyok számára alkalmas villáknak és terveknek a humanista előkészítésében, amelyeknek a realizálására csak 1486 után került sor.

Nápolyban — Itália egyetlen királyságában — válhatott igazán aktualissá az a probléma, hogy az egyházi és az alacsonyabb rangú világi fejedelmhez illő, már az 1450-es évektől kezdve kialakított reneszánsz fejedelmi rezidenciát királyhoz méltó létesítményekkel gazdagítsák. A nápolyi udvar humanistáinak, az arisztotelészi „*magnificentia*” erényének érvényesítése értelmében kötelessége volt az, hogy propagálja és antik példák feltárásával elősegítse azt, hogy királyuk a „*recreatio*” érdekében a luxusnak egy olyan magas fokát képviselő reneszánsz építészeti és kerttípust hozzon létre, amihez csak a „*lucullusi*” villák és kertek szolgálhattak modellként. A humanista ihletésű gondolat megvalósítását Nápolyban késleltette az, hogy a király, Aragóniai Ferdinánd (1458—1494) nem mutatott érdeklődést a királyhoz illő reneszánsz ambiente iránt; korántsem tartozott a jelentős itáliai műpártolók közé. Annál is jelentősebb személyiség volt ebből a szempontból nézve Beatrix királyné bátyja, a trónörökös Aragóniai Alfonz (1448—1495), aki II. Alfonz néven (1494—1495) között volt nápolyi király. Don Alfonso jelentős humanista udvart tartott, és olyan fontos reneszánsz műpártolóvá vált, akinek a nevéhez a nápolyi reneszánsz művészeti élet fellendülése kapcsolható.⁴⁴ „*Magnificus*” villa- és kertterveinek kivitelezésére azonban — mint említettük — csak 1486 után került sor. Így történhetett az, hogy azok a humanisták, akik 1476-ban elhagyták a nápolyi udvart, hasznosíthatták Nápolyban végzett előmunkálataikat Magyarországon, ahol Mátyás

király személyében olyan mecénásra találtak, akit már megérkezésük előtt foglalkoztathatott a pliniusi és lucullusi villák és kertek felépítésének gondolata, és aki kész volt arra, hogy Itáliából szerződtetett reneszánsz művészek foglalkoztatásával, nagy anyagi áldozatok árán meg is valósítsa a humanista koncepciót.

Hipotézis-sorozatunkra számos analógia szolgál bizonyítékként. Ezek figyelmen kívül hagyásával nehéz volna megmagyarázni azt, hogy Mátyás király kertjei és villái miért éppen a nápolyi Alfonso-építkezésekhez álltak a legközelebb. Az elpusztult budai és visegrádi villák és kertek egy megelőző kísérleti fázisát képviselheték annak az építészettörténetileg páratlanul jelentős nápolyi variációnak, amely a XVI. századtól kezdve már nemcsak az itáliai, hanem a francia reneszánsz építészetre⁴⁵ is hatást gyakorolt.

Hangsúlyozandó azonban, hogy ha a különálló villa és kert műfajában Mátyás művei nem is támaszkodhattak megvalósult itáliai példákra, ez nem mondható el a pliniusi villa-motívumoknak a palotákon belüli felhasználásáról. Ehhez igen kiváló modellt találhattak az urbinói hercegi palotában, amely mind a humanista elmélet, mind az építészeti gyakorlat szempontjából nézve olyan fejedelmi rezidencia volt, amely nemcsak a hercegi, hanem a királyi „magnificentia” követelményeinek is megfelelt.

Az itáliai palotapéldakép kiválasztásának kérdésében Mátyás király már valószínűleg Beatrix megérkezése előtt döntött. Erre az adott módot, hogy a nápolyi hercegnővel való házassága előkészítésének időszakában, 1474—1476 között az Itálián keresztül délre utazó magyar delegációk többször is megfordultak az urbinói palotában és a herceg vendégeként éppen a pliniusi ihletésű, a híres „studiolo”-t is magába foglaló magánlakosztály kivitelezésének is szemtanúi lehettek. Könnyen elintézhető volt az is, hogy az épületről rajzokat, leírásokat szerezzenek be.⁴⁶ Minderre alapot biztosított az is, hogy Mátyás és Federico da Mon-

tefeltro 1482-ig igen szívélyes, baráti hangú levélváltást folytatott, amelyről az urbinói herceg fennmaradt, Mátyáshoz írott levelei tanúskodnak.⁴⁷

A pliniusi ihletésű program kivitelezésére Budán csak 1476 után kerülhetett sor. 1476—1479 között érkeztek meg ide azok az itáliai reneszánsz művészek, akik már értettek ahhoz, hogy a humanista tervkonceptiót all’ antica stílusban valósítsák meg. Azokban a mérnöki tudományokban is jeleskedtek, amelyek a klasszikus villa fürdőszobáinak, kertjeinek, szökőkútjainak és piscináinak a vízellátásához nélkülözhetetlenek voltak. Ilyen — az urbinói palotát is feltehetően ismerő — firenzei reneszánsz építész volt Mátyás király „architectus”-a, Chimenti Camicia.⁴⁸

Mátyás és Bandini

A kora reneszánsz 1470-es éveiben az all’antica épület tervezésekor azonban nemcsak a reneszánsz gyakorlatot és a praktikus építészetelméletet jól ismerő kivitelező építészre, hanem humanista műveltségű építetőre és humanista szaktanácsadó aktív közreműködésére is szükség volt. Így volt ez Itáliában is. Az itáliai fejedelmi rezidencia kialakulásának processzusát nyomon követve megfigyelhettük, hogy még az olyan intenzív humanista műveltségű építetők, mint V. Miklós, II. Pál pápa vagy Federico da Montefeltro is rászorultak a humanista tanácsadó segítségére, aki a legtöbb esetben nem kisebb tekintélyű „szakértő” volt, mint maga Leon Battista Alberti. Heydenreich feltételezi, hogy az urbinói herceg magánlakosztályának kialakítása egy hármas kooperáció eredménye volt, ami az építető, a humanista tanácsadó és a kivitelező építész között jött létre, akik közül mindegyik hozzájárult az egészhez a maga sajátos tapasztalatával. Urbino esetében a humanista a herceggel szoros barátságban volt Alberti lehetett, az építész pedig Luciano Laurana és Francesco di Giorgio Martini.⁴⁹

Nyilvánvaló, hogy hasonló, hármas kooperáció kialakítása nélkül Magyarországon sem lehetett reneszánsz építkezést elkezdeni. Mátyás király esetében, a szükséges, igen magas szintű humanista műveltség már neveltetésénél fogva adott volt.⁵⁰ Hátrányban csak annyiban volt itáliai mecénás kortársaival szemben, hogy nem lehetett vizuális élménye a reneszánsz építészetéről, mivel maga soha nem járt Itáliában, és nem állt módjában, mint pl. az urbinói hercegnek, hogy megismerje a római pápai palotákat, a pienezai Piccolomini-rezidenciát, vagy akár a firenzei kora reneszánsz építészetet. Ebben a tekintetben Beatrix királyné sem lehetett segítségére. Nemcsak azért nem, mert a megérkezésekor mindössze 19 éves nápolyi hercegnő oktatásának nem a reneszánsz építészet volt a legfontosabb stúdiuma, hanem azért sem, mert ő maga sem látott sok reneszánsz épületet Itáliában. Az idő tájt, amikor 1476-ban elhagyta szülővárosát, ott még igen kevés reneszánsz épület állt.⁵¹ Magyarországra utaztában pedig csak Ferrarát és Vencét kereste fel, azokat az itáliai városokat, amelyekben a reneszánsz építészet ekkor még szintén a kezdet kezdeténél tartott. Így Mátyás király a „prisca architectura” Itáliában már megvalósult példáit csak az ott járt magyarok, követek és humanisták elbeszéléseiből ismerhette.

Így még az itáliai mecénásoknál is nagyobb szüksége volt a hármas kooperáció harmadik tagjára, a humanistára. Még hozzá nem akármilyen humanistára, hanem olyanra, aki amellet, hogy az antik építészeti exemplumok megismeréséhez hozzásegítette, az építészet elméleti és gyakorlati kérdéseiben is rendelkezett valamelyest jártassággal. Ilyen olasz humanista Mátyás király udvarában, eddig ismert forrásaink tanúsága szerint az 1470-es évek végén csak egy volt: Francesco Bandini. *Nápolyi leveléből*⁵² kiderül, hogy valóságos rajongója volt a firenzei reneszánsz építészetnek, és magukkal a művészekkel is közvetlen kapcsolatban állt. Emellett Firenzén kívül Rómában is megfordult, ahol megismerhette az új pápai és

bíborosi palotákat, Nápolyban pedig tagja lehetett annak a humanista körnek, amely már feltehetően 1476 előtt foglalkozott a calabriai herceg későbbi villa- és kertépítkezéseinek humanista tervkoncepciójával. Így Bandiniben sejtjük a „hármass kooperáció” humanista „mediator”-át a magyarországi reneszánsz építkezések tervezésének az időszakában.

Bandini „katalizátor” típusú személyiségének hatását véljük felfedezni abban is, hogy 1476 után Mátyás király műpártolói profilja jelentős változáson ment keresztül. Érdeklődésének előterébe az „Architectura” került, méghozzá a „régiek” építészete. „Gyönyörködsz a szép épületekben, kiváltképpen pedig azokban, amelyek az antikvitással vetekednek” (delectaris aedificiis et his praesertim quae vetustatem aemulentur) — írja Mátyásnak Bonfini az Averulinus-előszóban. Ehhez még hozzáteszi „... minden jó művészetet (bonae artes) pártolsz, de legfőképpen az építészetet”.⁵³

Erre a megjegyzésre érdemes figyelni, mivel az építészet megkülönböztetett megbecsülésének az okait is kifejtette egy olyan reneszánsz építészpártoló, akinek a humanista hadvezéri és „jóindulatú fejedelmi” egyénisége is hasonlított Mátyás királyéhoz.

Federico da Montefeltróról van szó, aki 1468-ban, építészéhez, Luciano da Lauranához intézett pátensében megindokolja, hogy miért kell az építészetet külön megbecsülni: „Az építészet olyan erény, amely az aritmetika és a geometria tudományain alapszik, amelyek a bizonyosság első fokán vannak és a hét szabad és fő mesterségekhez tartoznak. Emiatt (az építészet) nagy tudományt és nagy tehetséget igényel.” (... la virtù dell'Architettura fondata in l'arte dell'aritmética e geometria, che sono, delle sette arti liberali, et delle principali, perchè sono in primo gradu certitudinis, et è arte di gran scienza e di grandi ingegno, ...)”⁵⁴

Ezzel a megállapításával az urbinói herceg megelőzte korának a művészet iránt érdeklődő át-

lagos humanistáit. Ebben az időszakban ugyanis ők még a petrarcai-boccacciói hagyományt követve még azon a véleményen voltak, hogy a művész, legfőképpen a festő a „studia humanitatis” diszciplínáinak, kivált a klasszikus retorika és költészetelmélet eredményeinek révén juthat el az „artes liberales” első fokára. Federico da Montefeltro viszont azt a „haladóbb” állásfoglalást képviseli pártusában, hogy az építész a matematikával, tehát a quadriviummal való kapcsolata miatt emelkedett valóságosan is a tudomány rangjára. Ez a megállapítás Leon Battista Alberti közvetlen befolyására utal, ugyanis Federico da Montefeltrót és Albertit szoros barátság fűzte össze, a humanista-építész gyakran volt vendége,⁵⁵ és emiatt módjában állt a reneszánsz építészelmélet legújabb eredményeit közvetlenül a szerzőtől átvenni. Az urbinói herceg megértette Alberti tanítását, amely szerint az építészet azért tudomány, mivel az épület minden része integrálható a matematikai tudományok egyazon rendszerébe.⁵⁶ Alberti tárgyalta először a zenei matematikai intervallumok és az építészeti arányok közötti összefüggést és mondta ki Püthagorasra hivatkozva, „hogy azok a számok, amelyeknek a segítségével a hangok megegyezése fülünket gyönyörűséggel tölti el, ugyanazok, mint amelyek a szemünknek és elménknek tetszenek. Ezért a harmonikus relációkhoz (finitio) minden szabályunkat a zenészekről kölcsönözzük, akik az ilyen számokat jól ismerik. . .”⁵⁷

Nem tartjuk valószínűnek, hogy Mátyás király az építészet megkülönböztetett megbecsülésének véleményét az urbinói hercegtől vette volna át. Az ő állásfoglalását sokkal inkább ihlethették az udvarában élt neoplatonikus humanisták. Az itáliai humanisták közül ugyanis a neoplatonisták reagáltak először Alberti tanításaira. Megbecsüléséhez tulajdonképpen kerülő úton, a neoplatonikus filozófián keresztül jutottak el, a XV. század utolsó harmadában. Marsilio Ficino, a firenzei neoplatonizmus megalapítója Platón⁵⁸ és Plótinosz műveinek egyes részleteiben bukkanó olyan megállapítások-

ra, amelyek állást foglaltak amellett, hogy az építészet a zenével, mint „par excellence” matematikai tudománnyal kapcsolatba hozható. Ficino, Platón *Államának* összefoglalójában Plótinosz⁵⁹ misztikus tanaira is épít, amikor kifejti, hogy az építés különleges méltóságát annak köszönheti, hogy művészete a geometria örök igazságain alapszik, és emiatt tartozik mestersége a szellem megérthető világához, a „sphaera intellegibilis”-hez.⁶⁰

A firenzei neoplatonikusok közül Alberti igazi „felfedezője” Cristoforo Landino lett, aki 1481-ben írott kommentárjában, a XV. században elsőként méltatja a humanista építész különleges érdemeit. Róla szólván azt hangsúlyozza, hogy Alberti a „matematika minden ágát ismerte, a geometria tudósa volt, aritmetikus, asztronómus és zenetudós, csodálatosabb a perspektívában, mint bárki más századokon keresztül. Ezekben a tanulmányokban való kiválósága látható az építészetről szóló kilenc könyvében. . .”⁶¹

A Mátyás udvarában élt neoplatonikus humanisták közül, mint ismeretes, igen szoros barátságban volt Francesco Bandini Marsilio Ficinóval, és meleg kapcsolat fűzte Cristoforo Landinóhoz⁶² is, jól ismerhette nézeteiket az építészetről és Albertiről is, sőt jó okunk van feltételezni, hogy azokat Mátyás király felé is továbbította; konkrét bizonyítékunk is van erre nézve: Alberti *De re aedificatoria*ja két példányban is megvolt a Corvina könyvtárában.⁶³

Bandini csekély számú fennmaradt írásművei közül a *Nápolyi levélben*⁶⁴ vélünk felfedezni olyan utalást, amely arra mutat, hogy Bandinit az építészet elméleti kérdései is érdekelték. Az említett munkában megemlíti, hogy a firenzei épületek látán mélyen elgondolkozott azok „ars”-áról és mindezeknek a feltételeiről (. . . contemplando acutissimamente l’arte et le conditioni tutte di quelli). A „conditioni”-kat gyakorlati feltételekként is értelmezhetnénk akkor, ha nem tudnánk, hogy a firenzei neoplatonikus szóhasználatban az architectura „feltételei”-t elméleti kondíciókként

értelmezték. Marsilio Ficino megállapítása szerint ugyanis „az építészetnek ugyanazok a feltételei, mint a zenének”.⁶⁵ Attól eltekintve, hogy ezt a megállapítást Bandini már Firenzében is ismerhette, de az Mátyás király tudomására is juthatott a közvetlen forrásból. Az idézet ugyanis Ficino *Theologia Platonica*jából származik, amit a szerző 1482-ben személyesen küldött el Budára.⁶⁶

Másik értékes humanista forrásunk, Bonfini Averulinus-előszavának a vége felé is találhatóunk olyan passzusra, amely arra enged következtetni, hogy a budai udvarban a reneszánsz építészet arányrendszerének szubtilis témája felmerülhetett a király és humanistái — mindenekelőtt Bandinivel való — beszélgetései során. Bonfini szerint Mátyás király — többek között — azért is hozatta el Bandinivel Filarete *Trattato di architettura*ját, hogy abból a király az „igazi arányosság minden szabályát (omnem symmetriae rationem) és mindenfajta épület konstrukcióját megértse” (omni-umque aedificiorum structuram accipiet).⁶⁷

Eszerint Mátyás király érdeklődése a reneszánsz építészet arányossági és strukturális kérdéseire már a Filarete-kódex megérkezése előtt kiterjedt. Bonfini szóhasználata arra utal, hogy ezt a témakört — humanista közvetítéssel — a király eredeti klasszikus forrásból, Vitruvius *De architectura*jából ismerhette meg. Vitruvius — többek között — I. könyvében hívja fel a figyelmet arra, hogy a matematika adja meg az építészet igazi forrását, mivel a szimmetria nehéz kérdései geometriai szabályok és módszerek segítségével oldhatók meg (... difficilesque symmetriarum quaestiones geometricis rationibus et methodis inveniuntur).⁶⁸

A vitruviusi és általában a klasszikus „symmetria” értelmezése valóban igen bonyolult probléma; Panofsky szerint annak ellenére, hogy a „symmetria” és „proportio” a modern szóhasználatban alapvetően különböző jelentést nyert, az antikvitásban még egymással rokon fogalmak voltak. A „symmetria” olyan szépség-norma volt, ami a mű egyes tagjainak egymással és a mű egészével való

harmonikus megfelelését jelentette, a „proportio” pedig azt a modul-rendszerrel operáló technikai módszert, aminek a segítségével a szimmetria harmonikus normáit a gyakorlatban meg lehetett valósítani.⁶⁹

A XV. század végének neoplatonikus humanistái a szimmetria problémáit ilyen mélységig még nem érthették meg. Ennek ellenére a szimmetria és az arányosság fogalmának rokonságát bizonyító locust találhattak Vitruviusnak a templomokról szóló harmadik könyvében: „A templomok tervezése a szimmetriától függ és ennek a szabályait (cuius rationem) az építészetnek alaposan meg kell ismernie. Ez az arányokból származik (ea paritur a proportione), amit görögül »analógia«-nak neveznek”.⁷⁰

A neoplatonikus Cristoforo Landino így nem járt messze az igazságtól, amikor Dante-kommentárjában a szimmetriát „az igazi arányosság”-nak nevezte (la vera proportione, laquale in greci chiamato simetria).⁷¹ Hasonló fogalmak lehettek a szimmetriáról Mátyás király neoplatonikus humanistájának, Bandininek is, és emiatt érthető, hogy a klasszikus források homályos részeinek a feloldását a humanista építész, Filarete traktátusának megismerésétől remélték.

A fentebb ismertetett ifjabb pliniusi analógiák és az, hogy Vitruvius művét rendszeresen tanulmányozták a humanisták Mátyás király környezetében, arra enged következtetni, hogy Magyarországon a klasszikus források közvetlen tanulmányozása sokkal intenzívebben folyt, mint az itáliai fejedelmi udvarokban. Ennek talán az volt az oka, hogy az építészeti kérdésekkel is foglalkozó humanisták Mátyás királlyal az *all'antica* építészet kérdéseiről csak latin nyelven értekezhettek. Mátyással pedig azért tudtak latinul beszélni, mivel köztudomású, hogy az Alpokon túli Európában ő volt a XV. században az első olyan király, aki a saját szakterületén (politika, történelem, hadvezetés stb.) szinte szövegkritikusi nívón tudott latinul. Így volt mire alapoznia, amikor tudását az építé-

szet terén is ki akarta fejleszteni. Az olaszban kevésbé lehetett jártas. Erre bizonyíték az, hogy 1487—1488-ban le kellett fordíttatnia Filarete olasz munkáját latinra, ahhoz, hogy a „symmetriae rationem”-et megértse vagy hogy megtudja, miként lehet Traianus példájára a Dunán hidat építeni, vagy Pannóniában új városokat emelni.⁷²

A humanisták — Mátyás király adekvát tájékoztatása érdekében — maguk is magasabb szinten voltak kénytelenek megismerkedni a klasszikus építészet latin forrásaival, ami a latin szaknyelv megismerése mellett közvetve azt is szolgálta, hogy a követhető antik exemplumokat bővebben és részletesebben ismerték meg, mint átlagos itáliai kollégáik. Valószínűleg ennek is része lehetett abban, hogy a reneszánsz épületek tervezésekor a Magyarországon is kialakult hármaskörös kooperációban a humanista befolyás túlsúlyba került, annál is inkább, mivel a latin építészeti nyelvhasználat miatt Mátyás király az olasz művészekkel, építészekkel való tárgyalásai alkalmával is csak humanista tolmácsokat vehetett igénybe.

A lehetséges humanista tolmácsok közül kiemelkedhetett Francesco Bandini, aki már firenzei tartózkodása alatt is mindennapos kapcsolatban állt a művészekkel, és a velük való gyakori beszélgetései, vitái során anyanyelvén is megtanulhatta a mesterség szakkifejezéseit. „Niuno artigiano di sottile ingegno et di acuto mestiero quasi vera con chui non havesse cerco d’averne conoscenza, spessaggiando di riverede tutto giorno loro et ragionando sovente di quelli di mestieri loro” — írja a *Nápolyi levélben*.⁷³ Nyilvánvaló azonban, hogy szerepe nemcsak a tolmácsolásra szorítkozott, hanem mint „antikvitas szakértő” az épületek beosztásának, illendő díszítettségének és az egyes művek ikonográfiai programjának a meghatározásához is hozzászólt. Igen valószínű, hogy Bandini állandó segítsége és szaktanácsai nélkül Mátyás király nem válhatott volna a reneszánsz építészet olyan mecénásává, mint amilyennek Galeotto Marzio 1485 körüli leírásából ismerjük meg. Sze-

rinte Mátyás „...supra omnes homines aedificiis pulchris oblectatur eoque in aedificando ingenio est et cum peritissimis architectis decora et comoda aedium divisione non sine victoria certavit”.⁷⁴ Galeotto szavaiból nem kevesebbet tudunk meg, mint azt, hogy Mátyás király már az 1476—1485 közötti időszakban olyan szakértelemre tett szert az építészet kérdéseiben, hogy az épületek díszítéséről, kényelméről és beosztásáról folytatott vitákban a tapasztalt építészeket is meggyőzte.

Bandini közvetítő szerepét a magyarországi reneszánsz építkezések beindítása idején még azért is joggal gyaníthatjuk, mivel erre a feladatra az átlagosnál nagyobb építészeti műveltségű udvari humanista sem igen volt alkalmas. Így például nem valószínű, hogy Bonfini akkor, ha nem csak 1486-ban, hanem már 1476-ban Magyarországra érkezik, alkalmas lett volna arra, hogy a király és építészei között a „mediator” szerepét betöltse. Bandini és Bonfini ugyanis a művészet iránt érdeklődő humanisták két, egymástól hagyományosan eltérő csoportjához tartozott.

Bandini mögött a firenzei, boccacciói indíttatású humanista tradíció állt, Bonfini pedig írásai tanúsága szerint inkább a morális filozófus hajlandóságú Petrarca kései követője volt. Mindkét csoport egyetértett abban, hogy a „régiek” művésztének „napfényre hozása” a legfontosabb cél, de árnyalatnyi különbség mutatkozott közöttük abban, hogy míg a firenzeiek a művészi teljesítmény fokozását tartották a művészeti újjáéledés legfőbb zálogának, addig a Petrarca-követők hajlottak arra, hogy az antik mintájú műpártolás jelentőségét és annak moralitását hangsúlyozzák.

Bonfini mindenekelőtt azt tartotta szem előtt, hogy Mátyás király mecénásságának moralitását védelmezze. Azt akarta bebizonyítani, hogy a király jeleskedett olyan, a köz érdekeit szolgáló államférfiúi és katonai virtusokban, amelyek legitímálták nagy költségeket felemésztő és az „antikvitással versenyző” magnificentiáját. Emellett a ki-

rály római eredetének teóriáját kidolgozva még azt is bebizonyította, hogy Mátyás jogosan múlta felül a „magnificentia”-ban nemcsak római őseit, hanem a római császárokat is. A műpártolás morálisának védelme mellett még petrarcai hatásra mutat nála az is, hogy a művészettel kapcsolatos írásainak, fordításainak megalkotásakor hallatlan lelkiismeretességgel tanulmányozta és használta fel azokat a klasszikus fordításokat, amelyek Mátyás műveinek a tervezését befolyásolták. Ezzel is igazolni vélte, hogy a király az ország pénzét nem „haszontalanságokra” költötte, hanem olyan nemes célra, amelyek az antikvitásban is a virtust szolgálták. Még abban is hasonlít a Petrarca típusú humanistákhoz, hogy magának az *all'antica* példát követő művészi tevékenységnek a propagálását csak másodlagos szinten tartotta fontosnak. Írásaiból egyetlen művészre vagy művészeti kvalitásra utaló megjegyzést nem találunk; számára sokkal fontosabb volt az alkotásnak mint a műpártolás eredményeinek a leírása, és mellékes szempont a kortárs művész teljesítményének az értékelése.

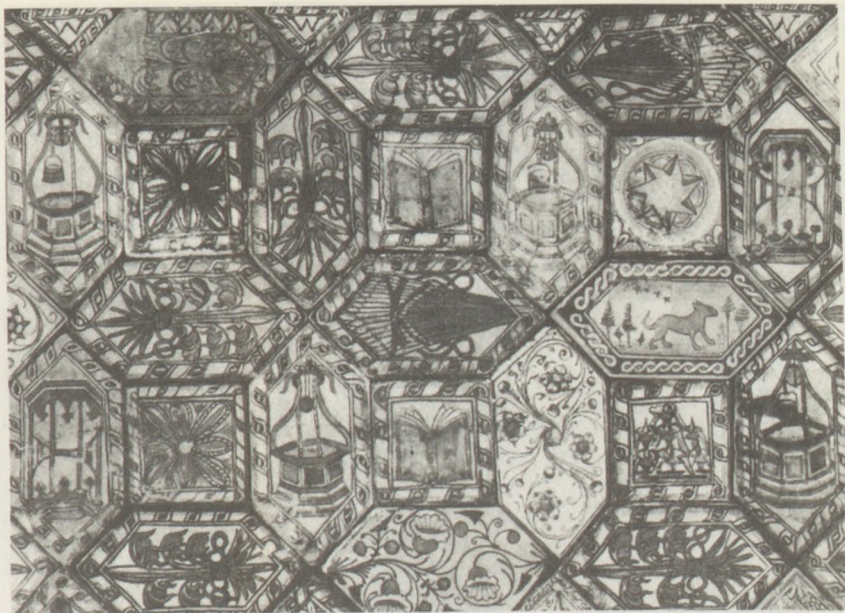
Ebben hasonlított hozzá Francesco Arrigoni is, aki a Sforza lovasszoborhoz írott epigrammaiban az alkotó, Leonardo nevét meg sem említette. Mint rekonstruált életrajzából kiderül, ő már Beatrix kíséretében 1476-ban megérkezett Magyarországra. A „mediator” típusú humanista szerepének játszására azonban ő nem lehetett alkalmas, morális filozófus lévén legfeljebb ahhoz nyújthatott segítséget, hogy a Magyarországon tervezett reneszánsz művek az arisztotelészi „magnificentia” szabályainak megfelelően készüljenek el. Az a petrarcai eredetű morális aggályoskodásra való hajlam, amelyet Bonfininél is és Arrigoninál is felfedezhetünk, igen alkalmas apológiák írására, de igen kevésbé alkalmas humanista attitűd arra, hogy a magyarországi reneszánsz építészet kezdeti fázisában a nagy döntésekre, valami teljesen új elkezdésére készítse fel Mátyás királyt. Igen valószínű, hogy sem Bonfini, sem Arrigoni nem lett volna megfelelő közvetítő Mátyás király és az olasz

művészek között, mivel nem érthettek az utóbbiak nyelvén már azért sem, mert tipikusan udvari humanista beállítottságuk miatt mindenekelőtt a „dominus” és nem a művészek érdekeit tartották szem előtt.

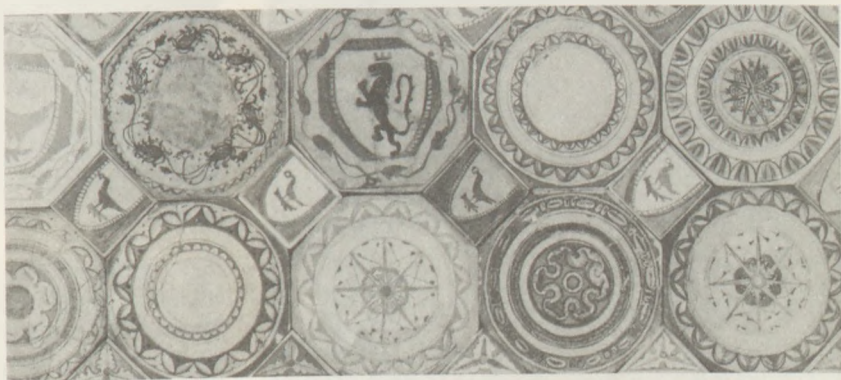
Bandini emellett, hogy az udvari humanistaságra csak nem sokkal Magyarországra jövele előtt, Nápolyban szánta el magát, valódi firenzei humanista volt, aki Boccaccio nyomdokait követve a római köztársasági és augusztiniánusi morál „gátolásai” nélkül a művészi teljesítmény értékelésére koncentrált. Ebben a Toszkánában már a XIII. században kialakult intellektuális tradícióhoz kapcsolódott, amelynek képviselői egy-egy szép műtárgy láttán „magukon kívüli elragadtatás állapotába estek”,⁷⁵ anélkül, hogy ennek a — Petrarca szempontjából nézve — fegyelmetlenségnek az esetleges morális következményeitől tartottak volna. A művészeti érdeklődésű firenzei humanisták Boccacciótól Landinóig nem a műpártolásra, hanem a kortárs művész érdekében kifejtett propagandára koncentráltak. A művészi teljesítmény értékelése különösen jellemző volt a neoplatonikus humanistákra, akik a mozgalom képviselői közül elsőként ismerték el azt a haladást, amit Brunelleschi, Alberti és követőik azzal értek el, hogy a matematikát a művészetre alkalmazva újra feltalálták, ill. sok tekintetben továbbfejlesztették a perspektívát és a klasszikus arányt. Platón és Plótinosz tekintélyére támaszkodva csak a neoplatonikusok voltak képesek azt tudatosítani, hogy a reneszánsz művészeit antik példaképeik felülmúlásához a klasszikus retorika és költészetelmélet szabályainak átvétele mellett az alkalmazott matematika is hozzásegítette ahhoz, hogy az építészet, szobrászat, festészet, mint egzakt tudomány jusson el az „artes liberales” első fokára.

Bandini mint neoplatonikus abszorbeálta ezeket a nézeteket, de még ennél is tovább ment. Az átlagos humanistához egyáltalán nem „illő” módon felvette a művészekkel való közvetlen kapcsolatot is, és így nemcsak az elmélet, hanem a gya-

31. A budai várpalota hexagonális, négyzetes és háromszög alakú csempékből összeállított egykori majolikapadlója

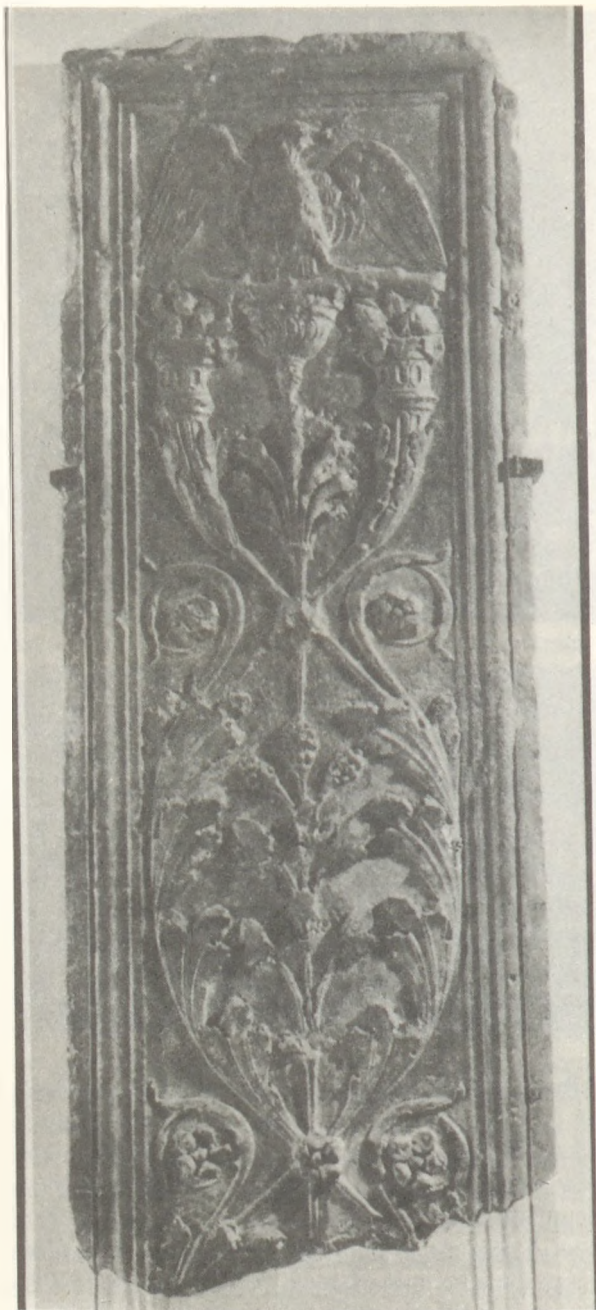

32. A budai várpalota oktagonális és négyzetes lapokból összeállított egykori majolikapadlója

korlat terén is szerzett ismereteket. Mint már fentebb említettük, a humanisták körében ez nem volt szokásos, Itáliában az 1476 előtti korszakból ez idő szerint mindössze két olyan humanistát ismerünk, aki személyes kapcsolatot tartott fenn a művészekkel és ugyanakkor az építészet elméleti és gyakorlati kérdései iránt is érdeklődött. Niccolò Niccolira gondolunk és — ha egyáltalán elfogadható, hogy ezen a helyen említsük — Leon Battista

Albertire. Miután 1476-ban már egyikük sem volt az élők sorában, ez azt jelenti, hogy Bandininél alkalmasabb „mediator” humanistát Mátyás király nemcsak, hogy udvarának humanistái között, de még Itáliában sem találhatott ebben az időszakban. A reneszánsz építészetet és a reneszánsz művész teljesítményét gátlások nélkül értékelni tudó, firenzei lendületre pedig szükség volt az új építészeti stílus hazánkba való átplántálásának kezdetén.

33. Pilaszter hollóval

34. Baluszter

Egy aggályoskodó típusú, moralizáló udvari humanista minden bizonnyal „konzerválta” volna Mátyás klasszikus alapokon nyugvó humanista, de még a gótikus kivitelezés felé hajló magnificentiáját, és meggondolásra készítette volna abban a tekintetben, hogy a hazai viszonylatban „insania”-nak számító kiadásokra szánja el magát a reneszánsz építészet all’antica tisztaságú importálása érdekében.

Bandini szerepét igen fontosnak véljük Mátyás 1476 utáni művészetpártolói profiljának kialakításánál, azért is, mert — mint a fentiekben láttuk — mind a reneszánsz építészeti program elkészítésének, mind a műpártolásnak igen bonyolult, rész-

35. Baluszter

ben a klasszikus források, részben az itáliai reneszánsz építészet elméletének és gyakorlatának ismeretén keresztül megszerezhető szabályai voltak. Mindezeket a mecénás sem Magyarországon, sem Itáliában nem ismerhette meg szakértő, építészeti

érdeklődésű humanista közvetítése nélkül. Mátyás király egymagában, Itáliától távol, csak az olaszul beszélő behívott itáliai művészekre és feleségének a segítségére támaszkodva még humanista műveltsége ellenére sem lett volna képes azt az értesültséget megszerezni, amit pl. Bandini minden nehézség nélkül magával hozhatott Itáliából. Ha Bandini különleges humanista egyéniségéről egyáltalán nem tudnánk, akkor is fel kellene tételeznünk, hogy hozzá hasonló karakterű humanista segítségét Mátyás király igénybe kellett, hogy vegye, mivel az eredményekből megítélhetően mindazoknak az információknak a birtokában volt, amelyek a reneszánsz mecénás számára nélkülözhetetlenek voltak. A reneszánsz építészet ugyanis jól tájékozott mecénás nélkül nem valósítható meg; az ő döntéseinek az összessége határozta meg ugyanis végsőfokon azt, hogy a rendelkezésre álló építészeti és humanista exemplumok közül melyeket és milyen mértékben valósítanak meg az építkezés során.

Bonfini kiemeli azt, hogy a király az építészettel csak a „recreatio”-ra szánt idejében foglalkozott, ügyelt arra, hogy ez a szenvedélye ne akadályozza államférfiúi és hadvezéri kötelességeinek teljesítésében. Kiemelkedő szellemi képességeire vall az, hogy a rendelkezésére álló rövid idő alatt milyen mélységig merült el a „prisca architectura”⁷⁶ kérdéseiben, amihez a szükséges szakértelmet főként humanistáival folytatott beszélgetések, felolvasások során szerezte meg.

Erre nemcsak Bonfini és a többi humanisták épületleírásai és méltató szavai szolgálnak tanúbi-

36. Friz a nyéki villából, Mátyás emblémáival

37. A „diósgyőri Madonna”. Oltármaradványok

zonyságul, hanem maguk a csekély számban fennmaradt emlékek is, amelyek azt bizonyítják, hogy Mátyás az *all'antica* építészet szabályait megértve, a tehetséget megbecsülve, a „virtus” megörökítésének szándékával, mint olyan „sciens” műpártoló lett a reneszánsz építészet legfontosabb kelet-európai mecénása, akinek a műveit nemcsak a szomszédos országokban, hanem Dél-Itáliában is követésre méltónak találták.

Jegyzetek

- 1 Plutarchos, Lucullus XXXIX. Máthé Elek ford., idézi *Castiglione László*: A római művészet világa. Az ősidőktől Augustusig. Bp. 1974. 181.
- 2 Cicero, Ad Quintum III. r. 1—6.
- 3 Varro, De rerum rusticarum III. 5, 9—17.
- 4 *Heydenreich*: Federico de Montefeltro 5.
- 5 The Commentaries of Pius II. Translated by *F. Alden Gragg*, introduction and notes by *L. C. Cabel*. Smith College Studies in History. XII. Northampton, Mass., 1936—37. 599—600. Vö. *Heydenreich*: Federico de Montefeltro 3. Aeneas Sylvius Piccolomini saját templomának építéséről így szól a „Commentarii”-ban: „Tres (ut aiunt)

naves aedem perficiunt, media latior est, altitudo omnium par: ita Pius iusserat, qui exemplum apud Germanos in Austria vidisset. Idézi *Heydenreich, Ludwig Heinrich*: Pius II. als Bauherr von Pienza. Zeitschrift für Kunstgeschichte, 1937. 110.

- 6 *Feuerné Tóth*: A budai vár 45.
- 7 *Magnuson, T.*: Studies in Roman Quattrocento Architecture. Roma 1958.
- 8 Plinius, Epistolae II. 17. 12, 20, 24; *Heydenreich*: Federico de Montefeltro 5. 1., 24. j. Plinius villa-leírásának a hatásáról a XVI. században: *MacDougall, E.*: „Ars Hortulorum”: Sixteenth Century Garden Iconography and Literary Theory in Italy. In: The Italian Garden. Ed. by *D. R. Goffin*. Washington D. C. 1972. 40—41. Erre a műre és még sok más munkára Zádor Anna hívta fel a figyelmemet, amiért ezen a helyen is köszönetet mondok.
- 9 *Heydenreich*: Federico de Montefeltro 5.
- 10 *Feuerné Tóth Rózsa*: Reneszánsz építészeti Magyarországon. Bp. 1977. 14, 35, 215, 216; *Feuerné Tóth*: A budai vár 27—33, 44, 49—52.
- 11 *Averulinus, Antonius*, De architectura libri XXV ex Italico traducti et Mathiae regi dicati ab Antonio de Bonfinis. Praefatio. Fol. 3^r—4^v. Venezia, Biblioteca Nazionale di San Marco. MS 2796. Kiadta *Ábel—Hegedüs*: Analecta nova 52—58.
- 12 *Ábel—Hegedüs*: Analecta nova i. h.
- 13 Plinius, Epistolae II. 17. 8.
- 14 *Bonfini Decas IV. Liber VII. 92.*
- 15 *Balogh*: A művészet I. 79.
- 16 *Balogh*: A művészet I. 63. Naldo Naldi költeményében (1484—1486).
- 17 Vitruvius, De architectura VI. 4.
- 18 *Bonfini Decas IV. Liber VII. 94.*
- 19 Plinius, Epistolae II. 17. 20—22.
- 20 Plinius, Epistolae II. 17. 21.
- 21 *Ábel—Hegedüs*: Analecta nova 56.
- 22 *Ábel—Hegedüs*: Analecta nova 56.
- 23 Plinius, Epistolae II. 17. 10—11.
- 24 *Balogh*: A művészet I. 234; *Héjj Miklós*: Visegrád. Bp. 1970.
- 25 *Horváth A.*: Adatok a XV. századi építészettudomány kutatásához a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár „Zichy kódexe” alapján. Építés-Építészettudomány, 1974. 106. skk. A Francesco di Giorgio-i hatás Magyarországon Mátyás halála után is érvényesült: *Horler Miklós*: A simontornyai vár. Bp. Kézirat (MTAK).
- 26 *Fuerné Tóth*: A budai vár 44, 52.
- 27 *Frommel*: Die Farnesina 86—88; *Hamberg, G.*: The Villa of Lorenzo il Magnifico at Poggio a Cajano and the Origin of Palladianism. Figura, 1959. 16—87.
- 28 *Chastel, André*: Art et Humanisme à Florence au temps de

- Laurent le Magnifique. Études sur la Renaissance et l'humanisme platonicien. Paris 1959. 152.
- 29 *Balogh*: A művészet I. 30, 224.
- 30 *Bonfini* Decas IV. Liber VII. 108.
- 31 Plinius, Epistolae II. 17. 11; „spheristerium” Visegrád is volt (*Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 56).
- 32 Plinius, Epistolae II. 17. 12—13.
- 33 Plinius, Epistolae V. / . 32—36.
- 34 Alberti, De re aedificatoria IX. 4: „Gratum id, quod apud maiores villici assuevere dominis applaudere eorum nominibus per aream buxo aut herbis odoratis.” Vitruvius szintén a kertek sétányainak (ambulationes) díszítésénél emlékezik meg az „opus topiarium”-ról: De architectura VII. 5. 2.
- 35 Giovanni Rucellai ed il suo Zibaldone: I. „Il Zibaldone Quadresimale”. Ed. *A. Persona*. Studies of the Warburg Institute. London 1960. 22. *Vö. Balogh*: A művészet I. 226. 1., 2. j.
- 36 Plinius, Epistolae V. 6. 16.
- 37 *Matthews, W. H.*: Mazes and Labyrinthes. Detroit 1969. *Vö. Battisti, Eugenio*: Natura artificiosa to Natura artificialis. In: The Italian Garden. Ed. by *D. R. Goffin*. Washington D. C. 1972. 16.
- 38 *Frommel*: Die Farnesina 90—91; *Balogh*: A művészet I. 100. 1., 1. j. közli a régebbi irodalmat is.
- 39 *Frommel*: Die Farnesina 90.
- 40 A feliratot idézi *Balogh*: A művészet I. 100. 1., 1. j.
- 41 Petrarcának Franciaországban Vaucluse-ban, Itáliában pedig Arquában volt „villácskája” (*Bergin, T. G.*: Petrarch. New York 1970 98).
- 42 *Bonfini* Tomus IV. 47. Geréb László ford., idézi *Kardos Tibor*: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 182.
- 43 *Balogh*: A művészet I. 247; *Héjj Miklós*: Visegrád. Bp. 1970. 27.
- 44 *Hersey, G. L.*: Alfonso II and the Artistic Renewal of Naples. 1485—90. New Haven—London 1969. 11—12.
- 45 *Schreiber, F.*: Die Französische Renaissance Architektur und die Poggio Reale. Berliner Dissertationen 1938.
- 46 *Feuerné Tóth*: A budai vár 51—52. 1., 105—106. j.
- 47 *Alatri, P.*: Federico da Montefeltro, Lettere di Stato ed arte. 1470—1480. Roma 1949. 32—34, 39. Mátyás és az urbinói herceg szívélyes viszonyáról Galeotto is beszámol (*Balogh*: A művészet I. 680).
- 48 Lásd 25. j.
- 49 *Heydenreich*: Federico de Montefeltro 5—6.
- 50 *Kardos Tibor*: Mátyás király és a humanizmus In: Mátyás Ekv. II. 16—20.
- 51 Beatrix 1476-ig Nápolyban még kevés reneszánsz épületet láthatott (*Hersey, G. L.*: Alfonso II and the Artistic Renewal of Naples. 1485—90. New Haven—London 1969. 10—13).
- 52 Pierpont Morgan Library, New York. Weigle collection No 267. Fol. 3—23. *Közli Kristeller*: Bandini 406—410.
- 53 *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 52—58.
- 54 *Gaye, G.*: Categgio inedito d'artisti dei secoli XIV, XV, XVI. I. Firenze 1839. Idézi *Rotondi, P.*: Il palazzo ducale di Urbino. Urbino 1950. 109.
- 55 *Heydenreich*: Federico de Montefeltro 5. 1., 25. j., 6.
- 56 *Wittkower, Rudolf*: Architectural Principles in the Age of Humanism. New York 1965. 67, 110.
- 57 Alberti, De re aedificatoria IX. 5.
- 58 Platón, Philébos 51c, 56b.
- 59 *Chastel*: Marcile Ficin 181—182.
- 60 *Chastel*: Marcile Ficin 70. *Ritoók Zsigmondné*: Marsilio Ficino a zene gyógyító hatalmáról. Filológiai Közölny, 1975. 402.
- 61 Comento di Christophoro Landino fiorentino sopra la comedia di Danthe Alighieri. Firenze 1481. IV. r. Angol fordításban idézi *Baxandall, M.*: Painting and experience in Fifteenth Century Italy. London—Oxford—New York 1974. 116.
- 62 *Husztai József*: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Pécs 1925. 50.
- 63 A Corvina két Alberti-példánya közül az olműztit (Olomouc, Státní archiv. Domské a Kapitolní Knihovná, Cod. Lat. C. O. 330) teljes egészében Firenzében írták és illusztrálták 1485—1490 között. A modenai példányt (Modena, Biblioteca Estense, Cod. Lat. 419) valószínűleg Budán írták, és Hoffmann Edit szerint itt is illusztrálták. Bár az utóbbi is 1485—1490 között készült, elképzelhető, hogy a másoláshoz Itáliából éppen úgy elhoztak egy másik Alberti-kódexet, mint ahogy Bandini a Filarete-kódexet magával hozta.
- 64 Lásd 52. j. (A levélrészleteket lásd MűÉ 1987. 46.)
- 65 Ficino, Theologia platonica XIV. 3. Opera. Basiliae 1576. 238. *Vö. Chastel*: Marcile Ficin 67.
- 66 *Husztai József*: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Pécs 1925. 55. *Vö. Balogh*: A művészet I. 651.
- 67 *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 58.
- 68 Vitruvius, De architectura I. 1. 4.
- 69 *Panofsky, Erwin*: Az emberi arányok stílustörténete. Bp. 1976. 81. 1., 19. j.
- 70 Vitruvius, De architectura III. 1. 1.
- 71 *Frey, C.*: Il Codice Magliabecchiano cl. XVII. 17. Berlin 1892. 119.
- 72 *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 57—58.
- 73 Fol. 4^v, Lásd 52. j. és MűÉ 1987. 46.
- 74 *Galeottus Martius*: De egregiac 4.
- 75 *Schlosser, J. von*: Leben und Meinungen des Florentinischen Bildners Lorenzo Ghiberti. Basel 1941. 143.
- 76 *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 55.

Jászay Magda

Milyen volt Mátyás király?

A magyar királyok hosszú soráról az ezredfordulótól kezdve három és fél évszázadon keresztül az ikonográfiai és írásos hagyomány csupán idealizált, egy-két vonás alapján képzeletből megrajzolt, elnagyolt figurákat hagyott ránk, Szent István szigorú, szakállas fejétől Zsigmond császári díszben trónoló alakjáig. És az ábrázolásokhoz hasonlóan az írásban fennmaradt tudósítások is legtöbbször csak arra adnak lehetőséget, hogy a szűkszavú utalások alapján az utókor egy-egy állandó, epikus jelzővel ruházza fel a letűnt uralkodók elvont messzeségben felvillantott képét: hiszen még a kortárs Küküllei János krónikája sem tudja igazán élővé varázsolni a harci szellemtől fűtött lovagkirály, Nagy Lajos emlékét, ahogy Altichiero páduai freskóján is csak Anjou-liliomos köpenye alapján lehet azonosítani.

Hunyadi Mátyás megjelenése ezen a téren is fordulatot hozott. A nagyszámú Mátyás-ábrázolás gyűjteményes feldolgozását¹ lapozgatva a különféle felfogású, néhol merőben kitalálás szülte képek, plasztikák együttesében közös vonásokra bukkanunk, amelyek egészzé összeállva emberi, egyéni valóságában állítják élénk egyedülálló, sajátos személyiségét. Az így nyert összkép pedig hitelesen ellenőrizhető egy tekintélyes kortárs és szemtanú, Antonio Bonfini részletes és szemléletes leírásából: „... Az isteni Mátyás termete a közepesnél valamivel magasabb volt; alakja daliás, megjelenése nemes és lelki nagyságot sugárzó. Arca piros volt, haja szőke, és ezt szépen kiemelte sűrű szemöldöke, élénk, sötéten csillogó szeme, és különösen tetszetőssé tette szabályos orra. Tekintete nyílt volt és egyenes; mint az oroszlánnak, szeme sem

rezdült, ha nézett valamit. Helyeslését mindig hosszantartó pillantással jelezte, de ha görbén nézett valakire, ezzel kimutatta, hogy haragszik rá. Nyaka és álla előre állt, szája kissé kiszélesedett. Feje arányos volt, mivel sem nagynak, sem kicsinek nem tűnt, homloka viszont egy kissé kiemelkedett. Izmos végtagjai arányosan illettek egymáshoz: karja kerek, keze hosszúkás, válla széles, mellkasa tágas volt. Lábszára viszont kissé meghajlott, ami igen alkalmassá tette a lovaglásra. Egyszóval délceg testű volt, pirosas fehér bőrből időnként csodálatos jó illat áradt, ahogy ezt Nagy Sándorról mondják. De hozzá, akit mindig élete mintaképének tekintett, hasonlított szeme vágása és mozgékonyága is.”² Ehhez még hozzátehetjük, amit a király környezetéhez tartozó Galeotto Marzio említ külsejéről: „...haja vörösbe hajló, göndör, sűrű és hosszú, szeme élénk, csillogó, arca piros, ujjai hosszúak . . . ; inkább marsi, mint vénszi szépség.”³

De a király külső megjelenésének bemutatásánál sokkal öröndetesebb bőséggel tájékoztatnak az egykorú beszámolók egyéniségéről, jelleméről, szokásairól, emberi és uralkodói arculatáról. Hogy a feléje irányuló nagy érdeklődés messze túllépte országa határait, a körülmények szerencsés találkozásának köszönhető.

Mátyás uralkodása egybeesett a humanizmus fénykorával, mikor az új áramlat eszmekörében felnövekedett írók az ókori világban fellelt mintaképeikhez a fejedelmi udvarok vonzaskörében kerestek analógiákat. A korszak kezdeti individualizmusát, az egyéni képességek és törekvések érvényesülésének hangsúlyozását a közösség védett,

törvények szabta életformájának elfogadása váltotta fel: Itáliában, a szellemi újjáébredés szülőföldjén a szabadságukat őrző városállamok polgársága pártharcok és versengések viharaiba belefáradva teljhatalmú fejedelmek alattvalója lett. A XV. század második felének írói, gondolkodói pedig az új rend szolgálatába állították tollukat: az egyeduralkodó vezetői elhivatottságának hirdetői, kormányzatának támogatói lettek. Viszonzásképp elnyert jóakarata, pártfogása pedig nemcsak anyagi létalapot, hanem az érvényesülés reményét is jelentette számukra. Könyvterjesztés, széles olvasóközönség híján a humanista szerzők a kiválasztottaknak írtak; így lettek a Sforzák, Esték klasszikusokat idéző hősi eposzok szereplőivé, a sikeres hadvezérek antik hősök vetélytársaivá, és így kerültek még a szépirodalmi művek vagy tudományos értekezések élére is hatalmasokhoz intézett ajánlások, ahol nem hiányoztak a hízelgő összehasonlítások a pártfogó és a régmúlt nagyjai között.

A nagyság legfőbb ismerve a folytonos háborús rettegésben élő társadalom szemében a katonai érényekben — hősiességben, hadvezéri képességekben — testesült meg: egy-egy győzelmes ütközetből megtért parancsnok a lelkes irodalmi visszhangokban megannyi Scipióvá, Hannibállá, Julius Caesarrá emelkedett, és dicsőítői képesek voltak diadalmas hódítóként, vagy honfitársai megmentőjeként ünnepelni. De szomszédos államok egymás közti összecsapásai — amelyek általában éppoly gyorsan elültek, mint amilyen könnyen támadtak — vagy távoli hatalmak nagy erőpróbái eltörpültek jelentőségükben a köztudatra állandó fenyegetésként nehezedő török veszedelemmel szemben. A balkáni területen szinte szünet nélkül ismétlődő támadó hadjáratok, becsapások vagy zsákmányoló portyázások, a velük járó pusztítások, kegyetlenkedések a hírveréstől gyakran még felnagyított rémképeikkel új és új tápot adtak annak a nyomasztó félelemnek, amelynek ébrentartását a pápai politika is szorgalmazta; hiszen a pápaság éppen ennek az évszázadnak második fe-

38. Mátyás király éremképe, 1480-as évek közepe

39. Mátyás király miniatúra-arcképe a Hieronymus-kódexből, 1488 körül

leben, mióta az oszmán hódítás megvetette lábát Európában, legfőbb célkitűzésként írta zászlajára a hit és a keresztény közösség védelmét. Az egyházi propaganda pedig szentbeszédekkel, keresztes hadjáratok, búcsúk hirdetésével, gyűjtésekkel és diplomáciája erőfeszítéseivel igyekezett mozgósítani a nemzetközi erőket közös nagy vállalkozásra a támadó visszaszorítására.

Hunyadi Mátyás személyét mintha a sors jelölte volna ki arra, hogy ezeknek a törekvéseknek kulcs-szereplője legyen. Apja győzelmeinek, főleg a hódító II. Mehmed fölött aratott nándorfehérvári

40. Mátyás király. Márvány dombormű, 1485–1490 körül

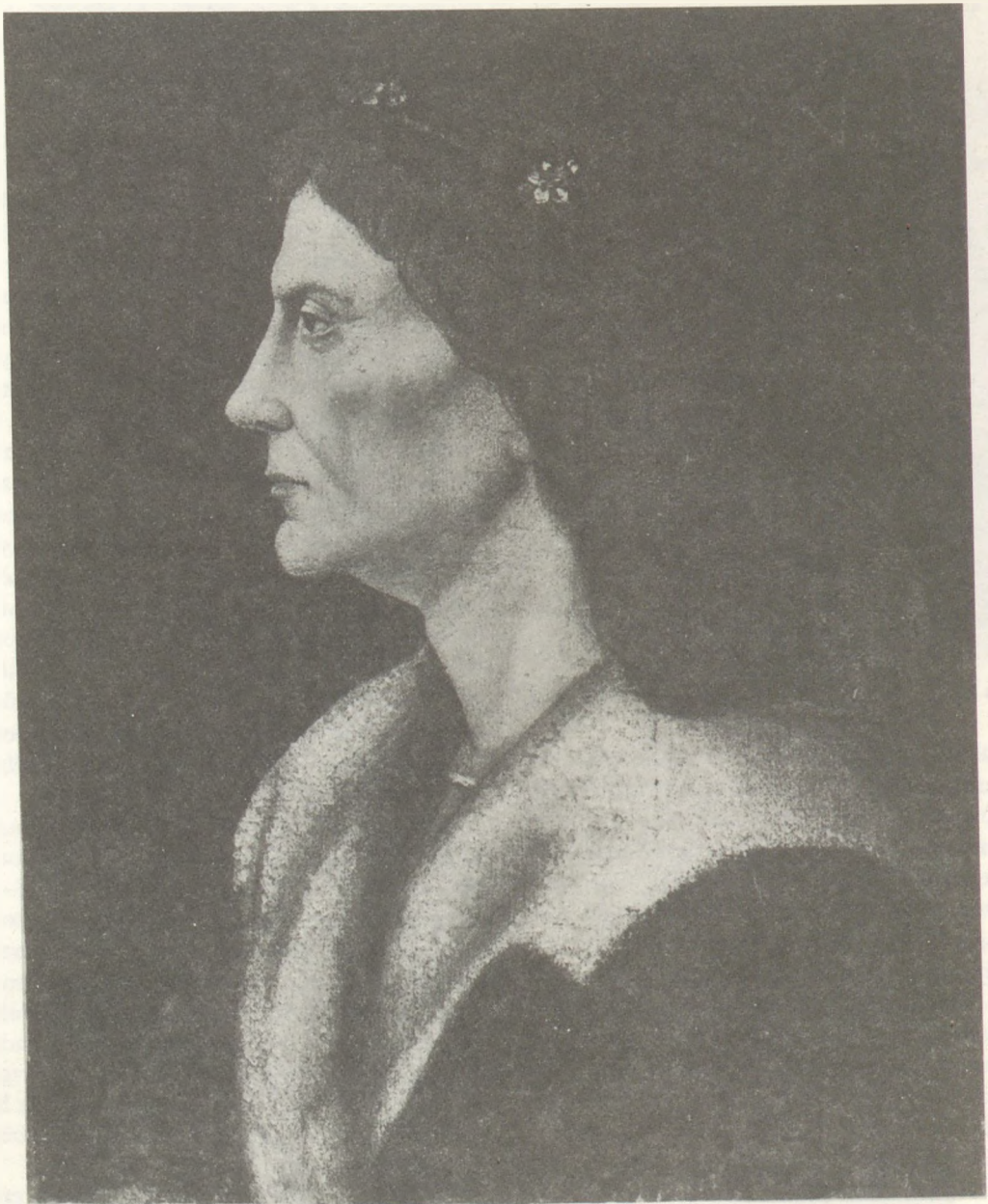
41. Mátyás király arcképe. Tobias Stimmer fametszete, 1575

diadalának még frissen élő emléke indokolta tette a várakozást, hogy örökségének folytatója lesz. Ezt a meggyőződést hangsúlyozza maga III. Calixtus pápa is, mikor az ifjú király megválasztását hozzá intézett levelében az isteni gondviselés ajándéka-ként üdvözlí: „...Mert nem lehet föltennünk, hogy az igazságos Isten, akiért és akinek híveiért boldog emlékezetű atyád dicsően és vitézül harcolt, az ő házáat a viszontagságok súlya alatt elmerülni engedje. . . Felséged személyében pedig Istennek emberét ismerjük fel, kit nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztény világnak küldött, és azért emelt virágzó korában trónra, hogy a belső viszályok leküzdése után a mohamedán felekezet kiirtását célzó dicsteljes küzdelemnek szentelhesse erejét. . .”⁴ Magyarországi legátusa, Carvajal bíboros is minden rábeszélő erejével azon munkálkodott, hogy az alig felserdült uralko-

dóban⁵ megerősítse felsőbb küldetésének tudatát, a keresztény összefogás segítségével kecsegtetve. A pápa — jelentette haza a velencei küldött Budáról alig három hónappal Mátyás megválasztása után — vele nemcsak Konstantinápolyt akarja visszaszerezni, hanem a Szentföldet is, és „megsemmisíteni a törököt, kiirtani a mohamedán szektát”.⁶ Mióta a több ízben összehívott birodalmi gyűlések számottevő eredmény nélkül zárultak, és kétségessé tették, hogy III. Frigyes német-római császár jelentős részt vállalna a török elleni háborúban; míg Szerbia nagy része éppen Mátyás megválasztásának évében került a szultán hatalmába, Bosznia meghódítása pedig küszöbön állt, valóban a magyar király volt az egyetlen, akitől az előrenyomuló támadó feltartóztatását és visszazorítását remélni lehetett. És az újdonsült uralkodó vállalta a neki szánt nehéz szerepet: már 1458 szeptemberében Péterváradon szervezte seregét és onnan Nándorfehérvárra vonult, hogy személyesen irányítsa a hadműveleteket. Frigyesel kitért trónviszálya és háborúja miatt kénytelen volt ugyan déli hadjáratát megszakítani, de nem szűnt meg Velencébe és Rómába küldött üzeneteiben megerősíteni elhatározását, hogy mielőbb hadba indul a kereszténység közös ellensége ellen.

Erre az eltökéltségre hivatkozhatott a humanista II. Pius pápa, mikor az általa összehívott mantuai kongresszuson 1459. szeptember 26-i megnyitó beszédében a török elleni összefogásról szólva elsősorban Magyarországnak, „a kereszténység Kelet felé fordított védőpajzsának” támogatását sürgette, és az ország harcra készülő fejedelmének megsegítésére valóságos diplomáciai hadjáratot folytatott, békéltetésen munkálkodva Frigyes és Mátyás között, és legátusával kísértetve a hadiségélyért kopogtató magyar követet a különböző itáliai udvarokhoz.⁷

Ügybuzgóságának csekély gyakorlati eredménye volt: egyedül a balkáni birtokaiban közvetlenül fenyegetett velencei köztársaság nyújtott valóban pénzsegélyt, sőt kötött formális katonai szö-

42. Mátyás király arcképe. Olajfestmény. Északolasz festő, XVI. század

43. Mátyás király. A bautzeni szobor részlete, 1486

vetséget 1463. szeptember 12-én a magyar királylyal. De a püsi propaganda keltette hangulat és várakozás jól tükröződik a fanoi Antonio Costanzinak az 1463-as boszniai hadjáratára induló Mátyáshoz intézett hosszú üdvözlő versében. A költő, aki korábban Ferrarában Janus Pannonius tanuló-társa volt, talán városa urának, a pápának szándékát is kívánta szolgálni, mikor szemrehányóan állítja szembe az olaszok tehetetlenségét, a franciák, spanyolok nemtörődömségét, az angolok, németek érdektelenségét a magyar király elszántságával, aki csupán a velencei hajóhad közreműködésétől támogatva, egyedül indul harcba lelkes serege élén, hogy Itáliának is védelmezője legyen. Mátyás valóban méltó utóda apjának, aki tizennégyszer verte

meg a törököt — hirdeti a költő; és Homérosz, Vergilius tollát kívánja tettei megéneklésére, hogy végül könnyörgéssel forduljon hőiséhez, kérve, hogy ne hagyja el a remegő itáliai népet, és hangoztassa meggyőződését, hogy míg Mátyás él, a kereszténység és Olaszország nem vész el.

Mátyás ügyesen ki tudta aknázni a feléje irányuló nagy figyelemnek ezt a korai megnyilvánulását. Nevében Janus Pannonius felelt a régi ferrarai barátoknak, hosszú elégiában számolva be a boszniai hadjárat kemény küzdelmeiről és nélkülözéseiről, és a király sikereiről. A vállalkozás folytatását ígérte és csatlakozásra szólította fel Itália népét, hiszen a török fő célja Bizánc után az olasz félsziget megszerzése.⁸

A fiatal király hadvezéri nagyságába vetett előlegezett bizalom uralkodása további éveiben — igaz, főképpen már nem a törökellenes háborúkban — elegendő tápot nyert ahhoz, hogy a humanista írók immár haditetteire hivatkozva méltassák katonai erényeit. Ludovico Carbone költő, a ferrarai főiskola tanára volt tanítványával, Ernuszt Zsigmond pécsi püspökkel folytatott párbeszéd formájában írta meg 1475 körül *Mátyás dicséretéről és tetteiről* szóló értekezését, ahol Mátyást valamennyi olasz fejedelem fölé helyezi, „mert úgyszólván ő az egyedüli, akinél azt látjuk, hogy a törökök gonosz népének leverésére, a keresztény világ megvédésére, az Egyház uralmának oltalmára törekszik; és bár hazai, belső háborúk zaklatták, soha semmi nem bírhatta rá arra, hogy a barbárok álnokságával szövetséget vagy fegyvernyugvást kössön; sohasem tévovázott, sohasem vesztette el a reményt, soha meg nem rendült lelkében.” Carbone a Ferrarában tanuló magyarok beszámolóira hivatkozva emeli ki Mátyás különös fortélyosságát és okosságát a hadvezetésben, Hannibálhoz, Marcellushoz és Scipióhoz hasonlítva,⁹ ahogy munkája során végig — jó humanista módjára — ókori analógiákkal kíséri hőisének Ernuszt előadásában bemutatott emlékezetes cselekedeteit.

Életének későbbi szakaszában, mikor — súlyos

és azóta is vitatott döntése következtében — szembenállása a török hódítóval helyi védelmi harcokra vagy megtorló akciókra korlátozódott, és háborús politikájának súlypontja a csehországi és ausztriai hadszíntérre tevődött át, a panegyricus-műfaj Mátyás király körül elszaporodó termékei is új témakörrel bővültek. A kereszténység — és benne Itália — oltalmazójának szerepe már nem az egyedül uralkodó motívum: mellette feltűnik a dicsőséget dicsőségre halmozó, ellenállást nem ismerő, világhódító fejedelem alakja, aki egymás után hajtja uralma alá a környező népeket. Az anyagi előnyök, a gazdag jutalom reményében tolat fogó írók érdeke találkozott mecénásuk politikai törekvéseivel: mértéktelen túlzásokba csapó magasztalásaikkal a világtörténelem nagyjaival állítják párhuzamba, hogy benne találják meg a rendkívüli képességeit korlátlanul kibontakoztató, nagyratörő reneszánsz fejedelem eszményképét és ezzel tetteinek, célkitűzéseinek igazolását.

Így lesz Mátyás római eredetének köréje szőtt legendájához méltóan valamiféle eposzi hőssé a fiatal római költő, Alessandro Cortesi 1200 verssoros *Corvin Mátyás hadi erényeit* dicsőítő költeményében, ahol már születését is égi jel előzi meg, és mitológiai istenségek kísérik győzelemről győzelemre, bécsi diadalmenetének ünnepélyes, békét osztó zárójelenetéig.¹⁰ Így jelenik meg a firenzei Ugolino Verino szerényebbre méretezett, „diadalát és csodálatra méltó életét” megénekelő hőskölteményében, amint az ellenség sűrűjébe rohanna utat vág fegyverével és szétveri a török hadakat, majd megmenti Itáliát a töröktől elfoglalt Otranto városának felszabadításával, végül pedig már egyszerre támad és győz Belgrádnál, Bécsnél és a havasalföldi határon.¹¹ Míg utoljára, nem sokkal halála előtt, a kalandos életű Girolamo Balbi, Ulászló gyermekeinek későbbi nevelője, már olyan általános közhelyekkel ünnepelte tetteit „melyek égbe ragadnak”, és „Achillesénél, Bachchusénál fényesebb, soha feledésbe nem merülő nevét”, hogy versét a király elhunytja után kissé

átdolgozva felhasználhatta arra, hogy Miksához, Frigyes császár fiához intézze pártfogásának elnyerésére.¹²

De a hízogó frázisok sokasága mellett egy sor tényszerű, hitelt érdemlő tudósítás tanúskodik Mátyás valódi katonai rátermettségéről. Hogy Hunyadi János korán ránevelte fiát a fegyverforgatásra és a tábori életre, könnyen hihető; a források arról is beszámolnak, hogy ifjúkorában kedvelt szórakozása volt a bajvivás lovagi tornákon, és ilyenkor megkövetelte, hogy ellenfelei ne legyenek tekintettel királyi rangjára.¹³ Bámulattal szólnak fáradhatatlan kitartásáról, tűrőképességéről a hadjáratokon — Cortesi költői fantáziája így jeleníti meg a róla hallottakat: „a fegyverek adják táplálékodat, ágyadat; pajzsodra vagy a puszta füre hevedre hunyod békés álomra szemedet. Beszéljek tán arról, hogy semmibe veszed a szomjúságot, álmatlanságot, éhséget; hogy fűrtjeid csapzottak az izzadságtól, és nem törödsz a hőséggel, a hosszú nyári napok égető hevével, vagy a sarki fagyoktól dermesztő hideggel?”¹⁴ — és vakmerőségig menő bátorságáról. „Nem hiszem, hogy Őfelségénél dicsőbb és hőselkébb királyt lehetne találni — írja jelentésében a milánói herceg követe Szabács ostromakor —, csodálatos, amit tesz ebben a hidegben.” Egy másik milánói megfigyelő pedig az újabb hadjáratra készülő Mátyásról megjegyzi: „Ez a király úr olyan bátor és olyan merészen teszi ki magát a veszedelmeknek, ahogy Szabácsnál tette, mikor állandóan a falak alatt volt, hogy félek, egy napon valami baja esik.”¹⁵ Ezeket a saját uralkodójuknak jelentő külföldieket aligha lehet haszonleséssel vagy elfogultsággal vádolni. Az értesüléseit történetírói komolysággal megsűrűző Bonfini egy helyütt azt állítja, hogy egy hadjárata alkalmával a király a török közelében táborozva parasztruhában az ellenséges vezér sátráig lopódzott, és ott egész nap árpát árult, hogy seregét kikémlélje; másutt meg arról számol be, hogy Bécs ostromakor időnként egyedül járta körül a falakat.¹⁶ De a király nem mindig kockáztatott büntet-

lenül: Carbone említi dialógusában — bizonyára a ferrarai magyarok nyomán —, hogy Moldvában harcolva Mátyást nyíl találta a lábán; hogy sebesülése katonáiban pánikot ne keltsen, letörte a nyíl szárát, de ennek háromágú vashegye a húsába fúródva bennmaradt, és csak három év elteltével sikerült csodaszzerűen megszabadulnia tőle.¹⁷

Ami a magyar király hadvezéri képességeit illeti, erről a kortársak egyöntetűen a legnagyobb elismeréssel szólnak. Elméleti tudása, olvasottsága a harcászat és a hadtörténet terén gyakorlati tehetséggel párosult; hadszervezői kiválóságáról pedig állandó zsoldoseregének felépítése és ütőképessége tanúskodott. A várak vívásánál különleges, újszerű ostromgépeket alkalmazott — Florio Roverella ferrarai küldött a szabácsi vállalkozás előtt csodálattal említi ágyú mellett a sokféle fa tűzszerzámot, szerkezetet, „amilyet eddig még soha nem láttak és nem találtak fel”,¹⁸ stratégiája pedig a hadászati megoldások széles skáláját ölelte fel, a merész, rajtaütésszerű támadásoktól a boroszlói szekérvárba való bezárkózásáig Kázmér lengyel és Ulászló cseh király túlerejével szemben, vagy az ellenség utánpótlási vonalainak elvágásáig. Hadvezetői hozzáértéséről képet ad apósának, Ferdinánd nápolyi királynak eljuttatott hosszú üzenete, amelyben nemcsak Otranto visszafoglalására küldött 700 főnyi segélyhadának összetételét, fegyvernemeit és harcászati alkalmazását sorolja fel, hanem tanácsokat is ad: parancsnokával, Magyar Balázssal tartassanak előzetes bemutatót a sereg csatarendbe állításának megismerésére; a város ostrománál az újonnan emelt sáncok és erődítések ellen a drága puskaport igénylő ágyúk helyett inkább használják az olcsóbb és hatékonyabb, köveket szóró hajítógépeket és parittyákat; ha szükséges, tüzekeket és ácsokat is szívesen küld.¹⁹

Bonfini őszinte csodálattal emlékezik meg a Bécsújhely előtt a királyné tiszteletére rendezett katonai szemléről, amit maga is végignézett, és ahol a király személyesen vezényelte 8000 gyalogból és 20000 lovasból álló seregét. „Mindazt

felismerhettem itt — írja —, amit a régieknél a katonai fegyelemről olvastam. Itt megmutatta, hogy nemcsak bölcs király és nagyhatalmú fejedelem, hanem igen szakavatott hadvezér is. . . Mindenki annyira betartotta a sort, hogy ha egy araszszal is megelőzött volna másokat, a mindenre gondosan ügyelő parancsnok szigorú büntetésétől kellett volna tartania. Oly nagy volt mindenütt a tisztelet, akkora a félelem és hódolat, amihez a parancsnok iránti szeretet járult, hogy egy szempillantás alatt mindenki engedelmeskedett az utasításnak és semmibe vette életét, hogy vezérének kedvére tegyen.” A bemutatott hadgyakorlat megerősítette az olasz historikus hosszabb tábori tartózkodása alatt szerzett tapasztalatait Mátyás harcosainak katonai fegyelméről, spártaiakat megszegyenítő, hihetetlen kitartásáról, jó szelleméről, erkölcsi tisztességéről: mindezt a király példamutató nevelésének tulajdonítja.²⁰ De ebben már nemcsak Mátyás hadvezéri, hanem uralkodói képességei is megnyilvánulnak: egyéniségének szuggesztív ereje, hajlíthatatlan akarata, tehetsége mások megnyerésére.

Ha megválasztása után a tapasztalatlan ifjú még vigyázott, hogy tisztelettel meghallgassa tanácsosait, ez már akkor sem akadályozta abban, hogy saját elgondolásait keresztülvigye, attól sem riadva vissza, hogy ellenszegülő nagybátyját, Szilágyi Mihályt fogságba vesse. Vitéz János összeesküvése idején, mikor a belső ellenzék és az általa behívott, hadsereggel támadó lengyel trónkövetelő kettős fenyegetése súlyos válságba sodorta trónját, értett hozzá, hogy hazai ellenfeleit ígérekkel és adományokkal a maga oldalára hajlítsa, és ezzel vetélytársa lába alól kihúzza a talajt. Az 1467-es erdélyi lázadás idején, bár a törzsökös erdélyi arisztokráciát egyszer s mindenkorra megtörte, a nemesi résztvevők többségének utóbb megkegyelmezett, és ezzel visszaszerezte híveit — éles ellentétben régebbi elődjének, Zsigmondnak vagy későbbi apósának, Ferdinánd nápolyi királynak hűtlen alattvalóikat sújtó könyörtelen bosszújával.

Akaratának korlátlan érvényesítését — így a népszerűtlen rendkívüli hadiadók megszavaztatását — békés eszközökkel, ígéretekkel és meggyőzéssel sikerült kiharcolnia, ahogy a megnyerés volt fegyvere külső ellenfeleivel való tárgyalásain is, ahol tárgyalópartnereit — mint Jagelló Ulászlót 1479-ben Olmützben és 1486-ban Iglauban,²¹ vagy a brandenburgi herceget Boroszlóban — figyelmes bőkezűségének jeleivel árasztotta el. Ugyanezt tapasztalhatták az udvarába érkező idegenek is, a koronázására, majd esküvőjére jövő vendégek, a külföldi követek vagy a vonzaskörében élő írók, tudósok, akik a királyi tekintély és pompa mellett személyiségének varázsa iránt sem maradtak érzéketlenek.

Ha ez utóbbiak közvetlen tapasztalatokra vagy közvetett értesülésekre alapozott jellemzéseit egybevetjük, Mátyás tulajdonságainak felsorolásaiban — amelyek a nagyrészt neki ajánlott tömjénező írásokban nyilvánvalóan csak erények lehetnek — feltűnő azonosságokat találunk. És ezek nemcsak a kor politikai irodalmában az eszményi fejedelemtől megkívánt uralkodói erények: az igazságosság, a bátorság, a nagylelkűség, a kegyesség vagy a nagyvonalúság, hanem rokonszenves emberi jellemvonások is, amelyek a fejedelmi megközelíthetetlenség talapzatán trónoló királyt egyszeriben közel hozzák és elevenné varázsolják.

Világosan megfigyelhető ez a folyamat Carbone és a pécsi püspök képzelt (egyébként szintén elogiumnak szánt) párbeszédében, ahol Mátyás előbb mint hadvezér, bölcs és igazságos, amellet vallásos és jámbor, feddhetetlen jellemű és mérsékelt uralkodó jelenik meg, hogy azután kevésbé ünnepeles, de vonzóan közvetlen képet kapjunk jó tulajdonságairól: ilyenek „szeretetreméltósága, szellemes társalgása, barátaival való meleg kapcsolata, az érdemek iránt tanúsított nagy hálája, halhatlan bőkezűsége”. Ez az utolsó erény mindennél többet nyom a latban a ferrarai iskola tudós tanára szemében, aki másutt elismerően jegyzi meg, hogy

„sehonnan több csillogó arany nem folyt be kezzeinkhez, mint a boldog Magyarországról”. „Ha ugyanis — magyarázza — a többi erény halmozva megvan is a királyokban és fejedelmekben, de egyedül a bőkezűség hiányzik, semmiképpen nem méltók a fejedelemségre.”²²

A „liberalitas”: a tudomány és művészet bőkezű pártolása kiemelt erényként szerepel Mátyás csaknem valamennyi humanistájának írásaiban, így a klasszikus műveltségével hírnevet szerzett vak firenzei író, Aurelio Brandolini munkájában, akit Mátyás 1489-ben hívott meg udvarába. Az ekkor már betegeskedő, köszvényben szenvedő király vigasztalására *Az emberi élet állapotáról és a betegség elviseléséről* írt értekezésében Brandolini felsorolja mindazt, ami pártfogójának hiányzó egészségéért kárpótlást nyújthat: uralkodói tekintélyét bel- és külföldön, igazságosságát, emberséges voltát és szelidségét, amiért általános szeretet veszi körül, végül nagylelkű bőkezűségét „aminek oly sok és jeles példáját látom mindenfelé, hogy nemcsak egyetlen jótékony és adakozó királynak tűnsz szememben, hanem olyanak, mint aki maga valamennyi király és fejedelem együttes jótékonyágát és adakozását gyakorolja. . . A legnemesebb művészetek ápolását és a humán tudományokat olyan buzgalommal és szeretettel karolod fel, hogy úgy látszik, mintha az egész földkerekségről mindenki csak hozzád sietne és nálad találna menedéket. Mivel pedig te szépnek és a király nagyságához méltónak talárod, ha valaki kitűnik ezekben, nem haboztál az e téren kimagasló embereket a legnagyobb kitüntetésekben részesíteni, hatalmas jutalmakkal behívni és idecsábítani.”²³

Brandolini, aki csak a király halála után tért vissza hazájába, személyes tapasztalatból beszélhetett; földije, Bartolomeo della Fonte, aki ugyancsak 1489-ben járt Budán, már ezt megelőzően hírből ismerte Mátyás műpártolói és könyvgyűjtő szenvedélyét. Firenzében ugyanis megismerkedett Taddeo Ugoletóval, Mátyás könyvtárának gondozójával, és maga is közreműködött a gyűjte-

mény gyarapításában. A királyhoz 1488-ban intézett levelében áradozva ír arról, milyen hatást keltenek városában Ugoletto beszámolóí: „Ahányszor Firenze városa beszélni hallotta a tudósok irányában tanúsított jóindulatodról és halhatatlan elhatározásodról, hogy a mai tudományokat fellendítsd, annyiszor gyúlt hihetetlen szeretetre irántad, és csodálta lelked nagyságát, hogy a nagy horderejű dolgok intézésének terhei alatt sem engedted feledésbe merülni a régi írók emlékeit, az újak tehetségét pedig nagy jutalmak és kitüntetések ígéretével ösztönzöd.” A műzsák, akiket Görögországból kiűztek, az itáliai fejedelmek félreállítottak, a franciák és németek elhanyagoltak, egyedüli és biztos védelmezőjükhöz: Mátyáshoz menekültek; ő tűzte ki palotájára a zászlót, amely alá minden városból és népből gyülekeznek a tudós férfiak. Magyarországi útja után Della Fonte már saját élményei alapján válhat Mátyás érdemeinek hirdetőjévé: magasztalja lelki nagyságát, bölcs megfontoltságát, igazságosságát, és odáig megy, hogy a magyar király példájának tulajdonítja saját fejedelmének, Lorenzo de' Medicinek elhatározását, hogy maga is latin és görög könyveket gyűjtsön.²⁴

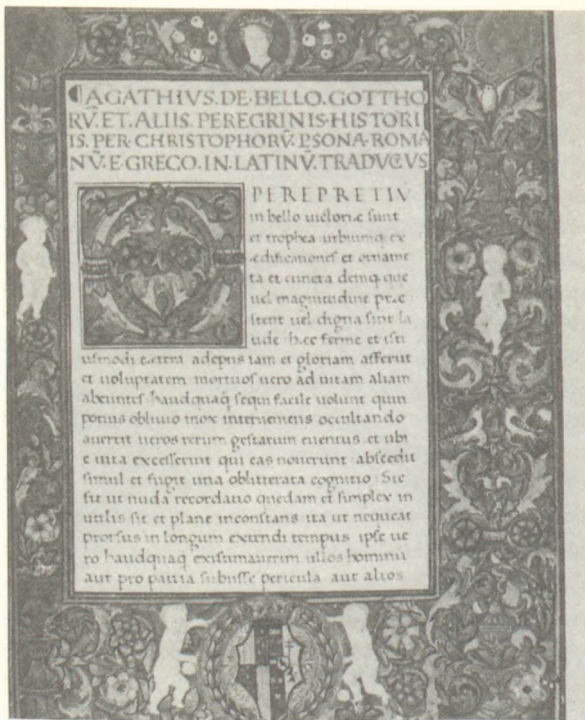
Mátyás könyvtárának híre egy másik firenzei, Naldo Naldi képzeletét is megragadta, annyira, hogy 1853 hexameteres latin költeményben adta részletes leírását, ami nem kis teljesítmény, ha meggondoljuk, hogy csak másodkézből vett értesülésekre, Ugoletto beszámolójára támaszkodhatott. De bevezetőül előbb méltatja magának a királynak műveltségét és jártasságát a tudományokban: tanulmányozta a történetírókat és szónokokat, olvasta a filozófusok és költők munkáit, otthonos a csillagászatban és a természet titkaiban; sokoldalú ismereteit az országlás súlyos kötelességei közt szakított rövid szünetekben gyarapította. Mindazt, amit véghezvitt és megteremtett, nagy tudásának köszönheti; ő a legboldogabb a halandók között. Méltán ismeri fel benne nemcsak Itália, hanem más népek is a múlt nagyjainak minden

44. Aragoniai Beatrix királyné. Márvány dombormű, 1485–1490 körül

kiválóságát, méltán tiszteli, mint az égből küldött felsőbbrendű lényt.²⁵

A firenzei ömlengő magasztalásánál mértéktartóbb hangon foglalja össze Mátyás kiváló tulajdonságait a történetíró Pietro Ranzano lucerai püspök, akit 1488-ban nápolyi Ferdinánd küldött követségbe vejéhez azzal a leplezett céllal, hogy ezt rábírra, biztosítsa Corvin János helyett feleségének, Beatrixnak a trón öröklését. A püspök tartózkodott ugyan a jutalmat leső tömjénezők áradozásaitól, de küldetése sikerének érdekében nem habozott Mátyást már bemutatkozó beszédében is kedvezően hangolni azzal, hogy összehasonlítva a kor többi uralkodójával, mindegyikük fölé helyezi, saját királyát is beleértve. Érdemei aprólékos fel-

45. Agathias-kódex. Nápoly, 1483–1484 körül (fol. 1^r). Az alsó lapszéldísz közepén Beatrix királynéi címere

sorolásában tanultságával és tudásával kezdi, a vallási-bölcseleti kérdésektől a természettudományos ismeretekig, majd eszét méltatja: a múltban történeteket nem felejt el, a jelent pontosan itéli meg, a jövőről pedig előrelátóan gondoskodik. Szereti a képzőművészeteket, főleg az építészetet; erről tanúskodnak az újjáépített vagy frissen emelt paloták, várak, templomok; erről kincsei, díszes könyvtára, az udvarába gyűjtött művészek munkájának eredményei. Érthető tehát, ha az okos emberek azt tartják róla, hogy vitathatatlanul felülmúlja a világ valamennyi fejedelmét. Pedig Ranzano csak ezután tér rá Mátyás erkölcsi érdemeire: igazságosságára, amely „soha egyetlen halandó jogát meg nem tagadta”, vitézségére — melyik háborúja nem végződött diadalmas győzelemmel? — és többi jellemzőjére: nagylelkűségére,

szelidségére, szerénységére, mérsékletére, emberiségére, megnyerő modorára, igazmondására, utoljára hagyva azt, amit humanista társaival egyetértésben a király legnagyobb érdeméért értekel: adakozó bőkezűségét.²⁶

Mintha Ranzano, aki terjedelmes világtörténetét Budán Magyarország történetének rövid összefoglalásával egészítette ki, feltehetőleg azért, hogy vendéglátójának kedveskedjen, történelmi alaposággal ennek érdemeit is csokorba gyűjtötte volna, többi dicsőítője írásaiból merítve. És ha a királyi jelzőként nem szokványos szelidség, szerénység és emberiség ismételt felbukkan bennük Mátyás jellemzőjeként, ezt nem diktálhatta pusztán jóindulata elnyerésének vágya: a magasztalás kevéssé meggyőző, átlátszó hízlegéssé változott volna, ha egyéniségéhez semmiképp nem illő tulajdonságokkal ruházza fel. De íme a királyt csak hírből ismerő Giovanni Francesco Marliani jogtudós, a milánói herceg tanácsosa is hasonló sajátosságokkal ékesíti Bianca Maria Sforza és Corvin János milánói eljegyzésén elmondott ünnepi beszédében: „Megvan benne a nagyfokú vallásosság, a csodálatra méltó igazságosság, a kiváló lelki nagyság, a különös emberiség, a mérhetetlen bőkezűség és kimondhatatlan állhatatosság.”²⁷ Saját fejedelmei felé szűkmarkúbban osztogatja a dicsérő jelzőket, inkább csak tetteikkel, szomszédaikkal való háborúskodásaikkal, hatalmi terjeszkedésükkel igyekszik nagyságukat ecsetelni. Kivételt csak Francesco Sforzával, a dinasztia alapítójával tesz. De feladata nem is volt könnyű. Még élénken élhetett a milánóiak emlékezetében, hogy alig kilenc éve Galeazzo Maria, a menyasszony apja zsarnoki önkényével bosszúálló merénylet áldozataként vesztette életét. A Sforzák magánélete, akik udvarukat törvénytelen leszármazottaik hosszú sorával népesítették be, éppoly kevés alapot szolgáltatott a dicséretre, mint erőszakról, jogtiprástól és pálfordulásoktól vissza nem riadó politikájuk. Ebben különben nem álltak egyedül a reneszánsz fejedelmek között, akiknek körében a családi bot-

rányok, gyilkosságok sem mentek ritkaságszámba; elég a romagnai Sigismondo Malatesta véres kegyetlenségét idézni. És bármennyire függetleníti is magát a reneszánsz felfogás értékítélete az erkölcsi normáktól, mikor az uralkodók nagyságát elsősorban saját sikereik mércéje szerint ítéli meg, nem maradhatott észrevétlen a szélesebb külvilágra is figyelő, művelt réteg előtt a különbség a magyar király kirívó túlkapasoktól tartózkodó mérséklete és annyi kortársának riasztó gátlatlansága között. Mátyás uralkodása vitathatatlan, látványos eredményeinek hatását pedig csak növelhette, hogy önerejéből, rendkívüli képességeivel tudta megteremteni feltételeiket, anélkül, hogy

válogatás nélkül élt volna bármely célravezető eszközzel. Ismerve a klasszikus irodalom emlőin növekedett akkori szónokokat, senki sem csodálkozhatott, mikor Giovanni Garzoni a bolognai egyetem professzora a király halálakor mondott gyászbeszédében, szinte visszhangként Ranzano fehérvári búcsúztatójára, ezzel a kérdéssel összegezte Mátyás méltatását: „Ki az az esztelen tehát, aki kételkedne abban, hogy ez a lélek a szentek közé emelkedett?”²⁸

A kortársak tehát nagyjából egyetértének abban, hogy Mátyás valóban egyéni jótulajdonságainak bőkezűségét, műveltségét, emberiségét és közvetlenségét tekinthetjük.

A panegyricus-irodalomnak említett hajtásai azonban, ha reális magból fakadtak is, és nem nélkülöztek minden őszinte meggyőződést, csak egyoldalú képet adnak nagy királyunkról. Valóságmű megjelenítéséhez jellemének árnyoldalai is hozzátartoznak, csak ezekkel együtt domborodik ki és lesz teljessé gazdag, sokrétű egyénisége. Jobb megismeréséhez ismét legmegbízhatóbb történetírója, Bonfini nyújt segítséget. Az Ascoliban 1427-ben született humanista mögött már sokéves működés állt, mikor 1486 szeptemberében „Corvinus nevéől fellelkesülve” elhatározta, hogy felkeresi a magyar királyt. Az ausztriai Retzben találkozott Mátyással, aki maga mellett tartotta mint felesége felolvasóját, majd megbizta a magyarok történetének megírásával. Bonfini pár hónapos megszakítással a király környezetében élt ennek haláláig; ezután hazament, de Ulászló meghívására a kilencvenes évek elején visszatért Magyarországra és folytatta munkáját; itt halt meg 1502-ben.²⁹ Klasszikussá vált *Rerum Hungaricarum Decades*-nek Mátyás király korát tárgyaló részét: a III. decas utolsó két könyvét és a IV. decas első nyolc könyvét már Mátyás halála után, Ulászló idejében írta; így nem tételezhető fel, hogy kegyeinek keresése irányította volna tollát; sőt várható lett volna, hogy Mátyásról írva tekintettel van az utód érthető érzékenységre. Mégis feltűnő, mennyire elho-

46. Antonio Bonfini feltételezett arcképe a Philostratus-kódexből, 1485 körül (fol. 2^r)

mályosítja ez utóbbi alakját a nagy előd tetteinek, egyéniségének felidézése. Bonfini jóhiszeműségében és komolyságában nincs hát ok kételkedni, mikor igyekszik Mátyásról tárgyilagos ítéletet alkotni, nem hallgatva el hibáit és gyengeségeit sem. Éppen ez az árnyalt jellemzés teszi hitelessé megállapításait.

A legszemléletesebben talán akkor rajzolja meg hőstét, mikor legnagyobb ellenfelével, III. Frigyesel hasonlítja össze: „... Mátyás ugyanis természeténél fogva bőkezű és nagyvonalú volt, a kelleténél becsvágyóbb és dicsőségre törekvőbb; lelki nagysága kimagasló, mindig kész a kockázatra és a jeles tettekre. Ezzel szemben Frigyes császár nemcsak takarékos és igénytelen volt, hanem fősvény is: inkább a pénzt, mint a dicsőséget kereste és az egyetemes kereszténység javainak ügyét akár saját, akár más hibájából sohasem tette magáévá. Amaz harcias és serény; a végletekig tűrte a fáradtságot és nélkülözést; ez a nyugalmat és tétlenséget szerette, sőt a kelleténél hanyagabb, tunyább és késlekedőbb volt. Előbbi a leghíresebb fejedelmekkel vetélkedve mindig a régiek dicsőségével versenyzett, míg az utóbbit irigynek tartották: mások nagy tetteit elgáncsolta, a békében a háborút, a háborúban a békét szokta kívánni, és egyikben sem tudott állhatatosan kitartani. Amaz szabad szellemű, a harcban nyílt, lelke könnyen hajlott a békére és a háborúra; ez fortélyos esze, gondolkodása agyafúrtsága folytán saját belátása szerint mindenben azt tartotta jónak, ami neki megfelelt és semmit nem adott barátai tanácsára; végül is magának is, barátainak is nehézségeket okozott. Az előbbi fényesen élt, pazar pompa közepette, a borban keresett feloldódást, és nem volt ellensége az emberi élvezeteknek; emez szerényen élt, önmegtartóztató lelkülettel, ellensége volt a tivornyáknak, sőt mindig józan maradt és örökké csak vizet ivott; a magányt és elmélkedést kedvelte. Mátyás nagyon élvezte az élceket, tréfákat és barátai társaságát; Frigyes ezzel szemben zárkózott, szigorú életmódot folytatott, ami sivár volt, és

teljesen elkülönült övétől is. A király ezenfelül nemes jellem lévén mindent könnyen megbocsátott, sőt mindent rááldozott, hogy az ország semmiben se károsodjon; jobban szerette a becsületet, mint a pénzt; ezenfelül vidám és kedélyes volt, mindenre kapható; a császár mindent állhatatos kitartással akart elérni és nem sokat törődött a balszerencsével; ellenfeleit szívóssággal fárasztotta ki; inkább mindent elveszített volna, minthogy a ládafiából pénzt kaparjon elő; inkább a költségeket kímélte, mint szövetségeseit; azt remélte, hogy a huzavonával minden rendbejön; merevségét és zárkózottságát nem adta fel. Mindketten egyformán vallásosak voltak, de egyformán hittek a csillagászok babonáiban és a matematikusok hiú fecsegésében is, akikre bevallásuk szerint túlságosan is hallgattak; de a császár a vallási dolgokban sokkal buzgóbb és az ájtatosságban sokkal odaadóbb volt.”³⁰

Bonfini jellemzéséből két homlokegyenest ellenkező embertípus bontakozik ki: a puritán, ridegen zárkózott, magányt és elmélyedést kereső császár mintha a középkor ittfelejtett képviselője lenne, míg a tettvágytól fűtött, dicsőségre szomjazó, az élet örömeit élvező király az új reneszánsz világ igazi szülőtte. Az írónak arra is gondja van, hogy ezt az energiát sugárzó, eleven figurát a hozzáillő környezetbe helyezze. Részletesen leírja pompás palotáját, könyvtárát, olasz mintájú kertjeit oszlopcsarnokos nyárilakkokkal, madárházakkal, örökzöld labirintusokkal, halasmedencékkel; vidéki vadászházait és kastélyait, visegrádi nyári palotáját függőkertjeivel; tatai és komáromi várépítkezéseit és díszes dunai sétahajóját: azt a fényes keretet, amelyben a külföldről behívott mesterek, udvaroncok, zenészek, színészek, bohócok, szakácsok, kertészek munkájának segítségével a legnagyobb hírű fejedelmi udvarok mását akarta megteremtteni és „Pannóniát második Itáliává tenni”.³¹

Rámutat arra is, hogy Mátyás — főképpen olasz felesége befolyására — tudatosan törekedett átne-

velni és kifinomultabb életformához, viselkedéshez szoktatni magyar alattvalóit, és megállapítja, hogy sikerült „megszelídítenie a szittyá erkölcsöket” és engedelmességre kényszerítenie a „nyakas magyarokat”. Mindamellet az ő Mátyása, ha akaratának korlátlanul érvényt szerez is, távol áll a diktatúrák véreskező zsarnokaitól, akik elrettentő megtorlásokkal török le az ellenállást, és rettegéssel tartják féken népeiket. Bonfini nem leplezi, hogy a király kora ifjúságától kezdve nem tűrte az ellentmondást és döntéseit egyedül hozta meg; ellenszegülő és tetteit bíráló nagybátyját és bizalmas főembereit, Vitéz János esztergomi és Váradi Péter kalocsai érseket sem habozott bebörtönözni; hirtelen haragú volt és hajlott arra, hogy hitelt adjon a rágalmozók besúgásainak, különösen ha olyanokra terelték gyanúját, akiket addig barátainak hitt.³² Egyes főembereinek, így Beckensloer esztergomi érseknek elpártolása, aki kincseivel a császárhoz menekült, bizalmatlanná tette; az ilyen csalódások indokolják azt a gyakorlatát, hogy a régi, nagy befolyású családok képviselőit fokozatosan leváltotta hivatalukból, és a legfőbb állami és egyházi méltóságokba szerényebb sorból felemelt saját kiválasztottait helyezte.³³ Később még ezekben is megrendült a bizalma, s a tényleges kormányzati hatalmat alárendelt kishivatalnokaira, személyes híveire ruházta át. Sokan nem értették — jegyzi fel Galeotto — miért vált kegyvesztetté egyik napról a másikra a szoros környezetéhez tartozó Laki Thuz János dalmát-horvát, majd szlavón bán, végül tárnokmester, és menekült családjával együtt Velencébe; a király gyanakvása miatt még hűséges és pótolhatatlan kincstartója, Dóczy Orbán győri püspök is majdnem börtönbe került.³⁴ A történetíró ugyanakkor hangsúlyozza, hogy Mátyásból „hiányzott a kegyetlenség és barbár embertelenség” éppúgy, mint a megközelíthetetlen gőg és fennhéjás; mint a többi humanista író, ő sem mulasztja el, hogy a király személyi varázsára is rámutasson: „olyan szelíd nyájasság, jóság és kegyesség áradt belőle, hogy senki sem járult úgy

47. Vitéz János esztergomi érsek (†1472) sírköve

színe elé, hogy nemcsak kegye, de már pusztá látása is boldoggá ne tette volna.”³⁵

Az embereket közvetlen kedvességével lefegyverző uralkodóban azonban ha gőgöt nem is, nagyratörő dicsőségvágyat és mértéken felüli hiú-

ságot Bonfini is felfedez. Nem tudja elviselni, hogy bárki felülmúlja pompában és pazar külsőségekben — jegyzi meg, mikor hősenek Ulászlóval való olmtüzi találkozásáról beszámol. Ez a ki nem mondott versengési vágy is ösztönzi Mátyást, amikor bőkezűen megajándékozta az udvarába érkező külföldieket, mikor palotája berendezésére semmi költséget nem sajnál, vagy a „fényes” Lorenzo de’ Medicivel vetélkedve szerzi meg könyvtára számára a legértékesebb kódexeket. Mindez talán arra is szolgál, hogy ellensúlyozza azt a hátrányt, amely kínosan nehezedett érzékeny önértetére: az előkelő származás, ősi családfa hiányát. A „homo novus” védekezése vetélytársai és ellenségei ellen abban a társadalomban, amelyben a koronák elnyerésének legfőbb, vitathatatlan jogcímeként az uralkodó dinasztiaikkal való vérségi köteléket tekintették, jut kifejezésre a Hunyadiak római származását hirdető, mesterségesen kialakított legendában, miszerint a család hollós címere a Julius Caesar galliai hadjáratában részt vevő Marcus Valerius konzultól nyerte eredetét; ennek leszármazottai közül Marcus Valerius Messala Corvinus részt vett volna Pannónia meghódításában, és nevét egy havasalföldi falu, Hunyadi János szülőföldje őrizné. Innen a Mátyás nevében meghonosított Corvinus előnév, a régi Róma csodálatában élő korabeli művelt világ előtt a Hunyadi-család modern királyokéval felérő, előkelő eredetének bizonyítékaként. Mátyás római őseire hivatkozik a milánói Marliani is említett 1486-i ünnepi beszédében; de a király szándékait ismerő udvari történetíró fejtette ki részletesen a Corvinus név eredetét, mégpedig úgy, hogy a nemzetség leszármazását egészen mitológiai távlatokba, Jupiter fiaig, Lakedaimonig vezette vissza.³⁶

Ezzel Mátyás a kor követelményei szerint teljes polgárjogot nyert a történelem nagy uralkodóinak sorában — és ilyennek láttatja Bonfini is, az őszinteség igényével megrajzolt ábrázolásában. Lehetetlen észre nem venni, hogy az író Mátyás korszakának felidézésekor elbeszélése tárgyának hatása

alá került. Hibáira, gyengeségeire mindig talál magyarázatot és mentséget, míg képességeiről és jótulajdonságairól a csodálatig menő elismeréssel beszél. Mikor pedig elbúcsúztatja a királyt halála után, különösen átértzett megilletődés hatja át hangját. Összefoglalja a temetésen elmondott gyászbeszédeket, amelyek az alkalomhoz illő felsőfokú jelzőkkel ellátva magasztalták kiválóságát és elsiratták a népét ért veszteséget, és csak annyit fűz hozzá: „Az általános gyászban az volt a csodálatos, hogy a sok panasz és jajgatás közepette senkin nem látszott, hogy nem mondana igazat.”³⁷

Más nézőpontból és más módszerrel világítja meg Mátyás király alakját Bonfini író társa, a tőle annyira különböző Galeotto Marzio. A történész teljességre törekvő állóképének megformálása helyett mozgó pillanatképeket villant fel a királyról, akinek — mint maga írja — „állandó kísérője és asztaltársa” volt. Ezt a sokoldalú érdeklődésű, a világot nyughatatlan kíváncsisággal fürkésző vándor humanistát, aki kevéssé ortodox filozófiai-teológiai tanai miatt az inkvizíció börtönét is megjárta, Janus Pannoniushoz fűződő barátsága hozta először Magyarországra 1461-ben.³⁸ De európai utazásai — járt Franciaországban, Angliában és Spanyolországban is — és olaszországi egyetemeken folytatott tanári működése között még többször is visszatért ide; hosszabb időt töltött Mátyás udvarában 1465-től 1471-ig, majd 1478—1479-ben; 1482-ben újra felkereste az ausztriai Badenben, hogy leányai hozományára kérjen tőle pénzadományt. Végül ismét mellette találjuk 1485-ben. Nem járt hiába: Mátyás kedvelte, és szívesen tartotta maga mellett az élénk szellemű, kedélyesen élcelődő, az élet örömeit felszabadultan élvező „Galeottus Epicuros”-t, ahogy budai barátai körében elnevezték. Kerekded alakja, tréfára kész, derűs lénye kellemesen fűszerezte a király vonzókörében élő szellemi kiválasztottak művelt eszmecseréit. Bonfini is szerepelteti mint egyik hozzászólót a szüzességről és a hitvesi szeméremről írt és Beatrixnak ajánlott *Beszélgetés*ben, ahol a sza-

bados gonolkodású Marzio könnyed életfelfogását fejtegeti.³⁹

De Mátyás főleg a természettudományokat felölelő műveltsége, orvosi, csillagászati ismeretei miatt értékelte. A király eklektikus érdeklődése az ókori történetírók, a teológiai és filozófiai munkák mellett a csillagászatra, a matematikára, a földrajzra és építészetre is kiterjedt; pártolta a firenzei neoplatonizmus meghonosodását is budai udvarában, Francesco Bandini, Firenze követének közvetítésével. Alapítója, Marsilio Ficino szellemi irányításával az iskola a hit, a filozófiai tanok és a természettudományok összehangolására törekedett, és követőkre talált Budán az olasz egyetemet megjáró Garázda Péter esztergomi kanonokban, Váradi Péter kalocsai érsekben és Báthory Miklós váci püspökben. Báthory révén a király magával Marsilio Ficinóval is levelezésben állt. 1479-ben szeretne volna udvarába csábítani, hogy neki „Platont magyarázza”, és hívását évekkel később megismételte, de a tudós udvariasan kitért, csak műveit küldte el a magyar király barátai útján.⁴⁰ Egyikük, Filippo Valori személyesen járt Mátyásnál; őrá hivatkozva fordult a királyhoz levelel az ünnepelt költő, Angelo Poliziano, Lorenzo de' Medici pártfogoltja is, hogy felajánlja tollát szolgálatára, akár tettei dicsőítésével, akár palotája leírásával, vagy könyvtára számára görög írók latinra fordításával kedveskedhet neki.⁴¹ Ezek a szálak a magyar udvar és az olasz humanizmus jeles képviselői között, túl azon a barátságon, amely Galeotto és magyar tanítványai és tanuló társai között még egyetemi éveik alatt szövődött, megfelelő légkört teremtettek, hogy otthonosan érezze magát a király környezetében, ahova, mint maga írta, „a világ szinte minden részéről nagy sereg ember csődült össze”: „teológusok, filozófusok, orvosok, költők, szónokok, csillagászok és olyanok, akik valamennyi tudományukat művelték.” Ennek a tanultságot fitogtató, színes társaságnak középpontjában, külföldi vendégektől és udvari embereitől körülvéve jeleníti meg Corvin

Jánosnak ajánlott *Őfelsége Mátyás király kiváló, bölcs és tréfás mondásairól és tetteiről* szóló visszaemlékezéseiben⁴² a magyar uralkodót, amint asztaltársaságával olvasmányaikról vitatkozik, követei tiszteletét fogadja, vagy ünnepségeken vesz részt, és jelenetről jelenetre bizonyosságát adja fölényes értelmének, műveltségének vagy szellemes talpraesettségének. Marzio Mátyás szerepeltetését változatos beszámolókkal köríti a magyar tájról és viszonyokról, a szokásokról és a nyelvről, és alkalmat talál, hogy saját személyét is hízelgő megvilágításba helyezze. Dicsérőleg szól egyes magyar

48. Galeotto Marzio éremképe

főpapak, így Vitéz János és hasonnevű unokaöccse, Janus Pannonius, Báthory Miklós vagy Dóczy Orbán műveltségéről, de a kiemelkedő helyet természetesen magának a királynak juttatja. Életének egyes epizódjait idézi fel, hogy megmutassa éles emberismeretét, kiváló emlékezőtehetségét, széles nyelvtudását — latinul még gyermekkorában tanult meg, németül fogsága alatt, ezenkívül jártas

az összes szláv nyelvekben —, fáradhatatlan figyelmét az államügyek intézésében.

Galeotto Marzio munkájával nem új műfaj megindítója a humanista irodalomban, Petrarcatól kezdve már előtte is megörökítették más uralkodók, így Anjou Róbert, Aragóniai Alfonz és Ferdinánd, sőt Zsigmond császár és király emlékezetes tetteit,⁴³ Francesco Filelfo költő pedig egyenesen eposzt írt Francesco Sforzáról. De Mátyás alakjának, tulajdonságainak, viselkedésének bemutatása realisabb, mert a hosszú együttlétből eredő személyes tapasztalat meggyőző erejével hat; nem általánosan ismert eseményekre szorítkozik, mint a dicsőítő írások hosszú sora, hanem apró esetekre utal, legtöbbször olyan kézzel fogható részletekkel, amelyek nem lehetnek pusztán az írói képzelet szüleményei.

De ez a „kisebb” Mátyás is, ahogy Marzio életének mindennapjaiban élénk állítja, a humanista közhelyeken túl lépten-nyomon tanúságot tesz nem közönséges adottságairól. Elismerésre méltó, ahogy sarokba szorítja az ellenséges lengyel király követét, mikor előbb latinul elismétli és pontról pontra ellenérvekkel megcáfolja annak kétórás beszédét, majd végül a legsúlyosabb vádra, hogy ő Kázmér ellen ingerelte és pénzzel segítette a lengyel püspököket, azzal vág vissza, hogy a tanítványt nem lehet kárhóztatni, ha tanítóját követi; a fiatalabbaknak az idősebbeket kell mesterüknek tekinteniük. „Én, mint fiatalabb — magyarázza — ebben a dologban az idősebb lengyel királyt követtem mint mesteremet oly módon, hogy tanítványként saját fegyvereit fordítottam tanítóm ellen. Lengyelország királya ugyanis országom leghatalmasabb főpapjait nemcsak ellenem tüzelte, hanem nagy sereggel támogatta is.”⁴⁴ Átlát a modrusi püspökön, a pápa követén, aki kenetes modora, sima beszéde álarca mögött rosszindulatúan rágalmazza főembereit; ő pedig, miután már gyermekkorában apja latin tolmácsként gyakorlatot szerzett a legátusokkal való tárgyalásokban, éppoly hangnemben válaszol, egyetértést színelve. Végül

azonban csapdát állítva a rágalmazónak, szembesíti áldozataival és leleplezi, majd kiutasítja országából.⁴⁵ Becsületérzése és tisztessége nem engedi, hogy elfogadja egy vállalkozó ajánlatát a vele háborúban álló Podjebrád cseh király megmérgezésére, sőt figyelmezteti ezt a veszélyre, és óvintézkedésekre inti. Mikor viszont saját személye ellen irányuló hasonló tervől értesítik, nem ad hitelt a hírnek, mert úgy véli, „senkinek nem kell méregtől vagy fegyvertől félnie övei részéről, ha igazságosan és törvényesen uralkodik”.⁴⁶ Igazságérzete diktálja, hogy rendreutasítson egy német versfaragót túlságosan otromba hízelgése miatt, és éles gúnyval ítélje el püspökei éppen nem példamutató életét.⁴⁷

A következetes szigor mellett Galeotto Mátyás másik arcát is megmutatja: a szellemes társalgót, aki a fehér asztal mellett klasszikus szerzők idézetével némitja el az eltérő nézeteket, világos érvelésével győz egy teológiai vitában, vagy éppen vidám rosszmájúsággal tréfálgatik a királyné nápolyi udvarhölgyeinek csúnyaságán.⁴⁸ Az anekdotázó humanista mozaikjaiból így sajátos, ellentétes színekből összerakott és mégis összeillő kép bontakozik ki. Ez lehet hatásának titka, ami az utókor Mátyás-kultuszának talán legnépszerűbb forrásává teszi. Az író maga is így látja munkáját, mert — ahogy zárószavában Corvin Jánosnak magyarázza — „A szigorú vidámságot vagy a vidám szigorúságot, a tréfákkal fűszerezett bölcsességet vagy a bölcsességgel kevert tréfákat soha senki, még a legfaragatlanabb ember sem vetette meg.”⁴⁹

A kortárs írók e sokféle megnyilatkozásai bő adalékokat szolgáltatnak Mátyás király egyéniségének és élete egyes eseményeinek megvilágítására, de nem sokat árulnak el a politikusról, uralkodási elveiről és az ország kormányzásában érvényesülő törekvéseiről. A király azonban értett hozzá, hogy a pártfogását élvező tollforgatók tevékenységét alkalomadtán a politikai propagandára, célkitűzéseinek támogatására is felhasználja. Bonfini magyar történetében kifejtett elképzelése a

hun—magyar kontinuitásról a Nyugat felé terjeszkedő Mátyás szándékait szolgálta; és nem kétséges, hogy a tudományosan elismert Brandolini is az ő sugallatára fogalmazta meg Budán párbeszédes értekezését *A köztársaság és a királyság összehasonlításáról*.⁵⁰ Az író maga is céloz erre bevezetésében, megjegyezve, hogy vállalkozása éppen „nem volt a király kedve ellenére”. Erről tanúskodik az író öccse is, mikor ennek és Mátyásnak halála után a munkát Giovanni de’ Medici bíbornoknak, Lorenzo fiának, a jövőző X. Leó pápának ajánlva elmondja, hogy bátyja Corvin Mátyás „legsürgetőbb biztatására” fogott műve megírásához. A klasszikus mintára elterjedt párbeszédes formába foglalt iránymű egyik szereplője éppen Mátyás. Az ő szájába adja Brandolini az egyeduralkodó rendszer előnyeinek kifejtését a kollektív vezetéssel szemben, míg a köztársasági államforma védőjeként Domenico Giugnit, a firenzei köztársaság budai követét szerepelteti, akinek szülővárosában a politikai irodalom szabadságpárti, monarchiaellenes irányzata vált uralkodóvá.⁵¹ Eszerint nem tételezhető fel, hogy az író a királlyal olyasmint mondatott volna, ami nem egyezett volna mindenben ennek felfogásával, és ne nyerte volna el előzetes jóváhagyását.

Élete végéhez közeledve Corvin Mátyás bizonyára összegezni kívánta egy tekintélyes író tolmácsolásában harmincéves uralkodása központosító irányzatának eredményeit és elméletileg igazolni érvényét ellenzőivel szemben, ezzel egyúttal eszmei örökséget hagyva kiszemelt utódának, Corvin Jánosnak, aki — főleg hallgatóként — mint harmadik vesz részt a vitában. Ennek során Mátyás egymás után száll szembe a közösségi kormányzat magasabbrendűségét védő firenzei érveivel és cáfolja meg azokat saját felfogásának kifejtésével, míg végül meggyőzi vitapartnerét — és természetesen fiát is.

Bevezetőben Mátyás az egyeduralkodó felsőbbbsége mellett tör lándzsát: ahogy egy hadsereget egyetlen vezér, egy hajót egy kapitány és a családot

egy családfő tudja a legjobban irányítani, ugyanez áll egy országra is. Érvelését valláselméleti-filozófiai fejtegetésekkel is alátámasztja: Isten egyedül teremtette és kormányozza a világot; nemde az emberi értelemnek is őt kell utánoznia, és ahogy tőle látja a dolgok rendjében, „nem úgy kell-e közösségeit és társadalmait megalkotnia, hogy mindnyájan egy valaki uralmának legyenek alárendelve és egy ember akarata kormányozza őket?”⁵² Az író itt a királyt a reneszánsz államelmélet szócsöveként szerepelteti az abszolút fejedelm felülről rendelt hatalmának megfogalmazásában, ami egyenesen elvezet a későbbi századok felvilágosult abszolutizmusának elveihez. Az egyeduralkodó nála is a közjó legbiztosabb őre, védelmezi a törvényeket és az igazságot, mert mindenki fölött állván, pártatlan tud maradni, és minden indulattól mentesen, megvesztegethetetlenül ítélkezik; hiányzik belőle az irigység is, mert egyedül birtokolja a hatalmat. De a törvénysértések büntetésekor saját bölcs belátása szerint úgy kell bírskodnia, hogy inkább a kegyelmességet, mint a szigorúságot gyakorolja, és inkább arra kell törekednie, hogy alattvalói szeressék, mint hogy féljenek tőle.

Az általánosságok mellett Mátyás saját királysága viszonyaira is rátér. Minden polgára szabadon rendelkezik tulajdonával, és csak az előírt, mérsékelt évi adót tartozik fizetni; ennek fejében viszont a királyra hárítják megvédelmezésük és a háború minden gondját, míg ők maguk félelem nélkül, biztonságban élhetnek.⁵³ Városai lakossága szabadabban él, mint Giugni hazájában: tetszése szerint öltözködhet, követheti társadalmi szokásait, nem korlátozzák vagyona felhasználásában. A felső hatalom meggátolja a polgárok közti túlságos különbségeket: „úgy szabályozzuk mindnyájuk javait és erőit, hogy senki ne nélkülözze a szükségeset és senki ne bővelkedjen a feleslegesben.” Az igazság és a jog pedig egyformán kijár gyengébbnek és hatalmasabbnak, ha kell, még a király ellenében is, aki maga is aláveti magát a törvényeknek.⁵⁴

A király ezután különbséget tesz a köztársaság kormányzó szerve, a szenátus és maga választotta tanácsa között. Az előbbi tagjait sorshúzás útján választják, míg ő maga válogatja ki tanácsosait országa legjobbjai közül. A szenátorok között versengés, féltékenység uralkodik; az ő tanácsában nincs széthúzás, mert van vezetője, aki fölötte áll. A szenátus tagjai saját érdeküket tartják szem előtt; senkitől sem várhatnak elismerést, mert a közösségnek dolgoznak. Mátyás tanácsosai megfontoltan, legjobb tehetségük szerint teljesítik feladatukat, mert tudják, hogy buzgalmukért dicséretet, hanyagságukért viszont büntetést várhatnak fejedelmüktől. Az érdekeltség a döntő érv, amely meghatározza az egyeduralkodó elsőbbségét az állam kollektív vezetésével szemben. Mivel a királyok életük végéig uralkodnak — mondhatja az író Mátyással — „Az országot, mint sajátjukat, a legnagyobb gondossággal őrzik, minden igyekezetükkel növelik, sok jóval látják el és díszítik fel, és ezért mind a kortársaktól, mind az utókortól hálát és dicséretet várnak”; ezzel szemben a főtisztviselők rövid ideig vannak hivatalban, hatastörüket, mint tőlük idegent, minden szív és igyekezet nélkül látják el, és sem társaiktól, sem utódaiktól nem számítanak köszönetre. Sőt, mivel vetélytársaiknak vagy ellenfeleiknek kell átadniuk helyüket, nem törődnek a jövő feladataival, míg a királyok, mivel vagy gyermekeikre, vagy legkedvesebb emberükre hagyják országukat, épp annyira szívükön viselik ezek sorsát, mint a magukét, és arra törekednek, hogy minél teljesebb és nagyobb hatalmat juttassanak nekik örökül.⁵⁵

Mátyás fejtegetéseiben felismerhető az a törekvés, hogy kimutassa uralkodása olyan fontos intézkedéseinek helyességét, amelyek elégedetlenséget és bírálatot váltottak ki az országban, mint a hadiadók, az igazságszolgáltatás reformja, a királyi tanács összetételének átalakítása és befolyásának visszaszorítása. A hatalmat egyre inkább egy kézbe összpontosító uralom nehézségeire, a belső ellenállással szemben folytatott küzdelmeire utal ta-

lán ez az érvelései közé szúrt keserű megjegyzése: „Pedig ha az emberek megértenék, milyen súlyos, küzdelmes és nehéz dolog másokat helyesen kormányozni és vezetni, talán senki sem kívánná ezt a terhet vállaira venni. . . Hiszen ha helyesen és alaposan szemléljük a királyi méltóságot, sokkal több benne a gond, a fáradság és a teher, mint az élvezet vagy az előny. . .” Ezután kifejti, mennyi képességre és szellemi-erkölcsi adottságra van szüksége egy jó uralkodónak, hogy megfeleljen hivatásának. Elsőként a hadvezéri jártasságot említi elméleti és gyakorlati síkon egyaránt, míg békeidőben legfontosabb kötelességként a törvényhozást és igazságszolgáltatást jelöli meg, amit úgy kell gyakorolnia, „hogy védelmezze a törvényeket, mindenkit biztosítson a jogtalanságok ellen, mindenivel szemben betartsa ígéretét, mindenkinek megkülönböztetés nélkül igazságot szolgáltatson.” Elengedhetetlen számára a megfontoltság, hiszen sorsdöntő kérdésekről határoz, de megkívánatik az ékesszólás és a műveltség is, „mert a műveletlen király koronás számár”. Emellett valóságosnak kell lennie, továbbá bátornak, emberségesnek, közvetlennek, udvariasnak és adakozónak, szerénynek és mértékletesnek.⁵⁶ Szerepel itt minden erény, amit a dicsőítő irodalom valaha is Mátyásnak tulajdonított; lehetetlen észre nem venni, hogy a népéről atyailag gondoskodó, eszményi reneszánsz fejedelem képében Brandolini a magyar királyt állítja mintaképül, hogy Giugnival mondassa ki a végső következtetést: ilyen királyért ő is otthagyná szeretett hazáját, és alattvalójává szegődne.

Brandolini biztonnal Mátyás szándékát követve tér ki egy más, a vita tárgyát nem közvetlenül érintő, de talán napirenden lévő kérdésre is, a külfölddel való kereskedelemre. És itt az a Mátyás, aki Bonfini szerint „Pannóniát egy második Itáliává akarta tenni”, aki idegenekkel népesítette be udvartartását, olasz mintára alakította át környezetét és a félszigetről hozatott ingyencségeket asztalára, élesen elítéli nemcsak az idegenekkel folyta-

tott kereskedelmet, de még a velük való sűrűbb érintkezést is. Isten úgy teremtette a földet — hangoztatja —, hogy lakosainak mindenütt meglegyen az, amire létfenntartásukhoz szükségük van; de az ember nem elégszik meg a szükségessel, hanem mohóságában és mértéktelen kapzsiságában távoli országok kincseinek, fényűzési cikkeinek megszerzésére nyújtja ki kezét. Pedig „mi más rontja meg inkább a jól berendezett államokat és teszi a legjobbakat a legalábbalóvává, mint az idegen szokások és a kölcsönös kereskedelem? Ezek ássák alá az ifjak erkölcsseit, ezek torzítják el a hazai nyelvet, ezek teszik elpuhulttá csábításokkal és ledérsegekkel a jóra beállított lelkeket és még a szerénységtől és mértékletességtől is eltántorítják; ezek az idegen kincsekkel és árukkal a fősvénységet, a nagyravágyást, a torkosságot, a kéjvágyat és más rút és elvetemült alávalóságokat is magukkal hozzák.”⁵⁷ Amiről az ember nem tud, azt nem is kívánja; de azok a fiatal emberek, akiket otthon tisztességre, szerénységre neveltek, külföldre kerülve nagyobb szabadságot élveznek, és könnyen elcsábulnak a gazdagságtól és rossz társaságtól; hazatérve aztán káros befolyásukat polgártársaikra is kiterjesztik. Csak a tanulás kedvéért külföldre utazókkal tesz a király kivételt szigorú ítéletében, mert ezeket nemes cél, nem pénzszerzés vezeti. Ami pedig az országba jövő idegeneket illeti, ezek nem tartják magukra nézve kötelezőnek a helyi törvényeket, és példájukkal a honi lakosságot is eltántorítják. Ahol annyiféle ember kerül össze, hogyan lehetne az ország szokásait megőrizni? Ezekkel együtt pedig a nyelv is elvész — és mi marad akkor az államból? Mintha a király ajkán a humanista író itt az akkoriban fölerősödő nemzeti öntudatnak adna hangot, annak az öntudatnak, amely meghatározó erővé válik majd a XVI. század első évtizedeiben. Meglehet, Brandolini Mátyása tudatosan domborította ki nemzeti királyi szerepét, mikor harcra szólította az országot III. Frigyes ellen. Tudatában volt az idegenek elleni hagyományos ellenszenvnek is, és nem volt titok

előtte, milyen ellenséges hangulatot keltett alattvalóiban a külföldiek elszaporodása környezetében, előbb a királyné, majd a kis Hyppolit esztergomi érsek jövetelével, akinek udvartartása az első időkben vagy 250, nagyrészt olasz szolgálattevőt tett ki. Ezért üzenté Beatrixszal sógorának, Ercole d’Este ferrarai hercegnek 1488 júliusában, mikor Hyppolit után ennek másik fiát is meghívta magához, hogy ő már „berendezte házát, és azt kívánja, hogy csak a szükséges személyzetet hozza magával, mert úgy akarja, hogy a többi magyar legyen, hogy hozzáidomuljon a magyar szokásokhoz és viselkedéshez, miután Ófelsége fiává fogadja”. Már előbb, 1486 augusztusában, Hyppolit jövetelével kapcsolatban Beatrix azt tanácsolta nővérének, hogy a hétéves fiú „tanulja meg a magyar nyelvet, és mivel itt kell tartózkodnia, vegye át az ország életmódját és szokásait, hogy elfogadja őt nemcsak hitvesünk, a király úr és mi, hanem a magyar bárók és urak is mind”.⁵⁸

Mátyás király tudta, hogy népszerűtlen lépést vállalt, mikor felesége kedvéért ennek még gyermek unokaöccsét jelölte az ország első főpapi székére. Döntése nemcsak belföldön, hanem Rómában is nagy vihart kavart; a bíbornoki kollégium többsége Ascanio Sforza kardinális jelölését pártolta, VIII. Ince pápa pedig azzal utasította el a felterjesztést, hogy „azon egyház kormányát gyermekre, úgyszólván csecsemőre bízni valóban képtelen és igazolhatatlan eljárás volna”.⁵⁹ A király, aki főkegyúri joga gyakorlásában mindvégig ragaszkodott akarata érvényesítéséhez, ezúttal is győzedelmeskedett: Hyppolit 1487 nyarán apostoli kormányzói kinevezéssel érkezett Magyarországra, ahol nemcsak nagynénje, de Mátyás is meleg rokoni szeretettel fogadta. A fiúnak — írta sógorának, a ferrarai hercegnek 1488. február 10-én — nincs szüksége ajánlásra, mert „kiválóan jó természete miatt, ami olyan szépen megmutatkozik, és jó tulajdonságainak más nyilvánvaló jelei miatt nagyon kedves nekünk, és mintha saját gyermekünk lenne, minden kedvezésünkben és jóaka-

ratunkban részesítjük”; és — tette hozzá — ugyanez vonatkozik Ercole többi gyermekére is.⁶⁰ Valóban, Beatrix kérésének engedve kész volt Hyppolit öccséről, Fernandóról is fiaként gondoskodni, de erre már nem kerülhetett sor. Felesége iránti odaadó ragaszkodásának ezen túl is számtalan tanújelét adta. Bonfini szerint tíz éven át egy lépésnyire sem engedte el oldala mellől, és semmihez sem kezdett nélküle.⁶¹ Az ellentmondást nem tűrő uralkodó, aki magának tartotta fenn a döntés jogát országos kérdésekben, megengedte, hogy Beatrix részt vegyen a tanácskozásokon és követek fogadásán, sőt országjárásaira és ausztriai hadjáraitaira is elkísérje. A nápolyi udvar fényűzéséhez szokott királynő minden szeszélyét kielégítette; mintha eltökélt szándékkal arra törekedett volna, hogy ne csak pótolja mindazt, amit feleségének régi környezete nyújtott, hanem felül is múlja hatalma és gazdagsága fényével, nemzetközi tekintélye nimbuszával. Beatrix befolyására a szerető rokon segítőkész buzgalmaival lépett fel apósa, a nápolyi király és sógora, a ferrarai herceg érdekeinek védelmében: diplomáciai nyomást gyakorolt ellenfeleikre, közvetítésével próbálta konfliktusaikat elsimítani, sőt Ferdinándnak fegyveres segítséget is küldött a törököktől elfoglalt Otranto város felszabadítására és Ince pápa ellen kirobbant háborújának támogatására. Nyílt titok volt, hogy egyik legkedvesebb emberének, Váradai Péter kalocsai érseknek, kancelláriája vezetőjének váratlan bebörtönzését is a királynét sértő bírálata okozta.⁶² A királynéval és családjával szembeni magatartás tehát mindenképpen ellentmond a Brandolini-szöveg idegenellenes híradásainak. Maga Mátyás, a humanisták neveltje, aligha lehetett valóban xenophób — Brandolini nyilvánvalóan egy, a napi politika által megkívánt, a nyugati háborút népszerűsíteni kívánó propagandafogásra utalhatott.

De mikor lényeges kérdésekről volt szó, Mátyás akaratán megtörték a nagyravágyó asszony erőfeszítései. Hiába próbálta keresztülvinni, hogy Corvin János helyett férje az ő számára biztosítsa

trónja örökét. Messzire nyúló intrikái, hogy megakadályozza mostohafia házasságát Bianca Maria Sforzával, a milánói herceg húgával, éppúgy nem értek célt, mint az a kísérlete, hogy apja és bátyja közvetítését vegye igénybe Mátyás meggyőzésére. A tudós Ranzano püspök érvelésére, aki mint előzményre Nagy Lajos és Zsigmond leányainak példájára hivatkozott, Mátyás saját követte, Sánkfalvi Antal udvari káplán útján kíméletlen őszinteséggel adta tudtára nápolyi rokonainak a javaslat elfogadhatatlanságát. A magyarok inkább felkoncoltatnák magukat — üzente —, mint hogy egy asszonyt fogadjanak el uralkodóul. És nem habozott hideg tárgyilagossággal rámutatni, hogy „a királyné nem nagy mértékben bírja alattvalói szeretetét, és talán nem is szolgáltat okot rá, hogy iránta rokonszenvet tápláljanak”. Ha a király nem gondoskodik még életében fia utódlásáról, előfordulhat, hogy halála után a rendek Frigyesnek ajánlják fel a trónt, aki csúfosan elüldözne Jánost és a királynét; még az is megtörténhet, hogy „ezen mozgalmakban a királynét, mivel nemigen szeretik, ellenségei kegyetlenül kivégeznék”.⁶³ Az események hamar bebizonyították, hogy Mátyás helyesen ítélte meg felesége helyzetét és esélyeit: még halála évében egy névtelen röpirat az özvegy királyné hibájául róta fel férje pazar költségeit; azzal vádolta, hogy elidegenítette népét Mátyástól, ennek híveit börtönbe vagy száműzetésbe juttatta és az ország kincseit idegen hazájába küldözte ki.⁶⁴ Ulászlóval tervezett házasságának meghiúsulása után Beatrix kénytelen volt szülővárosába visszatérni; de Corvin János trónralépése is megbukott apja hirtelen halála után.

A halál végzetes váratlansággal szakította meg Corvin Mátyás életművének befejezését, továbbélésének biztosítását kijelölt örököse révén. Olyan pillanatban érte, amikor küzdelmes pályájának felfelé ívelő vonala csúcspontjára ért: Morvaország és Szilézia birtokában, Alsó-Ausztria meghódításával, északi és déli határain a béke helyreállításával a közép-európai térség nemzetközi politikájá-

nak legszámottevőbb irányítójává, egy kiterjedt birodalom teljhatalmú urává vált — mindez pedig nemcsak állandó, jól szervezett hadserege felépítésének, céltudatos és erélyes kormányzásának, hanem nagymértékben külpolitikájának, kiszámítottan alkalmazott diplomáciájának eredménye is volt.

Mátyás ebben a kibontakozóban lévő művészetben is kora gyermeke volt. A császárság tényleges hatalma és befolyása meggyengülésével az önálló utakat kereső államok érdekeinek összeütközései, független létük, területi épségük megőrzése, vagy hatalmi, terjeszkedési törekvéseik elengedhetlenné tették a kölcsönös sűrű érintkezéseket, az állandó tájékozódást a nemzetközi konstelláció alakulásában és a rugalmas alkalmazkodást a fenyegető nyomások kivédésével, szövetségek kialakításával vagy feladásával, irányvonalak összehangolásával. Ebben a fennmaradásért vagy a felülkerekedésért vívott szüntelen küzdelemben minden eszköz elfogadottá vált, a valódi szándékokat leplező hangzatos szólamoktól az indulatokat elrejtő színlelésig, a célzatos rágalmtól a kémkedésig, a szószegéstől a vesztegetésig. A magyar király sem vonhatta ki magát ebből a nagy tétékért folytatott nemzetközi színjátékból, ha nem akart alulmaradni az országa birtokáért folyó versenyben, és meg akarta őrizni trónjával együtt népe biztonságát. Megválasztásától kezdve felmérte nemzetközi helyzete megerősítésének, külső támogatás megszerzésének elsőrendű fontosságát, és ezért magának tartotta fenn a külügyek irányítását; Galeotto tanúsága szerint maga diktálta, vagy legalább elolvasta kancelláriája minden szétküldött levelét, és haladék nélkül átfutotta a hozzá érkezetteket. A sűrű követjárásokra kiválasztott megbízható embereit, legnagyobbbrészt az egyháziakat használta fel, akiket gyakran egyszerű sorból emelt főpapi méltóságokra, és akik a latin nyelvtudáson kívül többnyire külföldi egyetemi végzettséggel és a világban való jártassággal is dicsekedhettek; így méltóan képviselhették idegen hatalmak előtt, és hű tolmácsai lehettek üzeneteinek, kerekded latin

szónoklatokba öltöztetve mondanivalójukat. De ezeknél is hatásosabbak voltak Mátyás saját levelei, ahol a latin nyelv klasszikus csiszoltsága helyett nagyobb hangsúlyt kapott írójuk érvelésének szenvedélyes ereje, hangvételének a behízelt udvariasságtól a keserűen gúnyos szemrehányásig terjedő széles skálája, lelkes fogadkozásai vagy burkolt fenyegetései. Mindezt lehetett könnyen felinduló és gyorsan változó, heves vérmérséklete őszinte kitöréseiként értelmezni, de legtöbbször — írásban és előszóban egyaránt — jól kiszámított, hatást kereső magatartásból eredtek. A képmutató alakoskodásban mester kortárs hatalmaságok leckéje nem maradt hatástalan. Mátyás megtanulta, hogy hasonló fegyverekkel harcoljon ellenük. Maga utalt erre, mikor egy pápai követ előtt így fakadt ki: „Azt hiszi legátus úr, hogy én szép szavakkal nem tudok éppúgy bánni, mint ti olaszok?”⁶⁵ Ugyanez a követ, az ortei püspök, egy másik kihallgatáson indulatosnak, úgyszólván dühöngőnek látta a királyt, „mintha szemei, orra és szája lángokat lövellnének”; míg a püspök válaszáat hallgatta, „szilaj ló módjára viselkedett”, fenyegetően meredve rá. Mindezzel a pápára akart hatni, aki sietett kibékíteni. Kedves embere, Gabriele Rangoni egri püspök a Szabács elleni hadjárat alatt dühösen ordító oroszlánhoz hasonlítja heves kifakadásában a pápa ellen, akitől hiába várta bulájára kibocsátását ellenségei megfékezésére.⁶⁶ Máskor viszont meghódította viselkedésével a vele tárgyaló külföldi követeket. Erről tanúskodik Bartolomeo Maraschi püspök pápai legátus jelentése IV. Sixtushoz, mikor 1483 őszén békeközvetítő küldetést teljesített Mátyás és a császár között. „Ahogy elnézem őt — írja — esztét, nyelvezetét, szokásait, ravaszságát és merészségét, minden fedelmet, akit ismerek, kivétel nélkül felülmúl. . . Ha visszatérek, a királyról annyit kell majd beszélnem, hogy Szentséged az egész keresztény világban nem fog senkit találni, aki hozzá hasonlítható; ha szereti őt, törődik vele és segíti, bizony szent dolgot cselekszik.”⁶⁷

Mátyás király diplomáciájának súlypontját a pápasággal való kapcsolatai képezték; egyrészt a főpapi székek betöltésével és más egyházi ügyekkel kapcsolatos kérdések, másrészt a kereszténység fejének az egész hívő közösséget átfogó nagy szellemi-erkölcsi befolyása miatt. A magyar főpapság nagy kiterjedésű birtokaival, magas állami hivatalokat betöltő szerepével komoly politikai súllyal rendelkezett; nem lehetett hát közömbös az uralgó számára, kik nyerik el a magas egyházi méltóságokat és az ezekkel járó javadalmakat. A király mindenkor élt jelölési jogával, és akaratát hajthatatlanul érvényesítette még Róma ellenkező álláspontjával szemben is, sőt sikerült kiharcolnia kedvelt főpapjai, így Gabriele Rangoni és Váradai Péter bíborosi kinevezését is. A pápa meggyőzésére legnyomósabb érve saját érdemeinek és fontosságának hangsúlyozása volt a kereszténység védőjének szerepében. És a pápák, tisztüknél fogva a keresztény világ érdekeinek legfőbb képviselői és a pogány támadó elleni harc állandó szorgalmazói, valóban nem kockáztathatták, hogy elkedvetlenítsék „a kereszténység legyőzhetetlen bajnokát”, és elveszítsék azt, akinek az oroszánrészt kellett volna vállalnia az állandón hirdetett, de a megvalósulásig soha el nem jutott nagy közös hadjáratban. Ennek a hadjáratnak, vagy legalább a megindításához szükséges közös segélynek ígéretével buzdították Mátyást a további küzdelemre, ő pedig nem hagyta kihasználatlanul az ütőkártyát, amit a személyébe vetett várakozás kezébe adott. Míg követői, szinte egymásnak adva a kilincset, hadi segélyért jártak Rómában és a töröktől hasonlóképpen fenyegetett Velencében, királyuk (megválasztása óta) nem szűnt meg ünnepélyesen hangoztatni eltökéltségét a hit védelmére, készségét az Egyház feje felszólításának követésére. Mikor a török helyett a huszita utraquistákat támogató Podjebrád György cseh király ellen vezetett hadjáratot, úgy lépett fel, mint II. Pál akaratának végrehajtója; és erre hivatkozott, mikor III. Frigyesel kiújuló folytonos viszályaiban a pápához, mint felsőbb döntő-

bíróhoz fordult, a császárt okolva, hogy erői elvonásával a déli hadszíntér elhanyagolására kényszeríti, és ezzel az egész keresztény világ kárát okozza.

A pápák intő sürgetéseire, hogy ne halogassa kilátásba helyezett törökellenes hadjárait, szenvedélyes hangú válaszokban érveinek egész fegyvertárát felvonultatta; elpanaszolta, hogy országa és népe kimerült a folytonos védelmi harcokban; hogy a többi fejedelem közömbösen egyedül hagyja és az ígéretekben folytonosan csalódnia kell, sőt Velence és a császár már békét is kötött a Portával, és ellene uszítja a rablóhadjáratot folytató török helytartókat; végül nyomatékosan utalt a következőkre: „Éppen ezért — írta többek között 1481 márciusában IV. Sixtusnak — sem Szentséged, sem bárki más nem róhatja fel joggal, ha én is, akit ennyi teher nyom és mindenki elhagyott, a jelen helyzet alakulásától kényszerítve elfogadom a török néhány megegyezési feltételét; de ezt, mint már mondtam, csak akkor teszem, ha a szükség kényszerít.”⁶⁸ Az ismétlődő fenyegetést, hogy megegyezik a törökkel, nagyszabású ígéretekkel váltogatta kellő támogatás esetére. II. Pál pápát 1465-ben így kecsegtette: „Jövőre, ha Isten segít, Mehmedet magát keresem meg, akárhol is található a Hellespontus környékén; csak el ne maradjon Szentségednek és más keresztényeknek a dolog nagyságához mért segítsége; máskülönben az ég és föld legyen a tanúm, hogy nem rajtam, hanem másokon múlik majd, ha — kiűzetve Európából és gyökerestől kiirtva a töröktől — a hívő népek nem dicsérhetik örök békeességben a megváltó Istent.”⁶⁹ Még egy évvel halála előtt is tudtára adta a legátusnak, hogy ha a pápa a kezére jár, „kész három éven belül a török császárt Konstantinápolyból és a többi keresztény területről kiűzni”.⁷⁰

Rómával folyó vitáiban az egyházfőnek kijáró tisztelet előírt formáit is áttörte olykor a méltatlankodás támadó éle. Így, mikor 1479-ben, olasz rokonai Velence-ellenes ligájából kiválva Sixtus pápa békét kötött a törökökkel már megbékélt tengeri köztársasággal, a király — aki melleleg

már előbb maga is rövid fegyverszünetet létesített a szultánnal — maró gúnnyal vetette szemére: „Szentséged már eddig is többféle módon próbálkozott, hogy a keresztény hatalmak szívét elidegenítse, és sok előző alkalommal nem tudta ezt elérni; most aztán valóban megtalálta a valaha is kigondolható módok és tények közül a legalkalmasabbat, amivel minden keresztény hatalmat egyformán elriasszon magától!”⁷¹

Velence, uralkodása első éveinek legbuzgóbb támogatója és szövetségese tapasztalhatta a későbbiekben leginkább a magyar király diplomáciájának hajlékony, meglepő fordulatait. Török elleni szövetségük egyik felet sem elégítette ki: mindketten kevesellték a másik háborús teljesítményét. Mikor pedig Mátyás cseh hadjáratának megindulásakor Velence egy időre beszüntette pénzsegélyei folyósítását, előtérbe kerültek a Dalmácia miatti régi és újabb sérelmek — Velence titkon támogatta a magyar király hozzá folyamodó ottani alattvalóit —, mígnem a király az itáliai politika állandó fordulatokban bővelkedő szövetségébe bonyolódva maga is felsorakozott Szent Márk köztársaságának ellenlábasai mellé. Híven követve az olasz államok gátlástalan, pillanatnyi érdektől irányított játszmáját, 1473-ban szövetséget kötött a milánói herceggel, kölcsönös támogatást ígérve egy Velence elleni hadjáratához azzal a különös indokolással, hogy egyiküknek sem sikerült soha barátságos szerződést kötnie ezzel, akárhányszor kezdeményezték is (!)⁷² A háborúra nem került sor, de házassága révén Mátyás elkerülhetetlenül részt vállalt új rokonai, a nápolyi király és a ferrarai herceg érdekeinek védelmében — kettejük államai pedig sorozatos konfliktusokba bonyolódtak a tengeri köztársasággal. Növelte Velence bűnlajstromát, hogy 1479-ben, 16 évi háborúskodás után békét kötött a törökkel, továbbá birtokba vette Veglia szigetét, amelyet Mátyás a magyar koronához tartozónak tekintett. A király már a fenyegető hadüzenet megfogalmazásáig is eljutott, és Sixtus pápának fogadkozott, hogy inkább egész birodal-

mát, sőt fejét is kockára teszi, mint hogy ezt eltűrje — de a hadüzenetet végül, úgy látszik, el sem küldte, és Veglia fölött napirendre tért; már a következő évben baráti hangú levélben kérte a dózset egy lefoglalt hajója kiadására, jó szomszédságukra hivatkozva, „amit soha semmiben meg nem sértettünk, és nem is szándékozunk megsérteni”, viszontszolgálatait ígérve.⁷³ A Veglia ügyében hozzá érkezett velencei küldöttet először ki akarta utasítani, de aztán — a firenzei Giugni jelentése szerint — „a király szokásos nagylelkűségével lóval és bíbor öltönnyel ajándékozta meg, felajánlotta, hogy megmutatja neki egész hadseregét, és hogy maradjon vagy menjen tetszése szerint”.⁷⁴

Mikor sógora 1482-ben fegyveres összeütközésbe keveredett a szomszédos köztársasággal, Mátyás nem utasította el segélykérését. Készségesen belement, hogy küld fegyveres csapatokat, de nem tudja, hogyan oldhatja meg átvonulásukat, mert velencei és császári területen nem mehetnek keresztül.⁷⁵ Célzatos vádaskodások Velence ellenségei részéről csak növelték bizalmatlanságát és neheztelését egykori fegyvertársa iránt; panaszai és kifakadásai ellene a pápánál egymást érték. De Frigyessel kiújuló háborúja szükségessé tette, hogy ne mérgesítse el viszonyát másik szomszédjával. 1484 áprilisában követei kifejtették a szenátus előtt, hogy királyuk vissza akarja állítani köztük a régi barátságot és szeretetet; ennek jeléül kevéssel utóbb már hadisegélyt is kértek. Bécs elfoglalását pedig Mátyás külön követéssel tudatta a dözse kormányával, kiemelve, hogy más udvaroknál csak levélben jelentette be, evvel is kimutatva, hogy „Őfelsége halhatatlan Köztársaságokat más fejedelmek országai elé helyezi és barátságokat másokénál többre értékeli”. Egyúttal arra emlékeztette a velenceieket, hogy szövetségeseik, és átvonulást, valamint hadianyagot kért háborújához Frigyes ellen.⁷⁶ De törekvése, hogy a császár ellen Velencét a maga oldalára állítsa, megtört a Signoria állhatatos kitartásán

semlegessége mellett, amit változatlan barátságuk hangoztatásával igyekezett a király számára elfogadhatóvá tenni. Ez azonban nem csinált titkot elégedetlenségéből a köztársaság kétszínűnek minősített politikája miatt, úgyhogy Itáliában már találgatások folytak, nem fog-e osztrák háborúja befejezése után Dalmácia visszaszerzéséért fegyvert fogni.⁷⁷ A Signoria sietett lépéseket tenni, hogy kiengesztelje: követe útján felajánlotta békeközvetítését a császár felé. És Mátyás ezúttal is békülékenynek mutatkozott iránta: élete utolsó hivatalos aktusa 1490. április 4-én éppen a távozó velencei követ ünnepélyes lovaggá avatása és gazdag megajándékozása volt.⁷⁸

Hasonló rugalmassággal tudott hangot váltani és baráti jobbot nyújtani tényleges ellenfeleinek is. Vetélytársa, Ulászló cseh király iránt tárgyalásai-
kon tanúsított kitüntető szívessége bámulatba ejtette a kortársakat; III. Friggyessel összecsapásaik szüneteiben a fiúi tisztelet hangján levelezett, „igen kedves atyjának” szólítva, és próbált meg-
egyeződést létrehozni a török elleni közös fellépésre. 1470-es bécsi tárgyalásaikon a jelenlévők tanúsága szerint úgy kedveskedett neki, mint szerelmes a szíve hölgyének, hogy azután türelmét veszítve hirtelen hátat fordítson a találkozóknak és elutazzon kíséretével. Mikor a lengyel királlyal és Ulászlóval folytatott háborúja után sérelmezte a császárnál, hogy ellenfeleit támogatta és a cseh királyválasztásnál vele szemben Ulászlónak kedvezett, nem mulasztotta el hozzátenni, hogy ennek ellenére sem feledkezett meg „legkedvesebb apja” iránti szeretetéről, és továbbra is biztosítja fiúi szolgálatkészségéről és ragaszkodásáról; s csakis a császártól függ, hogy az „apa és fiú viszonya” köztük a jövőben is fennmaradjon.⁷⁹ De eltűnt minden utalás erre a viszonyra Mátyás formális hadüzenetet jelentő, 1482-ben írt leveléből.

A német fejedelmeknél ismételten próbálkozott, hogy a császár oldaláról elvonja és a maga pártjára állítsa őket.⁸⁰ Még a bizalmát eláruló Beckensloer János volt esztergomi érsek hűtlensége és elpárto-

lása fölött is hajlandó volt végül szemet hunyni és barátilag levelezni vele abban a reményben, hogy közvetíteni fog a császárral való megegyezésben.

Mintha könnyen hevülő indulatainak, ellenséges hajlandósága fenyegető megnyilvánulásainak felszíne mögött a bölcs értelem derűs fölényével nézte volna az emberi gyengeségeket és a politikai számításokat egyaránt, készen arra, hogy államérdék diktálta szerepét eljátszva másik, alapjában jóindulatú és nagylelkűségre képes énjét mutassa a világnak, megértésre jutva ellenfeleivel, megbocsátást gyakorolva megtévedt híveivel. A harcias hódító, a kemény következetességgel kormányzó egyeduralkodó, a kártyáit számítónan keverő külpolitikus törés nélkül élt együtt az övéihez őszintén ragaszkodó, környezetét közvetlen derűjével megnyerő, kedvteléseit felszabadultan élvező, vonzóan sokoldalú emberrel.

Hogy nagy király volt, már kortársai is felismerték; nem volt szükség a történelem távlatára, hogy felmérjék a veszteséget, amit halála az országnak jelentett. Meggyőzően mutat rá erre a megbízható Bonfini Mátyás halála hatásának bemutatásával. „Midőn a magyarok elveszítették ennyi erőnyel jeles királyukat — írja —, egyszerre oly nagy félelem fogta el őket, mintha fejedelmükkel együtt régi bátorságuk, erejük, merészségük és hírnevük is elveszett volna . . . Vele letűnni látszott a magyar dicsőség, hősiesség és becsület.” A korábbi elégedetlenség és bírálatok — számos terhesnek ítélt intézkedése miatt — most eltörpültek és értelmüket veszítették az utána támadt úr aggasztó, irányt vesztett bizonytalanságában, a trón öröklése körül fellángolt harcok zűrzavarában. „Ezért azok, akik azelőtt azzal vádolták a királyt, hogy a jogosnál nagyobb, szokatlan adókkal terheli a népet, a főurakat és a nemességet folytonos háborúkkal kimeríti, háborút háborúra halmoz és hogy nem szereti a békét és a nyugalmat, halála után mindnyájan megváltoztatták hangjukat, megrettentek és nagyon meggyászolták vitéz és legyőzhetetlen fejedelmüket. A népek és a parasztság, akik a sok és

nagy háború miatt négyszeres adót kényszerültek fizetni, és panaszkodtak az igazságtalanul súlyos sarcok miatt, most sóhajtoznak és rettegnek a dúlástól, földjeik elpusztításától és a mindenfelől fenyegető gyújtogatásoktól. Fogadkoznak, hogy hatszorosan is fizetnének, csak visszahívhatnák a királyt a másvilágról. A nemesek, kik panaszolták, hogy megviselték őket a hadi fáradoalmak, most az ország és az egyének pusztulásától rettegnek. Néhányan azt ajánlják, hogy az isteni Mátyás szent maradványait ki kell venni a sírból és ezekkel végigjárni az ország határait és vallási szertartással elvonultatni az ellenség előtt, mert másképp nem lehet elúzni. . . mindenfelől harci zaj zúg, súlyos veszedelmek fenyegetnek és a magyarok annyi bajtól körülveve úgy látják, minden veszendőbe megy. Úgyhogy nem áttallják bevallani, hogy csak ezután fogják világosan megérteni, milyen nagy királyt vesztek el. Őt tehát falvakban és városokban mindenki nyíltan elsiratta és hajdani és leendő királyaik elébe helyezik.”⁸¹

A legyőzhetetlenség nimbuszától övezett hadvezér, országának és vele a fenyegetett többi népnek védője, a török utolsó méltó ellenfele az, akinek hiányát a következő, válságokkal terhes évtizedekben, majd a szétszakított Magyarország nyomorúsága alatt elsősorban panaszolták a nemzedékük sorsáért aggódó írók az országban és külföldön egyaránt. 1523-ban, mikor a mohácsi tragédia már előrevetette nyomasztó árnyékát, Nagyszombati Márton bencés apát a magyar vezető réteget önvédelmi harcra szólító, hosszú buzdító költeményében Mátyás példáját állította szembe saját önző, elpuhult, széthúzó, harácsoló kortársaival. Mátyás, a „királyok tiszteletreméltó csúcsa” alatt biztonságban virágzott az állam: védte a hazát és a hitet, igazságos mérséklettel kormányzott, de erős kézzel tartotta fenn a rendet és fékezte meg a lázadókat is. A költő kora omladozó Budájához hasonlítva nosztalgikus hangon idézi fel a nagy király ragyogó fővárosát, udvarának kincseit, műveltségét, hogy utána mintegy Bonfinit visszahan-

gozva sóhajtson fel: „Ha a könnyek visszahozhatnák életét, — Most méltán minden könnyekkel volna teli.”⁸²

Ha nem is a visszavágyó keserűség, de a tárgyilagos elismerés hangján idézi vissza Hunyadi Mátyás alakját néhány évtizeddel később (kora eseményeiről írva) az ismert olasz történetíró, Paolo Giovio nocerai püspök, Magyarországról is jól tájékozott munkájában. Rámutatva, mennyire különbözött utódjától, Ulászlótól, kiemeli, hogy „hadtudományban, lelki nagyságban és szerencsés tetteiben utólérte a régi császárok dicsőségét” és „felülmúlta kora minden királyát”, de halála után tönkrement mindaz, amit megteremtett.⁸³ És Mátyás királyt, erős kézzel vezetett, virágzó országát emlegetik jelentéseikben a velencei követek is, mikor a török és a Habsburg-uralom szerencsétlen körülményeit mérik össze a nemzet aranykoraként tekintett mátyási időkkel.

De a magyar köztudatban, különösen Bonfini első kiadása és követője, Heltai Gáspár krónikájának 1575 évi megjelenése után, Hunyadi Mátyás már nemcsak az országa nagyságát megteremtő és biztosító hadvezér-uralkodó, hanem az eszményi „jó király” megtestesítője is. Messzi elődei, Szent István, László vagy a két Anjou ködbe vesző sápadt árnyalakjai mellett ő az élő emlék, hibái mellett is kimagasló erények hordozója. Az idegen, távolból kormányzó Habsburg-uralkodók alatt ő, a nemzeti király, a magyarság jobb sorsának képviselője, az útmutató példakép. Heltainál már nemcsak a Bonfinitől megörökített epizódok térnek vissza Mátyás életéből, hanem újakkal bővülnek. A később szájról szájra járó anekdoták közül ő örökíti meg a népnyzó kolozsvári bíró és az álrúhás Mátyás, valamint a szebeni szegény asszony káposztájának esetét, a király igazságos szigorának, az elnyomottakat pártoló emberségének példáit.⁸⁴ Ugyancsak Heltai adta közzé *Cancionale* című versantológiájában Göröcsöni Lantos Ambur *Historiás ének*-ét „az felséges Mátyás királynak, az nagyságos Hunyadi János fiának viselt

dolgairól, vitézségéről, végre az ő ez világból való kimúlásáról”; itt szerepel először a közismert szalóigévé vált közmondás: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság.”⁸⁵ A századok folyamán a történetek a népszerű uralkodóról, aki álruhában járja az országot, hogy ellenőrizze törvényei betartását, megjutalmazza a jókat és megleckéztesse a méltatlanokat, valóságos mondakörre bővültek; jó részüknek alapmotívumait külföldi: olasz, francia, német, angol novellagyűjtemények szolgáltatták magyar köntösbe öltöztetve, ahol Mátyás király vette át a franciák IV. Henrikjének, az Ezeregyéjszaka Harun al Rasidjának vagy egy-egy olasz fejedelemnek szerepét.⁸⁶

Jegyzetek

- 1 *Balogh Jolán*: Mátyás király arcképei. In: Mátyás Ekv. I. 437—548.
- 2 *Bonfini* Tomus IV. 166.
- 3 *Galeotius Martius*: De egregie 22.
- 4 *Fraknói*: Mátyás király 68.
- 5 Mátyás életkorára vonatkozóan a források ellentmondások: trónra lépésekor részben tizennégy, részben tizennyolc évesnek mondják. Ez utóbbi adat szerepel Pietro Tomasi velencei titkárnak a királyválasztásról küldött 1458. január 24-i jelentésében (MDE I. 3—4), de még döntőbb magának Mátyásnak tanúsága, aki IV. Sixtus pápának írja 1476. január 16-i levelében: „...kora ifjúságom, vagyis 18 éves korom óta, miután ennek az országnak vezetését elnyertem, mindig ... a Szentszéknek engedelmeskedtem” (Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458—1490. Vatikáni Magyar okirattár. I/6. Bp. 1891. 104).
- 6 MDE I. 19—21.
- 7 *Fraknói*: Diplomatak 11.
- 8 *Hegedüs István*: Egy olasz költő Mátyás királyhoz. Itk. 1903. 79—85.
- 9 *Ábel*: Olaszországi írók 191, 187.
- 10 *Cortésius, Alexander*: De virtutibus bellicis Matthiae Corvini, Hungariae regis invictissimi. In: *Ábel*: Olaszországi írók 302—333.
- 11 *Triumphus et vita Mathiae regis admiranda verso heroico percursora*. U. Verini liber primus epigrammatum. In: *Ábel*: Olaszországi írók 337—343.
- 12 *Hegedüs István*: Hieronymus Balbus dicsköltménye Mátyás királyról. Itk 1921. 150—155.
- 13 *Bonfini* Tomus IV. 2, 168.
- 14 *Cortésius, Alexander*: De virtutibus bellicis Mathiae Corvini, Hungariae regis invictissimi. In: *Ábel*: Olaszországi írók 315.
- 15 MDE II. 338, 334.
- 16 *Bonfini* Tomus IV. 167, 126.
- 17 *Carbo*: Dialogus 203.
- 18 MDE II. 272—273.
- 19 MKL II. 104—110.
- 20 *Bonfini* Tomus IV. 153—154.
- 21 *Óváry Lipót*: A modenai és mantuai levéltári kutatásokról. Sz 1899. 392—402.
- 22 *Carbo*: Dialogus 187, 209.
- 23 *Brandolinus, Aurelius*: De humanae vitae conditione et de toleranda corporis aegritudine. In: *Ábel*: Olaszországi írók 11—12.
- 24 *Fontius* 34, 36.
- 25 *Naldius, Naldus*: Epistola de laudibus augustae bibliothecae ad Mathiam Corvinum regem serenissimum. In: *Ábel*: Olaszországi írók 261—296.
- 26 *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 431—433.
- 27 *Marlianus, Joannes Franciscus*: Epithalamium habitum Mediolani in nuptiis illustrissimae virginis Blancae Sphortiae Vicecomitis et illustrissimi ducis Joannis Corvini. In: *Ábel*: Olaszországi írók 370.
- 28 *Hegedüs István*: Gyászbeszéd Mátyás király felett. ItK 1901. 301.
- 29 *Horváth*: Az irodalmi műveltség 145—161; *Bonfini*: Tíz könyv 13—14.
- 30 *Bonfini* Tomus IV. 73.
- 31 *Bonfini* Tomus IV. 135.
- 32 *Bonfini* Tomus IV. 14, 124, 167.
- 33 *Fügedi Erik*: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Bp. 1974. 187.
- 34 *Bonfini* Tomus IV. 124.
- 35 *Bonfini* Tomus IV. 167.
- 36 „A rómaiak iránt szenvedélyes érdeklődés élt benne, és örök célul tűzte maga elé, hogy versenyre keljen velük; ezért nagyon szívesen vette a neki tulajdonított Corvinus előnevet” (*Bonfini* Tomus IV. 167). Lásd még Kulcsár Péter tanulmányát e kötet elején.
- 37 *Bonfini* Tomus IV. 164.
- 38 Részletes, dokumentált életrajzát lásd *Ábel Jenő*: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Bp. 1880. 231—294.
- 39 *Klaniczay Tibor*: *Mattia Corvino e Galeotto Marzio*. In: *Klaniczay Tibor*: Galeotto Marzio e l’umanesimo italiano ed europeo. Narni 1983. 69—73.
- 40 *Gerézdí Rabán*: A humanista irodalom kialakulása. In: MIT... Ficino leveleit közli *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 271—289.

- 41 *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 423.
- 42 *Galeottus Martius*: De egregie.
- 43 *Kulcsár, Péter*: *Fonti e spiritualità del „De egregie, sapienter, iocose dictis. . .”* In: *Klanczay Tibor*: *Galeotto Marzio e l’umanesimo italiano ed europeo*. Narni 1983. 100.
- 44 *Galeottus Martius*: De egregie 5.
- 45 *Galeottus Martius*: De egregie 12.
- 46 *Galeottus Martius*: De egregie 17, 19.
- 47 *Galeottus Martius*: De egregie 22, 101.
- 48 *Galeottus Martius*: De egregie 4.
- 49 *Galeottus Martius*: De egregie 36.
- 50 *Brandolinus*: De comparatione 79—183.
- 51 *Curcio, C.*: *La politica italiana del ’400*. Firenze 1932. 66—67.
- 52 *Brandolinus*: De comparatione 177.
- 53 *Brandolinus*: De comparatione 103.
- 54 *Brandolinus*: De comparatione 143.
- 55 *Brandolinus*: De comparatione 166.
- 56 *Brandolinus*: De comparatione 180—181.
- 57 *Brandolinus*: De comparatione 124—125.
- 58 *Nyáry Albert*: *A modenai királyi levéltár magyar történelmi szempontból*. Sz 1968. 244—254.
- 59 *Fraknói*: Mátyás király 334.
- 60 MKL II. 337—339.
- 61 *Bonfini* Tomus IV. 127, 139.
- 62 *Fraknói Vilmos*: *Egy pápai követ Mátyás udvaránál (1488—1490)*. Bp. 1901.
- 63 *Fraknói*: *Diplomaták* 79.
- 64 *Berzeviczy Albert*: *Beatrix királyné (1457—1508)*. Történelmi élet- és korrajz. Bp. 1908 (Magyar történelmi életrajzok). 420.
- 65 *Fraknói Vilmos*: *Egy pápai követ Mátyás udvaránál (1488—1490)*. Bp. 1901. 109.
- 66 MDE II. 286—287.
- 67 Vatikáni Magyar okirattár. I/6. Bp. 1891. LIII.
- 68 MKL II. 112—116.
- 69 MKL I. 109.
- 70 Vatikáni Magyar okirattár. I/6. LVII.
- 71 MKL II. 26—29.
- 72 MDE II. 251—257.
- 73 MKL II. 121.
- 74 MDE II. 441.
- 75 MDE III. 13—15; MKL II. 232—233.
- 76 MDE III. 47—50.
- 77 *Fontius* 37.
- 78 MDE IV. 161; *Bonfini* Tomus IV. 161.
- 79 MKL I. 307—313.
- 80 *Nehring*: *Mathias Corvinus*.
- 81 *Bonfini*: *Tíz könyv* 169.
- 82 *Ábel—Hegedüs*: *Analecta nova* 220.
- 83 *Giovio, Paolo*: *Delle istorie del suo tempo*. Vinegia 1581. I. 3, 293.
- 84 *Heltai Gáspár*: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rend. *Kulcsár Margit*. Bp. 1981 (Bibliotheca Historica). 396—398.
- 85 *Solt Andor*: *Mátyás király a magyar szépirodalomban*. In: *Mátyás Ekv. II.* 453.
- 86 *Zolnai Béla*: *Mátyás-mondáink eredete és fejlődése*. Irodalomtörténet, 1921. 126—137.

Kubinyi András

A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején

(II. Ulászló választási feltételeinek létrejötté)

A középkori magyar állam legfelső államigazgatási szerve a királyi tanács volt, amely az 1386-os, 1401-es és az 1444 utáni interregnum idején a király helyett az uralmat gyakorolta.¹ Jogtörténeteink ezen megállapításához nem fér kétség, és így különösen érdekes annak vizsgálata, hogy a Mátyás halála és II. Ulászló megválasztása között valamivel több mint három hónapos kormányköz idején sem változott-e meg a tanács királyt helyettesítő szerepe, és ha nem, akkor összetétele megegyezett-e a korábbi országos tanácsokéval, hiszen közbeesett Mátyás központosítási kísérlete. A királyi tanács interregnum alatti működése 1490-ben tehát egyben a Mátyás kori rendszerre is felvilágosításokkal kell hogy szolgáljon. A kérdés megválaszolásához különösen alkalmasnak látszik egy történetileg és közjogilag egyaránt igen fontos forrás: az új királyválasztási feltételek szövegének és létrejöttének vizsgálata. Hogy királyi választási feltételekből milyen jelentős következtetésekre lehet jutni, azt több mint két évtizeddel ezelőtt Mátyusz Elemér mutatta be egy mesteri tanulmányában.²

Mint ismeretes, Zsigmond megválasztásától kezdve királyaink a választás után, de még a koronázás előtt oklevélbe foglalták a választók által kidolgozott választási feltételeket,³ a koronázáskor esküt tettek,⁴ valamint dekrétumot adtak ki. Ez utóbbinak különös jelentősége van. Mint az új király első törvénye az ország (rendi) szabadságainak és szokásainak megerősítését tartalmazta, valamint törvényerőre emelte (ha olykor módosítva is) a választási feltételeket. Ha valamilyen okból a koronázáskor nem került sor törvényalkotásra, ak-

kor az új király első dekrétuma töltötte be annak szerepét.⁵ 1387 óta fennmaradt a legtöbb választási feltétel, de II. Ulászlóé különleges helyet tölt be köztük. A XVI. század több kéziratot törvénygyűjteményébe bekerült, és 1584-ben — az egyetlen a középkori választási feltételek közül — a Corpus Iuris Hungarici-ben is kiadták.⁶ Az Ulászló-féle feltételek a jelek szerint nagy figyelmet keltettek mind a kortársak, mind az utókor előtt, és ehhez — különösen az utóbbi esetben — hozzájárultak a történeti körülmények is, hiszen II. Ulászló kötelezni volt kénytelen magát nagy előde újításai felszámolására, és ilyenformán az 1490-es conditiókat úgy tekintették, mint a Jagelló-kori gyenge kormányzat kezdetét, a Mohácshoz vezető út első lépcsőfokát. Felismerte történetírásunk azt is, hogy a választási feltételeket a prelátusok és a bárók, azaz a feudális uralkodó osztály két felső rétege érdekében állították ki, és ez ellentétben állónak látszik Mátyásnak az alsóbb rendeket pártoló politikájával.⁷

Mátyás 1490. április 6-án Bécsben bekövetkezett hirtelen halála felvetette a trónörökösödés kérdését.⁸ Mátyás maga törvénytelen fiát, Corvin Jánost jelölte utódnak, akinek átadta a budai palotát, a koronát és a királyi kincseket. Több előkelőt, sőt városokat is esküvel kötelezett arra, hogy Corvint királlyá válasszák. A király azonban országgyűlésen már nem tudta akarát keresztülvinni. A trónra János hercegen kívül igényt tartottak még a Habsburgok örökösödési szerződés, valamint a Jagellók a Zsigmond és Albert királyoktól való leányági leszármazás alapján. Részükről Ulászló cseh király és János Albert lengyel királyfi léptek fel

trónkövetelőként. Végül Mátyás özvegye, Beatrix is Corvin ellen foglalt állást.

A királyválasztó országgyűlést május 17-re hívták össze. A nemeseknek személyesen kellett megjelenni. Az előkelőkhöz intézett meghívólevelek is már arról tanúskodnak, hogy nem csupán külső veszélytől, hanem a belső rend felbomlásától is kellett tartani a nagy király halála után.⁹ Meghívták a királyi városok követeit is.¹⁰ A rövid terminus miatt a kitűzött határidőre számos főúr és nemes nem tudott megjelenni, és így a választásra hosszabb ideig nem kerülhetett sor. Míg a köznemesség és a polgárok követei Pest mellett várakoztak, addig a főpapok és főurak Budán tárgyaltak. Legtöbben a Beatrixtól is támogatott Jagelló Ulászló pártján álltak.¹¹ A nagyuraknak június 17-én sikerült Corvinnal olyan szerződést kötni, amelynek értelmében a herceget — amennyiben nem választanak meg — a boszniai királyi címmel és a magyar koronához tartozó délszláv tartományokkal, Szlavóniával és Horvátországgal elégiténék ki.¹² Röviddel ezután megérkeztek a még hiányzó és éppen Corvin pártján álló bárók is, majd a herceg a koronával és híveivel elhagyta a fővárost: a jelek szerint jogait fegyverrel akarta kikényszeríteni. Apja serege és hadvezérei azonban megverték Corvin csapatait, és így kénytelen volt jelöltetéséről lemondani, valamint a koronát kiszolgáltatni, viszont ennek fejében biztosították arról, hogy a június 17-i egyezség érvényben marad.

A legtöbb köznemes már június közepén elhagyta az országgyűlést, maguk helyett választott képviselőket hagyva hátra, hogy a főpapokkal és a főurakkal együtt ezek válasszák meg a királyt. A választást július 15-én tartották meg. Beatrix beleegyezésével egyhangúlag Ulászlót választották meg azzal, hogy erősítse meg a választási feltételeket és vegye feleségül az özvegy királynét. A két másik trónkövetelő, Habsburg Miksa király és János Albert herceg ugyan megkísérelte fegyverrel a trón megszerzését, de ez nem sikerült.¹³

A Magyarország földjére érkezett újonnan vá-

lasztott királyt Farkashidánál 4 főpap és 7 (más forrás alapján 9) főúr fogadta „Magyarország preláatusai, bárói, előkelői és összes lakosai” nevében és nyújtották át neki a választási feltételeket.¹⁴ A választási feltételeket tartalmazó üdvözlő beszédet állítólag Filipec püspök, az elhunyt király utolsó kancellárja tartotta. A király — már nem „electus rex”-ként — az összes feltételeket teljesítette, és külön privilegialis oklevelekben erősítette meg őket.¹⁵ A tulajdonképpeni választási feltételeken kívül egyéb oklevelek is tartoztak ezekhez a privilegiumokhoz.¹⁶ Kötelezte magát előde özvegyének feleségül vételére is, erről azonban, úgy látszik, nem állítottak ki oklevelet.¹⁷ A házasságot, ha titokban is, megkötötték, de majdnem tíz évvel később, hosszas és eléggé izléstelen részleteket tartalmazó perek után a pápa érvénytelenítette.¹⁸

A tulajdonképpeni választási feltételekben a király elismeri a „domini praelati et barones caeterique primores et universi incolae regni” királyválasztási jogát, és mivel ezek őt „cum infrascriptis conditionibus, pactis et articulis” választották királlyá, kötelezi magát, hogy miután a cikkelyeket teljes szövegében átírta, ezeket saját maga be fogja tartani, és gondoskodni fog arról, hogy a királyné és valamennyi alattvaló is betartsa őket. A privilegium 18 cikkelyt tartalmaz. Először megígéri az uralkodó, hogy meg fogja tartani a preláatusokat, bárókat, az összes egyházakat, egyházi személyeket, nemeseket, városokat, valamint az ország többi lakóját ősi jogaikban, kiváltságaikban stb., továbbá hogy ezeknek sérelmére semmi újítást nem fog bevezetni, mint ahogy azt a néhai Mátyás király tette, valamint hogy a bevezetett újításokat megszünteti. Így nem fog többé egyforintos adót kivetni. Ha Mátyás király nevét nem említették volna, bizonyára sokkal kevesebbet idéznék ezt az oklevelet, hiszen lényegében nem tartalmaz semmi olyat, amit a korábbi választási feltételekben és koronázási dekrétumokban nem lehet olvasni. A jogok és szabadságok megerősítése, az újítások és a szokatlan adók megszüntetése toposzai ezeknek

az alkotmányjogi okleveleknek.¹⁹ A második cikkely ezzel szemben valóban Mátyás és felesége — akit pedig Ulászlónak feleségül kellene venni — ellen irányult. Az új királynak vissza kell adnia valamennyi birtokot, amelyet az elhunyt király és felesége jogtalanul vett el.²⁰

A következő cikkely a prelátusok és bárók érdekében bővíti Mátyás király koronázási dekrétumának egyik cikkelyét. Ott az uralkodót arra kötelezték, hogy a korona őrzésével a prelátusok, bárók és a nemesek beleegyezésével megfelelő személyeket bizzon meg.²¹ Ezzel szemben Ulászlónak meg kellett ígérnie, hogy a koronát nem veszi ki a prelátusok és a bárók kezéből és hogy Visegrád várát a koronaöröknek fogja átadni.²² A következő három cikkely a Mátyás által elfoglalt tartományokat és a császárral folytatott háborút érinti. A király csak akkor engedheti, hogy ezeket a területeket a magyar koronától elidegenítsék, ha ezekért zálogösszeget fizetnek. Az összeget a koronaöröknek kell átadni Visegrádon és a prelátusok és a bárók akaratára szerint, de csak az ország védelmére lehet fordítani. Ulászló a Habsburgokkal békét sem köthet „absque consilio, consensu et libera expressaque voluntate eorum dominorum praelatorum et baronum”.²³ Ezek a cikkelyek ugyan speciális esetekre vonatkoznak, mégis az országhatárok védelmének kötelezettsége éppúgy előfordul a korábbi választási feltételekben, mint az, hogy megváltoztatásuk csak az országnagyok tanácsára történhet.²⁴ Új csak az, hogy a prelátusok és a bárók az ország jövedelmei egy része felett rendelkezési jogot akartak biztosítani maguknak. Ez annak a Jagelló-kori kísérletnek előképe, hogy rendi pénzügyigazgatást hozzanak létre — mint ahogy azt Bónis György néhány évvel ezelőtt bizonyította.²⁵ Csakhogy 1490-ben ezt még nem valamennyi rend, hanem csupán a prelátusok és a bárók kísérelték meg.

A következő hat cikkely összhangban áll a korábbi választási feltételekkel, részben szó szerint egyeznek. A király tartózkodjék többnyire Ma-

gyarországon, tanácsosnak, tiszttviselőnek, egyházi és világi méltóságnak a magyar korona alattvalóit nevezze ki, magyar ügyekben csak magyar tanácsosokat kérdezzen meg, birtokokat egyedül országlakosoknak adományozzon.²⁶ A következő három cikkely a bírósági ülések lefolytatásával foglalkozik, továbbá az uralkodó kötelezi magát, hogy bírót senki érdekében nem fog kényszeríteni, és hogy nem változtatja a „consuetudines et communem observantiam et iuris ordinem”; nem is fog ártani senkinek, csak jogi eljárással. Ezeknek az ígéreteknek egy része megtalálható Mátyás koronázási dekrétumában és későbbi törvényeiben is.²⁷ A farkashidai feltételek csak részletesebbek és mintegy durvábban fogalmazzak. A következő pontot szintén egy korábbi választási feltételből vették át: a pénzrendszert csak a prelátusok és a bárók hozzájárulásával lehet megváltoztatni.²⁸

Ulászló az utolsó előtti cikkelyben kötelezi magát arra, hogy mindazt, amit a prelátusok, a bárók az ország többi lakosaival együtt a koronázásig el fognak határozni („quod regni decretum appellatur”), el fogja ismerni és régi szokás szerint oklevélben közzé fogja tenni. Ez a cikkely tehát az elkészítendő koronázási dekrétumra vonatkozik. Végül a király megígéri, hogy meg fogja fizetni a prelátusok és bárók által az interregnum alatt az ország érdekében tett adósságokat.²⁹

A tulajdonképpeni választási feltételeken kívül az uralkodó Farkashidán más okleveleket is állított ki. Így megerősítette a Corvinnal június 17-én kötött szerződést. Megerősítésében a király kijelentette, hogy ez a szerződés is „inter alia, que ad electionem in regem Hungariae de nobis et personam nostram factam, libertatemque ipsorum (ti. a prelátusok és bárók) ac totius regni ipsorum Hungariae pertinebant” tartozik.³⁰ Ulászló egyéb, az interregnum idején a prelátusok és bárók által kiállított oklevelet is megerősített. Így maradt ránk az az oklevél, amely lezárta a szlavóniai nemesség tizedvitáját a zágrábi püspökkel.³¹

A farkashidai főoklevél tehát a korábbi választási feltételek tradícióit vette át, és azt lehet mondani, hogy az országos szabadságok védelme, az újtások és a rendkívüli adók tilalma, az uralkodó kötelezettsége az ország megvédésére és arra, hogy a határokat csak a főpapok és főurak beleegyezésével változtathatja meg, valamint különösen az idegenek elleni cikkelyek a középkori magyar választási feltételek integráns részeinek tekinthetők.³² Hasonlítanak különben más feudális országok választási feltételeihez is.³³ Az említett cikkelyeken kívül a korábbi magyar uralkodók választási feltételei többnyire csak olyanokat tartalmaznak, amelyek épp akkor aktuális kérdésekre vonatkoznak.³⁴ Ilyen aktuális cikkelyek természetesen a farkashidai oklevélben is előtűnnek.³⁵ Tulajdonképpen Mátyás uralkodása vonatkozásában az Ulászló-féle feltételekről ugyanazt mondhatjuk, mint amit Fritz Hartung 70 évvel ezelőtt a német császárok és királyok választási feltételeiről írt: „die einzeln Wahlkapitulation . . . ist eine wertvolle Quelle, um den Eindruck der jeweils vorausgegangenen Regierung festzustellen und sowohl die einzelnen Beschwerdepunkte der Reichsstände wie im allgemeinen ihre Tendenzen gegenüber dem Kaiserthum zu erkennen”.³⁶ Másrészt a farkashidai oklevél beleillik a magyar választási feltételek sorozatába.

Ugyanezt mondhatjuk a főpapok és főurak domináns szerepéről. Az új király elődei választási feltételei is a feudális uralkodó osztály ezen felső rétegének érdekeit hangsúlyozták, a közép- és kisenemességet, továbbá a városokat pedig elhanyagolták. Ezzel szemben igen érdekes, hogy a koronázási dekrétumok a választási feltételeket általában éppen ebben a viszonylatban módosították. Különösen Albert király feltételeinél lehet ezt jól megfigyelni, mint ahogy azt Mályusz Elemérnek sikerült bizonyítania. Mindenütt, ahol az 1437-es feltételek csak a prelátusokat és a bárókat említik, az 1439-es dekrétum a nemességet is megnevezi. Sikerült tehát az országgyűlésen a köznemesség képviselőinek saját érdekeiket megvédeni.³⁷

Annál furcsább, hogy Ulászló király első dekrétuma, amely koronázási dekrétumnak számíthat és amely 1492-ben keletkezett (ő éppúgy, mint Albert csak koronázása után másfél évvel adta ki első törvényét), sehol sem módosítja a köznemesség érdekében a választási feltételek szövegét. A nagyurak elleni nemesi ellenzék csak az 1495-ös országgyűlésen erősödött meg.³⁸

A prelátusoknak és báróknak minden választási feltételnél erősen kiugró szerepét csak azzal tudjuk indokolni, hogy szövegezésüknél csak nekik volt szavuk, nem pedig más rendek képviselőinek. Az 1490-es választási tárgyalásoknál ez igazolható is. Bár a tulajdonképpeni választási feltétel azt mondja, hogy a királyt a prelátusok és bárók, valamint valamennyi előkelő és az összes országglakos választotta meg, és ezek készítették a feltételeket is,³⁹ de a választási szerződés részül tekintendő többi oklevél egészen mást bizonyít. Említettük már, hogy a Corvin-szerződést is a választás alkalmával megerősítendő és az ország szabadságaihoz tartozó oklevelek közé számították. Ezt az oklevelet azonban intituliója értelmében nyolc főpap és huszonhét főúr állította ki és pecsételte meg. Jellemző az intitulatio toldaléka is: „caeterique praelati et barones ac primores regni Hungariae ipsum totum regnum repraesentantes”. A királyi megerősítés az oklevelet így nevezi meg: „dispositio, ordinatio et promissio praefatorum dominorum praelatorum et baronum”.⁴⁰ Az ugyancsak Farkashidán megerősített szlavóniai tizedper-oklevelet szintén az intitulatióban név szerint megemlített tizenkét főpap és húsz főúr állította ki és pecsételte meg.⁴¹ Nem találjuk meg viszont a megyei vagy városi követek megnevezését és pecsétét, mint ahogy pedig a XV. sz. közepének közjogi okleveleinél ez szokásos volt.⁴² Azaz — legalábbis a Farkashidán megerősített oklevelek szerint — a rendi „országot” nem az országgyűlésen ténylegesen jelenlévő rendek, hanem csupán az egyházi és világi főemberek reprezentálták. A reprezentáció kérdését azonban most nem kívánom részletezni,

hiszen ezt Holub József negyedszáz évvel ezelőtt már megtette.⁴³

A prelátusok és bárók szerepét jobban megérthetjük, ha az interregnum alatti tevékenységüket figyeljük meg. Ténylegesen átvették a kormányzati hatalmat. Az összes fontos kormányzati ügyben az okleveleket stb. az éppen az udvarban tartózkodó egyházi és világi nagyurak állították ki. Egy német intulatióban így nevezik meg magukat: „Wir die Prelaten und Herren des Kunigreichs Hungern so ytz zu Ofen versamelt seien.”⁴⁴ Csak a rányomott pecsétéből tudjuk megállapítani, hogy éppen hány személy volt jelen. Öt—harmincöt egyén fordul elő ebben a testületben.⁴⁵ Az interregnum idején tehát átlagot véve nyolc főpap és tizenhárom báró vett részt a kormányban. A prelátusok és bárók kollektív kormánya, mint már említettük, nem volt új az interregnumok idején. A különbség csak az, hogy amikor a korábbi időszakban kormányoztak a főpapok és főurak az uralkodó helyett, akkor külön pecsétet is vésettek (1386: *Sigillum regnicolarum Hungarie*; 1401: *Sigillum Sacre Corone Regni Hungarie*). Hasonló történt I. Ulászló halála után, amikor a feudális urak szintén átvették a kormányt és pecsétet vésettek maguknak „*Sigillum universitatis regni Hungarie*” körirattal — ekkor azonban a többi rendeknek talán valamivel nagyobb befolyása volt a kormányzatra,⁴⁶ mint korábban vagy 1490-ben. A kormányzó testület pecsétjének Mátyás kori hiánya önmagában nem sokat jelent, hiszen az, hogy egyes jelenlevő főpapok és főurak pecsétje az öszszességüket helyettesíti, már nagy múltra tekintett vissza.⁴⁷ Hasonló pecséthasználatot a megyéknél, sőt egyes városoknál is meg lehet figyelni.⁴⁸ A nagyurak talán azért tartották fenn ezt a régi szokást és azért nem készitettek új interregnum pecsétet, mert a régebbi hasonló pecséték felirataiban ebben az időben már félreérthetők lettek volna, hiszen nem csupán az uralkodó osztály felsőbb rétegére, hanem a köznemességre mint rendre is vonatkoztak.

Miután a király elfogadta a választási feltételeket, koronázásáig a főpapok és főurak mintegy társuralkodók maradtak. Fennmaradt ugyanis a királynak több olyan mandátuma, amelyekkel szó szerint egyezve a „*prelati et barones regni Hungarie Bude penes regiam maiestatem constituti*” is állítottak ki okleveleket.⁴⁹ Ebből úgy tűnik, mint ha a meg nem koronázott király okleveleit még nem tekintették volna jogilag teljes értékűnek. Farkashidán a főpapok és főurak nem csupán kormányzati részüket akarták a koronázás utánra is biztosítani, hanem egyben mint a „rendi” ország reprezentánsai is felléptek. Az ország legmagasabb egyházi és világi méltóságai és egyben a legnagyobb feudális birtokosok a kormányzó hatalmat királyi tanácsi minőségükben vették át. A királyi tanács interregnum idején országos tanácsként látta el az ügyeket. A középkorban a „*praelati et barones*” kifejezést a „*consilium regis*”-szel szinonim formában használták.⁵⁰ Nagyon jellemző, hogy Bonfini, amikor a választási feltételeket saját szavaival átírta, a „*praelati et barones*” helyett a „*senatus*” szót is használni tudta.⁵¹ A magyar királyi tanács az egész középkoron keresztül, legalábbis 1526-ig igen archaikus képződmény volt és az is maradt. E tanács összetétele a keresztény királyság kezdeteitől kezdve lényegében nem változott.⁵² Itt valamennyi püspöknek és rajtuk kívül a világi nagybirtokosoknak joga volt megjelenni.⁵³ A király természetesen meghívhatta saját bizalmasait is, de ebből nem intézményesült a titkos tanács.⁵⁴ A főpapok és főurak tanácsa széles körű jogokat élvezett. A XV. sz. közepéig törvényhozó és adómegajánló jogai is voltak,⁵⁵ ami persze szálka volt a köznemesség szemében, amely a királyi tanács tagjainak *választását* akarta elérni — természetesen úgy, hogy ott saját képviselői is helyet foglaljanak. Ezek a többnyire csak rövid ideig sikeres kísérletek a magyar rendi fejlődésnek mindig egy hullámhegyét mutatják, így a XIII. század végén, a XIV. század végén és a XV. század közepén.⁵⁶ Ezek körülbelül ugyanazok az időpontok,

mint amikor másutt is Közép-Európában a rendi fejlődés erősödését lehet megfigyelni.⁵⁷ De a tanácsstagok választása legalábbis a XV. sz. végéig mégiscsak rövid epizód maradt, és a prelátság és bárók hatalma mindig helyreállt. A XV. sz. 50-es éveiben Vitéz János mint V. László titkos kancellárja kísérte meg a tanács megreformálását, de tervei kudarcot vallottak.⁵⁸

Arra lehetne gondolni, hogy Vitéz, aki több mint tíz évig legszorosabb tanácsadója volt Mátyásnak, aki őt főkancellárrá és esztergomi érsekké is kinevezte,⁵⁹ lehetőséget kapott tervei végrehajtására. Mátyás, aki számos főpap és főúr ellenzése mellett és a köznemesség segítségével lett király,⁶⁰ uralkodását valóban a rendi mozgalom támogatásával kezdte. Rendszeresen hívott össze országgyűléseket, megvédte a köznemességet, sőt a királyi városokat is a nagyurak túlkapásaitól. Különösen a megyékben vezető szerepet játszó, tehetős középbirtokos nemességet támogatta.⁶¹ Mégsem került sor tanácsi reformra,⁶² sőt a prelátság és a bárók magukat továbbra is — a királytól is elismerve — mint „totum regnum representantes” tekinthették. Mátyás korában ez a kifejezés csak a királyi tanácsra vonatkoztatva nemegyszer előfordul; igaz, egyre gyakrabban értelmezték ezt a formulát már úgy is, hogy ez magába foglalja az alsóbb rendeket vagy legalábbis a köznemességet.⁶³ Ám addig, míg Mátyás a rendek által megajánlott adópénzeket a koronát III. Frigyesztől nem váltotta vissza és így meg se koronáztatta magát,⁶⁴ csak kevés lehetősége volt a tanács reformálására.⁶⁵

Minden jel szerint a koronázáskor a király és a rendek között kompromisszum jött létre. Az uralkodó dekrétumában megerősítette az ország szabadságait, tekintettel volt a középnemesség, sőt a városok érdekeire is, de bizonyos mértékben a királyi tanács jogait is megerősítette, hiszen a király a prelátság és a bárók tanácsa nélkül nem ítélt el senkit hűtlenség címén.⁶⁶ A jelek szerint a rendek sem törekedtek 1464-ben tanácsi

49. Mátyás király első titkos pecsétje, 1458 (előlap)

50. Mátyás király nagy felségpecsétje, 1464 (előlap)

reformra. Mátyás számára is talán egyszerűbb volt kevés főpappal és főúrral tárgyalni, mint a rendek képviselőivel. Egyrészt módja volt neki megfelelő püspökök kinevezésére,⁶⁷ másrészt arra, hogy adományokkal egy hozzá kötődő új arisztokráciát hozzon létre.⁶⁸ És valóban, a bárók között a király

rokonai, valamint atyjának és saját magának familiárisai játszották a vezető szerepet.⁶⁹ (Az már más lapra tartozik, hogy a király halála után ez az új arisztokrácia legnagyobb részben fiával szemben foglalt állást.)

Megkönnyítette a király helyzetét, hogy a kb. 18 főpapból és 50 főúrból álló tanács valamennyi tagja szinte sohasem ült össze. Mátyás uralkodása alatt a jelenlevő tanácsosok megállapítható legmagasabb száma tizenkét főpapot és harminchat bárót mutat ki, de többnyire sokkal kisebb számok fordulnak elő.⁷⁰ Átlagban öt püspök és kilenc főúr vett részt a tanács ülésein, ami lényegében Schiller Bódog egykori megállapítását igazolja: ő tágabb és szűkebb tanácsot különböztetett meg egymástól. Ezek a jelenlevő, lényegében a szűkebb tanácsot képező nagyurak minden különösebb meghatalmazás nélkül is teljes joggal képviselheték a távollévőket. Ezt nagyon világosan mutatja egy 1493-ból származó oklevél: „nobis ut consiliariis et ut prelati et baronibus absentesque dominos prelatos et barones totius regni Maiestatis sue fideles representantibus”. Ekkor hat püspök és öt báró volt jelen.⁷¹ Egy ilyen aránylag kis számú feudális úrból álló testülettel Mátyás zökkenőmentesen kormányozhatott. A 80-as években a szokásból már kb. 50 év óta kiment módon újra vetett ki adót, csak a tanács hozzájárulásával és anélkül, hogy országgyűlést hívott volna össze. Erre legalább két alkalommal maradt adat.⁷²

Úgy látszik, hogy Mátyás a koronázáskor a pecsétek ügyében is kompromisszumot kötött. Eredetileg a nagypecsétet a főkancellár őrizte, az ő irodája volt a nagyobb kancellária.⁷³ Mint ahogy Gerics József bebizonyította, a kancellár legkésőbb 1377 óta a királyi tanács bizalmi emberének számított, és mint ilyen, ellenőrizte az uralkodót.⁷⁴ Ezért lett már az Anjou-korban a titkos pecsét a királyi praerogativa eszköze.⁷⁵ A pecséthasználatnál tehát az angol fejlődéssel párhuzamos jelenségeket találunk.⁷⁶ Zsigmond is főleg a titkos kancelláriával kormányzott.⁷⁷ Mátyás trónralépte után

kinevezte ugyan Szécsi bíborost főkancellárrá, de nem vésetett nagypecsétet, hiszen még nem volt megkoronázva. A kormányzati ügyeket a titkos kancelláriában intézték el, a titkos pecsétet őrző secretarius cancellarius csak prépost volt.⁷⁸ A koronázás után sor került a kancelláriai reformra is. A ténylegesen nem létező nagyobb kancellária és a titkos kancellária de iure egyesültek. A kancellária feje, aki nemcsak az újonnan vésett pecsétet, azaz az aranybullát és a nagypecsétet, hanem a titkos pecsétet is őrizte, a „fő- és titkos kancellár” címet kapta.⁷⁹ Jogilag ez azt jelenti, hogy a titkos pecsét is — legalábbis elvben — a tanács felügyelete alá került. Ez nem csak feltevés. Maradt ránk olyan Mátyás kori oklevelek, amelyeken a kancellár saját kezűleg irt kancelláriai jegyzete a titkos pecsétet, amely pedig korábban a par excellence „sigillum regis” volt, „sigillum regni”-nek, azaz a rendi „ország” pecsétjének nevezte.⁸⁰ Az egyetlen ránk maradt középkori kancellárkinevező oklevélben az uralkodó a kancellárt mint „cancellarium regis atque regni” nevezte ki.⁸¹

Mátyás azzal igyekezett elkerülni az e kompromisszumból eredhető veszélyeket, hogy tizenhat éven keresztül mindig két egyenjogú (fő- és titkos) kancellárt nevezett ki és csak uralkodása utolsó szakaszában adta át a kancellária vezetését egyetlen előljáró kezébe.⁸² Vitéz főkancellár 1471-es összeesküvése után polgári vagy külföldi származású püspököket helyezett a kancellária élére. Nyolc kancellárja közül — 1464-től számítva — csak az első három volt nemes, utánuk két magyar polgárfi és három külföldi következett.⁸³ Az önálló titkos kancellária megszűnése miatt a királyi gyűrűs pecsét nagyobb jelentőségre tett szert: a gyűrűspecsét irodájának élén álló királyi titkár az uralkodó utolsó éveiben már majdnem olyan hatalmas volt, mint a kancellár.⁸⁴ A kancellárok, mint a király és az ország kancellárai, e kettős minőségükben így szükségképpen összeütköztek az uralkodóval. A nyolc kancellár közül ugyan három hivatali idejében halt meg,⁸⁵ de kettőt az uralkodó

börtönbe vetett,⁸⁶ a külföldi Beckensloer pedig Frigyes császárhoz szökött.⁸⁷ Az olasz Rangoni bíboros lényegében hasonló módon járt el: olaszországi útjáról nem tért haza, és kúriai bíborosként Rómában maradt. Ez ellen Mátyás sem tehetett semmit, és ezért megbízta képviselőjével a Szentszéknél.⁸⁸ Az utolsó kancellár, a cseh Filipec túlélte a királyt.

A korábbi irodalomban eléggé elhanyagolták a kancelláriai reformoknak negatív oldalát — ezért kellett ezt most kihangsúlyoznunk. Kihatásai tulajdonképpen csak később mutatkoztak nagyobb mértékben. Mátyás kezében, rövid megszakításokat leszámítva, a kancellária és hivatalnoksága még a centralizáció hatékony eszközeként működött.⁸⁹

Az 1464-es kompromisszum azonban pénzügyi téren a királynak elég független politikára adott lehetőséget. Ezt különösen jól mutatja a kincstári reform. Míg a XIV. század közepéig a királyi bevételeket az egyik udvari méltóság, a tárnokmester kezelte, akinek a hatalma szinte a nádorét is megközelítette,⁹⁰ addig I. Károly egy új kincstári intézményt létesített, amelynek élére hivatalnok, a kincstartó került. A kincstartóság fejlődése azonban mégis követte elődjét.⁹¹ A XV. század elejétől kezdve az időközben főkincstartó címet kapott hivatalnok már állásánál fogva a bárókhhoz számított — ám a legtöbb jövedelmi forrást tőle független királyi tisztviselők kezelték.⁹²

A pénzügy-igazgatási reformot Mátyás közvetlenül koronázása után kezdte meg. Egy kisenest, Besenyői Bertalant, kincstartónak nevezett ki — azaz már nem *főkincstartónak*.⁹³ Ezáltal a kincstartó újra hivatalnok lett és kinevezéséhez nem volt szükség a tanács jóváhagyására. A kincstári adminisztrációt Besenyői két utóda reformálta meg. Valamennyi királyi jövedelemforrást központosították, a kincstárban jól szervezett központi iroda jött létre, és ez ellenőrizte az alárendelt hivatalokat. Új pénzt vertek, amelyet közel 50 éven keresztül azonos pénzlábon adtak ki. A reform következtében a királyi rendes bevételei emelkedtek és

rendszeresebben folytak be. Ezekhez járultak a török veszéllyel indokolt és a rendek jóváhagyásával született rendkívüli adók.⁹⁴ Így vált lehetővé az állandó hadsereg alapítása, amellyel akaratát a király belpolitikailag is keresztül tudta vinni.⁹⁵

Mátyás politikájának értékelésénél a főpapok és főurak tényleges hatalmát is számításba kell venni. Sajnos itt csak becslésekre támaszkodhatunk. A legvalószínűbb becslés szerint a városok és mezővárosok 37—40%-a és a falvak 25—30%-a a bárók kezében volt.⁹⁶ Ehhez számítandók azoknak a nemeseknek a birtokai, akik familiárisként állottak a nagy feudális urak szolgálatában.⁹⁷ Ezért nem hiszem, hogy túlzás lenne azt állítani, hogy a magyarországi földbirtokoknak legalább a felét mindössze kb. 50 nagybirtokos család ellenőrizte. Ehhez hozzá kell azonban számítani még az egyházi birtokot is. Erről csak egyetlen becslés áll rendelkezésünkre, amely szerint valamennyi helység 12%-a engedelmeskedett egyházi földesúrnak.⁹⁸ A főpapok és bárók nélkül, illetőleg ezek ellenére tehát nyilvánvalóan nehéz lett volna a kormányzás.

Úgy látszik Mátyás ezért nem vállalkozott arra, hogy tanácsát a nagyurak ellenében rendi tanácssá alakítsa át. A századközép rendi mozgalmai elültek. Kormányzati reformmal, adományozási politikájával és a rendszeresen összehívott országgyűlésekkel azonban a nagy feudális urakat eléggé semlegesíteni tudta. Az alávetett osztályok ellenállása⁹⁹ és a török támadás veszélye a század közepén a feudális urak előtt is világossá tette, hogy szükség van erős királyi hatalomra.¹⁰⁰ A király tehát a nagyurakból álló tanács jogait sértetlenül hagyta, de prelátusait és báróit a pillanatnyi helyzettől függően vagy kikerülte vagy pedig velük szemben a középnemességet játszotta ki — illetőleg olykor éppen fordítva. Ez viszont természetessé tette, hogy a király halála után a tanács jogai anélkül, hogy a rendek ennek ellentmondtak volna, újra feléledtek — olyan mozzanatként, mely a későbbi fejlődés szempontjából nagyon károsnak bizonyult.¹⁰¹

Jegyzetek

- 1 Vö. *Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1972. 140.
 - 2 *Mályusz*: Rendi állam 47, 70—74.
 - 3 Vö. *Timon*: Alkotmány- és jogtörténet 548—549; *Eckhart*: A szentkorona-eszme 72—73; *Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1972. 136; *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 86—88; *Bak*: Königtum, passim. Itt találjuk meg Zsigmond (1387), Albert (1437) és II. Ulászló (1490) választási feltételeinek kiadását (*Bak*: Königtum 132—133, 136—138, 152—156). I. Ulászló (1440) választási feltételeit kiadta *Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 476—491. Hunyadinak kormányzóvá való megválasztása után a rendek által szerkesztett „potestatis gubernationis limitatio”-t dekrétum formájában kellett kiállítania: *Kovachich, M. G.*: Vestigia 253—261; *Bak*: Königtum 144—146. A csecsemőként megkoronázott V. László nevében nem állítottak ki választási ígéretet, ennek ellenére, amikor a kormányt 1453-ban ténylegesen átvette, dekrétum formában megerősítve adott ki egy, a rendek által szerkesztett, és tartalmilag a választási feltételeknek megfelelő alkotmányjogi garanciákat tartalmazó oklevelet: CH 310—314; *Bak*: Königtum 146—148. Mátyástól nem maradt ránk a választási feltételek sorába illő oklevél, noha ilyen valószínűleg létezett, és a király első törvényeiből és különösen az 1464-es koronázási dekrétumból többekévesé rekonstruálható lehetne.
 - 4 *Timon*: Alkotmány- és jogtörténet 547; *Eckhart*: A szentkorona-eszme 22—23; *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 90—91; *Bak*: Königtum, passim; *Fügedi Erik*: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Bp. 1974. 52—71, különösen 60.
 - 5 Vö. *Timon*: Alkotmány- és jogtörténet 549, 662. Zsigmond még nem adott ki ilyen dekrétumot, noha első koronázása után tíz évvel kiadott törvénye tartalmilag hasonlít a későbbi „alkománybiztosító” dekrétumhoz, vö. *Bak*: Königtum 31—32. Hogy a koronázási dekrétumot a rendi szabadságok kodifikációjának kell tekinteni, azt a Mátyás kori adatok is mutatják. 1464-ben koronázták meg, mivel a korona addig III. Frigyes császárnál volt: *Deér, József*: Die heilige Krone Ungarns (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.—Hist.—Klasse, Denkschriften 91. Bd) Wien 1966. 240—249; *Haller, Brigitte*: Kaiser Friedrich III. und die Stephanskron. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 1973. 94—147; *Bak*: Königtum 57—58. A korona visszaadásához vezető tárgyalásokat utólagja *Nehring* (Matthias Cor-
- vinus 13—23) érintette. A koronázás jelentőségének túlértékelésétől joggal óv *Elekes* (A középkori magyar állam 207—208). Mátyás koronázásakor adta ki a koronázási dekrétumot, és a későbbi törvényekben a rendek gyakran kérték, hogy tartsa be azokat: 1468: XVI. tc. *Kovachich, J. N.*: Sylloge I. 201; 1472: XV. tc. (*Kovachich, J. N.*: Sylloge I. 218). Ez utóbbi articulus különösen tanulságos: „Ex quo articuli principales, in quibus lucidius libertates, et consuetudines Regni nostri continentur, in Decreto, tempore coronationis nostrae edito, enucleiatus stabiliti sunt, de consilio Praelatorum, Baronum, et Nobilium Regni nostri, statuimus, ut ipsum Decretum, tempore coronationis praedictae factum, cum suis singulis Articulis, et clausulis, in eisdem articulis contentis, in suis vigoribus firmissime permaneat.” További Mátyás kori törvényes hivatkozások: 1475: I. tc (*Kovachich, J. N.*: Sylloge I. 221); 1478: XIV. tc (CIH 386).
- 6 A Corpus Iuris legutolsó kiadásából idézzük (CIH 472—480) (*Bak*: Königtum 152—154 más kiadást vett át). Az oklevél fennmaradt kéziratok másolatait leírta: *Kovachich, Josephus Nicolaus*: Lectiones variantes decretorum comitialium regni Hungariae. Pesthini 1816. 21, 109—113. A történetírás általi felhasználása már Bonfini-nél kezdődik, aki az 1496—1497-ben befejeződött (vö. *Kulcsár*: Bonfini 201) könyvében a választási feltételeket Filipec kancellár szájába adva írja le. A kancellár tartotta ugyanis állítólag az üdvözlő beszédet az új király előtt (*Bonfini* Decades IV. Liber IX. 197—212). A feltételeket tartalmazó Bonfini-féle Filipec-beszéd más korabeli kéziratokban önállóan is előfordul, vö. *Kulcsár*: Bonfini 152—154.
 - 7 Lásd pl. *Mályusz*: Társadalom 382; *Elekes—Lederer—Székely*: Mo. tört. 368—371; stb.
 - 8 Az 1490-es interregnum időszakát legrészletesebben az alábbi munkák tárgyalják (külön idézet nélkül rájuk támaszkodtam): *Fraknoi Vilmos*: II. Ulászló királlyá választása. Sz 1885. 1—20, 97—115, 193—221; *Schönherr*: Corvin János 68—163.
 - 9 A megyei nemességhez intézett meghívólevelek sajnos nem maradtak ránk, a városokon kívül csupán a Gersei Pethőkhöz intézett és április 17-én keltezett oklevelet ismerjük (OL DI. 104715). Beatrix nevében állították ugyan ki, aláírása azonban a következő: „prelati et barones eiusdem regni apud eandem constituti”. A királynén kívül öt püspök és három báró pecsételte meg. A Pethő-féle meghívó szerint, mivel „regnum hoc propter hostes undique circumpositos non posse diutius sine graviore detrimento vacare principe et rectore”, a királyválasztó gyűlést „ad unum integrum mensem” tűzik ki. A Mátyás halála utáni bizonytalan helyzetre utalnak a következő mondatok: Jöj-

jenek a címzettek az országgyűlésre, „interea autem suos vicinos nomine nostro et totius regni adhortentur, amonant et requirant, ne quid novitatis contra aliquos attentare aut aliquod inconveniens movere audeant, nam si aliter fecerint, sint exnunc certificati, quia id regnum nemini tollerabit (!), nec inultum relinquet, providebitur insuper, quod nulla eis gratia, tanquam pacis et turbatoribus, etiam tempore coronationis ipsius novi regis concedatur.” Sajnos, az oklevél kiadatlan, az eddigi irodalom mindig a városokhoz intézett meghívókat használta fel. *Szabó Dezső* (Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505—1526. Bp. 1917. 39. l., 2—3. j.) idézte ugyan, de azon a megállapításon kívül, hogy a városi meghívóktól erősen eltér, nem foglalkozott vele. A király halála utáni zűrzavaros helyzetre utal többek között az is, hogy Beatrix és Corvin már a király halálának másnapján felhívják Nagyszombat városát, hogy jól őrizze a városkapukat, és „quod Emericus Czobor aut familiaris sui nullam in Ciuitate aut portis illius possint habere facultatem” (Hazai okmt. II. 371). A furcsa ebben az, hogy a város védelme feltétlenül Czobor feladatköréhez tartozott, hiszen ő volt Pozsony megye ispánja (*Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. III. Pozsony 1894. 171—172).

- 10 A városoknak szóló meghívókat ugyanaznap adták ki és ugyanazok pecsételték, mint az eltérő szövegezésű előbb ismertetett, a főuraknak szólókat. Több példány maradt fenn. Sopron: Sopron város lt. Dl. 2312. Kiadva: *Házi*: Sopron I/6. 58—59. Bártfa: *Kovachich, M. G.*: Vestigia 406—407; *Iványi*: Bártfa lt. 2778. sz. Kassa: *Teleki*: Hunyadiak XII. 486—487. Pozsony: Archiv mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných pribuzných pisomnosti. Praha 1956. 3905. sz. Eperjes: *Iványi*: Eperjes lt. II. 658. sz. Nem véletlenül soroltuk fel, hogy hány város levéltárból ismerjük a királyválasztási meghívókat, hiszen 1464 óta csak nagyon kevés városi levéltárban maradt fenn országgyűlési meghívólevél. (Kivétel: 1475, vö. pl. *Iványi*: Bártfa lt. 1970. sz. Ez azonban szintén nem véletlen, ha az 1474-es belpolitikai válságra gondolunk, amelyről más helyen írok, és amelyről az MTA Középkori Munkabizottságában tartottam előadást 1975-ben.) A jelek szerint a Mátyás-kor második felében sem a király, sem a városok nem fektettek súlyt városi követek jelenlétére az országgyűléseken. Vö. *Kubinyi András*: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. TBM. XV. 1963. 206. A városi meghívók szövegezése sem érdektelen: „cum itaque vos pars et membrum eiusdem regni sitis, magni interest, ut et vos in ea ipsa electione per medium certorum ex vobis assitis et ad id vota quoque vestra concurrant” (*Házi*: Sopron I/6. 58). A XV. század

közepe óta a rendi „regnum” több jelentése fut párhuzamosan egymás mellett. Egy szűkebb értelmezés szerint csak a nemesség tekinthető az „ország” tagjának, míg egy tágabb a királyi városok polgárait is ide számítja. Vö. pl. *Eckhart*: A szentkorona-eszme 182—183; *Holub*: La représentation 84—87; *Mályusz*: Rendi állam 544—551. Akárhogy is van, ez gesztusként értelmezhető a városok felé, hiszen pl. — természetesen — a Gersei Pethőket nem kellett arra emlékeztetni, hogy ők is az „ország” tagjai, őket így hívták meg: „rogamus... ut ad dietam huiusmodi... advenire, electionique huiusmodi cum certis (ceteris?) dominis et regnicolis presentes adesce velint” (OL Dl. 104 715).

- 11 Lásd a 8. jegyzetben idézett irodalmat.
- 12 Két egymástól apróbb részletekben eltérő átiratban maradt fenn. II. Ulászló Farkashidán írta át (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 271—281), és ismert még az aradi káptalané (OL Dl. 37 668).
- 13 Lásd 8. j.
- 14 A Corvin-szerződés — az ún. „farkashidai egyezmény” — négy püspököt (köztük Filipec kancellárt és Bakóczot), valamint hét világi főurat nevez meg (*Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 270). A kortárs Bonfini ugyanezeket a főpapokat és szintén hét főurat említ, de csak öt azonos az oklevélben említettekkel (*Bonfini Decas* IV. Liber IX. 188).
- 15 Lásd 6. j.
- 16 Így a Corvin-szerződés, lásd 12. j., más pl.: 31. j.
- 17 Mivel a királynénak sok pénze volt, és nagy birtokok tartoztak hozzá, támogatása szinte nélkülözhetetlen volt egy trónkövetelő számára. Beatrix azzal a feltétellel támogatta Ulászlót, hogy az feleségül veszi, lásd 8. j.
- 18 A házasság megtörténtét a királyné előadása alapján közjegyző foglalta írásba 1492. március 22-én, és ennek igazságát a király pártján álló főpapok és főurak vallomása is igazolta (Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Közli *Berzeviczy Albert*. Bp. 1914. 219—231). A római kúria csak 1500. április 3-án nyilvánította érvénytelennek a házasságot (uo. 387—403). A házassági vitában keletkezett a király egyik hívének — aki magát „Udis”-nek (görögül: „senki”) nevezte — a vitairata „Wladislai... Regis Apologia” címmel. Ez az igen érdekes forrás nem csupán a királyné szerepét ismerteti — természetesen egyoldalúan —, hanem Ulászló választásának okait is megadja, amelyek között említi a Mátyás kormányzatával való elégedetlenséget. Kiadta: *Roszner Ervin*: Régi magyar házassági jog. Bp. 1887. 452—479.
- 19 „Quod regnum Hungariae, cum coeteris regnis, provinciis sibi subjectis, dominosque praelatos, et barones, omnes ecclesias, ecclesiasticasque personas, ac nobiles et civitates,

- nec non coeteros incolas, et inhabitatores ipsius regni, conservabimus in antiquis iuribus, privilegiis, immunitatibus, libertatibus, et consuetudinibus approbatis, in quibus scilicet per divos quondam reges conservati, quibusque gavisi, et usi fuerunt: *ita quod nullas prorsus novitates (quemadmodum praefatus quondam dominus Mathias rex fecerat) in eorundem detrimentum, et oppressionem, ac contra huiusmodi antiquas libertates ipsorum, sub aliquo quaesito colore, introducamus. Introductas vero per ipsum quondam serenissimum dominum Mathiam regem aboleamus: contributionem autem, seu taxam unius floreni, nulla ratione exigamus, sed antiquis, justis, ordinariis, et consuetis proventibus regalibus contenti esse debeamus*" (CIH I. 472, 474). Hasonló tartalmú korábbi választási feltételek: Zsigmond, 1387: „Quod omnes et singulos Prelatos, Barones, Proceres, Nobiles ac alterius cuiuscunque status homines, nullo dempto, in omnibus eorum libertatibus et bonis consuetudinibus, quibus a tempore sanctorum Regum vel aliorum successorum eorundem freti sunt et gavisi, salvos conservabit et tenebit indemnes *novitate absque omni*" (*Bak: Königtum 133*). Albert, 1437: „quod antiquas leges et consuetudines huius regni ac libertates regnicolarum et ecclesiasticarum et secularium, cuiuscunque status, ad priorem suum statum et modum, quantum de iure et cum honore eorundem prelatorum et regnicolarum consilio et auxilio possumus, reducemus et reintegramus et reformabimus et de cetero in eisdem manutenebimus et conservabimus. *Item novitates et nocivas consuetudines introductas abolebimus et destruemus*" (*Bak: Königtum 136*). (Nála sajtóhibából nocinas és abdebimus szavak olvashatók.) — V. László, 1453: I. tc.: „dominus rex iurabit: quod regnum suum Hungariae, cum suis regnicolis, in omnibus, et singulis iuribus, libertatibus, et legibus, ac approbatis consuetudinibus, inviolabiliter conservabit, in quibus praedecessores sui: puta dominus Sigismundus imperator avus: et dominus Albertus pater idem regnum, et ejus regnicolas tenuerunt, et conservaverunt" (CIH 310). 1453: X. tc.: „taxae inconsumptae, ulterius non fiant, quovis modo, aut quacunque ratione" (CIH 314). Mátyás, 1464: I. tc.: „quod nos regnum nostrum Hungariae, et omnes ejus ad idem pertinentes incolas, in omnibus, et singulis bonis, et antiquis libertatibus, consuetudinibus, et iuribus quibus hoc regnum utebatur temporibus praedecessorum nostrorum: conservabimus, et tenebimus" (CIH 344).
- 20 CIH 474. Az 1492: II. tc. átvette, lásd CIH 482.
- 21 1464: II. tc. (CIH 344, 346). Vö. még *Deér, József: Die heilige Krone Ungarns (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist.—Klasse, Denkschriften 91. Bd.) Wien 1966. 247.*
- 22 CIH 474. Az 1492: III. tc. szó szerint átvette (CIH 482, 484).
- 23 CIH 474, 476. Az 1492: IV. tc. átvette a Morvaországra, Sziléziára és Lausitzra vonatkozó részt (CIH 484). Mivel Alsó-Ausztriát időközben visszaszerezték a Habsburgok, akikkel közben békét kötöttek, ezekre már nem utaltak 1492-ben.
- 24 Albert választási feltétele (*Bak: Königtum 137*). 1453: I. tc. (CIH 311).
- 25 *Bónis, György: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. Nouvelles Études historiques publiées à l'occasion du XII Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. I. Bp. 1965. 83—103.*
- 26 CIH 476. Zsigmondot választási feltételeiben arra kötelezték, hogy tanácsába csak magyarokat és nem külföldieket vegyen be, valamint hogy egyházi javadalmakat, világi méltóságokat és birtokokat csak hazaiaknak adjon (*Bak: Königtum 133*). II. Ulászló feltételei leginkább Albertéra hasonlítanak, részben szó szerint egyeznek: 1437: „Possessiones aut iura possessionalia bene meritis incolis tantum regni et corone Hungariae subiectis, iuxta earum (!) merita et obsequia more et ad instar praedecessorum nostrorum regum Hungariae conferemus et donabimus" (*Bak: Königtum 137*): 1490: „possessiones et iura possessionaria, non forensibus, sed bene meritis, incolis tantum regni, et coronae Hungariae subjectis, juxta eorum merita, et obsequia conferamus (CIH 476). Az 1453: III. tc. és Szilágyi Mihály kormányzó törvénye, 1458: VII. tc. (ezt a törvényt mintegy Mátyás választási feltételének szoktak tekinteni, vö. *Elekes: A középkori magyar állam 208. — Bak: Königtum 55*) is megtiltják a királynak, hogy külföldieknek javadalmakat, méltóságokat vagy birtokokat adományozzon (CIH 312, 332). Az 1490-es feltételek vonatkozó cikkelyeit — egy kivétellel — az 1492: V—IX. tc. majdnem szó szerint átvette (CIH 484—486). A birtokadományozásról szóló és a jegyzetünk elején közölt cikkelyt az alábbiakkal egészítették ki: „Regia autem majestas liberam habeat facultatem conferendi, usque ad centum jobagiones proprio motu, quibuscunque voluerit. Ultra autem centum: conferat cum consilio praelatorum et baronum suorum: prout continetur in literis juramentali-bus suae majestatis" (1492: IX. tc. CIH 468). Ez a toldalék nagyon tanulságos. Azt próbálja szuggerálni, mintha ez is benne lenne a választási feltételekben, noha ott az uralkodó adományozási jogát csak a külföldiekkel szemben korlátozták. Most a feudális uralkodó osztály felső rétege azt akarta megakadályozni, hogy valaki akaratuk ellenére közéjük kerüljön. (Száz jobbágytelek már önmagában is tekintélyes középnemesi birtok!) 1492-ben el-

- hagyták azonban az egyházi javadalmakra vonatkozó cikkelyt, mert itt nem tudtak megegyezni (vö. CIH 560). Kis módosítással bekerült az 1495: XXX. tc.-be (CIH 580).
- 27 CIH 476, 478. (Szó szerint átvéve: 1492: X—XII. tc. CIH 486, 488.) Lásd azonkívül Mátyásnál: 1464: V. és XVIII. tc., 1471: X. tc., 1478: IX. tc., 1486: XLVI. tc. (CIH 346, 352, 362, 384, 442).
- 28 CIH 478. Albert feltételei: *Bak*: Königtum 137. Az 1492-es törvény nem vette át ezt a cikkelyt. Ezt annak bizonyítékként tekinthetjük, hogy a II. Ulászló-féle feltételeket az Albert által elfogadott, valamint a korábbi törvények mintájára szerkesztették. A pénzrendszer ügye Albert alatt döntő volt, hiszen Zsigmond gyakran módosította pénzeit. 1490-ben már egész más a helyzet. Körülbelül 1468-tól kezdve az 1520-as évek elejéig királyaink nem változtatták meg a pénzlábat, ezért nem tartották szükségesnek 1492-ben ennek a cikkelynek a felvételét. Vö. *Huszár Lajos*: Mátyás pénzei. In: Mátyás Ekv. I. 549—574; *Huszár Lajos*: A budai pénzverés története a középkorban Bp. 1958. 69—116.
- 29 CIH 478.
- 30 Lásd 12., 14. j.
- 31 *Kovachich, M. G.*: Supplementum II. 283—284; *Katona*: Hist. crit. XVII. 20—23.
- 32 I. Ulászló választási feltételei bizonyos mértékben eltérnek ettől a rendszertől. Említik ugyan az ország jogai, szabadságai és jó szokásai megerősítését, valamint a védelmi kötelezettséget, de az újítások tilalmáról és a külföldiek ellen szóló cikkelyeket nem olvasunk (*Kovachich, M. G.*: Supplementum I. 476—481). Ezenfelül az 1440-es feltételek nyitva hagyják a kérdést, hogy ki fogja az uralkodó hatalmát korlátozni, a prelátusok és a bárók (mint a korábbi és későbbi feltételeknél), vagy rajtuk kívül a köznemesség is? Mályusz szerint Vitéz János fogalmazata, nyilván szándékosan nem adott választ. Érezni lehet különben az 1439-es törvény hatását is (*Mályusz*: Rendi állam 75—76).
- 33 Vö. pl. *Hartung, Fritz*: Die Wahlkapitulationen der deutschen Kaiser und Könige. HZ 1911. 306—344; *Hartung, Fritz*: Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart. 8. kiad. Stuttgart é. n. 35—36; *Bosl, Karl*: Mensch und Gesellschaft in der Geschichte Europas. München 1972. 146—151; *Oestreich, Gerhard*: Verfassungsgeschichte vom Ende des Mittelalters bis zum Ende des alten Reiches (Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte Bd. 11.) München 1974. 25; stb. Úgy tűnik, mintha a magyar választási feltételek a leg hamarabb kialakult típushoz tartoznának, különösen az újítások tilalmáról mondhatjuk ezt el.
- 34 Ilyen volt pl. 1437-ben a királyné „status”-áról vagy a királyi pár leányai kiházásításáról szóló cikkely (*Bak*: Königtum 137).
- 35 Lásd 20., 23., 29. j.
- 36 *Hartung, Fritz*: Die Wahlkapitulationen der deutsche Kaiser und Könige. HZ 1911. 313—314.
- 37 *Mályusz*: Rendi állam 47, 70—74.
- 38 Ezt eléggé jól mutatják az 1495. évi törvények. A VIII. tc. pl. bővíti az 1492: XL. tc.-et (CIH 568). Ott csak a prelátusok és bárók vannak bírótársként említve (CIH 504, 506), míg itt a királynak három prelátust, három bárót és 14 tehetős nemest kell bírótársnak kinevezni. Vö. *Bónis*: A jogtudó értelmiség 343—344. (Nemesi ülnökök már szerepeltek korábban is a bíróságokon, lásd 62. j.) A királyi tanácsban ülő főpapok és főurak ellen irányult az 1495: XXV. tc. (CIH 576, 578) stb.
- 39 CIH 472: „domini praelati, et barones, caeterique primores, et universi incolae regni ejusdem, ad quos scilicet jus eligendi novum regem, ex vetustissima regni ipsius libertate, et consuetudine devolutum existerat, animadvertentes se principe orbatos esse, nec posse commode, et sine regni gravi detrimento diutius capite carere; post plures tractatus, de novo rege eligendo, et praeficiendo, inter se habitos, oculos mentis ipsorum in nos conjecerunt, et caeteris omnibus principibus Christianis, competitoribus scilicet nostris, qui videlicet regnum ipsum similiter ambiebant, nos praetulerunt, sibique cum infrascriptis conditionibus, pactis, et articulis, in regem, dominumque et principem elegerunt, et solenniter pronunciarunt.” — A szövegezés összecseng a meghívólevelekkel. A Pethőkhöz intézettben ezt olvassuk: „Nostis autem regnum hoc propter hostes undique circumpositos non posse diutius sine graviori detrimento vacare principe et rectore, quoniam obrem de novo rege et principe deligendo maturius providendum esse putavimus” (OL 104715 F). A városok meghívója: „Ne igitur regnum hoc principe sic orbatum aliquod incommodum aut detrimentum paciatur, nichil magis necessarium hoc tempore existimavimus, quam de novo rege et principe quamprimum providere” (*Házi*: Sopron I/6. 58). Lásd még 9—10. j.
- 40 Lásd 12., 14. j.
- 41 Lásd 31. j.
- 42 A XV. század közepéről való példákat lásd *Mályusz*: Rendi állam 74. l., 118. j.; 76. l., 128. j.; 77. l., 131. j.; 529. l.
- 43 *Holub*: La représentation 77—121. Azoknak az adatoknak az összeállítását, amelyeket csak a főpapok és főurak a köznemesség nélkül mint „totum regnum representantes” szerepelnek, a 87. l., 1. j.-ben találhatók.
- 44 *Iványi Béla*: Oklevelek Magyarország és az Alsó-ausztriai Sanct Pölten város összekötöttéseihez (1482—1552). TT

1908. 154. Lásd ugyanezt még: Archiv des Landes und Stadt Wien. Urkunden 5363. sz.
- 45 A legtöbb személy, 8 püspök és 27 báró a Corvin-szerződésnél volt jelen (OL Dl. 37668). A soproni zsidók ügyében viszont a királynén és Corvinon kívül csak 5 feudális úr pecsételte meg az oklevelet, akik közül legalább ketten, de esetleg hárman preláthusok voltak (Sopron város Levéltára, Dl. 2314). Adott ki a tanács pl. vámügyekben is oklevelet (a királyné, Corvin, 6 püspök és 4 báró). (Kassa város Levéltára, Arch. secr. F., Telonium 102.) Stb.
- 46 *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 210—213; *Mályusz*: Zsigmond király 169; *Mályusz*: Rendi állam 581; *Bak*: Königtum 27, 33—35, 49.
- 47 Ez különösen diplomáciai vonatkozású ügyekben volt így. Pl. 1328: *Fejér*: Codex VIII/7. 208—211 (békekötés); 1380: *Fejér*: Codex IX/7. 624—626 (házassági szerződés). Azokat a feltételeket, amelyeket 1401-ben a foglyul ejtett Zsigmondnak nyújtottak át, hét főpap és hat báró pecsételte meg, ők azonban a „regnum”-ot képviselték (*Holub*: La représentation 85).
- 48 A megyéknél: *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecsét-használat története a középkorban. Bp. 1944. 69—70. Városi analógiák (az esküdtek pecsétjei a városi pecsét helyett): *Kubinyi András*: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. In: Székesfehérvár évszázadai. II. Székesfehérvár 1972. 161.
- 49 *Házi*: Sopron I/6. 65—66, ill. 66—67. (A feudális urak oklevelét hét főpap és ugyanannyi báró pecsételte meg. Sopron város Levéltára, Dl. 2317.) *Iványi*: Bártfa lt. 2813—2814., 2815—2816. sz. Természetesen nem minden királyi oklevéllel állított ki a tanács párhuzamosat, pl. Archiv mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listin, listov a iných príbuzných písomností. Praha 1956. 3913., 3914. sz.
- 50 *Schiller*: Főrendiség 33—166, ahol a tanács hatáskörére vonatkozó adatokat állította össze. Még ma is ez a leghasználhatóbb könyv a középkori királyi tanácsról, és *Szilágyi*: Kancellária 66. l., 106. j. ez ellen irányuló éles támadását csak részben tudjuk elfogadni. Vö. még *Holub, József*: La Formation des deux Chambres de L'Assemblée nationale hongroise, Album Helen Maud Cam. II. In: Études présentées XXIV. Louvain—Paris 1961. 351—354.
- 51 II. Ulászló feltételei: „quod cum dictis majestatis (III. Frigyes és fia), absque consilio, consensu, et libera, expressaque voluntate eorum dominorum praelatorum, et baronum superinde non concordemus. . . De ipsa autem pecunia (amelyet a békekötés fejében vártak), praeter voluntatem, et consilium, ac liberum, et expressum consensum eorum dominorum praelatorum et baronum, aliter nulla ratione disponamus” (CIH 476). Bonfini: „nullaque cum Cesarea maiestate citra senatus consultum et auctoritatem concordia ineatur. . . pecunia. . . sine senatus consulto numquam a rege possit erogari” (*Bonfini Decas IV. Liber IX. 205*).
- 52 *Eckhart, Ferenc*: La diète corporative hongroise. L'organisation corporative du Moyen Age à la fin de l'Ancien Régime. In: Études présentées III. Louvain 1939. 213—224; *Holub, József*: La Formation des deux Chambres de l'Assemblée nationale hongroise, Album Helen Maud Cam. II. = Études présentées XXIV. Louvain—Paris 1961. 349—358.
- 53 *Mályusz*: Társadalom 332—334; *Fügedi*: Arisztokrácia 9—11.
- 54 Királyi bizalmasok a tanácsban: *Mályusz*: Társadalom 333—334. Titkos tanács alakulásának csirái figyelhetők meg Zsigmond alatt: *Mályusz*: Zsigmond király 186. V. László idején Vitez titkos kancellárként újra a tanács kettőosztására törekedett (*Mályusz*: Zsigmond király 190 és *Mályusz*: Rendi állam 97—99, 573—602, különösen 598—600; *Elekes*: A középkori magyar állam 196—197). Az 1454-es tanácsreformtervre lásd 58. j.
- 55 Vö. *Schiller*: Főrendiség.
- 56 Az 1298: XXIII. tc. írta elő először nemesek választását a királyi tanácsba (*Kovachich, J. N.*: Sylloge I. 35—36. Vö. *Gerics József*: A királyi birói jelenlét a XIII—XIV. század fordulóján. Jogtudományi Közlöny, 1962. 656; *Gerics József*: Árpád-kori jogintézményeink és terminológia törvényhozásunk egyik keltezetlen emlékében. Sz 1969. 637). Nyilván nem véletlen, hogy ezt az elfelejtett törvényt a magyar rendi fejlődés egyik újabb csúcspontján, 1440-ben fedezték fel újra. Bizonyára Vitez János kezdeményezésére erősítette meg ekkor első törvényében I. Ulászló mint országos szabadságot nemcsak az Aranybulát és az 1351-es törvényt, hanem az 1298-ast is (*Mályusz*: Rendi állam 75—79). Nemesek másodszer egy 1386-os országgyűlési határozat értelmében kerülnek a királyi tanácsba: „si aliquae nouitates vel mociones difficiles in Regno emergi contingerint, tunc Regia majestas prelati et Baronibus regni ad tractandum et consiliandum de pocioribus Nobilibus regni adjungat et assumptat ad ea recuperanda” (*Bak*: Königtum 131). E határozat jelentőségét elemzi *Eckhart*: A szentkorona-eszme 67—72. A következő évben keletkeztek Zsigmond választási feltételei. Ezek egészen más mutatnak: „promisit et expresse consensit, quod antiqui Consilarii sui esse debent prelati, Barones eorumque successores et Baronum heredes, quos alias Ungarie Reges pro eorum Consiliariis habuerunt, et dumtaxat Ungaricam et non alias nationes in suis Consiliis et pro Consiliariis tenere, temporibus quoad vixerit

- affuturis" (*Bak*: Königtum 133). A köznemesekről már szó sincs, sőt, mintha éppen ez ellen szólna a feltétel! A XV. század közepi tanácsi reformkísérletet, amely szerint a tanács tagjait választották volna, részletesen taglalta *Mályusz*: Rendi állam 46—123, 529—602. Lásd még 58. j.
- 57 Vö. pl. *Helbig, Herbert*: Ständische Einungsversuche in den mitteleuropäischen Territorien am Ausgang des Mittelalters, Album Helen Maud Cam. II = Études présentées XXIV. Louvain—Paris 1961. 196, 200—205; *Gorski, Karol*: Die Anfänge der Representation der Communitas nobilium in Polen, im Ordensstaat Preussen und in Ungarn im Mittelalter. Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock, 1968. Gesellschaft- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1. = Études présentées XXXVI. Rostock 1966. 19—22.
- 58 *Mályusz*: Rendi állam 98—100. Hat-hat főpapból, báróból és nemesből alkotott tanácsra gondolt.
- 59 *Bónis*: A jogtudó értelmiség 149—150, 170—171, 224—227.
- 60 Vö. *Elekes*: A középkori magyar állam 201—204.
- 61 A gazdag irodalomból lásd pl. *Mályusz*: Társadalom 369—382; *Elekes Lajos*: Rendiség és központosság a feudális államokban. (Problémák a kérdés kelet-európai vonatkozásainak kutatásában, különös tekintettel a XV. századi Magyarország viszonyaira.) Bp. 1962. 62—81; *Elekes*: A középkori magyar állam 201—265.
- 62 Amikor Mátyás 1458-ban király lett, két királyi bíróságot létesített, a „specialis” és a „personalis praesentia regia”-t. A „speciális praesentia”-nak hat választott előkelő köznemesi ülnökkel kellett ítélnie (1458: XXXII. tc. *Kovachich, J. N.*: Sylloge I. 147). A „personalis praesentia” ülnökei a prelátusok és a bárók maradtak. A két bíróságot a király 1464-ben egyesítette a „personalis praesentia” neve alatt. Így továbbra is a főpapok és főurak voltak a bírótársak. Igaz, hogy noha a törvény erre nem kötelezte a királyt, még találunk a tehetőz köznemességhez tartozó ülnököket a bíróságon, de ezeknek nem sok befolyásuk volt a prelátusok és a bárók mellett. Vö. *Szilágyi*: Kancellária 93—118; *Bónis*: A jogtudó értelmiség 245—265. A bírói tanács köznemesi ülnökei azonban a jelek szerint politikai ügyekben nem jutottak szóhoz. Megjegyzendő, hogy a „speciális praesentia” tanácsában is helyet foglaltak a prelátusok és a bárók, nemcsak a hat köznemesi ülnök. Vö. pl. OL DI. 15574, 15655, 15676 stb. *Szilágyi* művében (Kancellária) az 1458—1526 közti királyi oklevelek kancelláriai jegyzeteiből akarta a királyi tanács működését rekonstruálni. Azt sikerült bebizonyítania, hogy azoknak az oklevél-kiállítások parancsoknak a száma, amelyeket nagy feudális urak közvetítettek a kancellária felé, rohamosan csökkent. (1458—1460 közt még 79%, 1461—1470: 50%, 1471—1480: 25%, 1481—1490: 7%. *Szilágyi*: Kancellária 60. Ezzel szemben nőtt a hivatali és titkári — Szilágyinál kancelláriai — relációk száma.) Ezekből a számokból logikusan következtetett a feudális nagyurak befolyása csökkenésére. Ez azonban egyrészt valószínűtlen, másrészt ellentétben áll a tanács működésére vonatkozó egyéb forrásokkal. Nem a tanácsból szorultak ki a nagy feudális urak, csak a rutin jellegű tevékenységtől tartották magukat távol. Azt sem vette Szilágyi figyelembe, hogy a királyi okleveleknek csak alig valamivel több mint tíz százaléka van relációs jegyzet, a többszörrel több okleveleknél ez az arány még kisebb. A relációs jegyzetek jelentőségéről, a tanács és a kancellária viszonyáról más helyen kívánok szólni.
- 63 Lásd 43. j.
- 64 Lásd 5. j. Jellemző Vitéz rendi gondolkodására, hogy tanácsára a király a tárgyalási cikkelyeket a köznemességnek beakarta mutatni (*Mályusz*: Társadalom 367). Azt írta Mátyás: „articulos . . . firmare, aut infirmare, prout ab eo (Vitéz!) percepimus, non est Nostrum, cum non personam Nostram, ut dicunt, sed totius Regni Universitatem concernant” (*Kovachich, M. G.*: Vestigia 366—367). Lásd azonban még *Nehring*: Matthias Corvinus 18—21.
- 65 Külső és belső ellenségekkel harcolt, vö. *Elekes*: A középkori magyar állam 204—207.
- 66 1464: III. tc.: „quod nos aliquem, vel aliquos ex regnicolis; sine praelatorum et baronum regni consilio, nota, seu crimine infidelitatis, damnare non valemus” (CIH 346).
- 67 *Fügedi Erik*: A XV. századi magyar püspökök. TSz 1965. 477—485.
- 68 *Fügedi*: Arisztokrácia 55—64; *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei 5. 1971. 291—301.
- 69 *Elekes*: Mátyás 25—28.
- 70 1459: 12 főpap (11 püspök és a székesfehérvári prépost) és 36 főúr (OL DI. 15316, 15318; *Kovachich, M. G.*: Vestigia 353—354). 1462-ben csak Szécsi bíboros főkancellár, Vitéz püspök, a nádor, a tárnokmester, az erdélyi vajda és a kincstartó van egy alkalommal a király mellett (OL DI. 15698). Az 1463-as velencei—magyar szerződésalkötésnél Várdai kalocsai érsek és Vitéz püspök képviselik a főpapat, míg a nádor, az erdélyi vajda, a horvát bán, a szlavón bán és a kincstartó a bárókat (*Katona*: Hist. crit. XIV. 651). Egy másik diplomáciai alkalomnál három főpapot: Bakócz királyi titkárt, Geréb Lászlót (Mátyás unokatestvérét és pápai legátust) és Nagylucsei kincstartót, valamint négy bárót: Báthori országbíró és vajdát, Szapolyai István ausztriai helytartót és a királyi rokon Geréb Mátyás horvát-szlavón bánt és Geréb Pétert említenek (*Teleki*: Hunyadiak XII. 393—394). Azaz, amikor a tanács a

- legszűkebb összetételben ült össze, akkor hat vagy hét feudális úr vett részt, akik vagy a király legszorosabb munkatársai, esetleg rokonai, vagy az ország legmagasabb méltóságai közé tartoztak.
- 71 *Schiller*: Főrendiség 33—166, ahol elsősorban a tágabb tanáccsal foglalkozik. Részleteiben vannak ugyan tévedések, és a szűkebb tanácsot sem látja világosan, mégis még mindig használható. 1493: OL DI. 23067. Az oklevél kiállításában Mátyás egykori főkancellárának, Váradai Péternek döntő szerepe volt.
- 72 *Holub, József*: „Quod omnes tangit . . .” Revue Historique de Droit français et étranger, 4 série. 1951. 99—100.
- 73 *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 157; *Szilágyi*: Kancellária 6—24.
- 74 *Gericz, József*: Beiträge zur Geschichte der Gerichtsbarkeiten im ungarischen königlichen Hof und der Zentralverwaltung im 14. Jahrhundert. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio historica 7. 1965. 14—16.
- 75 „Da durch die Überlassung des Grossiegels der König sein authentisches Siegel eingebüsst hatte, wurde zum Ersatz das Geheimsiegel für authentisch erklärt” (uo. 16); *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar királyi egyszerű és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 7. 1937. 80—90.
- 76 *Ohnesorge, Hedwig*: Die Siegel als Mittel der königlichen Prerogative in England im 13. und 14. Jahrhundert. Kassel 1928; *Chrimes, S. B.*: An Introduction to the Administrative History of Medieval England. Oxford 1952.
- 77 *Mályusz*: Zsigmond király 178—188.
- 78 *Bónis*: A jogtudó értelmiség 219—224.
- 79 A kancelláriai reformokat *Szilágyi* (Kancellária 15. l., 14. j.) és *Bónis* (A jogtudó értelmiség 224—226) irták le. *Bónis* szerint nem kellett 1464-ben egyesíteni a két kancelláriát, hiszen a királynak nem volt nagypecsétje, tehát nagyobb kancelláriája sem. Az egyetlen kancelláriának névleges feje volt Szécsi, de nagypecsét hiánya miatt tényleges működést nem fejthetett ki (*Bónis*: A jogtudó értelmiség 221). Bizonyos mértékben tényleg igaza van *Bónis*nak, de a bíboros főkancellári címe mégis azt mutatja, hogy a nagyobb kancellária jogilag nem szűnt meg, és hogy azt a koronázás után természetesen vissza kellett állítani. De a bíboros sem viselkedett nagyon névleges kancellárként. 1464 előtt a török határ közelében kötött velencei szerződést leszámítva, valamennyi alkalommal, amikor ismerjük a királyi tanács ülésén jelen levőket, ott találjuk Szécsit (OL DI. 15316, 15318, 15348, 15412, 15520, 15698, 15719; *Teleki*: Hunyadiak XI. 7; *Szilágyi*: Kancellária 26, aki egy idézettel kapcsolatban Szécsi szerepét joggal hangsúlyozza). Természetesen Szécsi mint az ország első egyházi méltósága szintén vezető szerepet igényelhetett magának a tanácsban, de azért főkancellárként is több hatalommal rendelkezett. Jogilag ő volt a „specialis praesentia” feje (lásd 62. j. és az ott idézett irodalmat). Ebben a minőségben említi a bírósági mandátumok 1464-ig a nevét (*Szilágyi*: Kancellária 94—95). A „specialis praesentia” a bírói, a „personalis praesentia” a titkos pecsétet használta (*Kumorovitz L. Bernát*: Mátyás király pecsétjei. Turul, 1932. 7—8). A kérdés az, hogy tudott-e a főkancellár a névlegesen általa vezetett bíróságra és pecséthasználatra befolyást gyakorolni. Látszólag tagadnunk kell ezt. A bíróság élére „locumtenens”-eket nevezett ki a király, akik az ő és nem a bíboros bizalmasai voltak. Először Janus Pannonius viselte ezt a tisztelet, amíg 1459-ben püspök nem lett. 1464-ig utóda Hunyadi egykori kormányzói kancellárja, Sáry Péter lett. Mátyás apja bizalmasát először királyi titkárrá, majd 1459-ben a specialis praesentia kancellárává, 1461-ben locumtenensévé nevezte ki (*Bónis*: A jogtudó értelmiség 222—223, 248). Különös azonban, hogy a király a koronázás után nyomban, amikor Szécsitől elvette a főkancellárságot, Sályt is eltávolította a bíróság éléről, tehát „névleges” főnökével együtt kellett távoznia. És hogy ez tényleg kegyvesztésnek fogható fel, az bizonyítja, hogy minden szokás ellenére nem jutott magasabb egyházi javadalomhoz, hanem csak a pályája kezdete óta élvezett székesfehérvári örkanonokságot tartotta meg. Állítólag 1481-ig élt volna (*Károly János*: Fejér vármegye története. II. Székesfehérvár 1898. 141), de neve többé nem fordul elő a király környezetében. A kegyvesztésnek pedig csak az lehetett az oka, hogy nemcsak a király, hanem a főkancellár intencióit is követte. A bírói pecsétet azonban nem csupán a különös jelenlét bírósága által kiállított oklevelek megerősítésére használták, hanem kormányzati intézkedéseket, sőt királyi kegynyilvántartó leveleket is pecsételtek meg vele, ha ritkán is. Így megtaláljuk a bírói pecsétet olyan okleveleken, amelyekben a király kér városaitól adót (1462: Kassa város Levéltár, Schwarzenbach gy. 512. sz; 1463: uo. 340., 341. sz.), szökött jobbágyok visszaadása ügyében intézkedik (1463: OL DI. 15821), bírságokat enged el (1463: OL DI 55758) stb. Elképzelhető, hogy ilyen esetekben a főkancellár és nem a locumtenens intézkedett az oklevél kiállításáról; igaz, ez további kutatás tárgya.
- 80 OL DI. 18107, 103010.
- 81 Szatmári György kinevezése (OL DI. 88878).
- 82 Az első két párhuzamos fő- és titkos kancellárok Vitéz és Várdai István kalocsai érsek voltak (*Bónis*: A jogtudó értelmiség 224—225). A későbbi bíborossá lett Várdai főúri családból való volt (*Fügedi*: Arisztokrácia 65).

- 83 Magyar nemesek: Vitéz (1464—1471), Várdai (1464—1471), Matucsinaí Gábor (1471—1478). Magyar (mezővárosi) polgárcsaládból valók: Handó György (1478—1480), Váradi Péter (1480—1484). Külföldiek: Beckensloer János (1472—1476), Rangoni (Veronai) Gábor (1476—1480), Filipec János (1486—1490). Vö. *Bónis*: A jogtudó értelmiség 224—231.
- 84 *Bónis*: A jogtudó értelmiség 219—231. Lásd 70. j. Melchior Russ luzerni követ tárgyalásai is ezt mutatják (*Segesser, Anton Philipp von*: Die Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus, König von Ungarn in den Jahren 1476—1490. Luzern 1860. 108). (A győri püspök Bakócz Tamás.)
- 85 Váradi, Matucsinaí és Handó (*Bónis*: A jogtudó értelmiség 224—231).
- 86 Vitéz és Váradi (*Bónis*: A jogtudó értelmiség 224—231).
- 87 *Gottschalk, Joseph*: Der Breslauer Johannes Beckensloer (†1489), Erzbischof von Gran und Salzburg. Archiv für schlesische Kirchengeschichte, 1969. 103—119.
- 88 *Bónis*: A jogtudó értelmiség 228.
- 89 Vö. különösen *Szilágyi*: Kancellária és *Bónis*: A jogtudó értelmiség. A kancellária mint a centralizáció eszköze: *Elekes Lajos*: Rendiség és központosítás a feudális államokban. (Problémák a kérdés kelet-európai vonatkozásainak kutatásában különös tekintettel a XV. századi Magyarország viszonyaira.) Bp. 1962. 64—66.
- 90 *Váczy Péter*: A magyar királyság központi igazgatása a XI—XII. században. In: Domanovszky-Emlékkönyv. Bp. 1937. 623—624 és a következő j.
- 91 *Hóman*: Pénzügy 250—251.
- 92 *Kubinyi*: A kincstartói hivatal
- 93 *Kubinyi András*: A kincstartói személyzet a XV. század második felében. TBM XII. Bp. 1957. 29. Besenyői címzése még ingadozott. Egy királyi oklevél relatiós jegyzetében 1464. június 27-én egyszerűen „magister Bartolomeus”-nek nevezi a kincstartót (*Teleki*: Hunyadiak XI. 90). December 25-én a király „magnifico Bartholomeo de Besenyew thesaurario nostro” adatja az újévi ajándékot. Ez a címzés hibás, hiszen a „nagyságos” címzés csak báróknak járt, és így a főkincstartónak is, a kincstartónak azonban nem. Besenyői maga is adott ki ebben az ügyben oklevelet, magát azonban — mintegy a királyi oklevél „magnificus” jelzője alapján — főkincstartónak nevezte (Kassa városi Levéltár, Schwartzbach gy. 343., 349. sz.). Más oklevelekben viszont teljesen korrektül „egregius... thesaurarius”-nak nevezik. Vö. pl. Esztergomi Káptalan magánlevéltára, Lád. 46. fasc. 3. nr. 9.
- 94 *Kubinyi*: A kincstartói hivatal; *Kubinyi András*: A kincstartói személyzet a XV. század második felében. TBM XII. Bp. 1957. 25—49 (lásd e kötetünkben a 62—79. lapon); *Kubinyi András*: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. LK 1958. 35—60.
- 95 *Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről. HK 1958. 117—147 (lásd e kötetünkben a 80—103. lapon); *Rázsó Gyula*: Hunyadi Mátyás török politikája. HK 1975. 305—345; *Elekes*: A középkori magyar állam 219—220.
- 96 *Molnár Erik* (A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bp. 1949. 264) azt állítja, hogy 1440 körül 60 báró 8600 helységet (azaz az összes 40%-át) birtokolt. *Engel* a leghatalmasabb bárók birtokstatisztikáját készítette el. 1490-ben 36 báró 179 várat, 89 kastélyt, 310 város és mezővárost, 5013 falvat birtokolt (*Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5. 1971. 305.) A XV. század végén 800—850 mezővárossal számolnak (a szabad királyi városok nélkül) — vö. *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965. 14 —, ugyanakkor a falvak számát 18—19 ezerre becsülik — lásd *Szabó István*: A falurendszer kialakulása Magyarországon, X—XV. század. Bp. 1966. 79.
- 97 Vö. *Szekfű*: Servienssek. A Mátyástól boszniai királlyá tett Újlaki Miklós (Bosznia királya 1471 — koronázva 1472 — 1477. *Kubinyi, András*: Die Frage des Bosnischen Königthums von Nikolaus Újlaky. Studia Slavica, 1958. 376—382) 17 várat, 9 kastélyt és 9 mezővárost birtokolt. Familiarisai birtokában viszont 8 várat, 10 kastélyt és 15 mezővárost találunk. (Persze csak „familiája” legfelsőbb rétegét számítva.) Újlaki hatalmi befolyása tehát éppen kétszerese volt saját birtokainak (*Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 4. 1973. 19.
- 98 *Hóman Bálint*—*Szekfű Gyula*: Magyar történet. II. Bp. 1936². 297.
- 99 Vö. *Elekes Lajos*: Osztályharc és rendi ellentétek a Mohács előtti Magyarországon. Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 15. 1966. 165—185.
- 100 *Elekes*: A középkori magyar állam 201—265.
- 101 A dolgozat egyes vonatkozásait azóta részletesebben kifejtettem: *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. Sz 1988. 147—215.

Az 1498. évi XLI. törvénycikk

(Társadalomtörténeti tanulmány)

Ez a törvénycikk pár soros mindössze, és első pillanatra tartalma sem látszik fontosnak. Arról szól, hogy a budai, székesfehérvári és zalánkeményi polgárok, továbbá a király és bárki más városainak lakói kötelesek kilencedet fizetni azon földesuraknak, akiknek birtokain szőlőik vagy szántóföldjeik vannak, amint azt a dekrétum is meghagyja.¹ Minthogy II. Ulászló uralkodásáig a Corpus Jurisban nem találunk hasonló rendelkezést, viszont a következő évek országgyűlései négyszer egymás után újból ugyanilyen intézkedést tettek,² a törvényekkel való egybevetés alapján azt kellene következtetnünk, hogy e cikkben a Jagelló-kor törvényhozásának egyik jellegzetes termékét szemlélhetjük. Azon korét, amelyben az oligarchák, felszabadulva az erős kezű Mátyás uralma alól, nem elégedtek meg a királyi hatalom gúzsba-kötésével, hanem elnyomták a többi társadalmi réteget is. A városi polgárság bizonyos elemeinek kilencedfizetésre szorítása ugyanis ilyen elnyomásnak tűnik fel, a rendelkezésnek négyszeri megismétlése pedig azt látszik bizonyítani, hogy új volt a teher, a polgárság tiltakozott is ellene, és ezért kellett azt újabb és újabb parancsokkal engedelmességre kényszeríteni. S ezt a természetes feltevést támogatják a rövid törvénycikk azon szavai is, amelyekkel az 1492. évi XLVII. tc.-re utal: ez a cikk ugyanis okmányilag igazolhatóan valóban új rendelkezést tartalmaz.³ Ha azonban vizsgálódásainkat nemcsak a Jagelló-korra terjesztjük ki, hanem hosszanti irányban haladva kutatjuk a törvénycikkkel elintézett kérdés történeti előzményeit, arra a nem várt eredményre jutunk, hogy a törvény lényegében nem a Jagellók, hanem Mátyás

korának alkotása. Oly értelemben ti., hogy egy hosszú, másfél százados viszályt maga Mátyás a földesúr előnyére és a városi polgárság nyilvánvaló kárára éppen úgy akart befejezni, mint ahogyan később az 1498-i törvény rendelkezett.

Ezt a viszályt, amely a Szentgyörgyi és Bazini grófok és Nagyszombat városa között folyt,⁴ részletesen kell áttekintenünk, mivel tudunkkal csak ennek emlékei ismeretesek, s mert benne az egész fejlődés visszatükröződik.

I.

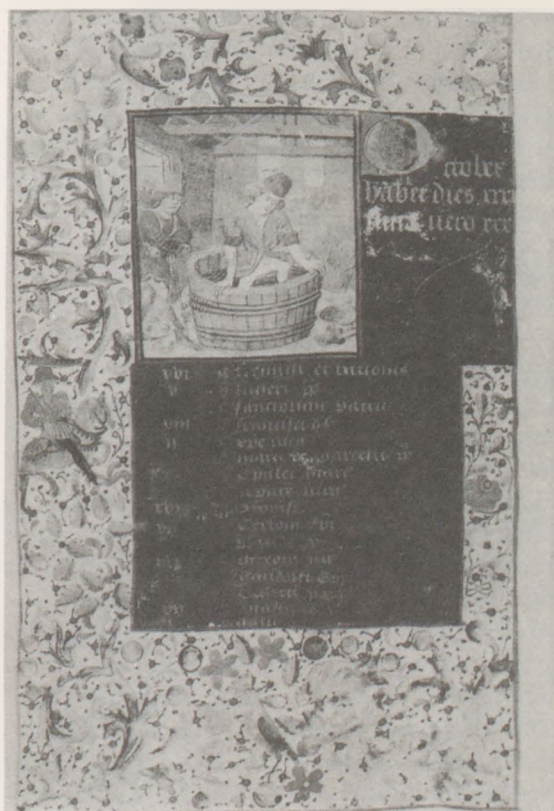
Ismeretes, hogy városaink a középkorban intenzív szőlőművelést folytattak, mégpedig nemcsak saját területükön, hanem más szomszédos birtokokon is. Ahol lehetett, igyekeztek megvásárolni a környező falvakat, és így jogaik alá vonva, teljesen tulajdonukba venni azokat. Sopron vagy Körmöcbánya példája mutatja, hogy a megfelelő anyagi források birtokában a kisebb nemesek földjeit valóban könnyen tudták összevásárolni.⁵ Annál eredménytelenebb volt viszont ez a törekvésük a nagybirtokos egyházi és világi földesurakkal szemben, akiket pillanatnyi anyagi zavaruk nemigen hozhatott abba a helyzetbe, hogy birtokaik kis töredékeitől — amennyire ti. a városoknak szükségük volt — meg kelljen válniok. Nagyszombat lakói sem gondolhattak egy ilyen nagybirtokos család szomszédságában városuk határainak nagymértékű kiterjesztésére, nyugat felé, a szőlőhegyek irányába. Pedig a szívos birtokszerző törekvés bennük is megvolt, amint azt kelet és dél felé megvásárolt földjeik, Gerencsér, Zill (Bresztovány), Magyarád, Parna falvak bizonyítják.⁶

51. Magvető, 1470 körüli Kalendáriumból

Mint hogy a Kiskárpátoknak szőlőművelésre kiválóan alkalmas lejtőire mégis szükségük volt, mint bérlők jelentkeztek szomszédjaiknál.

A XIII. század közepén Pozsony megyében már különböző nemesek birtokain ültetett szőlők voltak. Legalábbis 1270-ben a földesurakkal már amiatt viszálykodnak, hogy ezek az általános haszonbéren, úm. a szőlőnkénti szokott csöbrön és két dénaron kívül többet követeltek, mire ők a királyhoz fordultak segítségért, s tőle kértek oly privilégiumszerű határozatot, hogy továbbra is az említett régi bér tartandó fenn.⁷ Bár az így nyert privilégiumot III. Endre is megerősítette 1291-ben,⁸ hosszú életű mégsem volt az. A királyi parancs tiltó rendelkezései az életet nem tudták fel-

52. Szüret, 1470 körüli Kalendáriumból

tartóztatni. A tulajdonos igényei és követelményei a szőlők hozamának növekedésével fokozódtak, s e követeléseknek a bérlők hovatovább kénytelenek voltak engedni. Így jött létre már 1278-ban Szentgyörgyi Ábrahám fia, Tamás comes és Nagyszombat között a kölcsönös megegyezés, az első írásbeli megállapodás, mely a bérletek ügyét kimerítően szabályozta.⁹

A megegyezés szerint a polgárok teljesnek mondható szabadságot élveznek mind vagyonukat, mind pedig személyüket illetőleg. Szőlőikkel szabadon rendelkeznek, azoknak ők a birtokosai; örökös hiányában végrendeletileg bárkire hagyhatják, vagy el is adhatják, csupán 40 dénárt kell fizetniök ily tulajdonosváltás esetén a földesúr-

nak. Személyileg pedig mentesek a földesúr bírói joghatósága alól. Tehát nem idézhetők a földesúr elé, hanem perükben, ha ti. valaki keresetet támaszt velük szemben, a nagyszombati városi tanács ítél. Csak ha ez nem szolgáltat igazságot, léphet fel a földesúr. A szabadság és függetlenség azonban csak azokat a polgárokat illeti meg, akiknek szőlőiken kívül Szentgyörgy területén nincs egyszersmind kúriájuk vagy épületük. Nyilvánvaló, hogy ez a megkülönböztetés a polgár és a jobbágy még teljesen szét nem vált fogalmának kettősségét akarja kifejezésre juttatni; a Szentgyörgy területén végleg megtelepülő, ott házat építő polgár elveszti szabadságát, amelyet mint nagyszombati lakos élvezett, és a földesúr bírói hatalma alá kerül, annak jobbágya lesz. A nagyszombati polgár teljes függetlenségét bizonyítják különben kötelezettségei is. A polgárok minden szőlő után évente három penzát fizetnek, és pedig egyet tavasszal, kettőt meg szüretkor, míg a magyarul hegyvámnak, németül Bergrechtnek,¹⁰ latinul jus montanumnak nevezett földbér (terrarium) fejében két szentgyörgyi akó bort és két dénárt adnak. Bizonyára van valami oka, hogy ezt a két fontos szolgáltatást nem egyesítve, hanem külön tételekben sorolja fel a megállapodás. Ez az ok feltehetőleg különböző korú eredetükben rejlik. A részben pénzben, részben terményben megállapított terrarium egyenes folytatása az 1270-ben említett csöbörnek és kétdénáros díjnak. Vele szemben újabb eredetű — hiszen 1270-ben még szó sincs róla — a hárompenzás díj, amelyet a polgárok a földesúri fennhatóságtól való mentességük fejében fizettek. Még egy teher nehezedett a polgárookra: az elszállításnál fizetendő vám (tributum), amely hordónként két dénárt tett ki.

Ezek a polgárságra oly kedvező feltételek kétséget kizáróan bizonyítják, hogy Nagyszombat lakói és a földesurak között tisztán bérleti viszony volt. Nem kényszer, hanem szabad elhatározás vezette mindkét félt: a földbirtokost az a belátás, hogy parlagon heverő földjeit érdemes bérbe adni, mert

így új jövedelemhez jut, a polgárokat pedig a vágy, megszerezni a munkakedvük kielégítésére szükséges földet.

Mily kedvező volt ez a szerződés Nagyszombatra, azt főleg akkor látjuk, ha azokkal a feltételekkel hasonlítjuk össze, amelyek mellett ugyanakkor más szőlőművelők kaptak földet. Pl. a győri várhoz tartozó Ság, Nyúl, Tarján és Écs lakói csak a szőlőtermés felét tarthatták meg maguknak, mert a másik fele részben a királyé, részben a győri comesé volt, s a földdel sem rendelkeztek szabadon, mert az özvegynek, ha nem voltak gyermekei, csak a szőlő egyharmada jutott, a többi pedig a comesé lett. Igaz, az az oklevél, amely a szolgáltatásokat így szabályozta, még 1240-ben kelt, de abból a tényből, hogy azt Écs lakói még 1318-ban átírták és megerősítették Károly Róberttel, következtethető, hogy ezek a feltételek az egész XIII. században érvényesek maradtak.¹¹ Valóban nagy különbség volt a kötött társadalmi helyzetű várnép és a szabadon mozgó s egyezkedő nagyszombatiak között.

A Szentgyörgy tulajdonosaival kötött szerződés után másfél évtizeddel, 1295-ben foglalták írásba megállapodásaikat a nagyszombatiak az említett nagybirtokos család másik ágával, úgymint Kozma comes fiaival, Pállal és Kozmával, akiknek Bazin volt a birtokukban. Ez az újabb szerződés felépítésében egyezik az 1278-ival, s ez az egyezés, minthogy most a családnak nem az az ága szerepelt, amelynek kezében az 1278-i szerződés volt, annak a jele, hogy a nagyszombatiak voltak a kezdeményezők, ők ajánlották fel a bérletdíjakat, amelyek felsorolásánál természetesen a korábbi szerződést vették mintául. A lényegben való teljes egyezés, a szabad rendelkezés és a földesúri joghatóság alóli mentesség biztosítása, valamint a bérleti díjak azonossága mellett mindössze a következő jelentéktelen eltérések állapíthatók meg. A három penzát csak egész szőlő után kell fizetni, ellenben fél után az összegnek is csak a felét, azaz 60 dénárt, negyed után pedig 30-at, amely felsoro-

lás természetes következménye annak a helyzetnek, hogy az első bérlők örököseinek kezében ekkor már az egyes nagyobb szőlőknek csak fele vagy negyede lehetett. Míg a hegyvám itt is 2—2 akó bor — de természetesen nem szentgyörgyi, hanem bazini akó — és 2—2 dénár, addig a szállítási vám hordónként 2 dénárról 6 dénára emelkedett. Hasonlóképpen új teher a földesúr felügyelő gazdasztjének, az úgynevezett officialisnak az egész, fél és negyed szőlő után fizetendő 4, 2 és 1 dénáros díj, míg ismét a polgároknak jelenthetett előnyt, hogy szabadon tarthattak örököt a szőlőkben.¹²

A XIII. században megállapított feltételek irányadók maradtak a földesurak és a polgárok viszonyában a következő század elején is. A földesurak igyekeztek ugyan a szolgálmányokat növelni, s ezért köztük és a polgárok között viszályok is törttek ki, amikor azonban 1325-ben Szentgyörgyi Ábrahám fiai, Sebus és Péter, a bazini szőlők ügyében a nagyszombatiakkal újabb egyezséget kötöttek, a polgároknak csak néhány pontban kellett nagyobb terheket vállalniok magukra. Változatlanul megmaradt az egy-egy szőlő után megállapított 3 penzás díj — ennek már neve is van: census — hasonlóképpen a kétakós és a kétdénáros terrágium vagy hegyvám, azzal az eltéréssel, hogy mértékül többé nem szentgyörgyi s nem is bazini akót vettek, hanem pozsonyit, amelynek egy min-tahordóját a polgárok kapták meg. Nincs szó többé az újabb egyezményben az officialisnak járó 4, 2, illetőleg 1 dénáros díjról; ennek helyét a szüretkor felvigyázó írtnoknak vagy regisztrátornak járó két-, illetőleg — fél és negyed szőlő után — egydénáros díj foglalja el. Lényegesen emelkedtek azonban a szállítási vám díjai. Bár a Bazinból szállított hordó után, amelyet egy szekér elbír, továbbra is 6 bécsi dénár maradt a vám, ezt meg kellett fizetniök azoknak is Bazinban, akik a távolabb fekvő Szentgyörgyről vonultak át Nagyszombat felé. A szerződésnek a vámtételekre vonatkozó pontjaiból különben is úgy látszik, hogy a korábbi viszályok jobbra a vámdifferenciák és nem a census vagy

terrágium miatt keletkeztek. Az új szerződés biztosítja most, hogy a polgárok üres kocsi-jaik, üres hordóik, élelmiszereik, szolgálk és munkásaik után semmi vámot sem fizetnek, csupán akkor, ha terményeiket eladás végett hozzák a földesúri piacokra.¹³ Az eltérések, mint látható, valóban nem érintették a lényegét.

Ezek a megállapodások, amelyek immár fél évszázada voltak írásban rögzítve, a polgárok óhajainak teljesen megfeleltek. Úgyannyira, hogy amikor a Csák Máté idejéből fennmaradt és más szőlőkre nehezedő súlyos terheik miatt panaszkodtak a királynak és tőle védelmet kértek, az így kieszközölt kiváltságlevélbe (1326. szeptember 10.) azt szerették volna bevételni, hogy Modor és Therney területén levő szőlőik után is censusuk és terrágiumuk éppen akkora legyen, mint a Szentgyörgyiek birtokain. Előadásuk szerint ugyanis Csák Máté akkor, amikor városukat hatalmában tartotta és sanyargatta, modori szőlőik után szokatlanul terhes szolgáltatásokat követelt. Óhajuk csak részben teljesülhetett. A hárompenzás census nem változott ugyan, de már a hegyvám éppen a kétszeresére emelkedett: egész szőlő után egy akóra, fél és negyed után pedig kettőre, illetőleg egyre s ugyanígy emelkedett a szállítási vám is hordónként nyolc dénára.¹⁴

Ez az összehasonlítás is mutatja, hogy a nagyszombatiaknak határozottan előnyösebb helyzetük volt bérlleteik tekintetében a Szentgyörgyi és Bazini grófokkal, mint más birtokossal szemben. Értethető, hogy nem is ők, hanem a földesurak voltak azok, akik ezen a helyzeten változtatni akartak. A zilált anyagi viszonyok között élő Szentgyörgyi Sebus, megsértve a megállapodásokat, erőszakosan zsarolta a nagyszombatiakat. A hegyvámot nem a megállapított mértékkel szedte, hanem olyan hamissal, amely egy és háromnegyed régivel ért fel. Azonfelül tetemesen felemelte a szállítási vámot is, amennyiben a Szentgyörgyről vagy máshonnan Bazinon átszállított bor hordója után 12 dénárt, az üres kocsi- és hordók után meg 2—2

dénárt fizettetett. Sőt továbbmenve, nemcsak erőszakkal kényszerítette a polgárokat, hogy az ő borát kocsjaikon szállítsák várába, és nemcsak akadályozta őket az egyik évben nyolc napig a szüretelés megkezdésében, hanem személy szerint is méltánytalanul bánt egyesekkel. Így Henriket, a későbbi bírót, Bazinban meg akarta öletni, egy másik polgártól pedig elvette két hordó borát. A polgárok, eltekintve a hatalmaskodásoktól, kárukat 300 márkára és 80 hordó borra becsülték. Mind ezen jogtalanságok miatt Nagyszombat városa 1332-ben egyetemlegesen panaszt emelt az országbíró előtt. Minthogy az elszenvedett hatalmaskodásokat a pozsonyi káptalan vizsgálata is igazolta, Sebus pedig az idézéseken nem jelent meg, az országbíró, az idézés valamennyi módjának kimerítése után, a per negyedik évében, 1335-ben ítéletet mondvá, Sebus fej- és jószágvesztésre ítélte, birtokait pedig $\frac{2}{3}$ részben a maga, $\frac{1}{3}$ részben meg a felperes nagyszombati polgárok javára foglalta le. Ez az ítélet, amely teljes igazságot szolgáltatott a polgároknak, a kor közfelfogását hűen fejezi ki: érvényesnek és vitán felülinek tekintti a XIII. századi megállapodások alapján kötött 1325-i egyezményt és a szerződést megsértő földesurat bűnösnek bélyegzi. A közfelfogást azért hangsúlyozzuk, mivel az ítéletet az országbíró nem egyedül hozta, hanem — a szokott módon — bírótársai személyes részvételével. Ezek között pedig ott találjuk Tamás erdélyi vajdát, Demeter királyi tárnokmestert, Pál volt macsói bánt, ekkor királynői udvarbíró és tárnokmestert, továbbá a zalai, nyitrai és veszprémi főispánokat, tehát Szentgyörgyihez hasonló nagybirtokos főurakat.¹⁵

Az ítélet formális végrehajtására nem került sor. A felek ugyanis éltek azzal az engedelemmel, amely minden elítélt részére biztosította a kibékülést. A megegyezés — egy hónapra az ítélet kimondása után, március 6-án — ugyancsak Pál országbíró, továbbá a következő előkelőségek: Tatamér székesfehérvári prépost s királyi alkancellár, Tamás erdélyi vajda, Demeter és Pál királyi és király-

női tárnokmesterek, Doncs mester zólyomi főispán, az elítélt Sebus apósa, továbbá Tamás csóka-kői, Magyar Pál gimesi várnagy s Lénárt fia Domonkos comes előtt jött létre. Ezeknek a bírótársaknak kifejezett kérésére a polgárok lemondottak Sebus birtokainak rájuk hárult egyharmadáról és kijelentették, hogy nem kívánják érvényesíteni a XIII. századi és az 1325-i szerződésekben biztosított azon jogukat sem, hogy kiváltságaik megsértése esetén — amit pedig az országbírói ítélet ünnepelesen dokumentált — egyszer s mindenkorra felszabadulnak a hárompenzás díj, a census megfizetése alól. Viszonzásul azonban új, az eddiginél kedvezőbb szerződést eszközöltek ki maguknak. Eszerint a censzust és hegyvámot, miután e kifejezések eredeti tartalma úgyszólván elhomályosult, nemcsak egy összegben megállapítva fizetik, hanem azonfelül ezt az összeget az 1325-i szerződés tételeinek mintegy harmadára csökkentik. Egész szőlő bére évi 40 széles bécsi dénár (1 penza) és egy pozsonyi akó bor lett — szemben az eddigi három penzával, két akóval és két dénárral —, fél- és negyedszőlőé pedig ugyanezen összeg fele, illetőleg negyede. Mentességet nyertek a polgárok még mindennemű vám vagy illeték fizetése alól is. Ezzel szemben a földesúr érdekeit védte az a méltányosnak nevezhető megállapodás, hogy a nagy kedvezmények a polgároknak csak a szerződéskötéskor művelés alatt álló szőlőire vonatkoznak, vagy azokra, amelyeket a már megállapított határokon belül fognak ültetni, de semmi esetre sem a határokon túl plántálandókra: kimondták, hogy ezek szolgálmányai ügyében a városnak új megegyezést kell majd annak idején kötnie. Érintetlenül maradt ugyan a nagyszombatiak azon joga, hogy szőlőikkel szabadon rendelkeznek, azokat egymás közt eladhatják, végrendeletileg örökölhetik, bírósági függetlenségük azonban jelentős csorbát szenvedett. Amíg ugyanis a korábbi szerződések szerint a polgárok mentesek voltak a földesúr bíráskodásától, most már bele kellett törődniük, hogy a Sebus birtokain elkövetett bűntettek

és a szőlők miatt keletkezett perekben — akár alperesek, akár pedig felperesek legyenek — felet-tük többé nem saját városi hatóságuk, hanem a földesúr ítélt, bár nem teljes joggal és végérvényesen. Ítélete ellenében ugyanis két „*probus vir*”, kik közül az egyiket a földesúr, a másikat pedig a város választja, az ügyet Pozsony városához fellebbezhetik, amely az ítéletet helybenhagyhatja, végleges döntése azonban kötelező erejű, s azzal Sebus sem szállhat szembe.¹⁶ Az a körülmény, hogy a polgárok a földesúr bírói jogkörének kiterjesztését annak dacára sem tudták megakadályozni, hogy tulajdonképpen ők voltak az erősebb, a diktáló fél, azt bizonyítja, hogy e tekintetben olyan mélyebb hatású fejlődéssel állottak szemben, amelynek sodrát fel nem tartóztathatták.

Ez az 1335-i egyezség, mondhatjuk, csak pillanatnyi előnyöket biztosított a polgároknak. Szentgyörgyi Sebus kényszerhelyzetben volt — bár ezt a helyzetet ő idézte elő — s így nem csoda, hogy fiai, János és Miklós már nem akarták a megállapodást megtartani, és a nagyszombatiaktól nagyobb bért követeltek. Nem elégedtek meg a korábbi összegekkel sem, hanem igényeiket még jobban felcsigázták. Kezdték azzal, hogy 1359-ben a szőlőnkenti 40 dénáros díjat hat dénárral felemelték, majd a következő évben 90 dénárt követeltek, 1362-ben pedig, a nyitrai és esztergomi káptalan, meg a zobori konvent vizsgálatai szerint, már 132 dénárt,¹⁷ az egy-egy hordó bor helyett pedig 4—4 hordót, de ezt is olyan mértékkel, amely tulajdonképpen hatnak, sőt még többnek felelt meg.¹⁸ Sok más zaklatás is érte a polgárokat, főleg a vámszedésnél. Az elszállításnál előbb négy — amiből három volt a földesúré, egy pedig a „*hegymesteré*” (*magister montis seu vinearum*) —, majd öt dénárt fizetettek velük *tributum* fejében s üres szekereket éppen úgy vám alá vonták, mint mindazt, amire munkájuk közben volt szükségük.¹⁹ S ez még mindig nem volt elég. Ezután következtek a hatalmaskodások, amelyek során a polgárok kénytelenek voltak a földesurak borát — bizonyára nem

„*alodiális*” földön termett, hanem bérletdíj fejében beszedett borról van itt szó — saját szekereiken a várba szállítani, s nem maradt el a polgárok személyes szabadságának megsértése, a börtönbevetés, sőt egyikük szőlőjének lefoglalása sem. Börtönbe az a polgár került, aki Sebus fia Jánossal éppen a hegyvám miatt elegyedett viszályba, s nem elégedve meg a földesúr ítéletével, követelte perének a pozsonyi városi hatósághoz küldését.

Mindezek a jogtalanságok és hatalmaskodások arra bírták a nagyszombatiakat, hogy szőlők műveletlenül hagyásával fenyegetözve, 1362-ben az országbíróhoz forduljanak. Bebek István országbíró szerfelett bonyolultnak találta a viszályt. Úgyannyira, hogy a tárgyalást éppen emiatt el is halasztotta hivatkozva arra, hogy az ország báróinak távollétében, ezek nélkül nem hozhat ítéletet. Bár az uralkodó is oly fontosnak találta a polgárok sérelmeinek orvoslását, hogy még azt is elrendelte, hogy a szokásos idézések egyike ne a hadoszlás utáni 15. napra, hanem azonnalra tűzessék ki, érdemleges tárgyalásra csak 1364 elején került sor. De csak tárgyalásra, ítéletre már nem, mert a két Szentgyörgyi-testvér ügyesen felhasználta az 1335-i szerződés nyújtotta kibúvót. Amíg ugyanis a korábbi szerződések úgy szóltak, hogy azoknak a földesurak általi megszegése esetén a polgárok felszabadulnak a hárompenzás díj fizetése alól, addig az 1335-i szerződés, noha ennél jóval szigorúbb büntetőszankciót mondott ki, nevezetesen azt, hogy Sebus a megállapodás megsértésekor fej- és jószágvesztés sújtja, ezt a büntetést csak Sebusra vonatkoztatta, s nem mondotta ki, hogy utódait is hasonló sors érheti. A Szentgyörgyiek tehát arra hivatkoztak, hogy ily módon apjuk megállapodása nem kötelezi őket, s ezzel az érveléssel sikerült is kieszközölniök Lajos királytól egy olyan oklevelet, amely a polgárokkal szemben elkövetett hatalmaskodásaikat megbocsátotta, és azt ígérte, hogy a király majd később, az ország főpapjaival és báróival folytatott tanácskozás után fogja eldönteni, hogy vajon meg kell-e tartaniok az 1335-i szerző-

dést. Amikor a Szentgyörgyiek ezt az írást felmutatták az országbíró előtt, ez, a királyi amnesztiával szemben, már nem mondhatott ítéletet. Nem kétséges azonban, hogy ítélete a nagyszombatiakra lett volna kedvező. Hangsúlyozza ugyanis, hogy mind az ő, mind bírótársai — István nyitrai püspök, Miklós nádor fia János királyi tárnokmester, Miklós királynői főajtónállómester, István országbíró s Jakab nádori ítélőmester, Gereki Péter királyi s Miklós királynői notarius, valamint Debrő Miklós — véleménye szerint a Szentgyörgyieknek az egyezés megsértése miatt lakolniuk kellett volna, s csak a király kegyelemlevelére, meg a királyné tanácsára hagyta őket büntetlenül; kimondotta azonban, hogy a polgárok változatlanul az 1335-i megegyezés szerint művelhetik szőlőiket, és nagyobb szolgáltatásokra mindaddig nem kényszeríthetők, amíg csak a király az említett elvi kérdésben végleg nem fog dönteni.²⁰

Mi volt Nagy Lajos döntése, nem tudjuk. Az oklevelek, amelyekből meg lehetne állapítani, nem ismeretesek. Több, mint száz évig semmi nyoma sincs, hogy tovább folytatódott volna a viszály a szentgyörgyi és bazini szőlők miatt Nagyszombat és a földesurak között. Az emlékeknek e hallgatásából az következtethető, hogy a király valóban azt mondhatta ki, hogy a nagyszombatiakra olyannyira kedvező 1335-i szerződés nem kötelezheti Sebus fiait és utódjait. Nem valószínű ugyanis, hogy az ellenkező esetben a Szentgyörgyi és Bazini grófok egy évszázadon keresztül csendben elviselték volna, hogy szőlőikért csak oly csekély haszonbért kapjanak, hogy ne hatalmaskodjanak, s következőleg a nagyszombatiak ne legyenek kénytelenek újból és újból a bíróságoknál keresni védelmet. Az 1335-i szerződés hatálytalanítása után a XIII. századi szerződéseken alapuló 1325-i, illetőleg más birtokosokkal szemben Károly Róbert 1326-i rendelete szabályozhatta a fizetési kötelezettségeket.²¹

Noha így 1365 után hiányzanak a közvetlen adatok a polgárok és a Szentgyörgyiek viszonyára vonatkozólag, indirekt úton, a nagyszombatiak és

más földesurak viszályaiból megállapítható, hogy a XIV. században és a következő század első felében a régi szerződések szellemében még változatlanul szabad megegyezésen nyugodott a bérletek ügye. Ezeknek a viszályoknak a története ugyanis azt bizonyítja, hogy a szőlőbérlet polgárok bántatlanul megmaradtak régi privilégiumaik — szerződések — élvezetében, és a bíróságok következetesen kényszerítették a földesurakat azok tiszteletben tartására.

Amikor tehát 1397-ben Zsigmond király előtt a nagyszombatiak panaszt emelnek Wolffurt Ulrich ellen, hogy ez vöröskői szőlőbérleteiknél egyebek közt a hegyvámot szokatlanul nagy mértékkel szedeti, bérelt szőlők szabad eladását pedig megakadályozza, akkor a király — Eberhard egri püspökkel, Cillei Hermannal, Szentgyörgyi Tamással és Mórighidai Jánossal — úgy ítél, hogy a Bergrecht továbbra is a régi mértékkel kell szedni, hacsak nem tudja a földesúr privilégiummal igazolni, hogy elődei más mértéket használtak, a Hofok eladása pedig nem akadályozható meg.²² Ugyanígy változatlanul a régi kölcsönös megállapodások megtartását rendeli el 1414-ben János esztergomi érsek kormányzó is, amikor elintézi a nagyszombatiak és Ulrich között felmerült viszályokat. A polgárok azon panaszára, hogy a földesúr a hegyvámot, a „tributum montium”-ot nem 32 pintes urnával számítja, a Nagyszombat környékén szokásos pinttel mérve, hanem a vásárral, amely annál négy pinttel nagyobb, a régi mérték mellett dönt, s a visszaélések megakadályozására elrendeeli, hogy a mérték egyik hitelesített példánya ezentúl a földesúrnál, a másik pedig a városnál legyen. Hasonlóképpen fenntartani igyekszik a polgároknak azt a kedvezményes helyzetét is, hogy nem állanak egészen a földesúr bírói joghatósága alatt. Ezért, amikor kiderül, hogy a földesúr egy polgár szőlőjét, a Pozsony város által hozott ítélet ellenére elfoglalta, megparancsolja, hogy a szőlőt adja vissza, és annak birtokába a polgárt, mint valami nemest, a hiteleshellyel vissza is vezetteti.²³

Ezen ítéletek és intézkedések szerint a polgárok jogi és gazdasági helyzete a bérletekkel kapcsolatosan a földesurakkal szemben a XV. század elején még változatlanul olyan, mint Róbert Károly korában volt. S hogy ez általánosnak tekinthető, arra a következő, ismét a Szentgyörgyiekkel vonatkozásban lévő ügy mutat rá. A Pozsony megyei Senc mezőváros lakói 1347-ben szerződést kötöttek a magyarbéli nemesekkel, akiknek területén szőlőket ültettek. A megállapodás szerint tíz évig ingyen volt a föld birtokukban, azután pedig szőlőnkint 12 dénárt, egy tyúkot és bizonyos mennyiségű bort adtak. Idővel egyes béli telkek a Szentgyörgyi grófok birtokába kerültek, akik a szőlőbirtokos polgárokat nagyobb szolgáltatásokra akarták kényszeríteni, úgyhogy a viszály 1429-ben Zsigmond elé került. A király ítélete ekkor is a régi szerződés valamennyi pontjának változatlan megtartását rendelte el.²⁴

A viszály Nagyszombat és a Szentgyörgyi grófok között Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében lobbant fel ismét. A közvetlen okot nem nehéz megtalálnunk. Minthogy a census szőlőnként állandó összegben volt — a természetben beszolgáltatott boron kívül — megállapítva, a pénznek a XV. században bekövetkezett lassú értékcsökkenése miatt a földesúr jövedelme egyre kisebbedett. Ebből az értékcsökkenésből magyarázható, hogy a földesúr a fokozatosan devalválódó pénzszolgáltatás helyett más ellenértéket követelt. Azt kívánta a polgároktól, hogy a szőlők után kilencedet adjanak éppen úgy, mint a többi szőlős jobbágyok. Mondanunk sem kell, hogy ez a követelés az eddiginél jóval súlyosabb terhet jelentett, s ezért a nagyszombatiak vonakodtak is eleget tenni annak. Az ügy ennél fogva Mátyás király elé került, aki ítéletet személyesen hozta meg, miután kikérte a főpapok, bárók, ítélmesterek és nemesek tanácsát.

A felperes grófok — ügyes fogással — a pert nem a Szentgyörgyi és Bazin területén fekvő szőlők, hanem a vöröskői szőlők miatt kezdték meg, amelyek haszonvételének megállapításánál nem

kötötte kezüket az 1325-éhez hasonló szerződés. Volt ugyan a nagyszombatiak kezében — legalábbis 1414-ben még birtokukban volt — egy szabadságlevél, amelyet Cymbuchi Bernát, Vöröskő akkori ura 1337-ben adott annak a vállalkozónak, aki három hegyét (Rosemberg, Wolfsberg, Alachtal) szőlőművelésre átvette, csakhogy ebben a nagyszombatiak nem voltak megemlítve, s benne a földesúrnak járó bérletdíj egy összegben volt a következő módon feltüntetve: tavasszal 60 penza census, őrzés fejében 12 penza, szőlőéréskor a földesúri háztartás részére természetbeni szőlő, szüretkor pedig féltalentum, azaz három penza, bizonyára már szőlőnként.²⁵ De a nagyszombatiak azért sem vártak sokat ettől az oklevéltől, mert a Szentgyörgyi grófok a szőlőket a XV. században a Vöröskői Wolffurt családtól, tehát már másodkézből szerezték meg. Ezért a polgárok, ha ugyan birtokukban volt még, fel sem mutatták Mátyás király előtt, hanem helyette V. István 1270-i, Károly Róbert 1326-i, valamint Nagy Lajos 1364-i általános s már ismertetett privilégiumait terjesztették elő. Mátyás, hangsúlyozottan meghallgatva bírótársait, elismerte a grófok „nyilvánvaló és igaz” jogait, s Nagyszombat valamennyi polgárát, lakóját, akiknek Vöröskő területén szőlőjük van, arra ítélte, hogy más jobbágyok módjára — „instar aliorum iobagionum dictorum comitum” — kilencedet adjanak, sőt ezenkívül hordónként a földesúrnak még 6—6, a regisztrátornak pedig 2—2 dénárt fizessenek. Ezzel egyidejűleg érvénytelenítette az V. István- és Károly Róbert-féle privilégiumokat is.²⁶

Ez az ítélet a polgárokat nemcsak olyan terhek viselésére kényszeríti, amelyre a jobbágyok voltak kötelezve, hanem szavakkal is világosan, félre nem érthetően kifejezi, hogy helyzetüket — a földesúrral szemben — a jobbágyokéval azonosnak tekinti, bár egyelőre csak gazdasági vonatkozásokban. Indoklásában az ítélet arra hivatkozik, hogy amint az uralkodó felségjoga értelmében az országnagyok tanácsára és hozzájárulásával szabadon hozhat tör-

vényeket, éppen úgy kötelessége az ország javát célzó jogszokások és statútumok megtartása is. Ebből a felségjogból magyarázza azután, hogy V. István 1270-ben és Károly Róbert 1326-ban szabályozhatta a hegyvámfizetést, nem különben ugyanebből következheti, hogy a szabályozás megváltoztatása jogában állott 1351-ben Nagy Lajosnak, amikor — az országnagyokkal egyetértésben — eltérve két elődjének rendelkezésétől, általános érvényűleg elrendelte, hogy kilencedet tartoznak hegyvám fejében fizetni mindazok, akiknek mások birtokain vannak szőlők. Minthogy pedig azóta ez a szokás és szabályozás fennmaradt, a nagyszombatiak sem vonhatják ki magukat alóla. Az indoklás sarkpontja tehát az 1351-i törvényen, illetőleg annak a kilencedfizetést elrendelő VI. pontján nyugszik. Ez a törvénycikk azonban arról szól, hogy a király, a királyné, a bárók s nemesek, valamint az egyházi földesurak kötelesek, a fallal kerített városok lakóinak kivételével, minden jobbágyuktól, akár szántót, akár szőlőt műveljenek azok, s akár szabad, akár udvarnoki vagy más községekben lakjanak is, a gabona- és bortermés kilencedét a maguk számára beszedni. Nyilvánvaló, hogy ennek a törvénycikknek a tartalma semmiképpen sem alkalmazható a Szentgyörgyi grófok és a nagyszombatiak közötti viszonyra. Nem pedig azért, mivel abban az uradalmak területén élő jobbágyokról s nem a földesurak birtokain szőlőbérletekkel rendelkező városi polgárokról van szó. De magának a hosszú vizsálynak XIV. századi története is, amelyet oly részletesen ismertettünk, azt mutatja, hogy az 1351-i dekrétum megalkotói sem gondoltak arra, hogy az a nagyszombatiakéhoz hasonló bérletekre vonatkozhatik. Ha ugyanis így lett volna, akkor már az 1362/64-i per folyamán ennek alapján döntenek a Szentgyörgyiek javára, holott ellenkezőleg — mint láttuk — akkor sem a földesuraknak nem jutott eszébe, hogy az alig egy évtizeddel korábban hozott rendelkezést felhasználhatják, sem az országbírónak és bírótársainak, éppen mert nagyon jól tudták,

hogy az 1351-i dekrétum csak a jobbágylakosság földesúri terheinek szabályozása végett hozott.²⁷ Sőt továbbmenve, azt is sikerült tisztáznunk, hogy még Zsigmond korában sincs nyoma annak a felfogásnak és törvénytárgyának, amelyet az 1481-i ítélet fejez ki, amint azt éppen a vöröskői szőlők miatt támadt viszályok története is igazolja.

Nagy különbség van azon felfogás között, amely a XV. század első, majd második felében uralkodott. A közfelfogás a század végén már úgy tekinti a polgárt, hogy az többé a földbirtokossal nem olyan egyszerű bérlői viszonyban van, amelyet a kölcsönös egyezkedés során állapítanak meg, hanem gazdasági tekintetben a jobbágyokkal együtt ugyanazon ércszigorú törvényeknek alávetetteknek gondolja őket. A fejlődés a következő években ebben az irányban halad tovább, az 1481-i döntéstől kezdve egyre rohamosabb ütemben. Mindezekelőtt kiterjed Mátyás király ítéletének érvénye a Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokain fekvő többi nagyszombati szőlőre is. A földesurak ugyanis az 1481-i ítéletlevéllel kezükben nemcsak a vöröskői, hanem egyéb bérbeadott szőlők után is kilencedet követelnek a nagyszombati polgároktól, mire ezek védelemért ismét a királyi kúriához fordulnak. Ügyükben ekkor, 1487-ben, az ítéletet Dóczi Orbán egri püspök és kincstartó hozza meg, akit a per elintézésére a nádor helyettese gyanánt az uralkodó küldött ki.²⁸ A püspök bírótársaival, úm. a pécsi, váci, csanádi, tinnini püspökökkel, a székesfehérvári préposttal, Báthory Andrással, Hédervári Miklóssal, Drági Tamás személynökkel és az ítélmesterekkel, elutasítja a polgárokat és őket valamennyi szőlőjük után kilencedfizetésre ítéli.²⁹

A nagyszombatiak ügye ezzel elintéztetett. S amit az uralkodójuk és tanácsadói reájuk mint bírák róttak ki, azt a terhet terjesztették ki a rendek 1498-ban országgyűlésileg, dekrétummal három további városra, Budára, Székesfehérvárra és Zalánkeményre, hogy azután pár év múlva Werbőczy

a fejlődésnek ezen eredményeit írásban rögzítve³⁰ az egész polgárságot, valamennyi szabad királyi város lakóját e teher viselésére kötelezze.

II.

A tények, amelyeket az 1498. évi XLI. tc. történeti előzményeinek előadásánál ismertettünk, kétséget nem tűrően bizonyítják, hogy a Hármaskönyv egyik, tendenciózusnak nevezhető, bár kis részlete nem Werbőczy, hanem Mátyás korának produktuma. Ebből a tanulságból pedig hajlandók vagyunk azt a figyelmeztetést is kiolvasni, hogy nem szabad sem a Tripartitum többi részénél általános feltevésekkel megelégednünk, sem pedig az egész Jagelló-kor törvényhozását — s következésképp magát a kort is — lomtárba kívánczó szövegekkel magyarázgatnunk, hanem minden kérdésnél külön-külön kell kutatnunk a XV. századi fejlődést, úgy, amint az az okleveles anyagból kihüvelyezhető. Mert tagadhatatlanul más jelentőségben tűnik fel ugyanaz az intézkedés — bár oly kis ügyben tétetett is meg, mint a polgárok szőlőbérlete —, ha az nem róható fel egyszerűen a királyi hatalom gyengeségének.

Az 1481-i döntésnél ugyanis szó sem lehet arról, hogy a felperesek iránti kedvezés, elfogultság szerepet játszhatott. Ha Mátyás még uralkodása elején hozott volna ilyen ítéletet, talán lehetne erre gondolnunk. Akkor ti., amikor a kiskirályokkal szemben egyedül családi hatalmára támaszkodhatott, s ezért jobb meggyőződése és kedve ellenére, kénytelen volt még olyan szégyenletes feltételeket is elfogadni, csakhogy elismerjék őt királynak, mint amilyent éppen a Szentgyörgyi és Bazini grófok diktáltak neki, akik engedelmességük fejében 24 000 forintot és a biztosítékul lekötött pozsonyi harmincadon kívül nemcsak a Nagyszombat és Szokolca városok feletti fejedelmi hatalmat követelték, hanem azt is, hogy a király illő tisztelettel bánjék velük.³¹ Ezek az állapotok az ítélet kimondásakor már rég feledésbe merültek. Ekkor-

ra Mátyás már úgy megtörte a régi, a Hunyadi-házzal vetélkedő nagybirtokos családok erejét — gondoljunk csak a méltóságok adományozásánál követett önkényes eljárásra —, hogy rendezett pénzügyein meg hadseregén nyugvó hatalmával ezek többé már nem szállhattak szembe. Sőt e szembetűnő eredmények elérése után ahhoz is hozzáláthatott, hogy az oligarcha-családok erejét új tényező, a megyei birtokos- és kismanesség nagyra növelésével neutralizálja. Tudjuk, hogy 1486-ban már el is fogadtatta azt a „nagy törvénykönyvét”, amely az igazságszolgáltatás rendezésével kapcsolatban intézményesen igyekezett a megyei nemesség túlsúlyát a nagybirtokosokkal szemben megalapozni. Ez a törvénykönyv, a király életének egyik főműve, amelyet ő örök időkre rendelt el, de amelyet halála után az oligarchák az első pillanatban hatályon kívül helyeztetek, bizonyítja, hogy Mátyás lelkületétől és gondolkodásától távol állott az a törekvés, hogy a független egzisztenciák elnyomása árán növelje a nagybirtokosok hatalmát.

Minthogy így nem tehető fel, hogy Mátyás és tanácsadói szándékosan értelmezték tévesen az 1351-i törvényt, mélyebben fekvő okot kell keresnünk. Ezt az okot az ítélet nem árulja el. Sőt az előzményekből is csak az állapítható meg, hogy 1481-ben már megváltozott a közfelfogás, amennyiben, eltérve a XIV. és a XV. század első felének hagyományaitól, az 1351-i törvényt nemcsak jobbagyokra, hanem polgárookra is érvényesnek találta, ha ezeknek mások birtokain vannak szőlők és szántók. A közfelfogás megváltozásának okát kell tehát kutatnunk, hogy megérthessük Mátyás és bírótársai ítéletét.

Ezt a változást, minthogy nem egyetlen ember, hanem egész generáció felfogása fordult meg, nem magyarázhatjuk múltó vagy helyi jellegű jelenséggel; fel kell tehát tennünk, hogy a legnagyobb súlyú tényező, a társadalmi fejlődésnek feltartóztathatatlanul előnyomuló ereje váltotta ki. Valóban végbe is ment a XV. század végén és a követ-

kező elején a magyar társadalomban egy óriási jelentőségű átalakulás, ennek részleteit azonban nem ismerjük, sőt a kutatás mai stádiumában körvonalait is csak sejtjük. Mindössze annyi vehető észre, hogy a polgárságnak, mint önálló társadalmi rendnek a megszületése egy fejezet csak ennek történetében.³² De mert a parányi epizód is része a nagy egésznek, annak megmagyarázásával, hogy e kevésbé jelentős problémánál miért és miként változott meg a közfelfogás, közvetve magára a nagy társadalmi átalakulásra is némi fényt vélünk deríteni.

A rendelkezésünkre álló források alapján megállapíthatjuk, hogy a nagyszombati polgárok szőlőbérlete nem volt egyedülálló jelenség a középkorban, hanem más szabad királyi városoknak, mint Sopronnak, Pozsonynak, Szegednek, Kassának³³ és — mint éppen a tárgyalta törvénycikkből kitűnik — Budának, Székesfehérvárnak is voltak hasonló nagyobb szőlőbérletei. Sőt az okleveles anyag figyelmesebb áttekintése után az is kiderül, hogy a bérletrendszer még általánosabb volt, mert a XIV—XV. században a jobbágnak is lehettek olyan szőlői, amelyek nem saját földesúrnak birtokain feküdtek, hanem azokat más földesúrtól bérelte, akihez tehát lényegében éppen olyan viszony fűzte, mint a nagyszombatiakat a Szentgyörgyi és Bazini grófokhoz.

Nem a Kisalföldről, hanem az ország ellenkező részéről, Szlávia területéről válogattuk össze az alábbi adatokat, amelyek hivatottak ennek az egész Magyarországon elterjedt bérletrendszernek egyes részleteit megismertetni.³⁴

Megállapítható, hogy kis, néhány telkes faluban élő jobbágnak éppen úgy lehetett szőlője más birtokos földjén, mint egy szabad királyi város vagy szabadalmas mezőváros lakosának. A kaproncai polgároknak pl. Kővár várának területén vannak szőlők, a zágrábi bírónak meg a remetei pálos konvent birtokán, s míg a bakvai pálosoknak Remethinek és Petretinek falvakban lakó jobbágyai Rohochai Gergely mester földjéből béreltek

szőlőművelésre alkalmas területet, addig viszont Cillei Katalin medvevári jobbágyai meg a szomszédos szerzetesi földek egy részét vették bérbe és fizettek utána cenzust.³⁵ Bár a jobbágyok csak bérlők, tulajdonjoguk olyannyira teljes, hogy birtoklásuk örök bérletnek tekinthető. A bérlői viszony ugyanis a földesúr által egyoldalúan nem bontható fel, csak abban az esetben, ha a jobbágy nem fizeti meg az évi bért, vagy hűtlenséget követ el a szőlő földesura ellen. Ebben a két esetben — és csak ezekben³⁶ — megszűnik a bérlői viszony, és a szőlő visszaszáll a földesúrra. Minthogy az oklevelek sztereotip kifejezéssel azt mondják, hogy a jobbágyok ekkor veszítik el a szőlők „proprietatis seu dominium”-át, nyilvánvaló, hogy a jobbágy egyébként valóságos „proprietatis”-szal rendelkezett. De nemcsak a jogi terminus technicus szerint illette meg a birtok a jobbágyot, hanem a valóságban is szabadon rendelkezett azzal. Eladhatta tehát, mégpedig a XIV. században a földesúr hozzájárulása és engedélyének kikérése nélkül. Jellemző a jobbágy birtokjogának teljességére, hogy az adásvételt vagy a megye, vagy valamely hiteleshely előtt foganatosíthatta, akár csak mint bármely nemesember. Így adja el Peech-i Pál egyik jobbágya, Peruk fia Ternek két márkáért 1402-ben a csázmai káptalan előtt szőlőjét Cletkónak, aki ugyancsak Peech-i jobbágya; vagy 1378-ban Körös megye alispánja és szolgabírái előtt Lendvai István egyik, Pál nevű jobbágya, aki Premechench faluban lakott, nyolc márkáért azt a szőlőjét, amely Luben fia Balázs Globochkagora nevű birtokán feküdt. Ez utóbbi alkalommal jelen volt a falu birtokosa, Balázs is, egész ténykedése azonban csak annak a kijelentésének a megtételére szorítkozott, hogy az új birtokost meg fogja védelmezni, feltéve, hogy a régi cenzust megfizeti.³⁷ A XV. században annyiban változik a helyzet, hogy az adásvétel már rendszeren azon földesúr előtt megy végbe, az állít ki róla oklevelet, akinek földjén a szőlő feküdt,³⁸ amit a földesúr hozzájárulása, beleegyezése gyanánt tekinthetünk. Ez a változás

azonban még korántsem jelent rosszabbodást, mert egyrészt az új szőlőbérlo ugyanazon feltételekkel veszi át a szőlőt, mint ahogyan azt elődje művelte, másrészt pedig ekkor még mindig nem kivételes eset az sem, hogy kimondottan nem nemesek hiteleshely előtt vesznek zálogba birtokot oly formalitások között, amelyek a rendi szellem teljes győzelemre jutásának idejében már csak nemesi birtokok tulajdonoscserejénél figyelhetők meg.³⁹

Egyébként a XV. század első felében még azzal a méltán feltűnő esettel is találkozunk, hogy a szőlőbérlo jobbágy foglalása ellen a jogaiban sérített nemes a megyénél keres elégtételt, mint Kanyevici Margit, akinek a kérésére azután az al-bán az egyik szolgabíró-t küldi ki, hogy az keresse fel Mátyás csizmadiát és tiltsa el a panaszos Hrussóc faluban fekvő szőlőjének elfoglalásától. S hogy a hatalmaskodó csizmadia szőlőbérlo jobbágy volt, azt világosan megmondja az oklevél, amikor őt Szentléleki Péter jobbágyának nevezi, s még arról is felvilágosít bennünket, hogy egy másik faluban, ti. Gyugyancban lakott.⁴⁰

A földesúrnak oly kevés tényleges joga van az ilyen „szabad”-nak nevezett szőlőhöz, hogy az még akkor sem lesz az övé, ha a bérlo utód nélkül hal el. Ezért köthette ki pl. Hedrihóci István 1451-ben, amikor Globoky falu földesura előtt átadta vejének, Orgován Fábíán prédiálistának két szőlőjét, hogy veje és utódai magtalan halála esetére a szőlők az ő utódaira — s nem a jelenlévő Globoky-i Györgyre, a falu urára — szállanak vissza.⁴¹ Vagy ugyanúgy eshetett meg, hogy 1411-ben a garigi pálosok egyik jobbágya a kolostornak ígérte halála esetére szabad szőlőjét és két hordóját, kikötötte azonban, hogy abban az esetben, ha felesége túléli őt, a szőlő fele és az egyik hordó az özvegyé legyen.⁴² Bizonyos, hogy az ilyen feltételes ígéretekre és nagylelkű adományozásra nem nyílt volna alkalma ennek a jobbágy-nak, ha halála után földesura, a kolostor, a szőlő birtokába juthatott volna. Ezt a szőlőt a végrendelkező jobbágy ugyanis nem

valamely szomszédos földesúrtól, hanem magától a kolostortól bérelte.

Ha még végül tekintetbe vesszük, hogy nemcsak jobbágyok, hanem nemesek, sőt egyháziak is béreltek szőlőket valamely földesúrtól,⁴³ akkor, az adatokat összefoglalva, joggal állapíthatjuk meg, hogy a XV. század utolsó negyedéig ismeretlen volt még Magyarországon a jobbágy és földesúr viszonyának az az élesvonalú körülhatárolása, amellyel a Hármaskönyvben és a Quadripartitumban, valamint későbbi törvényhozásunkban találkozunk. Mert a jobbágy, noha van földesura, ekkor még szerezhethet oly birtokot, földet és szőlőt, amely után hasonlíthatatlanul kedvezőbb elbánásban részesül, mint azon földje után, amely őt földesúrához fűzi. Míg ezzel a birtokával kapcsolatban a földesúri joghatóság nehezedik reá és a teljes kilencedet kell fizetnie, addig bérelt földjei és szőlői után csak kisebb ellenszolgáltatással tartozik. Ennek a kettős helyzetnek a magyarázatát nem nehéz kitalálni. Amikor a földesúr évi díj (terrágium) fejében átengedett egy bizonyos területet valamely szomszéd falubeli jobbágy-nak, be is érthette a kilencednél vagy a szokásosnál csekélyebb összeggel, mert addig műveletlenül állt földje után szerzett jövedelmet, s a kisebb összeg még mindig több volt a semminél.⁴⁴ Ugyanígy jól járt a jobbágy is, mert látta és élvezte annak a munkájának az eredményét, amelyet az átlagos teljesítményen felül produkált. A bérlo-kül jelentkező jobbágyok ugyanis csak a szorgalmasabbak vagy — ami ezzel egyjelentőségű — tehetősebbek közül kerülhettek ki, akik vagy munkaerejükben, vagy összegyűjtött kis pénzükben bízva, hozzá mertek fogni ahhoz, hogy a saját földesuruknak tartozó kötelezettségeiken kívül máshol is munkát vállaljanak. Tagadhatatlan, hogy ez a középkori gazdálkodási rendszer nem fojtotta el a tehetség érvényesülését, és nem mérte sem a rabszolga, sem a modern proletár reménytelen életét a jobbágyra. A meggazdagodás útja nyitva állott a szorgalmas előtt; ez szerezhethet — és szerzett is — teljes jogú birtokot, olyan szőlőt

és szántót, amely után csak némi összeget fizetett.⁴⁵

De a bérletrendszer nemcsak a materiális, hanem a társadalmi felemelkedés útját is megnyitotta. Bérllők gyanánt városok lakói és nemesek is jelentkeznek, mégpedig anélkül, hogy erre a szegénység kényszerítene őket, vagy ezáltal szabadságuk és előjogaik csekély részét is fel kellene áldozniok; az ő bérleteik sem veszik igénybe minden idejüket és energiájukat. Nemes, polgár és jobbágy ily módon bizonyos vonatkozásokban, a bérrelt földeket és szőlőket illetőleg, ugyanazon gazdasági színvonalra kerül, ami a jobbágy számára nagy emelkedést jelent. Szőlője és földje ott van a nemes és polgár bérleteinek szomszédságában, egymástól adják-veszik, cserélik azokat, s a személyes érintkezés betemeti azokat az árkokat, amelyek a jobbágyot, kisnemest és polgárt jogilag elválasztanák. A bérllő és vagyonosodó jobbágy útja így vezet be a városokba s házasságkötésekkel a nemesi családokba. Nem szokatlan ugyanis, hogy nemes ember leánya jobbágyhoz megy feleségül, s bizonyára joggal tehető fel, hogy az új nemesítések elsősorban az ilyen féljobbágy családokat emelték ki.

A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy az a bérletrendszer, amelynek részleteit fentebb vázoltuk, a középkorban általánosan el volt terjedve Magyarországon, mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint azt a direkt utalások alapján gondolhatnók. Például nem maradt fenn oklevél, amely arról szólna, hogy a Zemplén, illetőleg, Ung megyei Nagymihály környéki hegyeken jobbágyoknak lettek volna olyan szőlői, amelyekkel szabadon rendelkeztek. Csak akkor értesülünk róluk, amikor a környék birtokos családjának két ága, a Nagymihályiak és az Eödönfiak 1454-ben felosztván egymás közt az uradalommal együtt a szőlőket is, hogy a földesúri, úgynevezett decimális szőlők helyét pontosan megjelölhessék, megemlítették az osztozkodásról szóló oklevélben a szomszédos szőlők tulajdonosait. Ilyen módon

tudjuk csak meg, hogy a földesúri szőlőkön kívül voltak ott huszini, várkondi, blattai, vinnai, nagymihályi jobbágyoknak is szőlőik, amelyekkel ezek egészen szabadon rendelkezhettek.⁴⁶ Ilyen indirekt adatokra vagyunk jórészt utalva következtetéseinknél, mert az oklevelek, amelyek a jobbágyi szőlők birtokos cseréiről szóltak, elkallódtak. Valószínűleg azért, mert amikor a szőlők különleges jogi helyzetüket elveszítették, és a nagy uradalmak részeivé válva a földesúri birtokok sorsában osztoztak, az uradalmaknak nem volt érdekük megőrizni a számukra felesleges okleveleket, éppen mert azok a szőlők életének korábbi stádiumáról maradtak fenn.

A XIV—XV. században a gazdasági s ezt nyomon követően a társadalmi fejlődés iránya azt mutatta tehát, hogy a jobbágy és nemes között, a polgárság mellett, egy meglehetősen független paraszt-bérllő réteg kezd kialakulni, amely még nem képes saját lábán megállni, de már nem is függ egyedül a földesurától. Bár a fejlődésnek belső, önmagából megújuló mozgató ereje a teljes gazdasági önállóság elnyerése felé sodorta ezt a réteget, a féllúton nálánál erősebb ellenálló erőre bukkant, amely nemcsak feltartóztatta, hanem vissza is vetette. Ez a másik erő, amely az összecsapásnál hatalmasabbnak bizonyult, a földesúri joghatóság volt.

Ez is mélyen az elmúlt századok talajába bocsátott gyökereken erősödött fokozatosan. Fejlődésének főbb körvonalai főleg Hajnik Imre kutatásai-ból ismeretesek.⁴⁷ Tudjuk, hogy a földesúr, aki a XIII. század elején bírāja ugyan szolgálainak és a birtokán tartózkodó, személyükre nézve szabad parasztoknak egymás közötti ügyeikben, de a bűnügyekben, tized- és pénzkérdésekben még nem, az Árpád-kor végére királyi kiváltságlevelekkel megszerzi az utóbb említett ügyekben is a bíraskodási hatalmat, hogy azután az Anjou-korban joghatósága alá kerüljön még az a nemes is, aki mint familiárisa, bár csak időlegesen és önszántából, de mégis szolgálatába áll.⁴⁸ Miként az Anjou-korban

szokásos formulából — „antiqua regni nostri consuetudine requirente quilibet nobilis et homo possessionatus suos iobagiones et famulos impossessionatos more iobagionum in suis possessionibus residentes in causis quibuslibet, exceptis furtis, latrocinii et publicis criminalibus ipsemet iudicandi habeat facultatem”⁴⁹ — gyanítható, előbb a birtoktalan nemesek fölé, és csak a kisebb, nem főbenjáró ügyekben sikerült a földesúrnak joghatóságát kiterjesztenie. A XV. században azonban, a ma közkeletű felfogás szerint,⁵⁰ már egyébként a gazdag, birtokos nemes familiárisnak minden tetéért, még gyilkosságért és hatalmaskodásért is az úrnak kellett helytállnia, őt idézték perbe és ítélték el, amiből logikusan következett, hogy ezen familiárisait ismét neki állott jogában felelősségre vonni. Érthető, hogy ez a mindent abszorbeáló hatalom a szabad bérlőknek tekinthető nagyszombati polgárok önállóságát is kikezde, s így ezek — noha a XIII. századi szerződések teljes igazságszolgáltatási függetlenségüket biztosították —, 1335-ben már kénytelenek voltak beletörödni, hogy szőlőik ügyében a földesúr legyen egymás közötti bírójuk. Igaz, a nagybirtokos győzelme még nem volt teljes, mert szabadon maradt a fellebbezés útja egy polgári fórumhoz, Pozsony város hatóságához, csak hogy mint a mind gyakoribb XV. század eleji panaszokból kivethető, a földesúr ekkor már nem sokat törődött Pozsonnyal, hanem erővel is kényszerítette a nagyszombatiakat a maga ítéletének elfogadására. A polgároknak egyre királyi parancsokkal és ítéletekkel kellett a grófokat fellebbezési joguk tiszteletben tartására szorítani, s eredményt így csak ideig-óráig tudtak elérni. A század végére már nincs nyoma annak, hogy a nagyszombatiak a földesúr ítéletével szemben jogvédelemért Pozsonyhoz fordultak volna.

A földesúri joghatóságnak ez a folytonos erősödése korántsem elszigetelt magyar jelenség. Időben még korábban ugyanilyen fejlődés ment végbe Németországban is, ahol fontos tényező lett a területiális fejedelmi hatalom kialakulásánál is. Is-

meretes, hogy K. Lamprecht és G. Seeliger már azt hirdették, hogy a tartományi hatalom egészen a nagybirtokon és az erre támaszkodó földesúri joghatóságon nyugszik. De ha túlzásnak látszik is ez az általánosítás, azt még ellenfelük, G. Below sem vonta kétségbe, hogy a fejedelmi hatalom kifejlődésében valóban fontos szerepe volt a földesúri joghatóságnak; Below csak az ellen foglalt állást, mintha *kizárólag* e joghatóságból sarjadt volna ki a Landeshoheit.⁵¹ Tudjuk, hogy nálunk nem haladt ily messze a fejlődés, aminek — most elhagyva az ellenkező hatóerők felsorolását — bizonyára az is oka volt, hogy nálunk csak a középkor végére szerezte meg a nagybirtok az igazságszolgáltatás terén azt a súlyát, amelyet német földön már hamarabb elért, úgyhogy az újkor kezdetén olyan akadályokkal is meg kellett küzdenie, amelyek Nyugaton korábban ismeretlenek voltak, s amelyeket nálunk már nem sikerült legyűrnie.

Ez a jogi téren végbemenő fejlődés volt az az erő, amely keresztezte a gazdasági fejlődést, és nemcsak megakadályozta a paraszt-bérlő réteg további erősödését és önállósulását, hanem azt egyenesen gúzsba is kötötte. A Jagelló-kor törvényei már a földesúri joghatóság teljes diadalra jutását tükrözik vissza. Az 1492. évi XLIX. tc., amely szerint a jobbágyoknak szőlő- és szántóbérleteik után kilencedet — és a szokásos ajándékokat — kell fizetniök, azt jelenti, hogy a jobbágy elveszítette azt az eddig élvezett előnyét, hogy bérelt földjei után kevesebb szolgálattal tartozik, mint azon földek után, amelyeken jobbágyi sorsa nyugszik. Most már nincs különbség a közönséges jobbágytelek és a magánszorgalommal megművelt föld között, hiszen mindkettőre azonos terhek neheznek. Igaz, a törvénycikk nem zárja el a jogorvoslás útját. Megengedi, hogy a jobbágyok, ha ily földjeikre vonatkozólag privilégiumokkal rendelkeznek, vagyis bizonyítani tudják, hogy régebben nem kilencedet fizettek, kiváltságaik megóvása és biztosítása végett az ország rendes bíráihoz — nádor, országbíró, titkos kancellár, személynök⁵²

— forduljanak, s meg is ígéri, hogy ezek az első nyolcados törvényszakon igazságot fognak tenni köztük és a földesurak között. Csakhogy ilyen perre, Budára utazásra legfeljebb mezővárosok vállalkozhattak, amelyek kezében lehettek kiváltságlevelek. De ugyan mit kezdhettek azok a jobbágyok, akik egyenként béreltek egy-egy darab szőlőt vagy földet, s akik nem írásban vették annak idején bérbe a területet? Ezek számára csak egy lehetőség maradt: beletörödni a megváltoztathatatlanba és megfizetni a kilencedet. S ezt annál inkább meg kellett tenniük, mert ugyanez a törvény erős fegyvert adott velük szemben a földesúr kezébe, felhatalmazva őt, hogy a kilencedet nem fizető jobbágytól elkobozhatja bérelt földjét és szántóját. Természetes, hogy a jobbágy, csakhogy végleg el ne veszítse a legkeservesebben megszerzett örökségét — „*illae haereditates . . . domino terrestri perpetue remaneant*”, szól a törvény parancsa — vállalta a kilenced terhet.

Ha az 1481-i ítéletet ezekbe a szélesebb távlatokba, a gazdasági és társadalmi fejlődés nagy folyamába illesztjük bele, úgy az ítélet még súlyosabbnak tűnik fel. Nem kevesebről van szó, mint hogy a nagyszombati polgárokat egy évtizeddel hamarabb érte el az a sors, amely a Jagelló-korban a jobbágyoknak jutott osztályrészül. Bár így még véresebbnek látszik az 1481-i döntés, mert az oly sok szenvedés kezdetét jelentette, mégsem állíthatjuk, hogy Mátyást és bírótársait elnyomó szándék vezette. Őket öntudatlanul sodorta magával az idő. A magyar fejlődés ugyanis gazdasági vonatkozásaiban sem elszigetelt, egyedülálló jelenség. Ismeretes, hogy Németországban is az újkor elejére szilárdult meg az az elv, hogy a paraszt a földesúr magánalattvalója, és ugyanekkor jutott érvényre az a felfogás, hogy a paraszt nem uratlan földön telepedett meg, hanem a nemes birtokán,⁵³ aminek következtében valamely földesúr magánhatalma alá kell tartoznia. Azzal egyidejűleg, hogy ez az elv — támogatásra találva az egyre terjedő római jog frazeológiájában⁵⁴ — a jobbágy röghöz kötöttségé-

nek kimondásával megszilárdul, megváltozik a társadalomszemlélet is. A földművelő jobbágy nem alany többé, ami korábban volt, hanem indifferens tárgy, mihelyt a földesúr érdeke emelkedik döntő fontosságú tényezővé. Most már nem az a fontos, hogy ki dolgozik, hanem az, hogy ki foglalkoztatja birtokán a munkáskezeket. A nagybirtokos uradalmát oly római császárkori domíniumnak tekinti, ahol a rabszolgák százai szorgoskodtak, magát pedig többé nem a jobbágyok, hanem a római jog által *colonus*oknak nevezett alattvalók urának. Nem véletlen tehát, hanem ellenkezőleg, az új társadalomszemlélet elterjedésének a jele, hogy a magyar jobbágyot Mátyás 1486-i törvénye (XXXIX. tc.) nevezi legelőször ridegen *colonus*-nak, holott korábban okleveles emlékeinkben és törvényeinkben egyaránt iobagio volt a neve s csak esetlegesen, kivételképpen, „*rusticus*” vagy „*vilanus*”. Érthető ezek után, hogy a földesúr, ha már régi jobbágyait is a római jog terminus *technicus*-ával illeti, még kevésbé tehet különbséget, hogy polgár vagy jobbágy-e az, aki szőlőjét műveli; az ő szemében mindkettő alattvaló, következésképpen kivétel nélkül egyenlő elbánásban is kell őket részesíteni. Mihelyt pedig a földesúri érdekeknek, ennek az egyedulalomra jutott tényezőnek a szemszögéből mérlegeltetnek a társadalom alkotóelemei, egész természetes lesz, hogy ép, fejlett jogérzékű emberek, mint az 1481-i ítélet meghozói, semmi kivetni valót sem találnak abban, hogy az eredetileg bérlő polgárokat és a földesúr saját jobbágyait ugyanazon sors részesesivé tegyék, sőt, meggyőződésük szerint, ily ítélet kimondásával az igazság szellemében vélnek cselekedni.

Mindezeknek a rendelkezéseknek, amelyeket a Jagelló-kor törvényhozása 1492-ben és 1498-ban a már Mátyás idejében megfigyelhető felfogás szellemében tett, határozottan nagy jelentőségük volt. Ez a jelentőség abban nyilvánult meg, hogy a szőlőbérő polgárokat és a jobbágyokat egy kategóriába vonták. Ezen a megtört úton, a XV. század kilencvenes éveinek ezen uniformizáló szellemé-

ben építette azután ki rendszerét Werbőczy, aki a parasztlázadást leverő nemesi társadalom felfogását oly élesen hangsúlyozva juttatta kifejezésre. Amikor Dózsa kivégzése után a jobbágyság sorsa a korábbihoz képest rosszabbra fordult, a szőlőbérelő polgárok helyzete, éppen mert már előzőleg a jobbágysággal egy színvonalon állóknak tekintették őket, szintén alásüllyedt. Mint tudjuk, Werbőczy úgy formulázta meg kora felfogását, hogy a jobbágy nem rendelkezik szabadon a földdel és szőlővel, amelyet megművel, mert a birtok a földesúré, hanem csak munkájának bére és jutalma illeti meg.⁵⁵ Szerinte tehát a jobbágy csak a szőlő és föld vagy malom becsüje felől végrendelkezhet, bár ezekről sem teljes szabadsággal, maga a föld és a szőlő azonban, a haereditas, a földesúré. Ez a felfogás, amely tehát lényegesen kedvezőtlenebb, mint a XIV—XV. századi, amely — miként láttuk — a haereditast sokkal nagyobb mértékben tekintette a jobbágy tulajdonának, még nagyobb súlyt jelentett a szőlőbérelő polgároknak. Szerződéseik korábban biztosították számukra a haereditással való szabad rendelkezést, erről ezek után szó sem lehet. Sőt rájuk is vonatkozik ez a pont, amelyben Werbőczy a földesúri birtokjog elvének legvégső következményeit is levonta, s amely úgy szól, hogy a földesúr bármikor magához válthatja jobbágya földjét, rétvét, malmát és szőlőjét, ha azoknak közbecsüjét, illetőleg igaz értékét kárpótlásul megfizeti. Hangsúlyoznunk sem kell, hogy a jobbágyoknak ez a kivetése birtokából — „eiicere et excludere”, mint a Hármaskönyv mondja — hatalmas fegyver volt a földesúr kezében, amely nemcsak nálunk, hanem Nyugat-Európában is rendszeres alkalmazásra talált, hol a Grundherrschaftnak Gutsherrschafttá változtatásának egyik sikeres módjává lett. Igaz, Werbőczy nem említi kifejezetten, hogy a földesúr a szőlőbérelő polgár földjét is visszaválthatja, és saját kezelésébe veheti, de hogy a „jobbágy” kategóriájába a polgárt is beleérti, az nem egyedül a földesúri mindenhatóságot hirdető állásfoglalásból következtethető, ha-

nem a Tripartitum I. 134. 46. §-ából is, hol azt mondja, hogy a földesúr nemcsak bármely parasztot, hanem még nemes embert is kivethet szőlőjéből. Semmiképpen sem képzelhetjük el, hogy ha így bánik el a szőlőbérelő nemessel, más, jobb sorsban akarná részesíteni a szőlőbérelő polgárt. Bizonyosra vehetjük, hogy a polgárt itt már annyira beleérti a „paraszt” (rusticus) fogalmába, hogy külön megemlítését egyszerűen fölöslegesnek is találja.

III.

A tárgyalt törvénycikk történeti előzményeiből megállapítható, hogy az 1498-i törvény a polgárok bérleteinek kérdését teljesen a Mátyás idejében megfigyelhető fejlődés szellemében igyekezett megoldani. Nem a királyi hatalom gyengesége, sem jobbágyelnyomó oligarchikus törekvések, még csak nem is Werbőczy tendenciózus, történetellenes jogász felfogása vagy a köznemesség fegyelmeztlensége volt tehát a XVI. század eleji társadalmi változás oka. A Jagelló-kor e tekintetben Mátyás korának hagyományait ápolta tovább. De azért mégis volt a Nagyszombat és a Szentgyörgyi grófok közötti viszálynak egy stádiuma, amelyen a Mohács előtti évek belső rothadása jutott kifejezésre.

1498 tavaszán, Szent György-napkor kezdődött az országgyűlés, s bár negyven nap múlva Ulászló király megerősítette a határozatokat, köztük a XLI. cikket is, ünnepélyesen ígérve, hogy azokat „örök időkre fennállóan” megtartja és megtartatja, már néhány hónap múlva, november 14-én megengedte, hogy előtte Szentgyörgyi és Bazini Péter erdélyi vajda, rokonai megbízásából, Nagyszombat városával oly megállapodást kössön, amely a törvény kijátszásával volt egyenértékű. Magának a királynak a nevében foglaltatott írásba ez a megállapodás, amely záradékában hangsúlyozta, hogy érvényét nem csorbíthatja egyetlen meglevő vagy csak a jövőben meghozandó törvény sem.⁵⁶

Úgy látszik, a földesurak nem bírtak a várossal, amely 1493-ban, felhasználva a közállapotok ziláltságát, egyszerűen megtagadta a kilencedfizetést, és mit sem törődve most már Mátyás ítéleteivel, sőt bizonyára javára fordítva azokat a frázisokat is, amelyeket éppen az oligarchák szórnak világgá az ősi alkotmányunk Mátyás általi felforgatásáról, csak a régi cenzus megfizetésére volt hajlandó. A földesurak erre erőszakkal igyekeztek a kilencedet beszédni, amiből természetszerűleg újabb és újabb vizályok s zavarok fejlődtek. Végre a grófok egy, talán nem is nagyon merész elhatározással túltették magukat az imént meghozott törvényen, s hogy legalább a bérletdíjat biztosítsák maguknak, inkább lemondtak a kilencedről és új szerződéssel szabályozták a fizetési kötelezettségeket. A polgárok vállalták, hogy évenként terrágium fejében egész szőlő után 160 magyar dénárt, amelyből száz tesz ki egy forintot, és négy akót adnak, fél és negyed szőlő után pedig ez összeg felét, illetőleg negyedét, azonkívül minden hordó bor után „pro censu kueffyngob nuncupato” 12 magyar dénárt, míg viszont a földesurak ígéretet tettek, hogy a polgárok szőlőikkel szabadon rendelkezhetnek. Ez a megállapodás, amely tehát az 1325-i két akóhoz képest tehertöbbletet jelentett a polgárra, de még mindig kevesebb volt a kilencednél, csak a szerződés megkötésekor művelt szőlőkre vonatkozott, míg a jövőben ültetendők béréül már a termés kilencedét szabta meg. A szerződés szerint kilencedet kell fizetni a polgároknak azon szőlők után is, amelyeket csak ezután fognak megvásárolni, ha azokra eddig ez a nagyobb teher nehezedett, s ugyanígy nem csökkenhet a szolgáltatás abban az esetben sem, ha egy kilencedes szőlőt művelő jobbágy Nagyszombatba költözne.

Azt hisszük, hogy a törvénynek ilyen tudatos és durván nyílt kijátszása Mátyás idejében mégis elképzelhetetlen volt.

Nagyszombat ezzel kivívta annak elismerését, hogy polgárai csak bérlői a szőlőknek s nem egyzersmind jobbágyai is a földesúrnak. Célját így

elérte, de mindez a lényegen már nem változtatott. Az az elv, hogy a szőlőbérlő polgár és a többi jobbágy egyenlő elbánásban részesítendő, már belekerült a törvénykönyvbe, majd Werbőczy Tripartitumába, úgy, hogy csak a körülményektől függött, mikor fog általános érvényt nyerni. Ennek ideje is elkövetkezett, még pedig akkor, amikor a Hármaskönyv a magyar jogélet bibliája lett.

Jegyzetek

- 1 „Cives Budenses, Albenses et de Zalánkemen et aliae quaelibet civitates tam regales, qum aliorum quorumcunque, in terris aliorum vineas habentes seu araturas facientes, dominis terrestribus nonas solvere teneantur, prout continetur in decreto.” Az utolsó szavak 1492: XLIX., illetve XLVII. tc.-re vonatkoznak.
- 2 1500: XXVII. tc. 1514: LVIII. tc. 1518: XXVII. tc. 1519: XXV. tc.
- 3 *Mályusz Elemér*: Az 1514. évi jobbágháború okai. Társadalomtudomány, 1926. 377.
- 4 A család leszármazását és történetét lásd *Ila Bálint*: A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása. Turul, 1927. 37, hol tárgyunkról a 39. és 49. lapokon van szó.
- 5 *Házi*: Sopron I/1—3. (vö. Sz. 1922. 566); *Csánki*: Mo. tört. földr. III. 661. — Sz 1919. 55. skk.; *Bráz Béla*: A nagy-csepcsényi és muthnai Vladár-család története és leszármazása. Turócszentmárton 1907. 124; *Križkó Pál*: Körömbánya birtokának keletkezése s fejlődése. Sz. 1885. 252, melyhez képest *Matunák, Michal*: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice (Kremnica 1928) ide vonatkozó része határozott visszaesést jelent.
- 6 *Fejér*: Codex IV. 3. 393 és a dolgozatunkban alább idézendő oklevelek.
- 7 *Wenzel*: ÁÚO VIII. 305.
- 8 *Wenzel*: ÁÚO X. 30.
- 9 OL Dl. 998.
- 10 Az osztrák területen, főleg Stájerországban elterjedt és a magyar hegyvámval azonos Bergrecht fogalmát pontosan megállapította *Anton Mell* alapos monográfiájában: Das steirische Weinbergrecht und dessen Kodifikation im Jahre 1543. Wien—Leipzig 1928.
- 11 Hazai okmt. III. 5; *Fejér*: Codex VIII. 2. 162.
- 12 *Wenzel*: ÁÚO XII. 571.
- 13 AO II. 190. skk.
- 14 OL Dl. 12795.
- 15 A perre vonatkozólag lásd OL Dl. 2297, 2800, 2877; a legutóbbi az 1335. február 4-i ítélet.

- 16 AO III. 132. skk.
- 17 1362. nyitrai káptalan: „medium talentum et 12 denarios”; 1363. esztergomi káptalan: „tres pensas denariorum et 12 denarios”. A pénznevekre és -nemekre vonatkozólag lásd *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet 1000—1325. Bp. 1916. 147., 368. skk.
- 18 Mindez, mint ekkor mondták, „pro censu terragii” járt, amely kifejezés találón jelzi, mint olvadt össze az eredetileg külön díjnak nevezhető census és terrágium.
- 19 Pl. egy 4 dénáros cserépedény után, vagy négy mérő zab után, aminek az értéke 7 dénár, egy-egy dénárt, az üres szekerek után 2—2 dénárt kellett fizetni, az embereknek pedig — jövet és menet egyaránt — egy-egy dénárt.
- 20 Az egész perre lásd OL DI. 5169.
- 21 Ezt ismét csak következtetjük abból, hogy 1365. január 6-án Lajos király általános parancsot intéz a szentgyörgyi, bazinei, vöröskői, modori földesurakhoz és másokhoz, akiknek birtokain a nagyszombatiaknak szőlők vannak, továbbá Modor lakosaihoz, hogy a „dacia seu census”-t, amelyért a polgárok szőlőiket bérlik, ne vonakodjanak elfogadni, hanem átvéve azt, engedjék meg a szabad művelést (OL DI. 12295). Világos, hogy ha 1364-ben a király az 1325-i megállapodáson, illetve az 1326-i utasításon túlmenőleg részesíti kedvezményben a földesurakat, azaz, ha ezek kedve szerint hozzájárul a bérletdíj felemeléséhez, akkor a földesurak nem fognak már a következő évben akadályokat gördíteni a nagyszombatiak elé.
- 22 OL DI. 8249.
- 23 OL DI. 10241.
- 24 AO V. 115 és OL DI. 12036.
- 25 OL DI. 10005.
- 26 OL DI. 12795.
- 27 *Hóman* (Pénzügy 60. skk.) szerint a kilenced elrendelése 1351-ben tulajdonképpen a királyi uradalmakban már meghonosodott terményadó általánosítása.
- 28 Mint az ítéletlevél mondja: „thezaurarius regius ac in causis in presencia palatinali vertentibus per . . . dominum Mathiam . . . iudex deputatus”. Dóczynak ugyanezen bírói működésének emléke: *Tkalčić*: Mon. Civ. Zagr. II. 447.
- 29 OL DI. 12795.
- 30 Hármaskönyv. III. 18.
- 31 OL DI. 15220 (1458).
- 32 *Mályusz, Elemér*: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1927. 372.
- 33 *Házi*: Sopron I/6. 103; *Reizner János*: Szeged története. IV. Szeged 1900. 16, 69, 75. skk., 84, 96; Sztáray okl. II. 117.
- 34 Az OL azon okleveleit használtuk fel, amelyek regesztáit „A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az O.L.-ban” címmel az LK több évfolyamában már közöltük, vagy közölni fogjuk.
- 35 OL DI. 34865 (1433); OL DI. 34941 (1462. LK 1927. 172); OL DI. 32767 (1420. LK 1925. 104); OL DI. 34748 (1459. LK 1927. 167).
- 36 Ezt hangsúlyozzák az oklevelek, pl. OL DI. 34710 (1436): „Si hiidem supranominati premissum censum solvere nolent aut recusarent modo aliquali, aut etiam aliquam notam infidelitatis contra nos vel dictam ecclesiam nostram incurerent per quemcunque eventum, extunc a proprietate seu dominio ipsarum porcionum possessionariarum cadant ipso facto.”
- 37 OL DI. 34680 és 34378 (LK 1925. 136 és 132).
- 38 Pr. OL DI. 35463 (1418); OL DI. 34794 (1451).
- 39 Így pl. 1474-ben a csázmái káptalan előtt Szentléleki Kasztellánffy László Zobochynában levő birtokrészt zálogosítja el György fehérekői ötvösnek és testvérének (OL DI. 34515. LK 1925. 153), s 1404-ben is ugyancsak a csázmái káptalan előtt Gergely leánya, Erzsébet — provida — egy nemesnek adja el szőlőjét (OL DI. 35322). Jellemző, hogy a zágrábi káptalan iktat be 1397-ben egy polgárt birtokába (OL DI. 34661).
- 40 OL DI. 35487 (1423). — Ugyanilyen eset Felső-Magyarországon (1428. Sztáray okl. II. 268), amikor Ung megye előtt Nagymihályi György egy várkondi jobbágyot s nem ennek földesurát tiltja el szentandrásai szőlője elfoglalásától.
- 41 OL DI. 34794.
- 42 OL DI. 35374.
- 43 1458: 28. és 1470: 6. tc. (*Kovachich, J. N.*: Sylloge I. 144, 206); OL DI. 34771 (1409), hol az egyházi bíróság arra ítéli a sztrezai plébánost, hogy a pálosok birtokán fekvő két szőlője után fizesse meg a kolostornak a szokásos terrágiomot; OL DI. 34800 (1452); ugyanígy vannak szőlők Észak-Magyarországon a gönci pálosoknak, mégpedig nemcsak a királyi uradalmak területén, hanem Telkibánya hegyein is (OL DI. 8825 és 9156, az 1383—1406. évekből, megjegyzés, hogy ez okleveleket *Iványi Béla*: Gönc szabadalmas mezőváros története. Karcag 1926. 13. tévesen interpretálja, úgy, hogy azok a borkilenced-fizetés alól felmentést adnak; a királyi és királynői parancsok tiltják a várnagyokat és Telkibányát, hogy a szerzetesek — természetesen bérelt — szőlő után, új rendszert honosítva meg — „quadam abusiva consuetudine per vos de novo inducta” — kilencedet merjenek követelni). — Az analóg osztrák állapotokra lásd *Mell, Anton*: Das steirische Weinbergrecht und dessen Kodifikation im Jahre 1543. Wien—Leipzig 1928.
- 44 A terrágium, tiérage Nyugaton is az eredetileg újonnan művelés alá vett föld adója (Reallexikon der germanischen Altertumskunde. I—IV. Hrsg. von *Johannes Hoops*. Strassburg 1911—1919. III. 205. „Medem”, G. Below-tól).

- 45 Ez az összeg pl. Zágráb és Körös megyében szőlőnként 35 dénár, egy kappan és egy kenyér volt (OL Dl. 34491, 34601, 32767), ami méltányos bérösszeznél többnek nem mondható.
- 46 Sztáray oklt. II. 522—529. — Itt említjük meg, hogy *Acsádi Ignác* tendenciózus műve (A magyar jobbágyság története. Bp. 1908) a bérletek jelentőségét fel nem ismerve, azokról — a könyv nagy terjedelme dacára — a 173. lapon csak pár sorban emlékezik meg.
- 47 *Hajnik*: Birósági szervezet 16. skk. — Az Árpád-korra lásd még *Vinkler János*: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. II. Pécs 1927. 221. skk., mely a későbbi középkorra, minthogy nem ismeri Szekfű alább idézendő tanulmányát, alig vehető figyelembe.
- 48 *Szekfű*: Serviensek 49. skk.
- 49 1358. AO VII. 242. (Vö. LK 1923. 209. skk.)
- 50 *Szekfű*: Serviensek 67. skk.
- 51 *Below, Georg*: Territorium und Stadt. Leipzig 1923². I. Der Ursprung der Landeshoheit.
- 52 *Hajnik*: Birósági szervezet 46.
- 53 *Knapp, Georg Friedrich*: Die Bauern-Befreiung und der Ursprung der Landarbeiten in den älteren Theilen Preussens. I. Altenburg 1887. 34, 46.
- 54 A római jog hatását erős túlzással emeli ki *Lamprecht, Karl*: Zum Verständnis der wirtschaftlichen und sozialen Wandlungen in Deutschland vom 14. zum 16. Jahr. Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1893. 247. skk. (Ugyanígy: Deutsche Geschichte. V. I. 111. skk.) Mérsékeltebben ítéli meg *Below, Georg*: Die Ursachen der Rezeption des Römischen Rechts in Deutschland. Leipzig 1905. 66: „dass das Römische Recht verschiedenen Zwecken dienstbar geworden und als eine an sich im wesentlichen neutrale Macht anzusehen ist”.
- 55 Hármaskönyv. III. 30. 7. §.
- 56 OL Dl. 20772. A szerződő felek utódjaira is kötelezőleg „omnibus et quibuslibet decretis et statutis regni et regnicolarum nostrorum editis vel edendis, aliisque quibusvis remediis, quibus mediantibus ipsi contra prenotatam concordiam et dispositionem venire, dicere vel facere aut eam quovismodo infringere possent, renunciassent, eisque non obstantibus perpetue in iamdicta concordia et dispositione permanere et ea uti velle promisissent”.

A kötetben szereplő tanulmányok forrásjegyzéke

- Fügedi Erik*: Mátyás király jövedelme 1475-ben. Századok, 1982. 484—506.
- Kubinyi András*: A kincstári személyzet a XV. század második felében. Tanulmányok Budapest múltjából, XII. In: Budapest várostörténeti monográfiái XIX. 1957. 25—46.
- Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről. Hadtörténelmi Közlemények, 1958. 117—147.
- Karl Nehring*: Mátyás külpolitikája. Történelmi Szemle, 1978. 427—439.
- Teke Zsuzsa*: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. Történelmi Szemle, 1986. 197—217.
- Feuerné Tóth Rózsa*: Humanista hatás Mátyás építkezéseiben. Művészettörténeti Értesítő, 1987. 31—39.
- Kubinyi András*: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötté). Levéltári Közlemények, 1977. 61—79.
- Mályusz Elemér*: Az 1498. évi XLI. törvénycikk (Társadalomtörténeti tanulmány). Századok, 1930. 809—839.

Rövidítésjegyzék

- Ábel*: Olaszországi írók = Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közzéteszi *Ábel Jenő*. Bp. 1890 (Irodalomtörténeti emlékek 2).
- Ábel—Hegedűs*: *Analecta nova* = *Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litteratum spectantia. Ex scriptis ab Eugenio Abel. Relictis cum Commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs*. Budapestini 1903.
- AO = Anjoukori okmánytár. Szerk. [I—VI. k.] *Nagy Imre*, [VII. k.] *Tasnádi Nagy Gyula*. I—VII. Bp. 1878—1920.
- AVSL = Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.
- Bak*: Königtum = *Bak, János M.*: Königtum und Stände in Ungarn im 14—16. Jahrhundert. Wiesbaden 1973.
- Balogh*: A művészet = *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. I—II. Bp. 1966.
- Bánlaky—Breit*: Hunyadiak = *Bánlaky—Breit József*: A Hunyadiak kora. 1437—1490. II. Bp. 1937.
- Bibliotheca Corviniana. (Második, javított kiadás.) Magyar Helikon—Corvina 1976.
- Bonfini* = *Antonius de Bonfinis*: *Rerum Ungaricarum decades*. In IV Tomis. Ed. I. *Fögel—B. Iványi—L. Juhász*. Tomus I—III. Decas I—III. Lipsiae 1936, Tomus IV.—Pars I. Decades IV et Dimidia V. Bp. 1941.
- Bonfini*: Tíz könyv = *Bonfini*: Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történetből. Latinból fordította *Geréb László*. A bevezetést és a jegyzeteket írta *Kardos Tibor*. Magyar Helikon 1959.
- Bónis*: Hűbériség = *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár é. n.
- Bónis*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971.
- Bónis*: Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Bp. 1972.
- Bónis*: *György*: Egy Jagelló-kori magyar jogász. (Petróczi Henczellfy István.) A Szegeci Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve. Bp. 1953.
- Brandolinus*: *De comparatione rei publicae et regni libri tres*. In: *Ábel*: Olaszországi írók 79—183.
- BSMRA = Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum
- Carbo*: *Dialogus* = *Carbo, Ludovicus*: *Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae*. In: *Ábel*: Olaszországi írók 187—215.
- Chastel*: *Marcile Ficin* = *Chastel, André*: *Marcile Ficin et l'art*. Genève—Lille 1954.
- CIH = Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000—1526. évi törvénycikkek. Bp. 1899.
- Csáky oklt. = A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. I. Oklevéltár. Bp. 1919.
- Csánki*: I. Mátyás = *Csánki Dezső*: I. Mátyás udvara. Sz 1883. 513—581.
- Csánki*: Mo. tört. földr. = *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I—III, V. Bp. 1890—1897, 1913.
- DRH = *Döry, Franciscus—Bónis, Georgius—Bácskai, Vera*: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns*. 1301—1457. Bp. 1976.
- Durdik*: Husitisches = *Durdik, Jan*: *Husitisches Kriegswesen*. Berlin 1967.
- Eckhart*: A szentkorona-eszme = *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története. Bp. 1941.
- Elekes*: A Hunyadi-kérdés = *Elekes Lajos*: A Hunyadi-kérdés. In: Mátyás Ekv. I. 13—69.
- Elekes*: A középkori magyar állam = *Elekes Lajos*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964.

- Elekes*: Mátyás
Elekes—Lederer—Székely: Mo. tört. — *Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György*: Magyarország története az őskortól 1526-ig. (Egyetemi tankönyv.) Bp. 1965².
- Engel*: Geschichte — *Engel, Johann Christian*: Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. I—IV. Halle 1797—1804.
- Eschenloer*: Bresslau — *Eschenloer, Peter*: Geschichte der Stadt Bresslau, oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit vom Jahre 1440 bis 1479. Hrsg. von *Johann Gottlieb Künisch*. I—II. Bresslau 1827—1828.
- Études présentées
Fejér: Codex — Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États
— Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér*. I—IX. Budae 1829—1844.
- Feuerné Tóth*: A budai vár — *Feuerné Tóth Rózsa*: A budai vár függökertje és a Cisterna Regia. In: Magyarország reneszánsz és barokk. Szerk. *Galavics Géza*. Bp. 1975. 11—54.
- Fögel*: II. Ulászló
Fontius — *Fögel József*: II. Ulászló udvartartása (1490—1516). Bp. 1913.
— *Fontius, Bartholomaeus*: Epistolarum Libri III. Ed. *Ladislaus Juhász*. Bp. 1931 (BSMRA).
- Fraknói*: Diplomáták — *Fraknói Vilmos*: Mátyás király magyar diplomatái. Sz 1898. I—14, 97—112, 385—404, 481—489, 769—781, 865—875.
- Fraknói*: Mátyás király — *Fraknói Vilmos*: Hunyadi Mátyás király 1440—1490. Bp. 1890 (Magyar történeti életrajzok 21).
- Fraknói—Ábel*: Két magyarországi — Két magyarországi egyházi író a XV. századból. Andreas Pannonius. — Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszik *Fraknói Vilmos—Ábel Jenő*. Bp. 1886 (Irodalomtörténeti emlékek 1).
- Frauenholz*: Heerwesens — *Frauenholz, Eugen von*: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. I—II/1—2. München 1937.
- Frommel*: Die Farnesina — *Frommel, Ch. L.*: Die Farnesina und Peruzzis Architektonisches Frühwerk. Berlin 1961.
- Fügedi*: Arisztokrácia — *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970.
- Galeottus Martius*: De egregie — *Galeottus Martius Narniensis*: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae. Ed. *Ladislaus Juhász*. Lipsiae 1934 (BSMRA).
- Gerézdi*: Váradi — *Gerézdi Rabán*: Egy magyar humanista: Váradi Péter. Klny. Magyarságtudomány, 1943. 305—564.
- Györffy*: Tört. földr. — *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Bp. 1987.
- Hajnik*: Bírósgai szervezet — *Hajnik Imre*: A magyar bírósgai szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1988.
- Hazai okmt. — Hazai okmánytár. Szerk. *Nagy Imre—Paur Iván—Ráth György—Véghelyi Dezső*. I—VIII. Győr 1865—Bp. 1891.
- Házi: Sopron — *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I/1—7, II/1—6. Sopron 1921—1943.
- Heydenrich*: Federico de Montefeltro — *Heydenreich, Ludwig Heinrich*: Federico de Montefeltro as a Building Patron. Studies on Renaissance and Baroque Art presented to Anthony Blunt on his 60th birthday. London—New York 1967. 1—6.
- HK — Hadtörténelmi Közlemények
- Holub*: La représentation — *Holub, József*: La représentation politique en Hongrie au Moyen Age. In: Études présentées XVIII. Louvain—Paris 1958. 79—121.
- Holub*: Zala m. — *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. Pécs 1929.
- Hóman*: Pénzügy — *Hóman Bálint*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921.
- Horváth*: Az irodalmi — *Horváth János*: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp. 1944².
- Huszt*: Callimachus Experiens — *Huszt József*: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Bp. 1927.
- HZ — Historische Zeitschrift
- ItK — Irodalomtörténeti Közlemények
- Iványi*: Bártfa lt. — *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára. I. 1319—1526. Bp. 1910.

- Iványi*: Eperjes lt. = *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245—1526. I—II. rész. Szeged 1931—1932.
- Kaprinai*: Hungaria = *Kaprinai, Stephanus*: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad, Regis Hungariae. I—II. Vindobonae 1767—1771.
- Károlyi oklt. = A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rend. *Géresi Kálmán*. I—V. Bp. 1882—1897.
- Katona*: Hist. crit. = *Katona, Stephanus*: Historia critica regum Hungariae. . . I—XLII. Posonii et Cassoviae—Budae—Colotzae—Claudiopolis—Vacii 1778—1817.
- Kovachich, J. N.*: Sylloge = *Kovachich, Josephus Nicolaus*: Sylloge decretorum comitialium regni Hungariae. I—II. Pesthini 1818.
- Kovachich, M. G.*: Supplementum = *Kovachich, Martinus Georgius*: Supplementum ad Vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. I—III. Budae 1798—1801.
- Kovachich, M. G.*: Vestigia = *Kovachich, Martinus Georgius*: Vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. Budae 1790.
- Köhler*: Kriegswesens = *Köhler, Gustav*: Die Entwicklung des Kriegswesens. . . Bd. III. Abt. III. Breslau 1890.
- Kristeller*: Bandini = *Kristeller, P. O.*: An unpublished description of Naples by Francesco Bandini. In: Studies in Renaissance Thought and Letter. Roma 1956. 400—410.
- Kubinyi*: A kincstartói hivatal = *Kubinyi András*: A kincstartói hivatal története és fejlődése Mátyás király haláláig. Bp. 1952 (Kézirat az MTA Történettudományi Intézetének Könyvtárában).
- Kulcsár*: Bonfini = *Kulcsár Péter*: Bonfini Magyar történetének forrásai és keletkezése. Bp. 1973 (Humanizmus és reformáció 1).
- LK = Levéltári Közlemények
- Lot*: La guerre = *Lot, Ferdinand*: L'art de la guerre au moyen âge. I—II. Paris 1946.
- Madzsar*: Ernuszt János = *Madzsar Imre*: Ernuszt János és háza Budán. Sz 1918. 56—71.
- MGtSz = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle
- Mályusz*: Rendi állam = *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Sz 1957.
- Mályusz*: Társadalom = *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. In: Mátyás Ekv. I, 309—433.
- Mályusz*: Zsigmond király = *Mályusz Elemér*: Zsigmond király központosító törekvései Magyarországon. Tsz 1960. 162—192.
- Mátyás Ekv. = Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk. *Lukinich Imre*. I—II. Bp. 1940.
- MDE = Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458—1490. Szerk. *Nagy Iván—Nyáry Albert*. I—IV. Bp. 1875—1878.
- Milleker*: A törököknek betörései = *Milleker Bódog*: A törököknek első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszűnése. 1393—1439. Temesvár 1914.
- MIT = A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. *Klaniczay Tibor*. Bp. 1964.
- MKL = Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Közzéteszi *Fraknoi Vilmos*. I—II. Bp. 1893—1895.
- MKSz = Magyar Könyvszemle
- MMT = Magyar művelődéstörténet. II. Magyar renaissance. Szerk. *Domanovszky Sándor*. Bp. 1939.
- MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Mon. Eccl. Strig. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed. *Ferdinandus Knauz*. I—III. Strigonii 1874—1924.
- MTAK = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- MTT = Magyar Történelmi Tár
- MűÉ = Művészettörténeti Értesítő

- Nehring*: Matthias Corvinus = *Nehring, Karl*: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. München 1989².
- Num. Közl. = Numizmatikai Közlöny
- OL = Magyar Országos Levéltár, Budapest
- OL DI. = OL Mohács előtti gyűjtemény (Diplomatikai levéltár)
- OL Ft Beszterce = OL Filmtár, Beszterce város levéltára
- OL Ft Pozsony = OL Filmtár, Pozsony város levéltára
- OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- Pataki*: A budai vár = *Pataki Vidor*: A budai vár középkori helyrajza. Budapest Régiségei XV. 1950. 239—299.
- Pesty*: Vármegyék = *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. I—II. Bp. 1880.
- Quellen Sieb. = Quellen zur Geschichte Siebenbürgens. I. Nagy-Szeben 1880.
- Quellen Wien = Quellen zur Geschichte der Stadt Wien.
- Ransanus*: Epithoma = *Ransanus, Petrus*: Epithoma rerum Hungararum. Ed. *Petrus Kulcsár*. Bp. 1977 (BSMRA).
- Schiller*: Főrendiség = *Schiller Bódog*: Az örökös főrendiség Magyarországon. Bp. 1900
- Schober*: Die Eroberung = *Schober, Karl*: Die Eroberung Niederösterreichs durch Matthias Corvinus in den Jahren 1482—1490. Wien 1879.
- Schönherr*: Corvin János = *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János. Bp. 1894 (Magyar történeti életrajzok).
- Schrauf*: A bécsi egyetem = A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Kiad. *Schrauf Károly*. Bp. 1902.
- Schwandtner*: SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini*. . . Cura et studio *Joannis Georgii Schwandtner*. I—III. Vindobonae 1746—1748.
- Sz = Századok
- Szekfü*: Serviensek = *Szekfü Gyula*: Serviensek és familiarisok. Bp. 1912.
- Szilágyi*: Kancellária = *Szilágyi Lóránd*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkonmányszatban 1458—1526. Bp. 1930.
- Szolnok-Doboka monogr. = *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. I—VII. Deés 1900—1905.
- Sztáray okl. = A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerk. *Nagy Gyula*. I—II. Bp. 1887—1889.
- TBM = Tanulmányok Budapest Múltjából
- Teleki*: Hunyadiak = *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. I—XII. Pest 1852—1857.
- Thallóczy*: Jajcza = *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450—1527. (Oklevéltárral). Bp. 1915.
- Timon*: Alkotmány- és jogtörténet = *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1919⁶.
- Tkalčić*: Mon. Civ. Zagr. = *Monumenta historica liberae regieque civitatis Zagrabiae*. . . Izd. *Ivan Krst. Tkalčić*. I—XIV. Zagreb 1889—1932.
- Tóth*: I. Mátyás = *Tóth Zoltán*: I. Mátyás hadügyi politikája. Bp. 1912.
- Tóth-Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak = *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917.
- TSz = Történelmi Szemle
- TT = Történelmi Tár
- Tubero* = *Ludovici Tuberonis Commentariorum de rebus suo tempore gestis libri XI*. Ed. *Schwandtner*: SRH II.
- Veress*: Olasz egyetemek = *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai. Bp. 1941.
- Wenzel*: ÁÚO = Árpádkori új okmánytár. Közzé teszi *Wenzel Gusztáv*. I—XII. Pest 1860—Bp. 1874.
- Zichy okmt. = A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. [I—VI. k.] *Nagy Imre*—*Nagy Iván*—*Véghely Dezső*, [VII—X. k.] *Kammerer Ernő*, [XI—XII. k.] *Lukács Pál*. I—XII. Pest 1871—Bp. 1931.

Képek jegyzéke

Rövidítések: BTM = Budapesti Történeti Múzeum; MNG = Magyar Nemzeti Galéria, Budapest; MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest; OL = Magyar Országos Levéltár, Budapest; OMF = Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest; OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Színes képek

I. Visegrád, Herkules-kút (Közli: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Schallaburg, 1982. Katalog der Ausstellung. Wien, 1982. 10. kép)

II. Buda vára. Severin Roter vízfestménye (1640 körül) régebbi vázlat (1598) után (Wien, Öst. Nationalbibliothek, Cod. 9238. Nr. 29)

III. Fritztöredék bőségszarut tartó ifjúval és fegyverekkel (ún. Duna-fríz). (BTM)

IV. Enyingi Török Ambrus címeres levele. Buda, 1481. november 26. (OL Dl. 50536)

V. Mátyás király aranypecsétje, 1464 (előlap). (Sopron, Városi Levéltár, Dl. 1938)

VI. Mátyás király aranyforintja (előlap). (MNM Éremtár)

VII. Huszártárcsa, XV. század vége (MNM)

VIII. Mátyás király trónkárpitja, 1470-es évek (MNM)

IX. Hieronymus-kódex. Firenze, 1488 körül (OSzK Cod. Lat. 347. fol. 1^r)

X. Philostratus-kódex. Firenze, 1485 körül (OSzK Cod. Lat. 417. fol. 64^r)

XI. A Mátyás-Kálvária reneszánsz talapzata (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár)

Fekete-fehér képek

1. Vajdahunyad vára, XX. század eleje (OMF 80282)

2. A Hunyadi család címere. Vajdahunyad, várkapolna. Mihalik Tamás felvétele

3. Masolino da Panicale: Heródes lakomája (részlet). (Közli: *Vayer Lajos*: Masolino és Róma. Budapest, 1962. 61. kép)

4. Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Nápoly, 1490 (OSzK Cod. Lat. 249. fol. 16^v)

5. Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Nápoly, 1490 (OSzK Cod. Lat. 249. fol. 17°)
6. Ludovicus Carbo: *Dialogus de Matthiae regis laudibus*. Ferrara, 1470-es évek első fele (MTAK Cod. Lat. 2. 8° Új jelzet K 397. fol. 1°)
7. Mátyás király oklevele saját kezű aláírásával, 1484. november 11. (OL DI. 19003)
8. Corvin János arcképe. Ferrarai mester, 1487 körül (München, Alte Pinakothek, 12441)
9. Mátyás király 1467 előtti dénára (elő- és hátlap). (MNM Éremtár)
10. Mátyás király 1467 előtti aranyforintja (elő- és hátlap). (MNM Éremtár)
11. Mátyás király garasa (elő- és hátlap). (MNM Éremtár)
12. Mátyás király 1467 utáni aranyforintja (elő- és hátlap). (MNM Éremtár)
13. Ernuszt-kehely, 1480 körül (MNM)
14. Nagylucsei Orbán *Psalterium*ának címlapja, 1480–1498 (OSzK Cod. Lat. 369)
15. Kálmáncsehi Domokos *Breviárium*a, 1481 körül (OSzK Cod. Lat. 446. fol. 169°)
16. Szapolyai Imre kincstartó (†1487) sírköve, Szepeshely
17. Cortesius-kódex. Roma, 1487–1488 körül (Wolfenhüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Quelf. 85.1.1. Aug. 2° fol. 3°)
18. Zászló, Mátyás címerével, a Philostratus-kódex bécsi bevonulást ábrázoló miniatúrájáról. Firenze, 1485 körül (OSzK Cod. Lat. 417. fol. 2°)
19. Díszpajzs, XV. század második fele (MNM)
20. Középkori hajítógép (Közli: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1940. I. 239)
21. Bombarda, XV. század (Közli: I. m. 245)
22. II. Pius pápa és III. Frigyes császár (Közli: I. m. 77)
23. Szabács vára – Schedel Világkrónikájából, 1493 (OSzK)
24. Boroszló – Schedel Világkrónikájából, 1493 (OSzK)
25. Nápoly – Ferrante nápolyi király korában. Olajfestmény, XV. század második fele (Közli: *Cesare de Seta*: Storia della città di Napoli dalle origini al Settecento. Laterza, Roma—Bari, 1973. 26. kép)
26. Lodovico Sforza és Beatrice d'Este síremléke. Pavia, Certosa (Közli: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1940. I. 121)
27. Mátyás király 1486. évi magán- és büntetőjogi törvénykönyve, a Decretum Maius második kiadásának címlapja. Lipsiae, 1490. július 31. előtt (MNM)

28. Federico urbinói herceg és fia, Giubaldo képmása. Urbino, Palazzo Ducale (Közli: Urbino. Plurigraf, Narni—Terni, 1987. 36)
29. Urbino, Palazzo Ducale – az udvar részlete (Közli: I. m. 13)
30. Pergola – Poliphilio *Hypnerotomachiájából*, XV. század (Közli: *Pietro Dami: Il giardino italiano*. Milano, 1924. XVI. tábla)
31. A budai várpalota hexagonális, négyzetes és háromszög alakú csempékből összeállított egykori majolikapadlója (BTM)
32. A budai várpalota oktagonális és négyzetes lapokból összeállított egykori majolikapadlója (BTM)
33. Pilaszter hollóval (BTM)
34. Baluszter (BTM)
35. Baluszter (BTM)
36. Friz a nyéki villából, Mátyás emblémáival (BTM)
37. A „diósgyőri Madonna”. Oltármaradványok (MNG)
38. Mátyás király éremképe, 1480-as évek közepe (MNM Történeti Múzeum Éremtára, 2156. sz.)
39. Mátyás király miniatúra-arcképe a Hieronymus-kódexből, 1488 körül (OSzK Cod. Lat. 347. fol. 1^r)
40. Mátyás király. Márvány dombormú, 1485–1490 körül (MNM)
41. Mátyás király arcképe. Tobias Stimmer fametszete, 1575 (OSzK Apponyi metszetgyűjtemény, 995. sz.)
42. Mátyás király arcképe. Olajfestmény. Északolasz festő, XVI. század (Szépművészeti Múzeum, Budapest)
43. Mátyás király. A bautzeni szobor részlete, 1486 (Közli: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1940. I. 481)
44. Aragoniai Beatrix királyné. Márvány dombormú, 1485–1490 körül (MNG)
45. Agathias-kódex. Nápoly, 1483–1484 körül (OSzK Cod. Lat. 413. fol. 1^r)
46. Antonio Bonfini feltételezett arcképe a Philostratus-kódexből, 1485 körül (OSzK Cod. Lat. 417. fol. 2^r)
47. Vitéz János esztergomi érsek (†1472) sírköve (Esztergom, Főszékesegyház)
48. Galeotto Marzio éremképe (Közli: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1940. II. 81)
49. Mátyás király első titkos pecsétje, 1458 (előlap). (OL DI. 18298)
50. Mátyás király nagy felségpecsétje, 1464 (előlap). (OL DI. 15222)
51. Magvető, 1470 körüli Kalendáriumból (OSzK Cod. Lat. 396. fol. 9^r)
52. Szüret, 1470 körüli Kalendáriumból (OSzK Cod. Lat. 396. fol. 10^r)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Hazai György

Budapest, 1990

Nyomdai táskaszám: 19213

Felelős szerkesztő: Giliczéné Szamák Ágnes

Műszaki szerkesztő: Ondrejovics Gabriella

Kiadványszám: 2831

A fedéltervet Entz Géza felvételének felhasználásával

Bogdán Hajnal készítette

Megjelent 20,52 (A/5) iv terjedelemben

A kötet, amelyet az Olvasó kezében tart, Mátyás királyról, illetve koráról szóló tanulmányok gyűjteménye. Egyfajta áttekintést kívánunk nyújtani általuk, hogyan ítéli meg az újabb idők történetírása múltunk e páratlan személyiségét és korát. A jobbára már nehezen hozzáférhető tanulmányok válogatásánál igyekeztünk elérni, hogy a korszakot a lehető legszélesebb körben mutassuk be — Mátyás király egyéniségétől a hivataltörténeten át a társadalmi problémákig. Mindezzel egy kiegyensúlyozott, reális Mátyás-kép kialakulását kívánjuk szolgálni.

Mátyás királyt kortársai inkább félték, mint szerették — rendszere halálával meg is bukott. A történésznek pedig szembe kell néznie egy nehezen megoldható dilemmával. A mátyási mű korszerűtlen eszközökkel, a jövő szavát nem értve hozott létre egy olyan hatalmat, amelyre négy évtizeddel később, Mohács idején múlhatatlan szükség lett volna. A kísérletet az idő elsöpörte az alkotó halálának pillanatában. A normális fejlődésbe visszazökkenő magyar társadalom pedig egy új struktúra kialakításával küszködve, az egyoldalú fejlődés átkát cipelve zuhant bele abba az örvénybe, amelyet az oszmánok keltettek. Mondhatunk-e nyugodt lélekkel ítéletet egyik vagy másik jelenség fölött?

